

LÖW IMMANUEL

SZÁZ BESZÉD

1900-1922

SCHWARZ JENŐ KIADÁSA
SZEGED, 1923.

KÉSZÜLT SCHWARZ JENŐ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
SZEGED

BARACS MARCELNAK

KEDVES ÖCSÉMNEK

HÁLÁS SZERETETTEL

HAZA

I. FERENC JÓZSEF.

1.

Uram, a te erősségedben örül a király: mintha királyunk életfolyásának rajzát akarná vázolni, úgy hangzik a huszonegyedik zsoltár zsolozsmás igéje, amellyel a király születésének napját ünnepelj ük ez esti óra ájtatában.

Uram, a te erősségedben örül a király és a te segítségednek mely naivon örvendez. Szívének kívánságát megadtad neki és ajkainak kérését nem tagadtad meg tőle.

Szívének kívánsága: kibékülés a nemzettel. Két igaz ember találkozott: a koronázatlan uralkodó és a meg nem választott követ. És a két igaz ember megértette egymást. Megértette a király Deákot, aki a vesztes fejedelemtől nem kért többet, mint a hatalma teljében tárgyáló egyeduralkodótól.

A két igaz ember megértette egymást és „a király és a nemzet őszinte szövetkezése vívta ki az eredményt¹.” Maga a király mondotta az 1868-as országgyűlést berekesztő történelmi jelentőségű trónbeszédben. Kiemelte, hogy „a múltból öröklött előítéletek, a szokás hatalma, az események által élesztett féltékenység és az érdekek szinleges ellentéte növelek a helyzet bonyodalmát”. Hangsúlyozta, hogy „azon forrás, amelyből a múlt bajai eredtek, be van temetve s fölébe a magyar hűség, hazaszeretet és mérséklet állandó emléke emelkedett, amelyre a történelem máris egész sorát jegyzé fel a nagy és üdös sikerrelnek².”

ES IOLYAJA A KIRÁLY-ZSOLTÁR. ARIEN EIOI VETED OT A TE JAVAIKAK ÁLDÁSAIVAL, TETTÉL FEJÉRE SZÍNARANY KORONÁT.

Pazarfényű ünnepen – negyvenhét esztendeje már! – koronázta meg a nemzet a királyt, aki helyreállítja a közügyek törvényes állapotát.

Ne feledjük, hogy ennek a pazarfényű ünnepnek első föltétele az volt, hogy a király önmagát legyőzze: házának hagyománya,

nevelésének iránya, ifjúkori benyomásai mind más irányba terelték, abba az irányba, amely a kiegyenlítés előtti kort jellemző: „a jogot nem ismerte el a hatalom: az igazságot elnyomta az önkény: fiz egyezkedés útját elvágta, a bizalmatlanság³.”

találtEs mindevel szemben a király bölcsesége új utat talált. Irányát kijelölte már 1865 végén. „Hinni szeretjük, hogy fejedelmével egyetértve, az ősoktól öröklött áldozatkészséggel és önmeztagadással járuland a nemzet nagy feladatai megoldásához, annál is inkább, miután azon helyzetben van, hogy midőn erőt és súlyt kölcsönöz, saját erejét és súlyát növeli, midőn emel, önmagát emeli, midőn az egésznek főmaradását biztosítja, saját épségét tartja, fönn. És ha sikerül egy viszontagságos időszak után birodalmunkat a nehézségek legaggasztóbb fordulatain az ország támogatásával szerencsésen vezetni keresztül, áldani fogjuk azon percet, mely abbéli elhatározásunkat szülte, hogy felköltjük újból és megszilárdítsuk a fejedelem és ország közötti bizodalmat⁴.”

És folytatódik az ige: Eletet kért tőled, adtál neki. napoknak hosszúságát mindörökké: - két. emberöltőn túl tart immár áldott uralkodása!

Csodás aggkor, csodás tartamú és csodás fordidatokban gazdag uralkodás!

Emlékezzünk az olasz, a porosz háborúk néphangulatára!

A vereség akkor reményünk volt, mint ma a leigázott harmincféle nép reménye a cár veresége, míg ma a győzelem létkérdésünk. Ez az érzés a csodás lelkesedés kútfeje!

A király az alkotmány helyreállítását a következő szavakkal kíséerte:

„Méltányló kegyelettel ismerjük el ama hazafiúi készséget, amellyel őseik a veszély perceiben mindig tántoríthatlan hűséggel siettek a fenyegetett trón és birodalom védelmére. A múltak lelkesítői emlékeiből lehetetlen azon reményt nem merítenünk, hogy az ősök utánzásra méltó erényei a jelen nemzedékre is át szállottak”

Ez a remény most teljesül lie a táborba szállottak hadra való indulatában, elszánt hősiességében s a hadi híreket itthon várók elszánt komolyságában, áldozatkész sorakozásában.

De tovább siet a zsoltár ígéje:

Nagy az ő dicsősége segítséged által, fenséget és fényességet vetettél reá.

Dicsőség, fenség, fényesség veszi körül ezt a csodás aggastyánt, akinek élténi erejét nem törte meg száz csapás, aki megtalálta azt a királyi elhatározást, amellyel a latroknak megüzente a fenyítő, a megtorló háborút. Mikor hadai, mint hajdan hollós Mátyás serege, Sabácot elfoglalták, éreztük, hogy igazzá vált a költő jóslata: a legelső magyar ember a király!

Mert örök áldássá teszed őt, megvidámítod színednek örömeivel.

Örök áldás ez a királyi szív, amelyben két ország gondja egyesül s messze jövőre, a történelem távol folyására kiható bizonyossággal teljes példa. A kiegyenlítés nagy műve e szív műve és véglegessé e háború tanúságai nyomán válik. Örök áldás lesz a nemzet történetében, örök tanúság a nemzet életében a, kettős birodalom egysége a közös érdekeken túl a királyi szív egységében, ebben a dicső, legbensőbb personalis unióban!

Mert a király bízik Istenben, a Magasságosnak kegyelméből még nem tántorodik, így olvassuk, tovább haladva, a zsoldárt, soha a megpecsételt kiegyenlítéstől el nem tántorodott, nemesen állotta királyi szavát és fejedelmi hűséggel. Ezért nem ideig-óráig való az ő alkotása, hanem a történet egész folyamának medret szabó hatás. Ezért vesszük körül személyét rajongással, trónját lelkesedésünk vértjével, ebből ered, ebben rejlik az az ütőerő, amelyet a nemzet fegyverközete délen s északon kifejt, ezért teljesül a zsoldár folytatólagos szava: Megtalálja a te kezéd minden te ellenségedet, a te jobbod megtalálja minden te gyűlölőidet. Teszed őket mint a tűznek kemencéjébe haragodnak idején; az Úr az ő haragjában eltíporja őket, megemésztí őket a tűz. Magzatjukat a földről elveszted és magvaikat az emberek fiai közül. Mert ellened gonoszt céloztak, csalárdságot gondoltanak, de véghez nem vihetik. Mert teszed őket háttal fordulóká, midőn felvonod ijjadat ellenük!

Most teljesedik a királynak szava: „A véderő támogatására a honvédség van hívatva, új cselekvési tért nyitván a veszély perceiben az ősi vitézsegnak, melyről a nemzeti történelem fényes lapjai tanúskodnak⁶.”

Ezért száll föl hálaimánk az Egek trónjához a zsoldár berekesztő szavával: Magasztalunk, Uram, a te erősségedben, hogy zengjünk zsoldár dicséretében a te hatalmat!

* *

*

Királyi szó, Salamon király szava volt vezérigéje ez áldott pályának: Szeretet és bizalom őrzik a királyt⁷. Ezt a kettőt kereste, ezt érdemelte ki hatvanöt esztendő országglással. A kiegyenlítés országgyűlését berekesztő királyi szóban is ezt kívánta. „Tegye a Mindenható maradandóvá azt az őszinte egyetértést, amely nemcsak a politikai téren vezetett nagyszerű eredményekhez, de a fejedelmet és nemzetet kölcsönös bizalom és szeretet kötelékével fűzte össze és újabban éreztető velünk: hogy boldog fejedelme csak boldog-nemzetnek lehet⁸.”

Ez legyen ma imádságunk végszava: boldog, győzedelmes nemzetnek boldog, győzedelmes fejedelme legyen s maradjon még soká, nagyon soká az agg király! Amen.

¹ Deák Beszédei VI. 142. (1868. XII. 10.) – ² U. o. VI. 142.:¹ Löw Lipót Beszédei 288. – ⁴ Deák III. 306. – U. o. IV. 332. – U. o. VI. 143. – Példab. 20, 28. – * Deák VI. 145.

II.

אָלֶיְכֶם יִשְׂרָאֵל: Álljunk ki együtt¹!

A király szava lett a próféta e heti igéje, amikor el „nem kerülhetővé tette a fegyveres mérközést a reánk támadt fondorlatos erőszak.

A király szava fegyverbe hívta, valaki csak fegyvert övezhetett övére-. Uralkodása kezdetétől jelszava volt: egyesült erővel, – de két emberöltőn túl terjedő országglása során soha így nem teljesült minden erőt összefoglalva jeligéje. Egy emberré vált a nemzet, egy szívvé a honfiérzelem s egy sújtoló karrá a megtámadott tűzhely védelmére felriasztott harag³. Fegyverre szólította népét a király, a béke hosszútűrő, bántást soká elnézett nemes fejedelme. Fölhangzott a próféta igéje: „Szablya, szablya! Megélesítek és fényesre fenték; hogy kaszabolva kaszaboljon, megélesítek: hogy villogjon, megfenték. Odaadta kifenni, hogy marokra fogják. A szablyát megélesítek s megfenték, hogy az öldöklő kezébe adják⁴. Félkézre fogott szablyával védjük a Kárpátot, felkézre fogott szablyával a délnyugati bérces határt. Csoda-e, ha ideig-óráig be-behorpad a határszél a két-két kezű támadók rohamától? De kezünkben az öldöklő szablya, álljuk a rohamot! Álljunk ki együtt! Mindnyájan, trón s hazának minden védője, gyalogos, huszár, tűzér, tengeri erő, szárazföldi sereg,

harcálló honvéd és hadiszer-szerző szekerész: egy egész, élő szervezet az egész had. A fegyvernemek sokfélesége együttesen alkotja a hadverő erőt. A szerves egésznek nélkülözhetetlen alkotó eleme mindegyik a maga helyén. Zsákmányosztás idején szólott a győzelmes Dávid király osztozó seregéhez: Annak részesedése, aki a harc-vonalban áll és annak részesedése, aki a hadiszereket őrzi, arányosan osztozzatok”!

Megrohantak bennünket. Azt hitték, szövetségesünket összezúzzák, a mi monarkiánk pedig magától szétzüllik. Amazt széthasítják, földarabolják, szétrobbantják, szilánkká forgácsolják, összedöntik, emez széthull magától, fölbomlik, szertefoszlik, összeomlik. Benne van a lazulás, a szétmállás, összemorzsolódás hajlama, – csak a jelszót várja s megindul a központfutó oszlás.

És íme, a mozgósító királyi szóra a viszongás elállott, a szét-húzás megszűnt, a kishitűség elhallgatott, az akarat fölébredt, a monarkia minden alkotóeleme egybeforrott, eleven egésszé tömörült. A fegyver zajára, államérzelmű nemzedékké alakult át a széthúzó tömeg: Ali vértetzett a monarkia, áll vértetzett Germania, együtt áll!

Nem lesz ezentúl Középeurópa kóbor kalandorok országútja, külföld háborúinak türelmes színtere, hanem víhatatlan erőd, erődje a világ-békének, súlypontja nem! tengelye e világrésznek. Középeurópa legyőzhetetlen egyesült államai ott küzdenek értünk a gács-földi tereken. Dicsőséget aratnak egyesült fegyvereink, dicsőséget délen vívó fiaink, a mi fiaink, háziezredünk, amelynek véráldozatait és hősi küzdelmeit kíséri aggodalmunk, szeretetünk, büszkeségünk, inádságunk.

Fölvirul újból agg királyunk jogara alatt a monarkia.

Az államokra értjük a prófétának a fákról szóló igéjét: És tudják meg a, mezőnek minden fái, hogy én, az Úr, lekonyítom a sud ár fát, sudárrá teszem a lekonyultat, asszúra váltom a viruló gallyat, virulóra az asszút⁸.

Büszke sudarfá volt az orosz állam; lekonyult s végső erő-feszítéssel akar most fölemelkedni.

Rég lekonyult vala a töröknek hajdan sudarfája: fölemelkedett s győzelmes harcokat ví két világbíró hatalommal.

Viruló fa, terebélyes volt a tengerbíró, a világ arany folyamát fölszívó angol: asszúvá lészen immár gallya, sorvadóvá győzelemre tehetetlen hatalma.

Asszú fa volt páros álladalmunk. hadseregünk. N agy tapasztalása vezére jaidult föl néhány éve: a hadsereg elszárad!

És íme a vész óráiban virulóra vált az asszú gally: csodákat mivel felséges Urunk hadereje, kétesztendő szakadatlan küzdelemben híven megállva helyét. Fölemelkedett a monarkia a trón s a haza védelmében. A legfőbb közös ügyben, a közös élet-halálküzdelemben megértettük egymást. Nem versenytársak vagyunk, egy sorsú élettársak tudatára keltünk.

Kettős növény a kettős monarkia, de nem úgy, ahogy azelőtt hitték, hogy a növények egyike élősdi, amely gazdájának kiéli erejét, hanem életszövetkezet, eleven szervezet, amelyben együtt él két külön lény a növényvilág békés országának sűrű példája szerint. Mint a zuzmót mindig moszat és gomba alkotja, amelyek egyike a táplálóanyagot szedi föl légből, földből, amit a másik átvesz, hogy zöld sejjeiben a napsugárral szerves összetételekké dolgoztassa föl, úgy hogy mindkét növényt neveli, terjeszti az együttműködő tápszövetség: úgy dolgozik egymásért a monarkia egymásra, utalt két álladalma egyesült erővel, fokozott hatállyal, áldásos egységgel, elevenítő életszövetkezéssel, viribus unitis!

Evvel a testté vált igével most ér tetőpontjára a király életének műve. Páratlanul hosszú országglásának páratlan történeti jelentősége most válik el. Két emberöltőnél régebb vezeti királyi örökségét, tömörítve, kettőztetve népei erejét, amikor két önálló testté, közös erejű testté tette. Bizalma az ősi erényben nem csalatkozott: a gondviselés hosszú, törvénytisztelő, alkotmányos országglását megjutalmazta népei hűségével, amely most csodákat mivel sorkatonáink, honvédeink soraiban. Két nagy uralkodói ténye a királynak menti még a trónt s a trónálló népeket. Mindkét uralkodói tény az önmagán uralkodó, elítéletet, bosszúságot, haragot legyőző, ősi hagyományokon felül-emelkedő közférfiúi bölcsesség szülötte. Az egyik alapvető tény a kiegyenlítés megkötése a magyar nemzettel, a másik a szövetség megkötése a, német császársággal. Mindkettő megkötőiből élő tanúnak a nyolcvanhat esztendő király van meg csupán, akinek születésnapja ma ide szólított bennünket, hűséges jobbagyi érzülettel, fiúi kegyelettel hogy könyörögjünk e drága élet boldog folyásáért, hosszú folytatásáért.

Szegény az élet és rövid, ha a párhuzamos nyomon rázkódás nélkül futamik tova, ha mindjárt nyolcvan esztendő is és ezernyi

mértföldön futott is végig. Ha változatlan sorakozó harmincezer napot értél, csak egy napot éltél harmincezerszer. A változatos élet. ha rövid is, hosszú és gazdag. Minő gazdag az a harmincezernapos élet, amelyre a király ma visszapillant. Ami nekünk írott történelem, az neki ifjú benyomás, férfiúi emlékezés: ami nekünk a múltak eseménye, az neki önnön élménye, döntő elhatározása volt.

Féltő szeretettel, rajongó tisztelettel vesszük körül ezt a féltett aggastyánt, aki türesben kitartó, nyomorúságban türelemes, szenvedésben emelkedett, csapásban alázatos, mártíromságban magamegadó, megítéltetésben tűró, hallgatásban főséges, küzelemben állhatatos, igazainak vallásában kemény, ellenféllel szemben lovagias, mindenkivel szemben jóságos.

Ezért vesszük körül féltő szeretettel, rajongó tisztelettel, ezért lelkesednek harcos fiaink, akik hűséget esküdtek neki, ha a ádáz harcra hívja, száz csatába küldi őket.

És akik itt imádjuk az Egyetlenegy, Sión fiai ujjonganak királyuk felé⁸, királyuk felé, aki még Kálmán királyt s az Árpádok hozzánk hajló többi királyi sarját, az ő dicső őseit is messze fölülmúlta, túlszárnyalta a hozzánk. Sión fiaihoz való kegyes jóindulatban. Ötven király hosszú sorában az utolsó az, aki a nemzet fájába oltotta Sión ősi sarjának hazátlan, gyökérvesztett gallyait. Ott vérzünk a király zászlai alatt.; az írás e heti igéje lelkesít: ne rettegj tőlük⁹, ne mondjad: többen vannak ezek a népek, mint én, miképpen üzhetem ki őket¹⁰? Táborba szállótok a király zászlai alatt egy szívvel-lélekkel, viribus unitis. Az írás folytatódó igéje szerint meg nem áll előttek senki¹¹, győzelemre viszitek ősz királyunk lobogóját. Amen.

¹ Éz. 50. 80.. – ² Kir. II. 3, 21. ³ Eötvös Károly III. 264. – ⁴ Ezek. 21. 14. ⁵ Sám. I. 30, 24. ⁶ Ezek. 17.. 24. - Szofon. 1. 5., - ⁷ Zsolt. 149. 2. – ⁸ Móz. V. 7, 21. U. o. 7. 17. – ⁹ U. o. 11. 2.5..

III.

Salamon, a királyi bölcs, hat ízben szól a példabeszédek könyvében מלכים a királyokról. Az ő igéinek mértékével méltatjuk a gyász ez órájába királyunk pályafutását. I. בן מלכים יסלבו. Én általam uralkodnak a királyok és az uralkodók igazságot végeznek¹. nem vakító, sziporkázó ötletesség gyöngyöző pezsgője, hanem

egyenletes, mélyülő, világító megfontolás, élettapasztalás leszűrődött higgadt asszú bora a királyok bölcsesége.

Ily bölcsességgel országolt királyunk, a monarkiát és benne hazánkat újjáalkotó király.

Mi volt előtte? Aluvó jobbagység, tespedő falvak, szunnyadó vidék, várfalakba szorult, növekedni képtelen túloldali székhely, mezővárosjellegű Pest. Mi lett alatta? Erjedés, más ulás kora. Fényes, láttatos jelent, ígéretes jövőt teremtett. Világ-város lett mindkét szék-városa. A középkor lomhaságát igazában az ő kora törte meg. Átalakult, növekedett, haladásnak indult minden: művészet, tudomány, ipar, kereskedés, de legjobban átalakult a nemzet viszonya királyához. Ez volt a leghosszabban vajúdó átalakulás, mert lelki átalakulása lett uralkodónak, nemzetnek egyaránt.

Három forrásról olvastunk e héten. A pátriárka kutatta föl r kettőt hiába, egyet eredményesen. Jellegzetes nevük a források jelentőségét tükrözteti. Ez a három forrásnév jelzi királyunk uralkodásának három szakát. Az elsőnek neve: eszek, küzdelem, összetűzés, ellenállás, versengés, fegyveres összeütközés: a nemzet küzdelme a szentesített törvények érvényeért.

A második neve: szitnó, gyűlölség. A küzdelem után „jött az a bizonyos tizenkét esztendő. Feketébe öltözött az ország, sűrke gondolatokba az elmék. Nem volt itt semmi fényes, csak a zsandárok sisakja”². Nem vártuk már az alkotmány ébredését. Pedig „olyan a mi alkotmányunk, mint a színes üveg: ha eltörik, darabja színes; ha összetörik, megsemmisítek, megszűnik üveg: lenni, de utolsó porcikája is megtartja eredeti színét. Hiszem, hogy míg egy magyar lesz a világon, alkotmányos lesz s az utolsó magyar mint alkotmányos ember fog meghalni”³. A gyűlölség éveiben teljesedék rajtunk a zsoldár igéje: **גֵּיְלוֹ בְּרַעְיָה**; ujjongjatok megrettenve⁴: 1850 és .186(-¾ veszteségeinek hírért megrettenve, de titkos (örömmel vettük: mert ama vesztes csatáktól vártuk alkotmányunk föléledését.

Fonák időszak volt ez a magyarra!
Nem sírva vigadt, de ujjongva sírt;
Önfiat ölé a hare viharja,
S itthon örömmel várt felőle hírt
S míg a harctért saját vérünk takarja,
Úgy megvigadt, hogy könnyével se bírt.
„Huriáh, megint egy új csatánk veszeti, el,
Bár benne tízezer magyar esett el.”

Szilaj, torz kedvvel egykor így ujjonga
 A gályarab, midim a vész kitöri:
 Recsegeve zúgott minden borda, donga
 Hajójukon s az ár végig söpöri;

És megnyílt a harmadik forrás élő vize: rehotót, térséges tágasság¹ volt a neve: enyhe, békés térséges váltotta föl a szorongató erőszakot. A gyűlölség helyébe a- szeretet lépett, Görcsös vonaglású államot vett át és sarkaiból az ellenséges világ által ki nem emelhető államot hagyott reánk.

Tűlzás, költői álom volt, mikor Vörösmarty hetvennégy éve (1842. X. 5.) énekelte: a legelső magyar ember a király! De a költő álma valóra vált. Létrejött a kiegyenlítés: eleinte csak írás, alapvető törvény, komoly, de hideg szakaszora, később a szeretet virulásának csodás melegégya.

A király megértette keserveinket. A talpig büszke férfiú, nevelés és hajlam szerint kemény, korlátlan úr, telve erős öntudattal, megértette keserveinket és sorscsapások halmozódása megrendíté a múlt hagyományait, Sorsdöntő években érlelődött benne az igazi államférfiú bölcs belátása és szilárd elszánása: a történeti fejlődés föl nem tartóztatható menetét megértette és új irányt tűzött, Megesküdött az alkotmányra és megtartá esküjét a hívő lélek hűségével. Megértette korát, ezért tudott vezére lenni. Mert nem megelőznie kell az uralkodónak korát, – hisz II. József lángelkének ez volt végzete – hanem megértenie kell, hogy vezethesse fenkölt szellem szilárd elhatározásával, fegyvelmezett jellem erejével, önfeledő jóság melegével.

Nem lehet találókban jellemezni a megférő térséges korát, mint az a Szilágyi Dezső tette, akiben udvaronc nyilatkozattal össze nem férő dacos lélek lakott. 1889-ben írta (IV. 20.)⁶ Pozsonyba választóinak: „Századokkal kell történelmünkben visszamennünk, hogy a koronának összeforrottsága a nemzettel és nemzetünk törekvéseivel a maihoz hasonló korszakára találjunk.”

„A szent korona, mint a magyar államnak és alkotmányának jelképe, századok óta nem volt kifejezőbb, mint amióta felséges urunk fején ragyog. A zavartalan egyetértés a nemzet és királya közt a magyar állam megszilárdításának egyik főtenyezője. Nemzeti politikánk hagyományos elvének kell lennie: az egyetértés aranykapcsát sértetlenül fentartatni.”

II. תועבת מלכים עשות רשע Förtelem a királyoknak erőszakosságos Cselekvés, mert a jog szilárdítja meg a trónt⁷.

Nem erőszak és önkény eszköze a hadsereg, hanem a jog, a trón és haza védelme. Az alattvalókat fékentartó sereg az ellenség-előtt nem állotta meg helyét, pedig a külső támadó ellen Kovácsolódik a fegyver, nem a belső szabadság ellen. Nem a trónt védi a haza ellen, hanem trónt és hazát a támadók ellen. A hadúr nem a had-erőre támaszkodik, hanem az alkotmányra, amely kezére bizza a nemzet haderejét. Katonának nevelkedett, mindvégig annak maradt a király. Atyja volt a hadseregének. Elmaradt, ósdi hadsereget vett át, hogy trónralépett. Megvolt a, hadseregben a hűség, de nem volt elég benne az erő. Az önkény nem tudott erős sereget szervezni. Az alkotmányos korszak fegyverbe állította az egész népet, a nemzet áldozatkészsége a felség szavára mindig megnyilatkozott, mégis a világháború kényszerítő hatása kellett, hogy a mulasztásokat helyre-hozzuk, seregünk harcképességét teljesen kiépítsük.

A koronás király újjáteremté a haderőt és a saját föltétlen kötelesség tudását ültette át belé. Élete kimeríthetetlen sok munkájá-nak javarésze a hadsereget szolgálta és munkásságának eredményét, fegyvereink hatalmának bizonyágtételét megérte, amikor ránk-törökké aljasult szövetségesek zsákmányleső kezei nyúltak felénk.

III. כבוד מלכותו הקדוש 122 Isten dicsősége a dolgok rejtlése. mert Isten a lelket látja, földerítést nem követel, de a királyok dicsősége tudakolni a dolgot⁸, a dolog mélyére hatni, fenekére látni. Nem elég, ha mások derítik föl számára, mert akkor csak annyit tud-meg, amennyit jónak látnak jelenteni. Hollós Mátyás óta nem látott a dolgoknak királyunk úgy mélyére, mint ő, a személyes vizsgálódás, el látás-intézés fáradatlan ura. Hollós Mátyás óta nem fordult meg-nálunk király annyiszor, mint ő. Szeged veszedelméről nem jelentést várt, hanem a rémhír hallatára, itt termett közöttünk. Itt láttuk köny-nyezni a nyomor és romok láttára. Itt szólott a város feje hozzá: Nézz meg Felséged ezt a hajléktalan várost: nem lesz itt város többet soha! És a király közbevágott: Lesz, lesz. szebb lesz mint volt! És lett!

És aki itt járt vala, mint ifjú császár (1852.), öt év után, mint ifjú hitvesének boldog élettársa (1857.) – gyermekkori legrégebbi emlékem, hogy a mostani Aradi-utca. helyéről néztük a sétány előtti fényes katonai bevonulást -, majd mint alkotmányos király (1871.), később mint vigasztalónk jött közénk (1870. III. 17.) és utóbb mint a feltámadt város életrekeztője az újjászületés ünnepén három napra

szállott hozzánk (1888. X. 14 17.). Még két ízben pillantott délnek utaztában a vashídról felénk (1891., 1896.), királyi szava életkeltő erejének ragyogó bizonyosága felé! Eleven emléke a feltámadt Szeded és jelképes hatása lesz a Széchenyi-tér palotáskeretű virágmezői közt a királynak szobra.

IV. **לֵב טְלִיחַ אֵין חֶקֶר** Ég magassága, föld mélysége és a királyok szívé; inériüületlen⁹. Mélylőn-mély a király szíve. Külön mértékkel mérendő ez a mindent felölelő szív, a nemzet atyjának atyáskodó szíve.

Nekünk is megnyílt ez a mélyes-mély szív, akik itt imádkozunk: egyenjogúsított bennünket, becikkelyezte hitünket, a felekezetek sorába illesztett minket. Mikor az első felelős kormány tanácskozásait közférfiaink meglepetésére mindenre kiterjedő hozzáértéssel, gyorsan bontakozó alkotmányos érzékkel vezetni kezdette, a zsidók egyenjogúságát sürgette¹⁰. Előkészítette már az előző években jóindulatának fokozódó nyilvánulásaival az egyenjogúsítást, amelynek részeseivé az örökös tartományok zsidó alattvalóit az alkotmánnyal tette. Megnyitotta, a birtokszerzés, település elzárt sorompóit. Még itt működnek közéletünk terén, akik előtt az ügyvédi díszes pályát királyi kegyelme nyitotta meg, A kiegyenlítés első törvényei közé soroztatta az egyenjogúsítást és ennek nyomán az országos szervezés első kísérletét királyi jóváhagyással látta el (1869. VI. 14.). Tanítóink, papjaink képzéséről bőkezűen gondoskodott: királyi szíve nem ismert válaszfalat alattvalói irányában! (1894. ÍX. 17.)

V. **לֵבֵי טְלִיחַ יִתְצַב** Láttál férfiút, aki mestere munkájának, királyok előtt kezd állani¹¹. Mestere volt munkájának Deák Ferenc. Nem lehet megemlékeznünk királyunkról anélkül, hogy a haza bölcsének alakját ne lássuk előtte. Férfias öntudat komolyságával áll királya előtt, a maga egyszerűségében a nemzetet, a korona egyensúlyú felét képviselve. Mestere volt munkájának s a felség felismerte benne a mestert. És mestermű volt, amit együtt alkottak: megoldhatatlan helyzet mesteri megoldása. Két álladalomnak egyesítése és bennük sokféle fajnak szabad fejlődése.

De maga a király is mestere lett az uralkodás, alkotmányos uralkodás súlyos, tövises munkájának s királyok előtt példaképül fog állani. Legyőzte érzelmeit, emlékeit, öröklött hajlamait. A kormány rúdját kezébe adta annak, akinek képmását nevében bitóra szegezték s utána azok hosszú sorának, akik a nemzet bizalmából vezérlő szerepet várhattak és vállalhattak. Hány közférfiút öröklött meg mellette

a közélet taposó malma! Ő maga mindig megmaradt a helyzet mestere. Megvalósításuk közben nem múltjuk ellentéteit nézte, hanem a jelen s jövő sokágú földadásait. Őre volt az alkotmánynak, gondozója az állami föladatak ezer ágának. Gondjaiba fogadta a fejlődő tudományt, az alkotó művészetet, amelyet bőkezűen istápolta és hozzáértéssel bíralt. A monarchia hány új főiskolája, tudós intézete, mindenfokú egyéb tanítóhelye létesült az ő korában, az ő parancsára! A népnevelés kényszerét szentesítette. Iskolák hálója szőtte be országait. A műveltség fokozódott a tudomány és tanítás szabadságának nyomán. Mélyültek, szélesültek, mindjobban elágaztak a művelődés törekvései: utólnemért korának ők adják meg fényét. A szépművészeteknek és a teremtés leírásának legragyogóbb hajlékait ősi várakával szemben nem-e az ő. nagy lelkének pazar bőkezűsége emelte? A művészet e dómjai az állam művelődésének tükrözői-s a mű érzés terjesztői a nép közt, amely előtt megnyíltak e császári kincsházak. A közgazdaság sejtetlen fejlődésének, ipar s kalmárkodás méltánylásának kora ő alatta virult föl. A béke munkájának áldásait felismeré. A kiváltságosok császára az egész, munkában izzadó népnek atyáskodó királya lett, Társító érzékű törvényalkotások, a munka jogának, a rokkantak ellátásának társító eszméi ez atyáskodás emlékjelei.

VI. רצון מלכים שפתי צדק A királyoknak kedvesek legyenek az igaz beszédek és az igazmondókat szeresse a királyt. Az önkény csak a tréfálgató balgaságnak engedett szabad szólást. Az a szerencsétlenségük a koronás főknek, hogy nem akarják hallani az igazságot! Így jajdult föl a porosz nép küldötte királyának hallatára (1848. XL).

A mi nagy királyunk szerette az igazmondókat. Jeruzsálemi király címét viselte és Salamon tanításait követte. Amit Deák mondott meg nem hunyázkodó nyíltsággal a nemzet jogáról, homlokegyenest ellenkezett a főhercegi nevelés egész irányával. És a király mégsem zárkózott el megértése, igaznak ismerése elől. És micsoda ellentétes új nézeteknek s igazságoknak szerzett érvényt uralkodói érlelődő bölcs belátása!

Annak a Rauschernek tanítványa volt, aki a konkordátumért, ez írott Canossáért, (1855. VIII. 18.) bíboros lett és a tanítványa az új hitelvnek, a csalhatatlanságnak kihirdetése után eltörülte a konkordátumot (1870. YIII. 30.). És ugyancsak Rauscher tanítványa szentesítette az érett kor bölcsességével és hitbéli buzgóságának kára

nélkül huszonöt évvel később az utolsó magyar szabadelvű föllendülés fényes alkotásait. Ha már, így szólt a polgári házasságról, előre kell mennünk, tegyük egész lépést és ne felet¹³.

Másik ellentétek! Metternich végrendeletszerű intelmeinek letéteményese alkotmányt teremtett odaát, alkotmányt állított helyre nálunk. A frankfurti fejedelmi tanácskozás (1803. VIII. 17.) összehívója és előidézője. akinek német vezérhatalomra való törekvése meghiúsult, akit a porosz háború végleg kizárt az egyesülni indult nagy Németországból, a német egység ellenlábás vezérhatalmával megkötötte azt a szövetséget, amely ma mindkét államnak létét biztosítja. Feledve a múltat, megalapozta a jövőt! Nálunk csak egy forrongásra kellett fátyolt borítani, amott évszázados történelem eseményes korait kellett feledni.

A német fejedelmek hódolnak ma emlékének, amint hódoltak császáruk vezetése alatt most nyolc év az élőknek.

Eszményi fejedelem voltál, öreg királyunk! Úr voltál, nagyúr, előkelőség képviselője, akinek idegzetébe edződött a fölényes föllépés, a tartás biztonsága, a sodrából ki nem zökkenhető önuralom. Szigorú szolgálat katonai fegyelmeztségét vállalt nagyúr voltál. A régi nagyúri vonásokból csak a biztos kezű céllövőnek férfias vadászszenvedélye maradt meg. Kimerítő gondban üdülés jótéteménye, búfeledtető élvezet volt a szökellő zergét célba venni, a nemes szarvast várni, az öslényszerű bozontos agyarást, a vadkant lesni. Azután visszatértél az uralkodás nehéz igája alá. Hajnal előtt kelve a nagyúri lélek munkavállalásával dolgoztál, királyi robottal intézkedtél, ítélve, jutalmat, kegyelmet osztva, csodás emlékező erőddel soha semmit nem feledve, atyai szíved melegével mindenkinek baját felölelve. Ezért volt a mi érzésünk nem az alattvaló hideg hódolata az állam feje iránt, a király eszméje iránt, hanem jobbágyi, igaz, családi, gyermeki ragaszkodás hozzád, az eszményi királyhoz, akihez gyerekori benyomás, férfikori meggyőződés, hajlókori hála fűzött bennünket. Fájdalmas tanúságokból leszűrődött megfontoló bölcseség, a tárgylagosság e netovábbja, fejedelmi királlyá avatott. A becsület és megbízhatóság királyi képviselője voltál!

Ritka alkalommal nyilatkozott királyunk a nyilvánosság előtt tanácsosaival előre nem ismertetett módon. Egyik ily kivételes alkalom volt, mikor (1866. II. 27.) az országgyűlés válaszfeliratának átnyújtásakor így szólt: „A föliratot fontolóra veendem és válaszomat

közölni fogom. Teendem ezt azon tártaléktalan nyíltsággal, amely eddigi eljárásomat jellemzi¹⁴.” Ez a „tartaléktalan nyíltság” volt jellemének gerince. A nyíltság e fensége természete volt és nála vált megengedetté, mert nála lépett az uralkodóház egyoldalú gondjának helyébe a közhaza gondja. Gondolatainak vezérlő eszméje a monarkia volt és népei, nem pusztán a monarka és háza.

Rengő, roskadozó trónt örökölt és világregés közepette sziklaszilárd trónt hagyott utódjára. Középkort sínló országokat örökölt és megifjodott, újkori kettős birodalmat hagyott népébe.

Hajnalpír véreben kél a nap, esthajnal pírjának véreben áldozik le, de ragyogó fény életkeltő melegével emelkedik, delel, béke áldása fakad nyugati-a szálló égi útjából: így kelt I. Ferenc József napja, úgy áldozott le vérben, de béke áldása fakadt delelő hevéből, hosszabbodó méla árnyakat keltő, estéibe hajló alkonyi pompájából. Nem resteljük, hogy a szeretet mélabúja a megilletődés könyűjével köszönti pihenő helyét, megdicsőülő emléket, kihűlt szívét, múló léten túl való áldó hatását, hazatért hűséges, hívő lelkét annak, akin teljesült az írás igéje: וַיִּתֵּן עֲלָיו הוֹד מְלֹכֹת fin Oly királyi dicsőséget szerző néki az Cr. amelyhez hasonló egy királynak is nem volt ő előtte¹⁵. Amen.

* *

¹ A szegedi zsidó gyülekezel gyászünnepe 1916. XI. 30. Példab. 8. 15. – Eötvös Károly 22, 127. ³ Fiáth II. 112. – ⁴ Zsolt. 2. 11. – ⁵ Arany László 1. 64. – ⁶ Szilágyi Dezső Beszédei IV. 157. ⁷ Példab 16, 12. ⁸ U. o. 25, 2. – ⁹ U. o. 25, 3. ¹⁰ Deák IV. 379. – ¹¹ Példab. 22, 29 ¹² U. o. 16, 13. ¹³ Szilágyi Dezső 11. 250. – ¹⁴ Deák III. 603. ¹⁵ Klón. I. 29, 25.

IV.

Mi napinknak a száma ha hetven s ha csodás sok אַחַד עֶשְׂרֵים a nyolcvanát éri s mi a gögje? Baj és nyomorúság¹! Csodás sok a nyolcvan esztendő, még csodásabb, ami fölözi s aki eléri ezt a csodás kort, annak javarészt egyedülség a része és fáradalom. Ez volt a része királyunknak kötelességtelítette uralkodói pályája késő alkonyán. Hívő lelke a zsoldárköltővel imádkozott:

Te vagy várásom, Istenem, gyermekkoromtól vagy bizalmam . . .
Vétség időin el ne vess, erőm ha fogytán – el ne hagyj!

אַחַד עֶשְׂרֵים Csodás kort érve, Istenem, igazságod dieséi-em. Téged egyedül.

Ne hagyj Isten aggkorig, ne őszhajig!

Késő utódnak hintetem karod, minden jövendőknék hatalmadat.
Te láttatál velem kinszenvedést s keserveket,
Életre keltve újból,
A föld mélységiből emeltél újra föl.

אֵלֵינוּ נִגְּוָה Nagyságom megnövelted és felém fordulva meg-
vizasztalál- te. Kinszenvedést sokat és keserves bajt ért, de nagysága,
meg növekedett. meg gyarapult. Fordulatos uralkodói pályája, amely
bölcs, bátor és népeit boldogító erős eltökéléssel korszakos, a régivel
szakító kezdés irányába terült és megadta történeti nagyságát.

Ez a tüneményes átalakulás, ez a más nyomon induló iránya,
az új vezércsillagot talált pályának, amely a régi, tévesen kitűzött
színvonalról leszállva új szintjét tűzte ki országlásának, ez magyarázza
meg a próféta ma olvasott, látszatra kézzelfogható benső ellenmondás-
ban leledző igéjét: Adok néked királyt haragomban és elveszem
búsulásomban³.

Amit a harag ad az büntetés: a büntetést ha leveszik rólunk,
nem haragvó búsulás veszi le, hanem jutalmazó jóindulat. Akik a
tizennyolc éves erősfajú főherceget trónra siettették, a nép kérésére
hajlott jóságos, engedékeny előd helyébe korlátlan uralmat akaró
urat kerestek, aki az ifjú Roboámmal szól a néphez: Apám vesszővel
fenyített titeket, én szöges ostorral foglak ostorozni⁴.

El is indult a várt úton a nép büntetésére kiszemelt ifjú
uralkodó, de már a kiegyenlítés előtt talán az Árpádvér hatása
volt – magyar vonás ismerszik rajta föl: a maga kárán tanul és
megáll a végzetes pályán. Ej csapást vág, a népek áldása leszen
s mikor a gondviselés hét évtizedes országlás után elszólítja s tőlük
elveszi, sírva értik meg: אֶקַח בְּעֵצְתִּי אֶקַח בְּעֵצְתִּי: elveszem búsulásomban a jó
királyt, azt az atyáskodó aggastyánt, akinek uralkodása a váratlan
változások, meglepő, valószínűtlen fordulatok sokszemű, sokszínű
láncsora volt.

Minő meglepő máslődásait, váratlan változásait a közállapotok-
nak érte meg! Az írás igéje szerint: minő forgandóság önnön birodal-
mában és hatalma megosztásában, a fölötté és népe fölött eljárt
változó időkben és minden országok birodalmaiban⁵! Ennyi állam-
alakulást, földabrosz-másulást, uralkodóváltozást, ennyi társadalmi
átgyúrást jelző új eszme felmerülését, mindent átalakító műtani
találmányok, tudós fölfedezések szédítőn dús ennyi újságát, ilyen
rohamos haladását soha uralkodó nem érte meg. Egyéni sorsában

is mennyi változékonyság! Kínzenvedést és keservetes bajt többet ért bárkinél, de többet alkotott is minden elődeinél országaiban, kivált hazánkban, amelynek ősi alkotmányát október és február váltott gyerekének csendes kimúlta után helyreállította és új szellemben formálta át. Mi érezzük a szembeszökő változást, akik részesei voltunk annak az időnek, amikor itt e szószerk mellett ólalkodott a kém és besúgta a szentbeszéd tartalmát a megyefőnököknek, a Perczelből Bonyhádyvá lett renegát magyarnak⁶, részesei annak az időnek, amikor iskolánkban a püspök-tanfelügyelő Haas Mihályt a gotterhalteval kellett fogadni. Jött a módosulás, nem: a gyökeres másulás, mikor az alvó báb pillangóvá vedlett. Ez a másulás nem félt a honvéd nevéből és a király a régi honvédeknek fejedelmi bőkezűséggel hajlékot teremtett. Ő maga változott meg legjobban. Akkor az új korszak felderült, I. Ferenc József igazi kora, a megújódott osztrák-magyar monarchia életrekelte, és Budán első ízben hívta tanácsra felelős kormányát a király, a kormányférfiak egyike, akit már korábban is többször hitt tanácskozáásra, látható meglepetéssel írta naplójába: A király több nyilatkozatából látszott, hogy fölfogja az alkotmányosság és felelős kormányzat igényeit és jó lélekkel kíván nekik megfelelni. (Lónyai Menyhért⁷.) Méltán mondhatták róla: A király a nemzettel azonosítja magát, amelynek kifejezője a többség⁸. De azért pártviszály és pártszenvedély fölött álló uralkodó maradt, Nem közhelyeket mondó, akarat nélkül mindenhez hozzájáruló árnyékkirály, hanem az ország és nemzet személyosítóje⁹, a trón erős meggyőződésű ura. Egyeduralkodó maradt az alkotmány korlátain belül, mert az alkotmány vérévé vált, meggyőződéssé lett benne megosztani a törvényhozó hatalmat a nép képviselőivel és a végrehajtó hatalmat a felelős kormány útján gyakorolni,

A megosztott hatalom mellett is királyi föntség színaranya volt minden fellépésében. Ezért lett már élveje legendás alakká, akinek nem kell a történeti alakok távolára várnia, hogy megdicsőüljön. Hiszen még a népdal is elfelejtette a régi királyokat és csak az ő nevének becéző, népies formája jutott belé népünk, katonáink nótáiba. De ki is látta királyaink közül a népet oly közletről, mint ő, akinek királyjárása a tanyavilágban enyészhetetlen nyomot hagyott Királyhalom magyarjainak lelkében. Nemzedékek nevelkedtek nevével, szinte személytelenülő történelmi alakká vált a trón e tiszteletkeltő pátriárkája. Uralkodásának régi tizedeiből nem maradt csak ő és

alkotásai. A változások során ő volt a nyugvó pont, ő, aki a mai régi sarjnak is ifjúkori emlék volt már. Elődjének alattvalóiból hírmondó alig él: akik most birodalmának népei, mind csak őt tudják uralkodójukul.

Őt tudtatók uralkodótokul ti is és egész haderőnk, a katonák elsejét, a legfőbb hadurat. A saját lelkét akarta átültetni belétek: hűség és kötelességtudás, szigor és fegyelem, kitartás és munkavágy, tetterő és vitézség lelkét.

Nem-e hadiszolgálat az ember élete a földön¹⁰? Övé is az volt, het évtizedes hadiszolgálat, szabadság nélkül, egy végben. Személyesen is állott a csata tűzében Santa Luciánál és hihetetlen emlékezőtehetségének mindnyájunkat bámulatba ejtő próbáját adta, amikor az árvíz idején a főreáliskolába menekült ezerek közül egy régi nyugdíjas ezredes véletlen elébe állott, hogy üdvözlje s a király rápillantva szólt: On ott volt Santa Luciánál!

Négyszer találkozunk az írásban e kifejezéssel: **בצבא** hadsereggel. Az első: **לֹא יֵצֵא בְּצִבְאָה** ne szálljon hadba a hadsereggel¹¹. Az őshajdan idején, amely sok háborút viselt, hadviselő nép voltak őseink. De aki szőlejét beültette, tűzhelyét fölépítette, annak új ültetvényét, új házát, ifjú hitvesét az első esztendőben nem kellett elhagynia, hogy táborba szálljon, ha hódító háborúba indult a király. Csak védőháborúra s a nemzet esküdt ellenségei ellen mozgósult minden ereje a népnek: elvitték a vőlegényt a nász lakából, a menyasszonyt a nász hetéről, a fiút fegyverre, a nőt élelmező munkára. Minden új dolognak meg van ősi példája. Nincs semmi új a nap alatt. Nem értettük eddig, mit jelent a dallam szárnyán felhangzó: mindnyájunknak el kell menni. De mióta a népdalból törvény szava, szigorú szava vált, megértettük és íme mindnyájan bevonultunk, mindnyájan elmegyünk a megújuló menetszázadokkal, mindnyájan a fegyverfoghatók.

Ez a mindnyájunk hadserege királyunk alkotása. Benne atyját gyászolja a hadsereg, sorkatona, honvéd, népfölkelők tömegei, atyját, aki ma lett volna hatvankilenc éve, hogy mint legfőbb hadúr a véderő élére állott.

A második ige Dávidról és vitézeiről szól, akik hozzászegődtek ifjú kora küzdelmeiben: **וַיְהִי שָׂרִים בְּצִבְאָה** Ezek szövetkeztek Dáviddal a támadó csapatok ellen, mert vitéz férfiak valának mindannyian és vezérek lettek hadseregében¹². A király serege volt a régi haderő:

neki fogad hűséget, zászlaja alá esküszik föl a katona. Neki esküdt hűséget most is seregünk és elenyésző kivételénél egyetlen faj némely léha részének hűséggel megállottak e sokfajú birodalom fiai a nehéz harcokban. E sokfajú birodalom egységes védelme a hadsereg, amely nem tűr széthúzást, központfutást, szétagolást. A napóleoni háborúk áldozata után a hegesztő béke éveiben háttérbe szorult haderőnk gondozása. Kimaradt a hadsereg és nem tudott feladatának megfelelni. Új életet, új bizalmat az ifjú császár öntött seregébe, amelyet gondjába fogadott. De a szervezet s a fegyverzet elavult eszközeivel a sereg nem volt megújítható, hogy harcállóvá legyen, Ej alapon kellett ujjaalkotni, a két népképviselőt megajánlotta általános fegyverfogás, közfegyverkezés útján.

És a birodalom új haderejének új hajtásai is nőttek. A király föltámasztotta az alkotmányra fölesketett honvédséget és a harmadik ige szerint: **והתישם בצבא בטלחה** válogatott, hadverő vitézek ők. első elsei a harciján és atyafiságos köteléssel fűzvék a hadsereghez¹³. Egy hatalmas, szerves erővé tömörült közöseink fegyverével a két honvédtábor, egyenlő rangú fegyverre régi testvérével.

És erről az egy célért lelkesülő táborról szól a negyedik ige: **חלק היוצאים בצבא** része, fontos, számottevő, nélkülözhetetlen része a hadseregnek vezértől kezdve közvitézig mindenki, akit hadba soroz¹⁴, hadba küld a király. Minden ember avval a, tudattal áll helyén, hogy mint vártára vezényelt őrszemen, rajta áll az egésznek biztonságba. Mint valami óriás gépezet kerékfogainak, úgy kiül egymásba kapcsolódni a hadsereg alkotó elemeinek. Része minden egyes emb^r a hadbaszálló rengeteg gépelynek: számít a hadúr parancsa, a vezérelt tervezése, a szolgálat szigora minden egyesnek alárendelő, feltétlen készségére. Minden egyes harcos, akár fegyvert forgat, akár a munka szerszámára van fogva, akár a tudomány eszköztét kezeli, tudatos, parancsteljesítő része az egésznek. Mert nem a zsoldos tömeg a hadsereg, a sok „százézer, ki zsoldon él, zsoldon vesz el¹⁰”, hanem a nemzet sorakozó, tömörülő fiai, akik a hadúrnak tett eskün túl jobbagyi hűséges ragaszkodással harcolnak a korona dicső viselőjéért.

Fényes ékesség a szent korona: túlvilági fény árad ki belőle, amely hódolatra kész, de szeretetet, ragaszkodást, önfeláldozó rajongást a korona viselője kelt, oly viselője, mint az a dicső király, akit most siratunk: az a lovagias magyar király, aki a lovagias magyar

nemzetet értette meg a legjobban, aki szívéhez kapcsolta, ezt a lovagias nemzetet, amely a legjobban megértette a lovagias királyt.

Minden alattvalója, seregeinek minden vitéze szerette az ősz királyt, buzgón imádkozott életéért, koronája fényéért, helytállt itt fegyverei győzelméért, vérét kész volt ontani trónjáért. Szerettük az élt, gyászolva siratjuk az elhunyt nagy fejedelmet és megilletődött kebelrel imádkozunk most, mikor főséges árnyéka eltűnik a halál kapujának boltíve alatt, hogy átmenjen a történelem öröklétébe ő is, akinek nem felejtés ládája a koporsó, hanem halál fősége, glóriás megdicsőülés, áldott emlékezet! Amen.

Mennyei Atyánk, élet és halál Ura! Két emberöltőn át imádkoztunk hűséges szolgád, a, mi Urunk Királyunk, I. Ferenc József életéért és irgalmad meghallgatá nemzedékek hő fohászat. Hosszú életet adtál nékie és hosszú évtizedek uralkodására megtartottad őt. És most, hogy hazahívtad őt, hogy véges léte az öröklébe átszakadt, hogy sírba dőlt fejedelmi alakja és hosszú, áldott életének sáfarkodásáról számol be Előttem, most megindult lélekkel kísérjük hazaszállott lelkét trónod elé.

Emberek pásztorává, hadak urává rendelted őt. A lélek jóságával ruháztad föl. Növeltéd méltóságát, megáldottad uralkodását s élte utolsó-napjáig megőrizted soha nem lankadó munkaerejét.

Bánatos merengéssel csügg lelkünk alakján és hálál ad Néked, aki hazánk életrekeltésére, fegyverünk vezérletére renneled fölénk. Dicsőséges, áldásterjesztő életének vonásai eltörölhetetlenül vannak lelkünkbe írva. Egyesült benne a lélek nemessége s a származás fénye, a leszűrődött bölcsesség és a hatékony szeretet, a kötelességtudás odaadása és nehéz kísértésekben a hívő lélek alázatossága, végzéseidben megnyugovó megadása. A jog és igazság védője volt. A hajdani jeruzsálemi királyok nevét: malki cedek. az igazság királya, méltán viselte. Az örök igazság hónába. Hozzád tért immár: lelkünk imája száll trónod elé: az örök igazság országába fogadd őt, hűséges szolgádat, akit gyászoló szívünk imádságos halája kísér Hozzád a Te igéddel: áldásul léssen az igaznak emlékezete. Amen.

* *

¹ A katonaság gyászistentiszteletén 1016. XII. 2. este. Zsolt. 90. 10. ² 71. 15. -³Hóz. 13. 11. - ⁴ Kir I. 12. 2. - ⁵ Krón. I. 29. 30. - ⁶ Reizner, Szeged tört. 11. 178. - ⁷ Deák IV. 380 - ⁸ Szilágyi Dezső Beszédei IV. 284. - ⁹ U. o. IV. 283. - ¹⁰ Job 7. 1. - ¹¹ Móz. V. 24. 5. ¹² Krón. I. 12. 22. - ¹³ Krón. I. 7. 411. - ¹⁴ Móz. IV. 31 36 - ¹⁵ Arany IX. 240.

IV. KÁROLY.

I.

Új zsoltár kísér bennünket e ma, induló hónap elejétől az őszi ünnepsor utójáig! Nap-nap után ismételjük: Az Úr az én világosságom s üdvöm, kitől féljek? Az Úr életem erőssége, kitől remegjek? Ha gálád ok közeledtek felém, hogy testem tépjék, szorongatóim és fojtogató ím: ők botlottak s buktak el. Ha tábor táboroz ellenem, szívem nem remeg, harc ha viharzik ellenem, **בַּחַת** csak azért is bízok¹. A háborús aratás közeledő alkonyán tanúságok tartozására térünk: a nagy bölcseségre, amely meg nem rettent, amely bízott válságok idején az igazság erejében, győzelmében, az igazság² istenében.

A nagy bolondságoké és nagy bölcseségeké a halhatatlanság: a mi közbül esik, az idők papírkosarába való köznapi valóság-. A nagy bölcseségé lesz a halhatatlanság, mert övé lesz a győzelem, a nagy bölcseségé, amelynek neve igazság, azé a hité, amely a valóság válságaiban szólott: csak azért is bízok, bízok az igazság Istenében! Keresik-kutatják már amott is, hol az igazság? Hol a vész eredő forrása, ki volt indítója, felidézője? És akik odaát a kormány rúdját kezükben tartják, utolsó erőfeszítéssel tagadják, hogy ők forralták, tervezték, végezték el egymás közt a földosztó háború indítását. Most, hogy terveik már-már végleg összedülnek, rettegnek a háború végétől, a béke leszámoló napjától, amely kideríti békerontó kezdéseiket, népámító hazudozásait, néprontó fondorlatukat. Húzzák-toldják a háborút: mert nekik mindnyájuknak a béke reggele iszonyat, a megismerés halálos rettegés³. Ha beüt a béke, ellenük kiüt a forradalom. Elsöpri a gaz vezetőket, akik ma már a béke ellen harcolnak, akik a háborúért húzzák a háborút, nem a győzelemért. Föl-fölvillanyozzák az irgalmatlan gyűlölködést, nehogy fölülkerüljön a béke, amely őket felelteti s feneketlen süllyesztőbe taszítja.

Minket a három esztendő rémségei után is kísér az ige: az Istenbe vetett bizodalom, a tűzhelyet, hazát védőnek bizalma ahhoz, akiről meg vagyon írva: Hatot gyűlöl az Úr és hét, ami lelkének utálata⁴. Első: עַיִינֵי רִשְׁמֵי a fennhéjázó szem, a büszke szajnaparti nép, amely magát a népek elejének nézi, a szellemesség anyjának, a lelkek vezérének tekintí. Második: לִשׁוֹן שָׂקֵר a hazug ajk, az elsőnek elkorcsosult oldalága, a rumuny, a hazugság apja. Harmadik: יָדֵים שׁוֹפְכוֹת דָּם נָקִי az orgyilkos kéz, amely délen ártatlan vért ontott, Szerbia királya, kormányja, közvéleménye. Negyedik: לֵב הָרוֹשׁ סֶחֶשְׁבוֹת a fondorlatforraló szív, az orosz hatalmasok szívtelen szíve, akár öröklött jog, akár forradalmi siker adja kezébe milliók sorsát, akár az árnyékcár parancsol, akár a cár árnyéka végez. Ötödik: רַגְלֵים בְּסֻחָרְרוֹת לְרוֹץ לְרַעָה A galádság után iramló lábak: az olasz király és méltó ipa, a hitszegés e páros cége. Hatodik: יֵשׁוּעַ כּוֹזֵבִים עַד שָׂקֵר Az álságot lehelő hamis tanú – az óceaantuli hazugság-lehelő, álhírkürtölő, szenteskedő üzlettárs, a rágalomszóró harc kezese, támadóink pénzforrása, fegyvercsiszárja, kenyérnyújtója. És hetedik: יִשְׁטַח סָרְנִים יִשְׁטַח סָרְנִים aki a föld testvérnepeit egymás ellen gerjeszti, kijátsza, uszítja, a háborúszövés és békeszegés nagymestere: az angol.

Bukóban immár ez a hétszeres gazság. Gyűlöli őket az igazság Istene, mert hatot gyűlöl és hét, ami lelkének utálata: gögös szemet, hazug ajkat, ártatlan vért ontó kezet, fondorlatforraló szívet, galádság után iramló lábat, álságot lehelő hamis tanút, testvérek közt civódás gerjesztőjét.

Becsületes háború a mi háborúnk, ezért várunk tisztos békét. Becsületes amott is a háború, de csak azért, mert fölfödi orosz közférfiak sikkasztásait, a francia államfő titkos egyességeit, hazug hatalmak hitvány erőtlenségét, hitszegők katonai képtelenségét. Bíró a háború, részre nem hajló bíró. ítél az erő fölött, anyagi erő, fegyelmes és ezért félelmes erő, kitartó és kifogyhatatlan lelki erő fölött,

Véres kaput nyitottunk az orosz-rumuny falon. A géperő okozta ezerszeres halál nyomában a közelharc izgató zajából meríti seregünk az ittasító mámort. Idegei megfeszülnek, zuhanó rohamától meghátrál a kozákhajtotta tömeg, amelyet az új szabadság nevében áldoz föl kormányja.

Reánk szakadt a győzelem, mint valami váratlan csoda és az ellenségre ránehezedik a vereség súlya, mint valami ólomköpeny.

Megszédültek belé a cinkos népek – maga a londoni vezető sátán vallotta be. Az ellen vérnyomát, hol futó, hol makacskodó tömegeit követjük. Meg-megállítják, de nincs már maradása. Nincs már a háttérben, akiért vakbuzgón tört előre, az atyuska, aki talán már Szibériába került vezekelni. Lelőkték trónjáról: könnyedén, szinte vérontás nélkül lökték le polcáról ezt a bukásra érett gyáva zsarnokot. Az írás szava, szerint: Egy pillanat – elvesznek! Éjfélkor felrázódik a nép, eltűnik, félrelökik a zsarnokot – nem kézzel⁵. Nem kézzel, csak a megvetés megsemmisítő legyintésével. Szinte rázatlan hullott le, mint a férges gyümölcs. Nem volt, aki védje, cselédjei közt. Nem hiába olvastuk rája: uralom van nála és rettegés⁶: rettegés, bénító, őrzítő rettegés. Alattvalóinak rabja már, aki embertelen feljebbvalójuk volt. Rettegte mindenki, rettegett mindenkitől! Mi más képet látunk itthon, ifjú királyunk trónján. Nála az uralom, de nem a rettegés, hanem a nép szeretete, az ő népszerűségének gyorsan kelt visszhangja. Szereti népét, katonáit. Mintha a költő szavát hallanók ajakáról:

Tiszteljétek a közkatonákat, –
Nagyobbak ök, mint a hadvezérek⁷!

Mikor a várurak és csatlósaik, a főurak és zászlóaljaik védték a hont s a trónt: övék lett minden jog és kiváltság. Mikor a toborzott zsoldos sereg szolgált a fejedelem zászlai alatt, a fejedelem követelt minden jogot és kiváltságot. Most, hogy a fölkelő nép védi a hont s a trónt, vele kell megosztani, minden jogot, – a kiváltság pedig, az megszűnik. Nem kár érte, ha elavik és a régiségterek ritkaságai közé kerül. A néperőt megismerve a király, a népakaratot hívja fel a köznek szolgálatára. A honvédő nép jogát növeli a király. És ifjú, meleg szívével a nyomor felé fordult. Az állam áldozatait követeli a megszorultak élelmére. Az a társító megértés él benne, amelynek ősi törvényeit ma halljuk ismétlődni Mózes ajakán jogtalanok védelméről, adósok megmentéséről, rabok jogáról, elesettek ist ápolásáról. Most, hogy „számosabbak a föld özvegyei a tenger övényénél⁸”, az özvegyek s árváknak bőkezűbb ellátást rendel. A visszafoglalt tartományok népét s az elítélt katonákat a rideg szigortól óvja. A jogegyenlőséget, amely ötven éve a törvény betűjében szunnyadt, való életre váltotta, pecsétőrül fogadva a vérünkben való vért. Helybenhagyta tanácsosának bírói karunk érdemeit méltató meggyőződését, amely hosszú ügyvédi pálya tanúságaiból szűrődött

le és szentesítette e tiszteletreméltó kar egészének és sok rég váró tagjának elismerő jutalmazását. És jóváhagyta a zsidó szív elnéző irgalmasságának sugallatát a bűnösökkel szemben, megszakítva sok aránytalan bűnhődés kínos tartamát.

Ha pörbe szállanak férfiak és törvény elé állanak és törvényt látnak fölöttük, akkor igazolják az igazat és bűnhosszék a bűnöst⁹. A bűp nem vádló, nem védő: a bíró igazlátó. Nem a bűnt keresi, hanem az igazságot. Előítélet ős hátsógondolat nélkül szűri le meggyőződését a per során. Nem megtorlás a célja, hanem a törvény érvényesítése. Nem büntetni akar, hanem igazságot tenni. Küldetés! nem a hatalom uralnia, hanem a jog szolgálata.

Magasztos jog a király kegyelmező joga, mikor a bűnösnek megbocsát, de aggályos, ha a király nevében esett bírói tévedést vagy túlos szigort kell kegyelemmel helyrehozni.

Mert: „mi a bíróság”?

„Az égben is van hatalom, aki elítél és fölment, a földön is. Az égi bíróság neve isten, a földi isten neve bíróság.” A szentírásban mindkettő. Elohim. „A bíróság az igazság őrizője és fenntartója. Az állam tekintélyét, becsületét, méltóságát ő képviseli. Az ember jogait ő biztosítja. A társadalom nyugalma o tartja fenn. Nála nélkül önzés, szenvedély, gonosz indulat, erőszak, ármány, fondorkodás uralkodnék a világon s az emberek egymást –: היים בלעיי – elevenen falnák föl, mint a férgek a mocsárban s mint a fenevadak az erdőben. A bíróság csalhatatlan¹⁰.”

Ezért oly végzetes, ha téved.

Ne elfogult harag, ne izgult gyűlölet ítéljen: higgadt mérlegeléssel ítéljen a bíró, nem haragvó méreggel. Ne tegyék felekezet bűnévé, ami a foglalkozás visszaélése, évezredek visszaélések alkalmasszulte kiújulása. Tisztes hadi átvétel tisztes szállítást nevel, az ellenkező gyakorlat az ellenkezőt szüli és kettőnek vállára osztja el a bűn terhét. 2340 éve, hogy a szókimondó nagy vígjátékíró, Aristophanes Athénében mondatta egyik szereplőjével:

Szánj meg apáin, hangyán magad is csentél valaha közpézt,
Tisztviselő lévén vagy eleségvásárló biztos a hadnál¹¹.

Tisztakezü eleségvásárlás tisztakezü eleségszállításra kész . . .

És kiveszi részét ifjú királyunk a háborúból is. Látja fiaink áldozatkészségét. Észrevette és osztrák hitfeleink tisztelgő küldöttsége

előtt kitüntető dicsérettel halmozta el a zsidó katonák vitézségét. És észrevette, méltányolja a magyar katonák páratlan voltát.

Augusztusban vagyunk, a hulló csillagok hetében. De a magyar hűség nem a cseh hűség hulló csillaga, hanem a soha le nem áldozó, örökké helyálló sarkcsillag állandósága. Hozzá igazodik a monarkia tengelye. Ennek a hűségnek várjuk jutalmául a magyar vezényszót, az ifjú király születésnapjára ajándékát ígéretes pályája kezdetén. Amit századok elmulasztottak, azt hozná helyre a próféta igéje szerint: Egy pillanatra szólok e nemzethez s e királysághoz, hogy fölépítsem és meggyökereztessem¹².

Két emberöltőn át a holnapi napot ünnepeltük. Fiúi kegyelettel fordulunk a gyász évében nagy jótévőnk megdicsőülő emléke felé, búcsúzunk augusztus 18-ának fordulójától, amelynek örökébe a végbúcsú bánatos napja lépett és a mai napon először köszöntjük születése napján ifjú királyunkat, jövőnknek reményét. Együtt érez király s nemzet és forró imául veszi ma ajakára az írás mai igéjét: és nyugalmat ad nektek az Úr minden ellenségetektől köröskörül és bizton laktok hazátokban¹⁸. Amen.

¹ Zsolt. 27. – ² Mikszáth 21, 18. – ³ Jób 24, 17. – ⁴ Péld. 6, 16 -19. – ⁵ Jób 34, 20. – ⁶ Jób 25, 2. – ⁷ Petőfi III. 410. ⁸ Jerem. 15, 8. – ⁹ M. V. 25, 1. – ¹⁰ Eötvös Károly, Tünetmények 138. – ¹¹ Darázsk. Arany VII. 235. – ¹² Jerem.. 18, 9. ¹³ M. V. 12, 10.

II.

A hetvenkettedik zsoltár igéi vezérlik elmélkedésünket: az elaggott király könyörgése trónjának örököséért, fiának uralkodói fényéért.

Istenem, törvénytevésed add a királynak, igazlátásod az ifjú királynak! Törvénytevést, igazlátást az ifjú királynak az öröklődő trón díszéül, őrállójául! Az öröklődő királyság a belső béke záloga; a hatalom átruházódásának sima folyása a nép üdvének védőpajzsa. A király nem hal meg, csak az ember, aki király volt. Csak a korona viselője változik: átszáll a királyi méltóság a trón várományosára, az öröklő utódra. Kétséget nem tűrő, versengést kizáró az utódlás rendje. Átszáll a korona az elhunyt fejedelemtől a trónra lépő örökösre. A trón nem árul el: halhatatlan a korona, mint maga a nemzet.

A nemzet jelképe a korona, a nemzet hódolatos áhítatával körülrajongott ereklye. Belőle ered a közhatalom: uralkodó és törvényhozó, kormányozó és jutalmazó, ítélő és kegyelmező hatalom. A koronázás mindeme hatalom és méltóság átruházásának méltó, káprázatos fényű, szemvakító kincsű ünnepe, egyes mozzanataiban jelképező átadása. Magasztos és lélekemelő hullámmást kelt e jelképes cselekvés a szívekben, "Nem meddő hullámmás ez, mert a koronázás közjogunk életének legjelentősebb cselekménye, az uralkodói felség teljességének megszületése, az alkotmányos életnek teljessé vált. Átszáll az álladalom területének felségjoga Nagy Lajos világtékéjével, aranyalmájával, a haderő hatalma az első szent királyról nevezett karddal, a polgári hatalom a buzogányos joggal. Átszáll a haza védelmének kötelessége a hazai föld emelte domb kardvágó jelenetével. Az állam jelképét teszi fejére a királynak a szent koronával a nemzet választottja és az egyház főpapja.

Ítélni népedet jog szerint, elnyomottaidat törvény szerint, így folytatja a zsoltár. Törvény és jog nyújtják a királynak a hatalmat: törvény és jog védelme és gyakorlása királyi kötelem. Személye szent és sérthetetlen: nem felelős jogsértésért embernek, de felelős Istennek, akinek nevére esküszik a hitlevél, felelős önnön lelkiismeretének, önnön háza jövőjének, felelős az utókor ítéletének. **יְהוָה בְּאֵדָתוֹ יִשְׁפָּט** Aki uralkodik az ember fölött, legyen igazságos, **יְהוָה יִרְאֶת אֱלֹהִים** uralkodjék Isten félelmében¹ . . . : Istennek felelős!

Bírája légy jog szerint nemzetednek, a védtelennek törvény szerint. Nemzedet, oh király, nem a régi világ nemzete, a kiváltságos rendké, amelyek az ünneplés ragyogó keretét teszik, hanem az egész nemzet, a kiváltságosok és a védtelenek, a családfák folytatói és a munkának hősei. A pompafejtő kíséret ezrei és a vért, verítéket áldozó tömeg milliói – igazságot vár mindannyia: jogának, érdekének, kenyerének védelmét várja tőled.

A hegyek békeséget teremjenek a nemzetnek és a halmok jogot, így folyik tovább az ige. Az örökös királyság az ingatatlan sziklaszirte, ingatatlan orom, magas, meredek hegy foka, ingatatlan, mint a hóborított hegytetők fénylő, ezüstözött szegélye. Rendületlen a trón, nincs válság, ha változás van, pedig a kisebb rangokért is ki nem fogy a törtető tülekedés a régi nemzet soraiban. Ősök bölcsesége békés fejlődés, változás rendjét szerző. És a trón magaslata mellett, akik halmokon, dombokon állanak az égbenyúló csúcs körül,

akik az uralkodás gondjában osztoznak, értsék meg igazság, méltányosság szavát. Ne feledjék fönt a halmon a lenn sürgő, dolgozó népet, a lenn, síkon, völgyben folyó nemzetfentartó, barázdatorő munkát. Társító érzék kapcsolja össze téres siktól, lapálytól egetverő csúcsig a rétegeknek sokaságát. Tovább folyik ezért a zsoldár ígéje:

Jogot szerezzen a nép elnyomottainak, üdvöt a nyomorultak gyermekeinek és zúzza szét az elnyomót. Magasztos hivatása a királynak jogot teremteni, a törvényhozó munkát irányítani, a megalkotott törvényt hatályossá, szentté avatni. Magasztos hivatás a megújuló jogban a társító átalakulást bölcsen vezetni, megadni minden munka bérét, megnyitni az érvényesülés útját minden érdem előtt, üdvöt nyújtani a nyomorultak gyermekeinek, tág teret a tehetőségnek, hogy el ne álljon a szellemi vérkeringés, hogy megújuljanak a vezető rétegek, mint az eleven folyamban folyton megújul a vízszín fodros habja, míg a tepsedő tó álló tükrén hínár lepi be a poshadt víz színét.

Mint a nap fényében fürdő hegycsúcs nyíltan föltárja, minden rejtekét, úgy tárja föl nyíltan lelkének rejtekét a hűséges alattvaló, aminthogy meg vagy on írva a folytatódó zsoldárban: Hódoljanak néked, mint a nap ragyogása, mint a hold szelíd fénye emberöltőről emberöltőre². Ne legyen bujkáló elégedetlenség, lázító ármány sehol a népben. Minden alattvaló köteles nyíltsággal köszöntse a koronás királyt. De a fejedelem gondja is ölelje föl minden alattvalóját, a nemzet egyetemét. Ne legyen magasan szálló hajnali felhő, ne hajnali napsugár, amely csak a csúcokat aranyozza be, mint a koronázás napfölkelő ünnepén a nagy nemzetségek szülötteit, hanem a zsoldár továbbszövődő ígéje szerint:

Hulljon mint a permet, amely a sarjút növeszti, mint a termékenyítő eső, amelynek bő áldása leszáll s a legmélyebb fenékre is eljut, keresve a mélyfektű völgy termékeny ölet, a termő munka, talaját, a közjónak rejlő gyökereit. A törvényhozó hatalom a köz javát szolgálja, ne egyes rétegek oltalmát, javát, uralmát csupán. A kiváltságos hatalmi tényezők igényei nem merítik ki a köz javára irányuló gondoskodás körét.

Ki az, akit méltán hívnak igazságosnak! Isten צדיקו של עולם a világegyetem igazsága³. Ezért folytatja így a zsoldár: Virágozzék napjaiban az igazság Istenének imádása. Hiten, a király hitén, esküjének szentségén sarkallik az alkotmány biztonsága. Viruljon azért

a haza javára a hit: hívó lélek esküállása az uralkodóban, hívó lélek hűsége bennünk, a népben.

De a bit legyen a szív, a lélek dolga, nem világias törekvések rugója, hatalmi igények ösztönző gasztonya. Mert a szív hitéből egyenetlenség nem fakad: torzsalkodás nélkül megfér a hazában a sokféle hívó lélek, ha istenét keresi és nem a földi hatalmat. Ebből a jáÚLbor hitből a béke bősége fakad, békesség telje, amely a hold múlásáig el nem enyészik. És a békesség királya kivan lenni ifjú királyunk: ez volt első szava hozzánk, mikor dicső elődjét fölváltotta a trónon.

Béke királya lesz, miután győzelmes hadi tettek után „úrrá lett tengertől tengerig”: Adriától Euxinusig; ismerik zászlaját „a folyamtól a föld pereméig¹, a monarkiát átszelő folyamtól, amelynek maholnap torkolatánál állanak seregeink, a föld legszéléig: „meghódolnak előtte”, szól a zsoldár, „puszták lakói és porba hullanak ellenei. Hozzábékélnek, akik örökségét széttépni, földarabolni indultak. Ő pedig bölcs mérséklettel, a győző rideg büszkesége nélkül mérlegeli a békekötés bonyolulásait. A zsoldár folytatódó ígéje szerint: „királyok hajolnak meg előtte és népek hódolnak neki” a béke fejedelmét megillető hálás hódolattal, „midőn megmenti a jajongó nyomorultat, az elnyomottat, akinek segítsége nincs”. Aki távol földön már-már reménytelen sanyarog bús hadifogság ínsége-nyomorában. hazasegíti a reményevesztett, messze idegenben vergődő nyomorultat.

„Könyörül megszorulton, szűkölködőn, a nyomorgónak menti életét. ” Könyörület, irgalom, kegyelem forrása a, korona. Távol harcban álló véreiért aggódó szülőnek, hitvesnek, gyermeknek irgalmazó kegyelem a király békeígérete. És a kegyelem a korona legdicsőbb joga, a földi büntető hatalom mennyei enyhítője. Amikor életadó kegyelme feloldja a halálos ítélet hatályát, amikor pertörő kegyelme elhárítja a törvény rideg szigorát, amikor bünfeledtető kegyelme a börtön ajtait megnyitja: akkor a kegyelem részeseinek örömkönyűjében a korona ékességeinek legragyogóbb gyöngye pattan elő.

És a kegyelem jogán túl a koronáé hadizenés és békekötés. Megvédi külső ellenség ellen a hont, a zsoldár folytatódó ígéje szerint: „Kényszer és erőszaktól megmenti lelküket, de drága az ő vérük az ő szemében.” Első szava a béke keresése volt, mert drága^a mi vérünk az ő szemében. A nép vérét nem akarja tovább ontani, hisz közvetlen közelből látta e vérnek kénytelen pazarlását.

Békét akar. Békét kínál. Békét köt. „És a nép újból élni fog és ad a királynak jobbat, „drágábbat sáranynál”: jobbágyi hűség-színaranyát! Lelkébe fogadja az új királyt és „imádkozik érte buzgón, állandóan, mint szülőért a gyermek, „áldja őt a szerette békének minden napján. El, újra él a nép, siet áldozatos, veritékes munkára, hozza a hűség színaranyát, sejtetlen kincsét. Sürögve siet az újjáalkotó, visszaszerző békés munkára és csodálatos fejlődés következik a rémes pusztulásra. Egy-két vonásban rajzolja meg a zoltár továbbszövődő igéje: „Lészen gabona bőség e az országban a hegyek csúcsáig”, meghódítja a termésfokozó tudomány termőtalajnak a meddő hegyhátakat is, öregbíti az anyaföld áldását, a kalászt, növekszik, öregből a búza szeme כִּסְיִן בִּסְתִין”enyérfyi lesz a gabonaszem⁴” és szerte a hazában „gyümölcsösök sűrűje zúg, mint a Libanon őserdeje. Fölvirágznak a városok”, ipar és kalmárkodás melegágyai, „virágznak, mint a mező virágos pázsitja”. Kertes városokban munkabíró nemzedék sarjad és gyarapszik, felvirágozás kora követ, kezik városban és falun: Károly király kora.

„Neve emlékezetes lesz örök időken, gyarapszik hírben amíg a nap sütése tart, nevével áldják egymást minden népei, hirdetik üdvét”, dicsőségét, hírét mindannyian – a zoltár végszavai.

Felelőtlen a király, de felel utókornak, történelemnek, késő századoknak. Új lapját ütjük ma föl a történés könyvének: üres lap még – , áldás írassék reá!

Ebben a reményben, evvel az imádsággal teszi föl a nemzet a király fejére a koronát.

A szentírásból ered a magvai koronázás, fölkenés egész szertartása. Huszonhétötvenkét esztendeje történt a jeruzsálemi szentélyben az a királykoronázás, amelyet a király koronázásában máig is egész a nádor királyéltető fölkiáltásáig híven másolunk. A főpap megmentette a királyi ház utolsó kisded sarját és mikor elérkezett ideje, „ada a főpap a testőreiknek kopjákat és paizsokat ... és rendet állanak a vitézek, kiki fegyverét kezében tartván, a szentélynek jobb oldalától fogva a szentély baloldaláig . . . a király mellett mind környöskörül és kihozá a pap a király fiát és fejébe tévé a koronát és kezébe adá a királyi klenódiumokat és királlyá tevék őt és fölkenték és tapsolván szóltak: éljen a király⁵!” Az írás itt említette őt koronáról mélyértelmű, mondás hagyomány maradt fenn. Csodálatos sajtósága volt e koronának. „Aki hivatta volt a trónra, annak simult

fejéhez, aki nem volt hivatva, annak nem illeszkedett fejéhez⁶.” Az új király nem elvont fogalom, hanem élő egyén, nem pusztá méltóság, hanem kidomborodó személyiség, nem a nagyúri, ős nemzetség láncának egy szeme csupán, a sorozatban a korona hatalmának ötvenegyedik megjelenítője, hanem új, eleven, lüktető erő, új méretű fő, aki folytatja ugyan, de alakítja is a történelmet, amely tovább folyik, de medrét az erős egyéniségek ássák, irányítják. Új fej, amelyhez a korona simul, amely a hivatott főhöz illeszkedik, mint hajdan Dávid házának koronája hivatott viselőjéhez önként illeszkedve simult.

Mint a hosszú oszlopsor, amelynek mindegyik oszlopára külön-külön, elütő oszlopfejet farag a művészi kéz, úgy állanak a múltak tág csarnokában a koronás fők. külön-külön jellegzetes arcvonással, más-más veretben, mint mindegyikeiknek új veretű körmöci aranyai. Egyngyanaz a korona közjogi jelentősége minden hordozóján, mégis minden hordozóján mást jelent. Pezsgő ifjúság nemes tettvágya lép ma a trónra, amelyről leszállott leszűrt bölcsesség lassúdad érverése. Fölszáll a nemzetalkotta legfőbb méltóságra és első szava: jogegyenlőség oltalma, béke keresése, bodogító ígérete ígéretes jövőnek. Áldó szóval, a zsoltár végszavával **אֲשִׁירָהוּ** az egész nemzet áldó szavával üdvözöljük, üdvözöljük az ősi áldással, dicsérve Istent, aki föltetszeti a föld fián földöntúli fényét. Az Ő szentséges nevére esküszik a király és királyi módon állja szentséges esküjét. Amen.

* *

¹ Sum. II. 23, 3. – ² Peszikta 73 – ³ Midi. Tillim 72. – ⁴ Szifré II. 31.5. – ⁵ Kir. II. 11, 10–12. – ⁶ A. z. 44 a.

III.

Ne sirassátok a halottat és ne Inaskodjatok rajta, hanem sírván sirassátok, aki elmegyén, hogy többé vissza ne jöjjön és ne lássa Születésének földjét . . . Mikor elvándorol e helyről, vissza nem tér többé, hanem ahova számúzték, ott hal meg és ezt a földet többé nem látja¹. A haldokló Júdaország¹ királyáról szól az ige.

Nem tér többé vissza! Ahova számúzte az erőszakos győzők bosszúja, gögje, ott halt meg királyunk és ezt a földet többé nem látta. Pedig ezen a földön hű szívek dobognak feléje. Az ősi örökös tartományok, akik soha hozzánk nem testvérisültek, akiknek százados

szabadalma volt a császárhoz való hűség, elszakadtak államformában is, lélekben is tőle. csak a, százados pártütőknek, a bizalmatlanul kezelt magyarságnak, csak a panaszos sérelmek o nemes nemzetének lelke nem szakadt el sem államformában, sem lelkületben tőle és szent koronájától.

Mikor a világ gyilkos sodra elsodorta, cserbenhagyta őt az udvaroncok népe és még kriptával sem kínálta meg az udvaroncellekek silánysága. Hontalan halott leve.

Bennünk él a koronázó eskü: a koronás király esküje a koronázó nemzetnek is esküje, hűségesküje, amely lélekben hozzákötött bennünket. A halál bánatos üzenetére elhallgat talán egy pillanatra köztünk a társadalmi mély visszavonás és ébredez a gyásznak közöségében a régi összeforrottság érzete.

Mióta idegen őrség kísérte le Aldunához. tengerhez, messze óceáni szigetföldrőz, azóta hegyes karó volt minden óra: szívébe fűródott, elvázott.

Madeira nyirkos tavaszát, sivatagi száraz viharját nem tudta elviselni az éltényi erejében megtört test, a boldog terveiben csalatkozott lélek. Éltének elapadt erét kiszáraztá az ádáz kór.

Félszáz királya volt e honnak, de boldogtalanabb egy sem volt, mint ő, még a Csele-patak halottja sem. Funchal lelkünkben Mohács-csal kapcsolódik egybe: riasztóan rút idők emléke fűződik össze;!

Nem a számkivetett királyok Daudet-regényének megelevenedett alakja volt, hanem Nagymagyarország utolsó, hazátlanná lett királya, akinek hazátlanná kelle válnia, mert a haza sértetlenségének jelképe volt és vértanúja. Vértanú lett, mikor kiadtuk. A szentírás törvénye: ki ne szolgáltasd a rabszolgát urának, ha hozzád menekült kényura elől². És mi a királyt kiadtuk a bosszúihelő ellenségnek, az ő föl-szabadult szolgálának, pártütő alattvalóinak. A mindenrontó háború megtörte önézetünket, erőnk: nem tudtuk megvédeni a szent korona föl-kent viselőjét.

Nem számkivetés volt kínos sorsa e sorsüldözöttnek, hanem elhurcoló beljebbezés. Nem bujdosó volt, hanem fogoly, nem szám-üzött, hanem hazátlan árva. Magános sziget volt börtöne, az óceán volt porkolábja.

Hazátlanná tették, mert olyan közel férközött a szívünkhöz. Királyát a nép számkivetésbe látta indulni³ és messze távolban kelle meghalnia e királynak, mert kudarcos esődbe került minden, amit akart.

Rövid volt és háborús uralkodása e békés lelkületű fejedelmünknek, ifjú királyunknak, aki még tévedéseibe is a békét keresve sodródott belé. A vérvevő iszonyú harcban részvevő szíve a kibontakozó békét kereste. Az összeomlásnak már csak tanúja volt, nem tényezője. A nagy özönvér után kitört az égi háború sívítva és cikázva, ítéletes viharba tört a bomlás és ború. vérhírek keltek a vonagló világból, visszhangjuk hallik a főváros mai vész híreiből. Összeomlott a trón, hazátlan lett a király. Gyászfátyol fűdi a koronát.

Minő megrázó, szívettepő ellentét a koronázás sokadalmas pompája és a funchali csendes elmúlás, a csodás fekvésű budai várak és a szánalom-nyújtotta madérai szállás!

Még akik nem látták is a, koronázást, akik csak a vetülő rezgőképben láttuk az ifjú. koronás király kardvágását – még” nekünk is könnyet csalt pillánkra a megható festői kép nagy ígertű jelentősége.

És most gyászfátyol borítja a koronát!

Idegen földbe temették, aki viselte. Kínszenvedő útjának befejeződésén nem tolongott gyászoló emberözön. de ott volt hét hazátlan, hajléktalan, apátlan árvának könnye. a gyászoló özvegy ízettépő fájdalma. Eletének szemefénye kialudt, csukló zokogással hordja roskadozva lelkét, éjszakás balsorsát. Reáborul fáradt lemondás, könnyetlen sírás, maró emlékezés éjszakája, ez a sötét éjszaka, amely hiába vár ködomlasztó hajnalt, ködoszlató napkeletet. Tüzel a seb, heggülni nem tud: az ő jövő élte bánatos emlékezés bús tarlója leszen. Reánk pedig, akiket jobbágyi eskü kötött Károly királyhoz, reánk kaján örömmel borul a rettentő való: siratjuk a királyt hűséges jobbágyai, hadjáratos tisztai és kísérvük a balvégzetes királynak mulékony roskatag teteméből hazatérő lelket az örök irgalom trónja elé áhítatos imával. Amen.

¹ Jer. 22, 10-12. – ² M. V. –28. 18 i. – ³ Ámosz 1, 15.

II. RÁKÓCZI FERENC

I. פירען A porból: négy ízben, más-más összefüggésben szól így az írás. Első ízben a próféta ajakán: Kelj ki a porból, rázd le a századok porát¹!

A múltnak mohos mesgyéin megállunk, midőn a századok porát lerázva megelevenedik előttünk s jelenre válik a hazának múltja és a bujdosók hazatérnek, hirdetve a múltnak tanúságait. És nagy tanúság rejlik e hazatérők történetében!

Cseh földről jövevényekül szakadtak hazánkba az első királyok idejében a Bogáth-Radván nemzetség ősei, akiktől a Rákócziak származtak és mégis azt mondja és joggal mondja a magyar nemzetségek legjelesebb ismerője, hogy ez a család fölemelkedésétől enyésztéig oly hazafiakat mutatott, amilyeneket tán egyetlen más családunk sem. Folytonos küzdésből állt sorsa, amely a nemzetével volt egybeforva s győzött vagy bukott – de áruló nem váltott közülök soha. És midőn letűnt közülök az utolsó élő ivadék is, megmaradt a fényes név a nemzet osztatlan kegyeletében².

Csupa tót, orosz és oláh helység a Rákóc nevű sok helység a hazában, mert Rákosnak szláv egyenértéke a Rakowec, Rákóc és íme ez az idegen név ma legzengőbb hangzású neve történelmünknek.

Elmaradtak az idegen anyanyelvű képviselők a törvénytörő új törvényalkotástól: igazolni akarták, mennyire elmaradtak a történelmi tudástól. Hiszen kuruc vitézeink között tömegesen voltak tótok, ruthének, németek és Erdélyben még az oláhok is a, most hazatérő hősiért harcoltak. Vele harcoltak, pedig csak egy vezényszavát értették, azt, hogy rajta, rajta!

És anyjának, a legnagyobb magyar asszonynak, Zrínyi Ilonának ősei sem a hétvezér utódai valának, mert a szigetvari hős ereiben horvát vér folyt!

Ez az első nagy tanúság e mai nemzeti ünnepen: a nemzet hű fiává nem a származás avat, hanem a szárnyaló lelkesedés a

nemzet ügyéért, nem a fajrokonság, hanem a fordulat hím rokonérzés, nem a családfa, hanem a csatlakozó önfeláldozás, nem a szívnek vére, hanem a szívnek verése!

A nemzet szíve vert a cseh jövevények s horvát zsupánok sarjában, maga a nemzet szólamult meg viharzó elszántsággal az ő ajkán. A régi jó hírrel fénylő magyar nemzetnek régi sebei ismét kiújulnak³, ez recrudescuntjának bekezdése, s ez a latin recrudescunt volt a honfűi keserv szenvedelmes kitörése, a sajtó fájdalom háborgó feljajdulása, a nemzeti önértet dörgő tiltakozása, az elkeseredett ellentállás harci riadója.

Vallásos lélek volt a recrudescunt írója. Azoknak tanításából, akikre fondor lélekkel az árva fejedelemlíút bízta Csehországban, a vallás mézét felszívta, de a hazátlanság tanításának mérgét visszautasította. Hitt küldetésében s ez az új Mózes a Fáraó udvarában, kinek név, fény, rang, hatalom, hír, kincs a része, eltelt elgyötört magyar népének keservével és a világ parancsolói által üldözött árva fejedelemlíút nemzetének szabadítójává, szeplőtlen, önzetlen, főséges jellemű hősévé lett⁴.

Vallásos lélek volt. Igaztalan ügyért síkra nem szállott. Hitt küldetésében, a nemzet igazságában. Könnyű lesz, így mondja élete végelszámolásában, könnyű lesz megkülönböztetni a közönséges lázadás okozta mozgalmaktól a szabadság általános, jogos és törvényes védelmét, amelyekben a vármegyék egyesülten, míg amazokban csak a nagyok zendülő hűbéresei fogtak fegyvert⁵.

II. Porból vétetik a vas⁶: a földből termett fegyvere, ez a második ige.

Akik várták, akik hívták, akik elsőkül követték, akik rajongással körülvették s testükkel védték, azok nem az akkori jogbirtokló nemzet voltak, hanem a jog nélkül való nép. A föld népe kelt föl mellette, véle, de a parasztlázadásból a legnagyobb szabású nemzeti fölkelés lett. Magával ragadta a nemességet és a város lakó német polgárokat. Megvillant a kurucok kardja! Mintha róla szólna a prófétai ige: Pallos, pallos, köszörülve és fenve, köszörülve, hogy mészároljon, fenve, hogy villámot szórjon! De fájdalom! A nemzeti hős kezéből kihullott a kard. Cserben hagyták vezérei s teljesült a prófétai ige: Odaadta fenni, hogy az ellen marokra, fogja, pallosa köszörülve, fenve, hogy a nép megölőinek kezébe jusson⁷! A nemzet kardja idegen kézre került, mert a nemzetek sohasem vetik oda

könnyebben szabadságukat, mintha éveken át küzdöttek érte⁸. Pedig ez a fölkelés volt a nemzet ezeréves történetében a legnagyobb nemzeti erőfeszítés⁹.

Békét kötöttek, amely éppen elég jó volt sérelmek, panaszok-szemrehányások alapjául, békét, amelynek alapján a véres háború helyébe a sorvasztó küzdelem lépett. A prófétai ige szerint: Megtévesztették népemet, mondván: béke, de nincsen béke¹⁰! 1711-től 1848-ig szívós, háborútlan küzdelem lön a szatmári béke folytatásodé ennek a küzdelemnek ereje is Rákóczi ereiből eredett.

És hogy elfogyott a békét tatarozó küzdelem türelme, 1848-ban újból földből termett elő a fegyver, a forradalom fegyvere: újból fölkeltek a nép, az ő labancverő népe. 8 újból ott lesz a nép ma a ravatal körül, tolong az ünnepen. De ha a látványos, az emlékezetes ünnepség elmúlik, ott lesz-e a nép, a tanya-világ, a külvárosok népe. ha nem véráldozatot kell hozni, csupán filléreit kell lerakni a dicső fejedelem emlékoszlopára, aki Szegedet vitta lázbetegen, akit ma Szeged ünnepel, hogy áldott hamvai hazatérnek híveivel!

III. Vész nem kél a porból; a hazaszálló hamvakból, a harmadik ige¹¹. A ész nem kél Thököly porából, Bercsényi hamvából. Rákóczi teteméből. Nem igényli Thököly pora a szomszéd Vásárhelyt, nem követelik Bercsényi hamvai sem vissza ugyanezt a várost a szatmári béke megkötőjének leszármazóitól. Magvuk szakadt a bujdosóknak, nem keresnek egyebet már, csak nyugalmat a haza földjének ölen. És mégis ha kérdik a prófétával megelevenednek-» eme csontok^{1 2}, akaratlanul is úgy érezzük, hogy eleven élet ereje vagyon bennük. Az eleven élet hatását keltik bennünk avval a tudattal, hogy királyi szó kérte vissza a szultántól a bujdosók porát, királyi szó idézi haza a fejedelmi hamvakat, és ebben a királyi szóban több van, mint a törvénytörő törvény lagymatag-indokolásában \

II. Rákóczi Ferenc, a fejedelem, és I. József, a király, nem tudtak megbékülni, de a király, akiben a kettőnek neve egyesül, benne kiengesztelődik a kettőnek emlékezetes s királyi szó pecsételi meg a kiengesztelődés művét.

Ez a királyi szó elismeri a recrudescunt írójának vezérlő elvét; Magyarország nem lehet beolvastott tartomány, Magyarország csak önálló királyság lehet.

Igaz, a Kollonicsok ezt a királyi szót is iszonnal hallják, pedig amiért a nagy fejedelem bujdosni kényszerült, arra a királyt

ma szent eskü köti. Alig egy hajsza választja el a magyar királyt Rákóczitól, de egy egész világ választja el a Leopoldoktól és a Kollonicsoktól.

Királyi szó szólítja haza a bujdosók porát: a király kormánya, a törvényhozás képviselőinek tisztelgő sora kalauzolja a szentelt hamvakat. Érti a nemzet vére, a honvédelem fegyvere is, hogy szív'e itt van közöttünk és a nemzeti érzület ellenállhatatlan ereje távoltartja tőle azt a szerencsétlen, azt a megengedhetetlen, azt a felségsértő gondolatot, hogy a királyi szó lehet kétféle s ami bennünket ünnepre hí, nem szól] a fegyveres erőnek, csak a nemzeti munkát teremtő, vérével adózó sokaságnak. Pedig abból a porból vész nem kél, abból állandó békesség sarjad, ha mindenütt meg-szívlelik a királyi szónak igaz értelmét.

Hiszen a Kollonics-rendszert a küzdelemben elbukott kurucok megbuktatták, megmentve a nemzetet a szégyenes elcsenevésztől¹³ Nényi a szatmári béke pontjait látta ő elégtelennek, hanem érezve, hogy nem fogják teljesen betartani a békét, élő tiltakozását kívánta elbujdosásával a nemzet történetének könyvébe beírni. A hős elbukott, de a történelem ítélőszéke előtt megigazult. Amit rövidlátó gyűlölet róla a törvénykönyvbe írt, azt törölte a most alkotott és szentesített új törvény. Nem szabad immár a királyi szóval s a nemzet akaratával szemben senkinek, sem polgárnak, sem katonának a most eltörölt törvény nézetét vallani!

Kitöröltük a könyvből a törvényt: a nemzet lelkébe soha sem volt beírva: de azt a szégyent, amellyel önmagukat tetézték, akik 191 éve meghozták, azt a szégyent nem törli le soha semmi hatalmi szó. Minő szerencse, hogy Világos után hézag van a törvénykönyvben: mit írtak volna üres lapjaira akkor a hatalom csatlóssai!

IV. Fölemeli a porból a szegényt¹⁴! a negyedik, az utolsó ige: a bujdosók megdicsőülését hirdeti.

Fölemeli a porból a szegényt!

Ki szegényebb a hazátlan, a mazúr bujdosónál? Földönfutóvá lett a dicső fejedelem.

S áthághatatlan havasok felet!
Hol erdőbontó jágató szelek
Tépték a bércek élő üstökéi,
Vonal húzódott, szaggatott, sötét.
Ott bujdokolnak ismeretlen vészbe..
Titkolt könnyek közt hátra-hátránézve.

Mint sebzett szárnyú sántító sasok
 A vándorbotos kuruc harcosok ...
 Károgó, madarak üvöltő dúvadak
 Szava volt nekik a hazai búcsúszó.

Idehaza csend lett, irtózatossá nagy csend,
 Ember meg nem moccan, levél meg nem rezzen,
 Ravatalos ház volt egy végben az ország,
 Halottat sirattak könnyben ázó orcák.
 Csak egymásra néztek és szót se cseréltek,
 Hanem azért éppen eleget beszéltek¹⁵.

A gyalog bölcsesség békét kötött: őket a honszerelm szent
 önkívülete elvitte kietlen messzeségbe, önkénti száműzetésbe, hon-
 talan bujdosásba:

Eltemették egymást idegen part felett,
 Idegen hazának földje tesped rajtuk¹⁶.

De ébredezett emlékü, ébredezett dalban, költők lantján, tudó-
 sok lelkében.

Elsőnek a dal ébredett; föltámadt Rákóczi dala, szétszállott
 világszerte s egy dal olykor nagyobb hatalom az állam életében,
 mint a legfényesebb elméletek¹⁷.

Feltámadtak a kurucvilág kesergői, míg azelőtt

Tilalmas nótáknak fakó töredékét
 Te szegény föld népe, ki küzködék árván,
 Te dúdoltad már csak, barázdáid járván ...

Thaly Kálmán évtizedes tudós munkája életre keltette fakult
 hagyományból, avult levelekből a dicső kor küzdelmeit, felkutatta a
 hősöknek sírjait. A nemzeti eszmét szolgáló színpad föllevenítette
 keserves sorsuknak emlékeit és Arany János költői ihlete látta
 hazatérni a drága árnyakat. Beteljesül immár e mai napon a költő»
 álma: jönnek az árnyak, jönnek a hamvak:

Alattuk a Duna csillámló szalagja
 Városok, helységek sorra elmaradnak,
 Nemsoká feltűnnek a budai ormok
 S a Mátyás nevérol nevezetett csarnok.

Jönnek immár, közelednek, jön a vezér s akiknek nélküle a
 haza sem kellett és jó dicső kíséretül a fejedelem anyja és meg-
 ihlet bennünket a honvédő hősök hazaszálló lelke: érezzük, hogy
 végre teljesül szószerint az Ő hitvallása: Küldetésem, hogy fel-
 ébresszem nemzetem szívében a szabadság szerelmét!

Köszöntünk itthon, vértanúknak vére, Rákóczi Ferenc, a nagy
 éjnek bujdosó csillaga: sorsod vértanúság, hült porod ereklye-

emléked dús örökség, neved ingadozó hitű nemzedékek reményének horgonya, hazatérted megdicsőülés!

Adjon néked a mennyei gondviselés nyugodalmat a haza földjének ölén, nekünk pedig honfíúi lelkesedést és szívós munkabírást, hogy megteremtsük azt a Magyarországot, amelyből haló porod nem kívánkozik vissza rideg, messze idegenbe. Amen.

* *

*

¹ Ézajás 52, 2. - ² Nagy Iván: Magyarország családai IX. 597. - ³ Tóth Béla: Szájruj szájra. - ⁴ Thaly Kálmán: II. R. F. ifjúsága. - ⁵ Rákóczi emlékiratai. - ⁶ Jób 28, 2. - ⁷ Ezekiel 21, 14-16. - ⁸ Eötvös: A XIX. század uralkodó eszmei. I. 212. - ⁹ Thaly Kálmán. - ¹⁰ Ezekiel 13, 10. - ¹¹ Jób 5. 6. - ¹² Ezekiel 37, 3. - ¹³ Thaly Kálmán. - ¹⁴ Zsolt. 113, 7. V. ö. Sámuel I. 2, 8. - ¹⁵ Szávay Gyula: Vitézi ének Rákóczi Ferencről. - ¹⁶ Arany János. - ¹⁷ Eötvös ugyanott I. 182.

II. RÁKÓCZI FERENC.

יד יד Szólott az Úr Ábrámhoz: Menj el országodból, szülőföldről és atyádnak házából¹. És amint ösünkhöz, Ábrámhoz szólott az Úr, úgy szólott a Gondviselés ahhoz a férfiúhoz, akinek hamvai most annyi évtized után tétetnek örök nyugalomra a hazának anyaméhén: Menj el a te országodból mert ez az ország a küzdelemnek hosszú esztendein keresztül az ő országa volt – menj el a te országodból, szülőföldről, atyádnak házából, menj idegen földre! De ami ősapánknál a jövőnek reménye, az a bujdosásnak induló fejedelemnél a múltat befejező búcsúszó. Az egyik, a bibliának alakja, boldog jövő felé indul s ezért szól hozzá az Urnak biztató igéje: יהיה כרכה légy áldássá-, a másik lezajlott, bezárult, végkép befejezett szereplésének utolsó fordulóján elhagyja hazáját, bujdosni indul idegen földre, amelyen jövőt nem keres, amelyen nem várja egyéb, csak lelketül, lelketlő, sivár egyedükét, csak epesztő szomorúság, nem várja egyéb, csak hosszú évtizedek mélylő keserve, keserves búsulása, bús emlékezése. És mégis, ámbár a fényesen indult múlt akkor mögötte már bezárult, az a múlt, amelyben mint imádott vezére, éltető lelke a magyar fölkelésnek irányt akart adni népe és hazája történelmének, ámbár e múlt már akkor mögötte berekesztő-<lött, ámbár szinte egyedül ment távol messzeségbe, mégis ő rajta is beteljesedett, ha életében nem, de haló porában az írásnak az az igéje, amely biztatókig fordult ősapánkhöz, amidőn elhagyva szülőföldjét, idegen földre indult: légy áldássá. Mert az egész hosszú évezredes magyar történetből nem maradt meg a népnek emlékezetében Mátyáson, az igazságoson kívül egyetlenegy alakja sem a nemzeti történetnek úgy, mint az övé. Nem maradt meg elevebben egyetlen alakja sem a nemzet történetének a nép emlékezetében és ha végig jártatok akkor, mielőtt az iskolák megnyitk s terjesztették múltunk ismeretét falun s tanyán, ha végig jártatok akkor a magyar népnek kunyhóit, csak egy élő nevet találtatok a Mátyásé mellett:

a Rákóczi nevét. Csak egy név volt, amely imádság volt, amely áldás volt e hazában: a Rákóczi neve. Csak egy név volt, amely elült századoknak szomorú, nehéz, sötét sorából megmaradt a népnek szívében: a Rákóczi neve. S ezért lett ő áldássá a nemzet történetében, mert mindama nehéz évtizedeken át, amikor az a ragyoglatos kuruc küzdelem sötét vég-e után újból rabigába görnyedt, ellentállásm. ingereltetett, mindama hosszú évtizedeken át minden szenvedésben és nyomorban, elgyötört állapotunkban ez az egy reményünk volt, ez az egy áldás volt rajtunk: a Rákóczi neve. És ha valahol teljesedett az írás ígéje, akkor ezen a szent emlékü néven teljesedett, mert valósággal nemzeti eszménnyé lett, pedig a fejedelem messze tőlünk aludta,örök álmát: nem tért vissza ide, ahol lelke élt, sem élve, sem holtan.

Áldássá lett a magyar nemzet történetében, mert olyan kincs lett emlékezete a magyar nép lelkében, amelyhez hasonló kincset néni őriznek, csak egyet ez országban, ott, ahol a szent koronát őrzik. Mert ha a szent korona jelképe a magyar nemzet álladalomalkotó erejének, úgy Rákóczi neve jelképe a magyar álladalom nemzetalkotó erejének. Hosszú időn át odakinn szunnyadta a holtak álmát rokotalan földnek rideg röge alatt. És íme ezen a, mai napon, midőn Kassának székesegyházában megnyíltak az ódon kapuk és megnyílt a kripta-ajtó, hogy a nemzet kormányának s képviselőinek jelenlétében nyugalomra térjenek hamvai; midőn közel és távolban magas hegyormon, tágas tereken, ünneplő ablakokban csillogó mécsek, lángzó szövétnekek, sugárkérés máglyák terjesztik a megdicsőülés sugárzatát: beteljesedik az írásnak bekezdő ígéje, amely e héten követi a számkivetésnek múltheti szózatát: **⁂** És megjelent ⁵. Igen, megjelent újból Rákóczinak szelleme az ő országában, szülőföldjén és nemzetének szívében: nemzeti fölélédsnek ébredése lészen e glóriás temetés, ez a jelenés, keserű bujdosásnak békeszerző, végső útja, megrendítő tragédiának kibékítő végkifejlése, súlyos kérdésnek lidércoszlató végső megoldása.

A vidék, a főváros fogadta őt azzal a kegyelettel, amely a legnagyobbakat, a legnemesebb magyart és a legmagyarabb nemest, amely a halhatatlanokat illeti. Elkísérte a nemzet őt képviselőiben végső nyugodalma felé és elhelyezték őt abba a kriptába, amely felé az egész nemzet, minden különbsége nélkül a hitnek, szent kegyelettel fog ezentúl tekinteni, mint arra a helyre, amely a magyar

álladalom nemzeti voltának letéteményesét fog-adta magába. Ha a koronaörség őrzi a koronát, az egész nemzet őrzi Rákóczi hamvait.

Nehéz e mai változott viszonyok között, nehéz meg érteni azt, mit akart Rákóczi, nehéz meg érteni azt, mit áldozott ő ezért a hazáért és e hazának népéért és még nehezebb megérteni azt, hogy az a legyőzött fejedelem, akit elárultak vezérei, hogy az a legyőzött fejedelem nagyobb győzelmet aratott, mint azelőtt vagy azután akár-melyik szószólója a nemzet érzületének, fegyverhordozója a nemzet ügyének. Mert az volt a csodálatos a kurucoknak a legyőzetésében, hogy az a vereség diadal, hogy az a bukás győzelem volt. A maj-tényi sikon letették a fegyvert, akik elhagyták a vezért, de ugyan-akkor annak az egy egyedül maradt embernek a neve kényszerítette Bécs-et elismerni, hogy amiért Bercsényi fegyvert fogott, abban a nemzetnek igaza nyilvánult s amiért Rákóczi harcolt, abban nem Kollonicsnak volt igaza.

Letették a kurucok a fegyvert, de Rákóczi nem írta alá a békét, nem esküdött hamis hűséget, mert ha a magyar ember hűséget esküszik, akkor megtartja, de ha Bécs békét köt, akkor a békét békónak tekinti, amelybe szerződő felét veri.

Megkötötték a szatmári békét. Hogy mi volt a szatmári béke, azt nem akkor értitek meg, ha elolvassátok a szövegét, amely oly békülékeny, amely annyit ígér, amely a hős vezérnek visszakínálja minden birtokát, a nemzetnek visszaadja minden jogát, amely mindent elismer és mindent ígér, mert a Kollonicsok mindig ígértek, de soha meg nem tartották ígéretüket, be nem váltották szavukat. Mert Bécs-ben úgy volt akkor, I. Józsefnek halála után, mint nagyon sokáig utána, hogy a király ígért, de cselédei nem váltották be szavát. Röviddel a szatmári béke megkötése után törvényt alkottak az országgyűlésen. Nem azt értem, amelyet most eltöröltek, hanem alkottak egy rövidke törvényt, amelyben III. Károly király fogadja a Karok- és Rendeknek, hogy eltávoztatja Magyarországnak más tartományok módjára besikkasztott kormányzását. Olvassátok el a nemzet történetét 1715 óta és akkor gondolkodóba estek, volt-e hatalma a német császárnak megtartani, amit a magyar király ígért, vagy volt-e szándéka Bécsnek megtartani azt, ami 1715-ben tör-vénybe ment, hogy rövid néhány évvel utána a nemzet, ez a jóindulatú, ez a királyát szerető, ez a lojális nemzet törvénybe iktassa a prag-matika sankciót. A nemzet a pragmatika sankciót megkötötte, meg

is tartotta hűségesen. A nemzet megtartotta, amit ígért, de a régi Bécs nem tartotta meg soha.

Most értjük majd, mit jelentett a kuruc felkelés, mi volt eredménye nem a szatmári békének, mert nem a szatmári békének az eredménye volt az a néhány szó a magyar törvénykönyvben, melyet III; Károly esküvel írt alá, hogy az országnak más tartományok módjára, besikkasztott kormányzását megszünteti. Ez a néhány szó volt Rákóczi felkelésének végső eredménye. Nem azoknak ígérték, akikkel megbékültek, hanem azoknak ígérték, akiktől tartottak: a bujdosó Rákóczitól, aki kolostorba ment imádkozni hazájáért, attól a bujdosó Rákóczitól, aki szerzetes életre vágyott, mert lelkében elfordult a világ igazságtalanságától: ettől a levért, ettől a kiüldözött, számkivetett Rákóczitól féltek. És miért féltek tőle? Mert érezték lelki nagyságát, amellyel elbujdosott, itt hagyva mindazt, amiért csak egyszerűen esküdni kellett volna. Voltak, akik könnyebben esküdtek, akkor is és később is! Ó nem esküdött meg. Akarjátok tudni, hogy miért nem? Akkor jellemét kell ismerni jobban, mint ahogy ismerik őt ebben a mai korban. Hiszen ha reagondolunk, megjelenik előttünk a daliás levente, kardot rántva, zászlót tartva, serege előtt vágatva és a nemzet lobogóját vive küzdelemről-küzdelemre. Pedig¹ nem ez az igazi Rákóczi! A belső Rákóczi, az, aki nem esküdött meg Bécsnek, aki élő tilalomfa akart maradni, ha egyedül marad is az egész erdőből, az a Rákóczi az volt, akit elvettek édesanyjától, aki nem börtönbe, hanem sanyarúbb helyzetbe, a bécsi udvar nevelésébe került, akit idegennek neveltek idegenek odakünn Csehországban, de olyan vallásosságot plántáltak lelkébe, hogy ha nem akarták volna belőle a magyar érzést kiverni, hálásnak kellene lenni mindvégig a magyar nemzetnek, hogy olyan jellemet neveltek belőle, aminő csak a vallásával eltelt emberben lehet. Hiszen ha az ember olvassa végső idejében megírt Emlékezéseit, ezt a nagyszabású gyónást, akkor látja, hogy prófétai lélek lakott szívében. Mikor egyedül maradt Rodostó magányában, imába merült, előkereste emlékezéseit és megírta az utókor és megírta gyermekei számára. Megírta latinul, mert azt mondta: En németül nem írok és magyarul – fájdalom – az én gyermekeim meg sem értenék! Megírta latinul egy egész életnek vezeklését és akinek érzéke van az emberi nagyság iránt, akinek érzéke van egy nagy lélek küzdelmei iránt, aki tudja, hogy mi az, mikor a hívó lélek Istene előtt

vallást tesz és feltárja legtitkosabb gondolatait: az bámulattal olvassa, amit Rákóczi ebben a kincsben nemzetének hagyott. Enyészhetetlen, magasztos nyilatkozását látjuk benne a vallásos áhítatnak. Embert, hazafit, hőst, aki előtt nyitva az egész világ és a világnak minden szórakozása, de elfordul tőlük; egy embert látunk, aki lelkét feltárja, lelkét, amelyben csak két gondolat él: az Isten és a Haza.

Ezért nem esküdött meg Rákóczi, ezért nem maradhatott hazájában, mert nagyon jól tudta, hogy az az ő hitével nem egyez, hogy meg nem esküdhettek oly esküvel, amely ki nem elégíti lelkét, amelyről tudja nagyon jól, hogy csak a haszonváraó hűbéresnek esküje avval szemben, akitől visszavárja kincsét, de nem az őszintén meghódolt jobbagynak esküje. Meghódolni nem tudott ő Bécsnek soha. Nem forrott volna ereiben Rákóczi vér és nem lett volna anyjának fia, ha Bécs előtt térdet tudott volna hajtani. S ez az, amiért teljesedik az ő nevében az írásnak ígéje: légy áldással, áldással nemzeted történetében. Az a vallásos buzgóság a magyar nemzetnek megadta a bizalmat a jövőben, megadta azt a szavahihetőséget, hogy amit a nemzet ígér, azt meg is tartja emberül, amire a nemzet hitet tesz, azt be is váltja I íven.

Elvitték Rákóczit gyermekkorában, elvették az édesanyjától, elvitték Csehországba, kolostorba; azt hitték, elfeledi hónapát. De a Bécs parancsára szívébe plántált hit nem tette hazátlanná s amikor bujdosóvá lett, a hazátlanságnak átka nem tette hitetlenné. Hiszen más, ha az a sors éri, ami őt, kétségbeesett volna hazáján, önmagán és hitén, üt látjuk Rodostóban nap-nap után hívő szívvel imában elmerülni, megnyugodni abban a tudatban, hogy ha ő általa nem is adta meg az Úr ennek a nemzetnek megváltását, azért nemzete nincs elveszve, nincs kitérülve a népek sorából.

Az egész kuruc-erdőből egyetlen szál fa maradt, ez az egy szál élő tilalomfa volt azokkal szemben, akik azt hitték, hogy belőlünk tartományt lehet csinálni. Ha belátta Bécs, hogy a levert kurucok győzedelmeskedtek; ha érezték odafönn a császári várban, hogy ezzel a nemzettel nem jó lesz a végletekig menni; ha érezték, hogy ebben a nemzetben oly ragaszkodás van a szent koronához és ahhoz, akit véle megkoronáztak, hogy minden áldozatot meghoz érte, csak megértsék a nemzetnek szózatát, kívánalmait, követeléseit; ha egyszer belátták odafenn Bécsben és beleírta III. Károly király a magyar törvénykönyvbe, hogy itt más tartományok módjára besikkasztott

kormányzással többé kormányozni nem szabad: akkor mi ezt a néhány szót el nem feledjük és itt besikkasztott kormányzással nem is fognak kormányozni soha! Ez az, amit Rákócziól tanult a magyar nemzet, megtanulva azt, amit beigazolt a nemzet újból akkor, midőn felébredett hosszú, nehéz évtizedeknek nehéz szenvedése után. Amikor a nép elvesztette türelmét Rákóczi idejében s elment keresni őt lengyel földein, amikor a népnek, a röghöz kötött, a földet munkáló népnek száza sereglettek körüle, a nagy urak csak várták: beüt-e a kurucoknak. Ha beüt, a mágnások is hozzájuk csatlakoznak, ha nem, akkor a, magyar mágnások Bécsbe mennek udvaroncokul. Ez volt a mágnáspolitiká. Ez az, amiért Rákóczi különb mindazoknál, akik vele egy vérből, egy rangból voltak.

Egyetlen nagy rangban levő ember volt csak, aki visszaszállott mihozzánk, aki nem akart Magyarországnak fejedelme sem lenni, mert a megkoronázott királlyal szemben az ő vallásos lelke nem engedte, hogy amíg a végső lehetőség megvan, a koronával rendelkezék.

Rákóczi az egyesült nemzetnek lett fejedelme és vezére abban a reményben, hogy reá bírja Bécsot, – hiszen az akkori császár vele nevelkedett hogy egyszer tanuljon már az a Bécs is, amely Mohácstól kezdve egész Rákócziig vonakodott tanulni. Nehéz megtanulni azt, amivel lemondás jár és nehéz megtanulni azt, amivel egész múltunkat megtagadjuk. Ezért tanult oly nehezen Bécs akkor is, később is, 48-ban is. Mert mikor újból felébredett Rákóczi szelleme, amikor beelégelte a nép a nyomorúságot, az alkudozást, amikor elfogyott a nemzetnek türelme és alkotmányt akart, amely az európai alkotmányok között méltóul megállja a versenyt, alkotmányt, amely a régi nemzeti alkotmányának folytatása, megújulása, alkotmányt, amely nemzetalkotóvá volt hivatva lenni, mert az egész népet befogadta sáncai közé, akkor megijedt Bécs. Ha nem bírt a kiváltságos Magyarországgal, hogy bír majd az egész tömörülő, sorakozó, milliónyi néppel?

Az a megkapó Rákóczi felkelésében, hogy Magyarországnak népe küzdött oly jogért, amelyből nem adtak neki, oly jogokért, amelyekből nem is kért. A késő koroknak emlékezetében ez a hatalmas felkelés csak úgy élt, mint a kuruc szaladás kora. Az öregek még hallották öregapáiktól a kuruc szaladásnak hírét. A szaladás emlékezte megmaradt, de a felkelés, a küzdelem indító okáról,

arról megfélekedtek. Pedig- indító oka, az nem volt más, mint 48-nak indító oka. Csak egy indító oka van az egész hosszú magyar történetnek Mohács óta s ez az egy az, hogy Bécs nem tanult soha.

A magyar történelemnek nincsen egyetlen egy alakja sem a nagy hadverők és uralkodók, sem a törvényalkotók, sem a tudósok s a költők közt, akit lelkének magasztosságára nézve Rákóczi mellé lehetne állítani. Véle csak az ókornak prófétáit lehet összemérni. Önzetlensége példátlan az embernek történetében és az a méla bú és az a magasztos bánat, amellyel évtizedeken keresztül viselte odakünn messze hazájától a hazátlanságnak átkát, az a méla bú és az a magasztos bánat, az minden költeményénél az ember irodalmának magasztosabb és meghatóbb.

Nem volt, igaz, nem volt egészen egyedül. Találkozott ez országban egy marék ember, akinek nélküle nem kellett a hazának földje. Egy marék ember maradt mindazokból, akik Rákóczinak kenyeréből ettek, dicsőségében sütkéreztek.

Egy marék ember maradt, aki elment vele a számkivetésnek száraz kenyerére. Követte őt a maroknyi hű nép s egymásután elkövetkezők végük. Végső pihenésük ott lett távol idegenben. Mikor itthon a nemzet kezdett ébredni, tudatára ébredt annak a nagy adósságnak, amellyel nékik tartozott.

Két dolgot hoztunk délről haza. Két dolgot, ami egyenlő értékű ennek a nemzetnek életében és történetében: hazahoztuk délről, Orsováról a szent koronát és hazahoztuk délről Orsován át Rákóczi tetemét. A kettő egy pár a nemzetnek szemében: mert az egyik a királynak s a nemzetnek palládiuma, a másik a nemzeté.

Mikor a királynak kérére szavára visszaadta a tőreik birodalmának ura ezeket a hamvakat, mi úgy érezzük, mintha a magyar király kezét fogott volna a bujdosó fejedelemmel. Hazajött Rákóczi, elhozták édesanyjából is azt, amit a föld még visszaadott, azt a marék port, elhozták azt az egy pár embert, akik az emberek között szokatlan hűséggel kitarították a nagy bujdosó mellett. Hazahozták őket és a nemzetnek megdobbant szíve, amidőn hamvaik közelegtek, amidőn elvitték, ha nem vitték is a koronázás templomába, de elvitték az országnak szívébe és onnan kísérték a trónnak tanácsosai és őrállói és a nemzetnek törvényhozói, ahol immár, úgy hisszük, a Gondviselésnek jóvoltából valósággal végső nyugalomuk leszen.

Szentebb a föld, a hazának földje, amióta Rákóczinak hamvai

benne nyugosznak. Szentebb a föld és ma egyek vagyunk abban a bánatos érzésben, amellyel eltölt bennünket a hazának múltja, egyek vagyunk mindannyian, én édes véreim és atyámfiai, egyek vagyunk mindannyian abban a tudatban, hogy megbűnhődte már o nép a multat s jövőndőt. Egyek vagyunk abban a tudatban, hogy ez a nemzet mindig megtartja azt, amit királyának ígér, amivel a királynak tartozik, hogy ez a nemzet, amelyben Rákóczi oldalán az oláhok és a tótok fölkeltek, hogy ez a nemzet a jelen időben is szorosan fogja magához csatolni tudni mindazokat, akik más nyelven kérnek kenyeret; hogy ez a nemzet a maga összeforrasztó erejével, áthasónító hatalmával a keblére ölel mindenkit, aki itt él, csak akarjon a hazának szolgálni igaz lélekkel és őszinte akarrattal: hogy ez a nemzet, amely meg tudja becsülni múltjának nagy alakjait, amely nem tudott megnyugodni abban, mihelyt földerült fölötte a nap, hogy kinn maradjanak bujdosói a távolban, Rodostóban, Bizáncban, hogy ez a nemzet megérett arra, hogy besikkasztott kormányzással kormányozni ne lehessen soha többé.

Ez a tudat, amelyben nevelni akarjuk gyermekeinket, ez a tudat, amelyből él a nemzet, amelybe e nemzet jövőjének horgonya bele vagyon vetve.

Rákóczit hazahozták és mélyen meghat bennünket az a tudat, hogy immár itthon nyugosznak dicsó hamvai, azokéval együtt, akik mindvégig kitarottak mellette. Odafordulunk sírja felé és felszáll a Mindenek Urához, a magasságbélinek trónusához, fől száll lelkünknek hó imája, hogy akik a földön példát adtak jellemben és szeretetben, bátorságban és honfrierényben, békén nyugodjanak az anyaföldben; jutalmuk legyen az I rnak fényességében, akik egy nemzetnek adtak példát honszerelében, hűségben, bátor küzdelemben és békességés túrésben. Amen!

*

¹ M. I. 12. 1. -- ² U. o. - ³ M. I. 18. 1.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

A halogatott reménység megbetegíti az elmét¹. Mi az én erőm, hogy reménykedjem, mi az én végem, hogy magam tűrtessem²?

Megtört. Ma telik be a félszáz esztendő.

Nyolc nappal halála előtt izente: Magyarország velem együtt a sír partján bolyong. Én nemsokára leszálok. Adja Isten, hogy kedves hazám ne kövessen oda egyhamar³.

A nemzet nem szállott sírba. Az ifjú Széchenyinek adott igazat a történelem, aki 80 éve megírta (1830): „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: lesz⁴”. Szálló igévé lett e szó, túlélte minden írását. Volt idő, mikor olvasták írásait nálunk Szegeden is. Őt magát 77 éve látták itt: 1833 szeptember harmadikán ért ide gőzhajója. Leírhatatlan lelkesedés fogadta. Mint az első kormányozható léghajó felszállása, oly lázas izgalmat váltott ki a füstölő gőzös. Versenyt futott a nép a hullámok közt haladó hajóval⁵.

Három napot töltött akkor itt⁶. 1846-ban újból megfordult nálunk Paleocapával⁷, de azért a szegedi snperék gép nélkül szerkesztették tovább is lomha, bőgős hajóikat. Lovak vontatták tovább is a parton rakományaikat.

Elmaradottságunk rögtön szemet szúrt Széchenyinek. Bántotta a rengeteg piac kietlen és szabályozatlan volta. „Miért nem termelnek a 26 holdon legalább burgonyát? – kérdezte.

Nem véletlen, hogy 1861-ben⁸ róla nevezték el a teret, amely megkisebblése után is, Széchenyi munkatársának s a város újjáalkotójának szobraival, palotás keretével és szőnyeges kertjével Széchenyi nagy nevét dicsőíti és várja a legnagyobb magyar szobrát.

Gyászolt a nemzettel Szeged is, mikor a döblingi tragédia befejeződött. Gyászolt a szegedi zsinagóga is (1860 május 20) és ámenének elhangzásával elállott az egyház gyászszoa a hazában.

A hatalom félt e messze komorodó ravatal fenséges komorsá-

gától. A zsinagóga gyászünnepén jelen volt a megdicsőültnek szelleme: a vallásbeli türelem, az szinte egyetértés, a testvéri szeretet, a honfűi lelkesedés.

Sámuel prófétával ragyogó történeti párhuzamban mutatta be a szózsel beszédes ajka a nagy honiút⁹.

Hazafias érzület és nem szűk felekezeti felfogás vezérelte a gyászoló zsidóságot. Széchenyi nem tartozott az ő teljes egyenjogúsításának előharcosai közé. Azt hitte, hogy a hűség a fajtához az első. míg a szabadelvűség a nemzetiség rovására történik s a kedvezés csorba a nemzetiségre nézve¹⁰.

Vélekedésem, mondotta 1844-ben, az, hogy ne tegyünk hátralepést, de nagy előrelépést sem és legjobban szeretném, ha azon nyomot követnők, amelyet a múlt országgyűlés alkalmával követtünk és fogadnók el azon törvényjavaslatot, melyet a múlt országgyűlés alkalmával ő felsége elibe terjesztettünk. Ezáltal a hosszas tanácskozást, mely csak keserűségre vezethet, el fogjuk kerülni, mert még azt hiszik utoljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van. Bizonyosan én részemről az Istennek minden teremtményét tiszteleni és bizonyosan a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltányolom előmeneteleiket és azt, amit a nemzetiség dolgában tettek¹¹.

Nincs arról szó, hogy az Istennek akármilyen teremtését jogokból kirekesszük, mert felfogásom és vallásos érzelmem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember, ki az Isten képe van alkotva, egyenlő jogokkal bírjon és egyenlő terheket viseljen. Bár mondhatná mindenki valláskülönbség” nélkül: nekem is van hazám, ez az ultima tendentiám, ez a kikötöm, amely felé vitorlázok. De mint hű tagja a magyar fajnak egy túlzó indulat által, hogy magam gyermekét dobjam ki a bárkából, ezt másokért tenni nem fogom soha.

Tévedt a nagy férfiú. A nemzet nem bárka, amelyet a beszállók túlterhelhetnek, hanem küzdő hadsereg, amely annál hatalmasabb, mennél többen esküsznek föl zászlaja alá.

A hazai zsidóság pedig a magyarságnak egyetlen őszinte és rajongó szövetségese.

Forradalmár volt Széchenyi az előjogokkal szemben. A rendi országból polgári országot akart teremteni. Főúri hagyományával összeütköztek forradalmár átlátásai. Az elnyomó réteg fölé fölemelkedett főnemes indult az elnyomottak megmentésére.

Most, midőn az emberiség gyermekkorát már elhagyá a sértő privilégium jó sikerrel többé nem vihat a természet törvényei ellen s végre bizonyára nagy sírhalom alá dől egy fejledező nép virága. ha a felekezetek örökké mint ellenségek s nem mint barátok állnak szemközt egymással”.

Egy mágnás hirdeti: a privilégium kora lejárt. A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma¹¹!

Új világnézetet hirdet. Meg kell újhodnia a nemzetnek!

Jelszava (1836): megint és megint – szünetlen! Akár csak Deáké: csak újra és ismét újra!

Páratlan izgató volt. Szívósan ostorozta az elmaradottságot, A közértelmesség és közerkölcs nem a hiányok bágyadtlelkű palástolása által fejlődik ki és nem egy morális marazmusból veszi azon rugósságát. mely csak életből fakad: hanem kirekesztőleg a hiányol; nagylelkű elismerésének és férfias orvoslásának okozatja és következése¹².

Ezért volt próféta. Nem lakott benne a hiányok bágyadtlelkű palástolása, hanem a hiányok nagylelkű elismerést!

A próféták isteni önkívülete, lángoló lelke lakott benne. Nem várt elismerést, nem félt a közvélekedés elfordulásától, lia van férfihez illő és méltó foglalkozás, – monda – az bizonyonnyal nem mindennapi kiseded örömeink vadászata s nem azon felszínségek hajhászata, melyek köntöseinkre paszomántot, a hozzánk szóló levelekre hosszabb címzetet tűznek, hanem lelkünk függetlenítésére irányzó tülekedésünk¹⁰.

Független volt: királyi kegyet, népszerűséget nem keresett.

Mindkettőt szolgálta: a királyt s a nemzetet. A szomorú viszonyok ellentétbe helyezték e kettőt. Felsőhajt: mintha király és hazaszeretet olyan volna, mint ecet és olaj, mely soha egygé nem vegyül¹⁷.

A nagy hidépítő összekötő hidat akart verni király és nemzet, főurak és nép között.

Felidézzük sírjából e félszázados fordulón Széchenyit, felidézzük, mint Saul király Sámuel prófétát, Széchenyi szellemét, hogy elveinkben megerősödjünk, hogy munkára intsen bennünket. Hiszen a munka mozgató gépeit ő honosította meg folyóinkon. Működésének jelképe a munka gépe! A belső erőtől haladó gőzös a társadalmi haladás jelképe. A halhatatlan Széchenyi nem a Nemzeti Kaszinó billikomjának Széchenyije, hanem a- történelem Széchenyije,

a nemzet prófétája, az igazi Széchenyi, a korát megelőző Széchenyi, a feudalizmust megrendítő hatalmas vulkán!

Hírös és termékeny gondolkodó volt. Következtetései, mint eltéphetetlen lánc szemei fűznek tételt tételhez. Az eszméknek tolakodó és szabályozhatatlan bősége, a vitató készségnek, érveknek sokoldalúsága jellemzi régi munkáit, Utóbb zilált eszmék, áradó szenvedélyek kitorései szilajon és féktelen száguldanak. A stílus mögött kimagaslik az ember, oly ember, akiben az egyéniség ereje oly nagy. eredeti és önálló volt, amelyet keveset ismer a történelem¹⁸.

Pályája végén felocsúdott rémlátó betegségéből s halála évében újból megoldást keresett király és nemzet, középkor és újkor között. Ő volt a nagy szellem, amely az előrehaladott kornak vívmányait számba véve. a modern jogállam jogosult követelményeit kielégíteni, a szabadelvű eszmék diadalát egészséges fejlődés útján előmozdítani kívánta¹⁹.

A hatalom üldözte a prófétát, a történelmi fejlődés szellemének küldöttét. Gúnyral és csalárdsággal elvágta az úttörőnek útját.

Az elvakult önkény leghívebb emberét halálba kergette. Reményeit letörte., Pedig már a halogatott remény is megbetegíti az elmét. 1859 decemberében a rendőrség félbeszakította összeköttetéseit a bécsi és a magyar mértékadó körökkel. Lelke elborult. Egy mártírral gazdagabbak voltunk.

Kikell bukunk – huj, minő tanulmány!
Meg kelle törnöd – oh, minő áldozat!
Hogy romjaidon s romjainkra hullván,
Adjunk, igaz! tenéked igazai!

Holdújhadást hirdet a mai szombat²⁰. Megújhadást teremtett ő a magyar nemzet számára²¹.

Megjelenve, mint új lény az égen,
Felgyújtá az oltár .szövétnékét.

Prófétai ihlettséggel szívünkhöz intézett aranyigéiben fogyhatatlannal él a géniusz, él a szellem, amelyből az (öntudatra ébredt nemzet még sok nemzedéken át merítheti újjászületése, nemzeti továbbfejlődése és kulturái nemesedése nagy munkájához az erőt és irányt.

A munka, a gondolat, a szenvedés hangjában izzott élet megszakadt. Reménygyullasztó szava elnémult. Senkihez sem hasonlító alakja eltűnt. A szív, amely, a megújhadó nemzeti állam követelményeitől lázasán vert, megszűnt dobogni.

A nemzet szent döbbenéssel omlott le a cenki síron, amelyre ő maga kyklopi szófűzéssel írta:

Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít²².

A legnagyobb magyar gondolkozónak örökvésetű szavát ismétljük a legnagyobb magyarról. Hazája szolgálatának volt szentébe egész élete és isten megjutalmazta fáradozásait. Fölverve szavától a nemzet néhány év alatt jóvátette századok: mulasztásait. Az anyagi érdekek mezején s a tudomány körében, a törvényhozásnál és a társadalomban új élet kezdődött. A válaszfalak, amelyek a nép különböző osztályait távoltartották egymástól, leomlottak, nemzetségünk megerősödött, a kiváltságok helyébe törvények léptek. A nemzet, amely előbb csak múltjában élt, lelkesülten haladott egy szebb jövő felé.

Soha egy rövid emberéletnek nagyol!)) eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének hálájára érdemesebbnek nem tette magát²³.

Félszázad után ismétljük a legnagyobb magyar költő szavát:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincséi, ámbár napja múlt!
Hanem lerázván, ami benne földi,
Fgy éltető eszmévé finomul . . .
.Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal,
Lgy nemzet gyásza nem csak leverő:
Nép, mely dicsót, magasztost így magasztal.
Van élni abban hit, jog és erő.

Amen.

*

¹ Földab. 13. 12. – Peszika 45 b. ² Jób 6, 11. – ³ Széchenyi 111, 393. – ⁴ Sz. I, 100.
⁵ Reizner N, 38. – ⁶ III, 511. – ⁷ II, 58. III. 376. – ⁸ II, 236. – ⁹ Löw Lipót: Zsinag. Beszédek
147. – ¹⁰ Sz. 11, 388. – ¹¹ U. o. 391. – ¹² 3833: Sz. 1. 278. – ¹² 3830: Sz. I, 71. ¹³ 1831: Sz.
1, 271. – ¹⁶ Sz. 1, 124. – ¹⁷ Sz. I, 25. – ¹⁸ Arany László V. 420-429. – ¹⁹ Deák II, 409: Hollán
Ernő 1859 VIII. 22. – ²⁰ Peszika 55, 6. – ²¹ Pesti Hírnök 1860. 25. sz. Sz. NI. 395. – ²² 1830:
Sz. I. 94. ²³ Eötvös. Emlékbeszédek 147, 1860 N. 13.

DEÁK FERENC.

Én az Úr, hívtalak el jogra és fogom kezdetet és megőrizlek és szövetségül adlak téged a nemzetnek és világosságul a népeknek, hogy megnyisd a nemlátók szemét, hogy a tömlőéből szabadítsd ki a rabot s a börtönből a sötétségben élőket¹.

Így szól e mai szombaton a prófétai ige az Úr szolgájáról és e prófétai igének útmutatását követve fogjuk megérteni mai ünnep-lésünket, megújítva e nyolctagú igének egy-egy ízében Deák Ferenc jellemének alapvonását, életének egy-egy döntő vonatkozását, kor-szakos fordulatát.

I. Én, az Úr, hívtalak el jogra, a jognak mély ismeretére, bátor védelmére, teljes incarnatiójára, A népek sorsát intéző mennyei Gondviselés adta a nemzetnek Deák Ferencben a történelem s a tudomány emlőin nevelt jogérzet megtestesülését, a nyugodt erő és önzetlen akarat e csodáját. És amint ő benne elevenen élt a nemzet jogtudata, úgy tanította, hogy azok a polgári jussok, amelyek nem-csak a törvény tábláira vannak holt betűkkel írva, hanem minden polgár lelkében kiolthatatlanul élnek.²

Földfeletti nagyság volt jelleme: mint szikla rendületlen, ha védni kelle törvényt és jogot³. Egész szereplését a magyar közélet vezérletében ugyanaz az irány jellemzi, ugyanaz az ép és erős jogérzet, mely az 1801 és 65-iki fölratokban nyilatkozik, amely a jogot az erkölcsi lét szükséges feltételének, a jog védelmét az erkölcsi önfentartás kötelességének tekinti. Tiszta jogérzet, a jog szolgálata önmagáért a jogért, minden érdek nélkül, erkölcsi kötelességből. Amidőn nagy események a nemzetijén vagy egyes osztályaiban megingatják a jogérzetet: hasonló eréllyel lép föl a jogeszme védelmére saját honfitársai ellenében is, kockára vetve azt a népszerűséget, amelyet éppen a jogok védelmében szerzett. Tiszta jogérzete a jognak e valódi bajnokát soha nem hagyja el. A lovagias-ság eszményi magassága, amelyet minden jogsértés egyaránt bánt:

mindenki jogában magát a jogot védi s a joguralom fentartását az erkölcsi világrend érdekében nélkülözhetetlenek¹.

בצדק jogra szóló elhívattatása. Az érvek erejével, nem a Deák-névnek óriási súlyával kívánta védeni a jogot. Nevem, így írta 44-ben Kossuthnak, tudva s akarva, fegyverül használni nem fogom soha, mert oly tárgyért küzdeni sohasem akarok, amely mellett jobb okot felhozni nem tudnék, mint nevémet⁵.

A jogot a jogért, a honért védeni: a jogot védeni és a jog szellemében törvényt alkotni, ez volt hivatása, ezt töltötte be mind haláláig bölcs higgadsággal, rideg önzetlenséggel. Amit 1839-ben. mondott, azt ismételhette méltó önérettel pályája alkonyán: Kezemmel soha zsebem körül nem forgolódtam, midőn a haza érdeke forgott kérdésben; tiszta keblemben tartottam mindig kezemet s nyugodt lelkiismerettel húztam ki azt onnan⁰.

בצדק a jog volt vezéreszméje. Zavar és anarchia, éppen oly veszélyes ellenségei a, nemzet szabadságának, mint az absolutismus önkénye.

II. És fogom kezdet: erőt, kitartást, szívósságot adott az Úr szolgálójának, akit kezén fogott.

Hetven éve, hogy a, közélet, főiskolájából, a megyéből az ország színe elé lépett. Aminő szívósan tudott akkor, a sérelmek világában, küzdeni! Maga is vallja: Tudok én küzdeni remény nélkül is, érzem, hogy csüggedést nem ismertem soha s az elhatározottság, mely nálam kötelességérzetten alapul, nem kisebb, mint másoké, akiket a remény lelkesedésre gyűjt⁷.

Küzdött a nemzetnek alkotmányos szabadságáért, mert nélküle tiszta és állandó boldogság nem lehet⁸; a lelkiismereti szabadságért, a vallásszabadság: sérthetetlen szentségéért, a megsértett szólás-szabadságért, a halmozott igazságtalanság s törvénysértések által alapjaiban megrendített alkotmányért, de pályája kezdetén mindenk fölött az elnyomott népért, a jobbágyokért. Ezeknek akarta önértését az emberiség méltóságára emelni és kifejteni a keblükben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak leginkább szabadság és tulajdon által nevelkedhető varázserejét⁹.

Küzdött a középkor minden fennmaradt igazságtalansága ellen, melyet a százados megszokás zsibbasztó hatalma védett, küzdött a nép érdekében a hitbizományoknak a természet rendjével ellenkező, törvénybe igtatott igaztalansága ellen, mert ezeknek lassú mérge

megrontotta hazánk virágzását¹⁰. A leroskadt feudalizmusnak hajdan csillogó rongyait¹¹ a nemzeti nagyság lobogójáról letépve, küzdött a maradiság ellen, mert a nemzet haladását nem szabad, immár megakasztani. Minden figyelem a törvényes haladásra, van függesztve, ez jelszava 40-ben: hiszem, hogy megyünk előre s mennünk kell. mert a, tespedés, most még inkább, mint valaha, kétségtelen halál¹¹.

A nemzetiségnek és a nemzet nyelvének törvényes jogait kívánja biztosítani. Már 1836-ban hirdeti: A nemzet méltó kívánata. hogy a magyar és véghelyi ezredeknél a kormányzavak magyarok legyenek¹¹, mert a státusnak érdekében van, hogy a katonaság ne legyen olyan elkülönözött testület, amely egészen el legyen válva, a haza többi polgáraitól¹⁴.

Mikor követi működésének első évtizede betelt, jellemének nagysága nem engedte, hogy a heves küzdelem árán kelt követi megbízást újból elfogadjá; de már ekkor, 43-ban, annyira a nemzet vezérének ismerték el, hogy Beöthy Ödön így szólott: Franciaországban Latour d'Auvergne halála, után nem szűntek meg nevét szólítani ezredében s egy hang azt felelte: meghalt a becsület mezején! Németországban a császár koronázása, napján azt kérdezték: Van-e Dalberg a gyülekezetben? Indítványozom, hogy minden országgyűlés megnyitásakor kérdés intéztessék: jelen van-e Deák¹⁵?

III. Megőrizlek!

Megőrizte Deákat, a nemzet kincsét, a Gondviselés, amikor minden egyéb elveszett. Fegyver és forradalom oly eszköz, amelyhez csak a kétségbeesés küszöbén nyúlhatna a nemzet¹⁶. Nem volt forradalmi természet . . . Mikor rövid néhány hét alatt megérett Kossuth lelkesedésének hevétől, amiért Deák lépésről-lépésre nyomulva előre évekig küzdött, az igazságügy élére hívta a nemzet bizalma. Széchenyi, Deák és Kossuth soká együtt nem működhetek. De örökké emlékezetes, amit 67-ben Deák Kossuthról, akkor már ellenfeléről mondott:

Magyarország közjogának történelmében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/8-ban tétetett, mert enélkül a kornak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöprőitek volna alkotmányunkat,

Ha akkor az országgyűlés, ragaszkodva, ősi arisztokratikus intézményeinkhez, szabaddá nem teszi a népet és a földet, nem osztozik a néppel jogokban és terhekben, ha szélesebb alapra, nem

fekteti az alkotmányt, a reánk következett nehéz évek súlyát el nem bírtuk volna s összeroskadtunk volna a szenvedések alatt, anélkül, hogy a művelt világ szájalma és részvéte kísérné vég süllyedésünket. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfúnak nevével, ki azt 48-ban megindította s ernyedetlen eréllyel keresztülvitte. D icára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fennmaradt és fenn fog maradni, míg nemzetünk él és orszá- gi mk áll s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva¹⁷.

A végkifejlés idejében az utolsó, eredménytelen egyezkedés kísérletére Deákat küldötte az országgyűlés Batthyányival, Lonovios- esal s a két Majláthtal Windischgrätz táborába. Innen Debrecenbe el volt zárva az út s a Világos utáni iszonyatok közepette Deákat megörzé a Gondviselés a nemzet öréül, vigasztalójául, majdan újból vezéréül. Deákat nem lehetett az osztrák katonai (önkéntnek bántania, mint ahogy Tolstojt nem lehet az orosz önkénynek Szibériába száműznie.

IV. Szövetségül adlak téged a nemzetnek! Ez a folytatódó próféta iige teljesült ekkor rajta. Mi volt akkor a magyar közélet egyetlen maradványa. Deák s a nemzet szövetsége. Ekkor volt ő

Erős, hatalmas, hogyha szól,
Féltelmes, mikor hallgat és dacol¹⁸.

Deák volt ekkor maga a nemzet. Soha az egész közélet egy emberben úgy meg nem testesült. Meglepően jellemző Deáknak a közélet körül forgó egész gondolkozására, hogy míg a nyelvújítás kinövéseitől csodálatos nyelvérzéke távol tartotta, addig ebben a gondolatkörben egész sorozata az újonnan alkotott összetételeknek nála tünik fel először, mint a német vaskancellárra emlékeztető azon tulajdonságának szülötte, hogy gondolatainak bőséget klasszikus rövidséggel tudta találón tömörítve formába önteni.

Közjó és közcél, közérő és közérdek, köznevelés és közművelődés, közhatóság és közintézet, a nemzet közóhajtásai, közkívánata, közakarata, közszükségei, közterhei és közdolgai, maga a közélet is. korábbi időből szókincsünk tárházaiban nincsenek feljegyezve.

Mikor Vörösmarty szegénységben hagyta árváit, ez egy szóval: le kell rónunk a köztartozást, amellyel az érdemnek tartozunk, száz- ezernyi tőkét varázsolt elő! 1863 állapotai szültkék lelkében a köz- nyomorúság és közinség szavát²⁰, s már 1885-ben mennydörgött a közbizodalom elfojtása ellen, mert a kormánynak a közbizodalom és közvélemény legnagyobb kincse²¹.

Ez a gondolkodás, amelynek gócpontja a nemzeti érzület telítette közélet volt. tette őt magát a kétségbeesés éveiben a nemzeti érzület, a szunnyadásában is éber közélet gócpontjává: szövetségül adatott ez az egy ember a nemzetnek és ez az egy szövetséges megmentette a nemzetet.

V. Mert a népeknek világosságául adta őt a Gondviselés, így folytatódik a prófétai ige nyomán elmélkedésünk. Az ébredés mozgalmában ő volt a világosság, amely fénylett a nemzet előtt, megmutatva., hogy az önkény kínálta minden megoldás végveszélybe visz, hogy az önkény törvényszegő hatalma törvényalkotó erő soha nem lehet.

Sok nehéz időt értem már, így írja 1861-ben --, de most kábul a fejem, elszorul mellem, ha szembe nézek a lehetőségek azon csahosával, mi előttünk áll s miből egy elhibázott lépés végveszélybe viszi a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért éppen oly kárhözatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot²².

A diplomák és a pátensek korában az alapszerződésre, mint egyetlen támaszpontra mutatott reá, az alapszerződésre és 1848 szentesített törvényeire. Feliratai s a Lustkandl-tanulmány valóságos revelatióként hatottak idebenn is, odaát is. A húsvéti cikk pedig beteljesíté a prófétai ige következő fordulatát:

VI. Megnyitni a nem látó, a behunyt szemeket! Magyarország alkotmányos jogaival szemben színvakokká nevelték az uralkodóház tagjait. Látóvá a fejedelmet Deák Ferenc tette!

Erős jogérzetének telje nyilatkozott meg, amikor a fejedelem s a nemzet viszonyát megvilágította. Nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek, mert a nemzet minden jussoknak forrása²⁴. De azért az ő tisztelete a fejedelem majestása iránt nem pusztá szó volt, hanem a hazafiúnak meghajlása a nemzet jussainak szent és sérthetetlen személyesítője előtt.

Ezért volt kezdettől fogva bátor, őszinte és szókimondó a fejedelemmel szemben. Gyáva népek a fejedelmek ne örüljenek, mert félelem és bizodalom, hűség és gyávaság nemzeteknél együtt soha sem léteznek²⁵.

Ez a jellemvonás, ez a világos, velős, okokkal teljes gondolatfűzés lepte meg a királyt, mikor először tárgyalt közvetlenül Deákkal. Távozása után felkiáltott: Ez azután tetőtől-talpig becsületes, erős meggyőződésű ember! és milyen a logikája²⁶! És ez a hatalmas logika újjáteremtett egy összedőlt birodalmat!

Deákra is nagy benyomást tett a király! Így a húsvéti cikkben, mint a főuratokban is mindenkor a király l elé fordul bizodalma. Hangsúlyozza: bizalmunkat egyedül Felséged, atyai szivébe¹ vetjük. Egyedül Felséged fejedelmi bölcsességétől reméljük alkotmányos életünknek oly biztosítását, mely ismét visszaadja keblünknek azon hitet, hogy amit Király és Nemzet egyesült, akarata, megállapított, fenn fog állani a távol jövőben is jogilag és tetteleg, mindaddig, míg a Király és Nemzet egyesült akarata, ismét másképpen nem intézkedik²⁷.

NEM követelt többet Königgraetz után, mint azelőtt: nem csigázta fel követeléseit²⁸; nem a helyzetet akarta kiaknázni, az alkotmányos jog” érvényesülését akarta életbe léptetni.

Teljesítette a prófétai ígét az Úr szolgájáról: A meghasadt nádat az elbukott önkényt – nem zúzza össze és a hamvadó mécsbelet – a, nemzet hűségét nem oltja el, hanem hűség szerint állapítja meg a jogot. Nem lankad el és nem csügged, míg törvényt nem tészzen az országban²⁹. Igen jól tudta, hogy ha, sikerül is többet kicsikarni, ezen kicsikart engedményben meg lett volna, az ismét fölbomlás magva, amint benne volt egykor, mint ezt szomorúan tapasztaltuk⁵⁰.

VII. VIII. Kiszabadítá a tömlöcből a rabot: az alkotmány helyreállott, a nemzet láncai feloldattak, a hatalom letette fegyverét: a jog szava páncélján áthatott! Kiszabadítá a börtönből a sötétségben élőket: a nemzet közszabadságait megosztotta, vélünk, akik itt imádjuk Istenünket.

Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint a vallásbeli felekezetesség. Politikai hiba, hogy a polgári törvényhozások leg nagyobb része a vallások közt polgári különböztetéseket is állított fel³¹.

Ennek az 1840-ben hirdetett, alapigazságnak következése volt az 1807: XVII. t.-c. A zsidókat – így szólt – megillette volna azon alap és midőn mi azt meg fogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvnek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság³².

Ez a, szellem vezérelte Deákot egész pályáján. Parlamenti hattyúdalát a jelenkor tapasztalataival szemben valóságos prófétai eme szavakkal fejezte be: Minden nemét a vallási háborúnak a lehetőség óhajtom kikerülni. Ha a vallási háború, fanatizmusból ered és fanatizmussal vitetik, káros, veszélyes. De az oly vallási háború mert nemcsak fegyverrel lehet háborút viselni, igen

gonoszak azok is, melyek tollal és tanácskozási termekben vitetnek oly vallási háború, mely hit, vallási buzgóság nélkül, magán-érdek és politikai célokból vitetik, még veszélyesebb és emellett utálatos is³¹.

Hiába emeli föl Deák köztünk szavát beszédeinek immár másodszorban közreadott kincsházában! A mai ingerült kor már nem azt látja, mit ért el Deák. csak azt látja, mit nem ért el!

Mi messzebb látunk, többet igénylünk. A törpe, aki az óriás vállain ül. nagyobbnak képzei magát az óriásnál, aki őt vállaira vette³⁴.

Deáknak tövénytalkotó óriási egyénisége mindenkor dicsőséges lesz annak a nemzetnek, amely őt szülte, felismerte, küzdelmeiben ezt a soha nem ingadozott tiszta jellemet cserbe nem hagyta.

Tőle tanuljon a késő ivadék, hogy tegyen kiki azon a helyen, ahova sorsa állította, mindent, amit tehet a hazáért, melléktekintetek, önérdék, hiúság és lappangó vagy nyilvános gyűlölet nélkül.³⁵

Tőle taimljimk:

„Munkálni, lenni és nem kérni bért:
Semmit magunkért, mindent a honért.”

Messzevilágító eszmény Deák alakja történetünk viharzó tengerén: emléke áldott, példája örök!

Az I r szolgája voltál közöttünk, megdicsőült hazafi, betöltéd küldetésedet

S ha lesznek nagyjaink, lia hőseink.
Neked köszönjük, hegy élünk megint!⁷

Isten, ez a végszava Deáknak hozzánk, csapásokat, küldött reánk, hogy tisztuljanak érzelmeink s magasztosabb legyen szeretetünk a szenvedő haza iránt. De nem fogja engedni, hogy a szebb jövő reménye kihaljon keblünkől³⁸! Ne engedje Isten, hogy kihaljon keblünkől Deák Ferenc emlékezete! Amen.

¹ Ézajás 42, 6. – ²Gondolatok 66. 1840. ³ Szász Károly. – ⁴ Csengery: Ossz. munkák 111. 20. Deák emlékezete; – ⁵ Levelek 127. – ⁶ Gondolatok 53. – ⁷ 1844. Kossuthnak. Levelek 131. – ⁸ Gondolatok 8. – ⁹ 1834. Gondolatok 16. ¹⁰ 1834. Deák I. 77. Gond. 14. – ¹¹ Gond. 17. – ¹² Wesselényinek. Levelek 74. – ¹³ 1830. 1840. Gond. 44, 69. – ¹⁴ 1840. Gondolatok. – ¹⁵ Deák Levelei 119. I. jegyzet. ¹⁶ 1867. Gond. 284. – ¹⁷ 1867. Gond. 283. – ¹⁸ Tóth Kálmán. – ¹⁹ Levelek (1855) 227. – ²⁰ Levelek 227, 315. – ²¹ Gond. 30, 31. ²² Levelek 284. – ²³ Deák 11. 307. – ²⁴ 1834. Gond. 14. – « 1840. Gond. 65. – ²⁵ Deák Levelei 1861. 287. – ²⁶ Deák 111. 463. – ²⁷ Deák VI. 152. ²⁸ Ézajás 42, 3, 4. – ²⁹ Deák VI. 152. – ³⁰ 1840. Gondolatok 40. 54. – ³¹ 1866. Deák III. 436. – ³² Deák VI. 415. – ³³ Steinschneider: Uebers. p. 32. Sibbolé halek 18a. Kosin, Ibi Ezra I. 90, 87. soy. – ³⁴ Deák VI. .546. – ³⁵ Tóth Kálmán. – ³⁶ Szász Károly – ³⁷ Deák Levelei, 318.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.

Mert nem előzködtek elétek így olvassuk o héten kenyérral és vízzel az úton. hogy Egyptomból kijöttetek¹. Visszhangja kél az írás igéjének századokkal később Nehemiás könyvében: mert nem előzködtek Izrael fiai elé kenyérral és vízzel.² Ezentúl a mondat igéjével: kiddlemú csak még¹ három ízben találkozzunk a szentírásban.

I. Száz éve. hogy született s már 4:2 éve múlt, hogy meghalt, 47 éve. hogy ájtatos meghatottsággal láttam szüleim házánál.

A jognak élő vizét s a szabad ember kenyerét követelte szá-munkra már 1840-ben. Csak a zsidó az. kinek a középkor még elmúlni nem akar, csak ő. akivel magát senki rokonnak nem érzi, csak ő minden elnyomottak között, kinek szenvedései szánakozást, kinek panaszai visszhangot nem találnak³.

Látni népet legyözve, de élve végcsatája után: egy nemzetet haza nélkül, amelynek központja nincs, amely körül egyesülve lehetne s amely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált; amely fegyvereit elveszte és mégis ellenségként üldöztetik; népet egyszóval, amely hazájától megfosztva mint test nélkül a kísértet boly g körül nyugtalan, kínok közt, mint egy régmúlt kor polgára, idegen az élők közt, csak gyűlölést, csak elleneket találva, mintha nagy átok függne fején. Ez szomorúbb, ezerszerte szomorúbb mindennél, amit e világon láthatunk. S ily nép a zsidó⁴!

Idők fognak jönni boldogabbak, mert jobbak, mint korunk, mikben a nép az örök zsidó szomorú valóságát ép oly lehetetlennek fogja tartani, mint mi a regét. Minden, amit az igazság megkíván, végre meg fog történni, de siettethetjük a pillanatot, amelyben a jó történik. Ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdettünk is elébb, ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettettük: éltünknek legszebb feladása el van érve s nem mondhatjuk, hogy nem vala nagy jutalma életünknek⁵.

Hosszú óra volt: egyegyed századnál több két esztendővel!

Tudta, érezte, hogy a fejlődés lassú lesz. A legegészségesebb inadnak is időre van szüksége, mielőtt kalászkodat hajt s a, mezőn csak azt arathatjuk, ami már régen vetve volt”.

1840 március 21-én mondotta a főrendek előtt: ha bármely népet elutasítanánk nemzetiségüinktől és ha egy néposztály a másiknak romjain építi lel jólétét, ott nem lehet csodálkozni, ha előfordulhatnak oly fogyatkozások, melyeket az elnyomás idézett elő. Ezeket pedig mi a zsidóknál mindig fekete s nagyító üvegen át nézzük. Tudta ezt, mégis teljesítő: Nyisd meg ajkadat a, némáért, hogy jogot szerezz az elnyomottaknak⁷! Hirdette évtizedeken át és hangsúlyozta a teljesülés óráján a zsidók jogegyenlőségének halaszt-hatatlanságát⁸.

Tegnap, úgymond, ment át a zsidó-omancipáció a főrendeknél. Csak négyen szavaztak ellene, a többi nagy úr hatalmasan szónokolt az egyenlőség mellett. En 1840-ben tartottam nagy beszédet ez ügyben, mely akkor méltóságos kartársaim előtt nagy botrányt okozott, Ugyanekkor írtam az emancipáció mellett, mi természetesen még nagyobb botrányt okozott és azért ez alkalommal hallgattam. Valószínűleg akkor jobb lett volna, ha hallgatok s most, ha szólok s diadalmi zajt ütök, hogy azon elvek, amelyeket én mondtam ki először, az egész ország által elfogadtatnak. Barátaim tanácsolták ezt, de elhagytam. Először azért, mert nem fér össze nézeteimmel, hogy nagy kérdések közé parányi személyemet vegyítsem: másodszor, mert igen nevetségesnek tartanám, ha azt, amit végre is csak a mindig terjedő viláosság* s a közvélemény hatalma vitt véghez, magamnak tulajdonítanám. Úgyis az egész szavazat nem meggyőző-désnek eredménye, hanem csak azon félelemnek, amely urainkat megszállta, hogy a közvélemény által ne tartassanak annak, miknek őket jobb ismerőseik tartják: obscurans, mindenben hátramaradott úri embereknek¹⁰!

A közvélemény hatalma döntött, igaz, de ő keltett¹. Az ő véleménye vált nagysókára közvéleménnyé!

Nem rajta múlt, hogy nem koronázta siker kezdeményezését, amellyel a hazai zsidóságot szervezni akarta, amint szervezte a görög-keleti, szerb és román egyházakat.

Íratlan törvényre hivatkozott írott, de elavult törvénnyel szemben: a székely szombatosok áttérését ő ismerte el, eltiltván, hogy a szombatosokat meggyőződésük követésében bárki megakadályozza,

mert vallásos kérdésekben a tetteges kényszerítés alkalmazása ellenkezik úgy a vallás, mint az állam érdekeivel.

II. A szomjúhozó elé vigyetek vizet, kiddemú kenyérével kínáljátok a bujdosót¹¹. Akik e csodás keverékű ország lakói: kenyérével, amely megilleti, kínáljátok a, bujdosót! A törvényhozás megvalósítá Eötvös eszméjét. E kérdésben őt a költő szíve, a bölcselő megfontolása, az államtudomány művelőjének jogérzete vezérelte s a biblia varázsa lelkesítette.

A biblia, lelke hatotta, át, az termékenyítette meg szellemét, attól kölcsönzé az előadás szépségét, az erkölcs mélységét.

Nyíltan hirdeté az írás erkölcsi fenségét.

Az emberiség pálmája illeti az idegenek s rabszolgák megítélésében a zsidókat az ókor minden más népe fölött¹².

Hívő lélek volt és csodálta a biblia népének magasztos konokságát. amellyel hite mellett kitartott. Hitében közelállít az íráshoz!

Kinek hite nincs, a nagy végtelenségben mást nem talál a nagy pusztánál¹³!

III. Kiddemú: Megelőzők szemeim az őrállókat, hogy igédet hirdessem¹¹. A hivatalos intézőkör k nem értették meg a vajúdo kor követeléseit. De ő nagy államférfi volt, aki jó szemmel vizsgálta hazánk s az egész Európa népeinek jövő sorsát.

Messzelátó pillantása a lélek homályos szövédékebe és a népek életének kuszált zavarába belemélyedt.

Senkit nem tartottak hazánkban álomlátónak többször mint őt, csak azért, mert messzebb látott a többieknél. Pedig senki mellett sem szólalt fel az élet és a történelem által kifejezett igazság többször, mint mellette. Senki mellett sem tett a jövő határozottabb vallomást mint őmellette.

Csak néhány példát tekintünk közelebről. 1870 szeptember 8-án írja Andrássynak¹⁵: Elzász és Lotharingia elfoglalása után Németország mindig egy nagy háború előestéjén látja magát és ez az, miért barátokra van szüksége s még: engedményekre is kész leend, hogy magának a magyar-osztrák birodalom barátságát megszerezze. Mondhatta: megelőzők szemeim az őrállókat! A hármasszövetség csiráját teszi le e levél Andrassy lelkébe, aki megalkotója lett kilenc évvel később e szövetségnek¹⁶.

A felelős parlamenti kormány és a népképviselőlet nevét Eötvös mondta ki először Pestmegye közgyűlésén.

Megindult a nagy történeti folyamat: 48, 49 mozgalmi. A vihar (dől külföldre vonult, hazatérve Deák mellé állott. Vész pillanataiban a fa lombja susog, a gyengébb ágak verdesik a levegőt, de a törzs maga mozdulatlan marad. Kroje éppen abban van, hogy meg nem mozgatható¹⁷.

Ez a törzs Deák Ferenc volt.

Melléje állott. A magyar művelődés tárcáját vállalta. Az egyetlen, aki 1848 miniszterei közül a kiegyenlítés kormányában is helyet foglalt.

Megérlelődtek benne már korábban az eszmék, miképp kellene a nemzeti műveltséget Európa színvonalára emelni^{17a}. A nemzeti művelődést szolgálta. Messze kimagaslik hivatali utódai közül. Ő volt, aki a magyar tudomány jövője számára Goldziher s Kármánt fölfedezte s előítéleteket félredobva, külföldi továbbképzésükre útnak indította.. Vajon lépett-e e téren valaki Eötvös nyomába,? A hatalom birtoka nem csábította. Andrásynak írja 1870 XII. elsején: én minden miniszteri funkciók közül a megbukást tartom legkellemesebbnek¹⁸!

Deák mellé állott, szólván: érdekünkben van-e, hogy az a birodalom, amellyel elválhatatlan kapcsolatban állunk, a magyarosztrák birodalom védelmére képes legyen és mint nagyhatalom megállhasson.¹⁹

Ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy a birodalom fennállása egyszersmind létünk feltétele, akkor csak egy kérdés áll: mennyi az, amit áldoznunk kell, hogy Ausztria fennálljon s mennyit bírunk el, nem hogy Ausztriát, de hogy magunkat megmentsük²⁰.

Minthogy egy hajóban evezünk, azok, akikre a nemzet legfőbb kincseit bízta, igen rosszul teljesítenék kötelességüket, dia e kincseket csak azok ellen oltalmaznák, akik velünk együtt eveznek, azt a kérdést pedig, hogy milyen a hajó és miként kormányozzák, mint őket nem illetőt tekintenék²¹. Ugyanazon okok, melyek elődeinket a XIV. és XV. században arra bírta, hogy Cseh-, Lengyel- és Németország fejedelmét válasszák királyukká: ugyanazon okok, melyekért a nemzet a mohácsi vész után koronáját a hatalmas V. Károly császár testvérének és családjának adta át: ugyanazon okok teszik szükségessé most, hogy azt a szövetséget, melybe ő felsége többi tartományaival állunk, ne csak fõntartsuk, hanem hogy képessé tegyük arra, hogy a célnak, amelyre köttetett, tökéletesen megfele-

jen, azaz Magyarországnak területi épségét, alkotmányos önállóságát és függetlenségét biztosítsa²².

IV. Kiddemú: Elüljártak az énekesek, a költők, követték a dallam ismételői²⁰, visszhangosai: az ő dallamából közhangulat lett.

A költő látta meg a jövőalkotó eszméket. Nyugati eszméket oltott költészetének fájába, hogy a magyar földnek-teremjenek gyümölcsöt.

Széchenyivel, a jóssal, rokon volt kétkedő természete, borús kedélye, óvatos hazafisága, töprengő aggodalmassága.

Idegés, izgatott kedélye mindig végletekben jár: vagy mindent szépnek, vagy mindent feketének lát. Pepi nagyon impressionabilis és ideges, mondotta Andrásy. A kiegyenlítés tárgyalása alatt is ilyen volt²⁴.

Mindig a szív embere volt, mindig maradt benne valami óvatos bátortalanság, de eszméit a költészet s a szónoki művészet varázsával véve körül, bátran hirdeté.

Egész életemen át, monda joggal, csaknem mindig kisebbségben voltam, s ha van érdemem, ez az, hogy ezért sohasem ijedtem meg²⁵. Meggyőződésem volt, hogy csak aki a mai tapsról le tud mondani, várhatja, hogy nevének holnapja legyen²⁶. Az államtudomány bölcselő mívelői közt Európa elsörendű nagyságai közé számítják őt, a legnagyobb magyar gondolkozót.

Alkotmányunk és nemzeti létünk újjáalakulásával két fordulóján volt a vezér után a legmunkásabb és legerdemesebb s ha ez új eszméknek és intézményeknek nem ő adott nevet és életet, ez nem homályosíthatja el érdemét és nemes alakjának vonásait s nem fájhat az ő lelkének, aki nem kívánt más emléket, mint eszméinek győzedelmet.

Eszméinek élt!

Életemnek, így mondhatná, egy becse megvan: ez az, hogy mint a mágnestű, mindig egyfelé mutattam²⁷.

Van lényünknek egy része, amely legyőzhetetlen s ez az, amely fölött magunk sem bírunk hatalommal, azon érzések, amelyeket Isten teremt keblünkbe, hogy azokon se túl ne emelkedjünk, se mélyebbre ne sülyedhessünk soha²⁸.

Ennek az isteni sugallatnak, ennek az égi erőnek, amely öntudatlan középpontja volt lényének, ennek köszönjük a hazánkat átalakító gondolatok szülemlését, egy nemes lélek nemes eszméinek

életrekelését. Ez értette meg vele a kor lelkét. Új eszmék által senki sem liathat kortársaira, csak aki azokat az eszméket, melyek mint a nap sugarai, általánosan elterjednek, egy helyre tudja központosítani, az hat az gyűjt.²⁹ Hatottak, gyűjtöttek eszméi. Nem hiába kívánta.: eszméim győzedelme legyen emlékelem.

A jogegyenlőség és a vallásszabadság eszméinek győzedelme bekövetkezett és a visszakozás minden kísértésével szemben mindig újból be Cog következni. Amen.

¹ .M. V. 23, 5.-² Nehem 13. 2. -³ Báró Eötvös József Összegyűjtőit Munkái IX. 14. -
⁴ II. o. XII. 109. - ⁵ U. o. 158. ⁶ U. o. XIX. 206. - ⁷ Példab. 31. 8. - ⁸ 1867 VI. 28. Deák
Beszédei V. 115. - ⁹ 1867 XII. 23. ¹⁰ U. o. XX. 56. ¹¹ Ezajás 21. 14. - ¹² I.M.I.T 1913,
53. H. ¹³ U. o. 46 a Kartliausihol. - ¹⁴ Zsolt. 119., 148. - ¹⁵ Andrássy Beszédei 11.360. ¹⁶1879
X. 7: Németország és a monarkia. 1883: Olaszország. ¹⁷ Deák II. 547. (1801). ^{17a} Deák IV.
18: 1866 VIII. 20. - ¹⁸ Andrássy Beszédei II. 172. -- ¹⁹ Deák V. 429. - - ²⁰ 1867. Lényainak.
U. o. 166. - ²¹ 1867 III. 20. Deák IV. 417. ²² U. o. 416. - ²³ Zsolt. 68, 26. ²⁴ Lónyai:
Deák V. 231. IV. 129, 123, 18, 158: 1867 I. 6. - ²⁵ IV. 64: 1866 X. 2. -- ²⁶ F.ötvös Ö. M. XII.
157. V ²⁷ XIX. 154. - ²⁸ VII. 157. - ²⁹ IX. 2n5.

TISZA KÁLMÁN.

רָבִי הוּמָה שֵׁשִׁים קָרָא וְכֵן הוּמָה מְטִי לְאַחֲרָיִן פְּסוּקֵיָא הוּמָה בְּכִי Az ember
érdemét és az Isten ítéletét szembeállító igék számszerűit hat
ige – megrendítették a szent pátriárkát és könnyekre fakadt, midőn
olvasá az igét¹.

Az új Magyarország megalkotói közül az utolsó kimagasló alak
is sírba szállott. Még régi ellenfelének jól meglátolt szavai szerint
is: fényes elme, nagy nemzeti erő, történelmi egyéniség szállott
benne sírba.

Tekintsük életét a, pátriárka által gyöngysorba fűzött hat igének
világánál hazafiúi gyásszal, a zsidóság kegyeletével. Szeged hálájával.

I. Mert íme, aki formálja a hegyeket, – az emberek kimagasló
vezéreit s teremti a. szellemi erőt, meghirdeti az embernek, mi
lészen érzülete².

A hely, ahova, a gondviselés állít, az kelti, az érleli a lélek
érzületét, alap-meggyőződését, önkény leien irányát.

Akinek ma emlékezetét ünnepeljük az első nagy magyar állam-
férfiú, akit nem. a megye nevelt. Első szereplése összeesett a protes-
tantismusnak, az ő örökölt, hitének, utolsó politikai szereplésével⁵.
Mindvégig hű fia maradt egyházának, amelynek alkotmányáért
1859-ben a küzdő térre szállott s egyházának jogos érdekeit érvényre
emelte a haza alkotmányának körében.

Hitének zászlaja alatt indult a közpálya háborúiba, de távol
volt tőle a felekezeti szűkkeblűség. Mikor egyházának védelmére
fellépett, akkor nem volt párt, csak nemzet; nem volt felekezet, csak
nemzet; nem volt nemzetiség, csak nemzet. Egy tábor volt az egész
ország, csak vezetőre várt. Ekkor tűnt föl Tisza Kálmán egy olyan
csodák napján, amidőn a hazafias katolikiis klérus kezét nyújtott a
protestánsoknak az utolsó még meglévő szabadság, az ő önkormány-
zatuk megvédelmezésére. E szabadság vezérszónokául állott elő
Tisza Kálmán.

Egy táborban voltak akkor minden vallás, minden rang, minden vélemény választottai⁴.

Így lett ő az első magyar államférfiú, akit nem a megye nevelt. A felekezeti életnek küzdőteréről a parlamentbe lépett és csaknem közvetlenül hatalmas párt élére került.

A parlament nevelte; vitaközásaiban nőtt nagyra, majd a kormány-sarkalló ellenzéken, majd az ellenzék-lebíró kormányzáson.

Mesés emelkedésű pályán szállott föl. Ha igaz, hogy népszerűsége a népdalok magaslatáig emelkedett⁵, igaz az is, hogy a néphitnek garaboncsás, végzetpótló mindenhatóságát ruházták reá hatalma tetőpontján s a népmesék ördögös démonjai közé sorolta a rossz lelkiismeretitek félelme, mikor már csak magába vonult, csendes remete volt életének szürke alkonyán.

És ezt az egész pályát Deák önzetlenségével futotta meg. Ezt az egyet soha senki kétségbe vonni nem merészelte. Még a legegészebb, fogmaróbb politikai röpirat is, amelyet a magyar közélet ismer, még az is elismerte rideg önzéstelen voltát, elismerte, hogy nem kénytelen munkába ölni minden idejét, nem kénytelen a politikai küzdelmek folytonos izgalmai miatt idő előtt megfehériteríteni haját s roskadóvá tenni természetét⁶.

II. Mert minden cselekvést törvény elé hoz az isten, minden rejtettet, akár jó, akár rossz⁷.

A rejtett rugókat ember nem látja: rokonérzésnek és ellenérzésnek, gyűlöletnek s szeretetnek elfogultsága mást-mást láttatnak velünk. Az ítélet Istené, aki a lelket látja, nem a felszínt, a rejtettet, nem pusztán a szemmel láthatókat. Nem ítélni akarunk, csak megjeleníteni akarjuk a nagy államférfiú közpályáját lelkünk szeméi előtt.

Pályája kezdetén, 1861-ben, egy éles tollú publicista ezt írta róla: Beszéde komoly és higgadt észt árul el, de pártvezér nem lesz soha⁸.

Pedig soha olyan pártvezért a magyar parlamenti élet nem ismert, mint aminő belőle lett!

1866-ban már elővigyázóbb az író, mikor róla szól: Ne zárjuk be Tisza Kálmán fölött az aktákat. Pályája kezdetén van. Szerencsés helyzet, midőn valaki écalat-val léphet föl⁹. A patens ellen écalat-val lépett föl és Deák elejétől fogva felismerte értékét. Már 1866-ban azt írta Szász Károly naplója!), hogy Deák Tisza Kál-

mánt kedvelte, megkülönböztette fiává. fogadta¹⁰. Érezte, hogy benne művének folytatóját neveli. Lényegében Deák tanítványa volt a későbbi ellenkezés dacára, amelynek jeleznie kellett, hogy van még a nemzetnek teljesületlen kívánsága. Hitvallását 1861 augusztus 8-án, Deák feliratáról szólva, így fejezte ki: A feliratban erős meggyőződésemet, legszentebb elveimet, egész lelkemnek titkos sejtelméig kifejezve találok¹¹.

Segített, amire persze a mai nemzedék nem emlékszik, a kiegyenlítést részleteiben megteremteni. 1866 augusztus havában ezt írta lapjában: Sem az ellen- és rokonszenvnek, sem kedvenc eszméknek, még a legnemesebb ingerültségnek is bennünket vezetni nem szabad: de éppen úgy nem szabad, hogy a csüggetegség, hogy a jövőre feletti kétségbeesés vagy a percileges jobblét utáni vágy legyenek tanácsadóink.

Érzem a szükségét, amely azt parancsolja, hogy a közösen érdeklő viszonyokra nézve oly javaslatokat tegyünk, melyek annak, mi jog és törvény szerint tőlünk kívánható, kétségtelenül megfeleljenek. De érzem azt is, hogy semmi olyant javasolnunk vagy elfogadnunk nem szabad, ami által hazánk önállóságát legkevésbé is veszélyeztetnek.

Meggyőződésem komoly megfontolás eredménye és éppen azért erős. de okokkal megdönthető¹².

Egy dűledező épületbe hanyatt-homlok berohannunk, anélkül hogy tudnók, mi lesz azután, anélkül hogy kezünkbe volnának adva az eszközök, amelyekkel az épületet fentartsuk. az se óvatosság, se hazafiság szempontjából nem lenne helyeselhető¹³.

Mikor aztán a dűledező házról bebizonyult, hogy Deák alapjaiban újból megszilárdította, mert megszüntette a földrengető rázkódásokat, akkor bement a házba, hogy azt politikai, művelődési és mindenekfelett közgazdasági tekintetben kiépítse, az anyagi emelkedés javaival betetőzze.

A kiegyenlítés törvényét elismerte annak, ami volt: törvénynek s az új alap ásása helyett, melytől reánk dűlt volna a ház, mert nem volt más választás, mint a XII. törvénycikk vagy a forradalom, tovább épített a régi alapon. Az elnyomott hazát Deák Ferenc mentette meg: az eladósodott államot Tisza Kálmán.

Ali volt előtte? A többség tekintélye semmivé lett: vezetői lejárták magukat: csüggeteg közöny vett erőt mindenkin: a számbeli

erő még meg volt a pártban, de eltűnt a hatalom; az ország nyomora nőtt; az új Magyarország a tönk szélén állott: az állam háztartása megromlott.

És Tisza Kálmán régi elveit, a lelkesítő bihari pontokat, szegre akasztotta, igaz: de se akkor, se később, kétféle elvet egy időben nem vallott, ellentétes irányokat egyidejűleg nem szolgált. Megvolt benne a hazamentő, elvfeledő elhatározás elszántsága, de nem volt meg a bihari kemény nemesben az elvfeledő pulyaság, amelytől dúsán burjánzik a reactio, mint ilyenkor tavasszal, eső nélkül is, titkos harmattól a rét pázsítja.

Korszaka közelebb hozta bennünk a magyar állameszme rideg valóságát a hazának költői eszméjéhez. Megtanított bennünket a hazát látni az álladalomban, amely fokozódó adót követel, gyűlöletes eredetű” egyedárúságot kezel s melyet megrövidíteni mégsem hazafias erény többé, hanem a hazafiatlanság bűne. Kijegecesedett a magyar álladalom reális hatalma kifelé a, szövetséges és nem szövetséges külfölddel szemben s akárhányszor leste Európa a magyar miniszter nyilatkozatát a szövetséges monarchiának külső viszonyairól.

Értékének legbiztosabb mértéke, hogy a nemzet politikai egyéniségei közül őt tartotta Bécs közvéleménye legmagyarabbnak és legveszélyesebnek.

Nem lehet találójában jellemezni munkásságát, mint ő maga tette miniszterelnöki tízéves ünnepén:

A nemzetnek olykor szüksége van egy minden számítást félre-
tevő, nagymérvű, általános lelkesedésre. Ily percekben lánglelkű férfiak vezetik a nemzetet. De az általános lelkesedés percei, még balsikerre visznek is, rövidek: rövid lehet tehát ilyenkor a vezérek szereplése.

Vannak idők, midőn az akár fáradtság, akár kényszerű körülmények miatt tevékenységérő! leszorított nemzet megnyílván látván maga előtt a tevékenység terét, rohamosan, néha mellékkörülmények figyelembe vétele nélkül igyekszik pótolni a mulasztást. Ezen korszakoknak is nagy tehetségű, jeles férfiakra van szükségük. De ez a rohamos munka sem tart soha hosszan egy nemzet életében. Résztint belefárad a nemzet, részint a rohamos haladás mellék-bajokat teremt, amelyek egy idő múlva éreztetik magukat. Ezen korszak vezérei is tehát túlságos hosszú ideig alig maradhatnak a nemzet élén.

De van azután egy korszak, midőn a különben életerővel bíró és élni akar») nemzöt érzi azt, hogy feladata a bajokat orvosolni, feladata nem rohamosan haladni, nem szemkápráztató dolgokat művelni, hanem homokszemre homokszemet, téglára téglát hordva felépíteni az állani épületét. És én azt hiszem, hogy azon időpontban, midőn királyom és nemzetem többségének bizalma a kormányra hívott, ily korszak volt hazánkra, nemzetünkre nézve. És éppen azért, mert az én. nem ragyogó tehetségeim ezen mindennapi, folytonos, nem lankadó, nem fényes, de talán azért jótékony munkára, képesítettek: ebben lelem én fel kulcsát annak, hogy oly régen bírhatom úgy királyom, mint a nemzet többségének bizalmi¹⁴.

III. Gyűlöljétek, ami rossz, szeressétek a jót és tartsátok fenn a kapuban a jogot¹⁵. A kapuban, a közéletben egyenlő jogot mindenkinek: ilyen a régi, a prófétai szabadelvűség jelszava!

Ennek a szabadelvűségnek, amely életfentartó politikája a magyar nemzetnek, mert a magyar népléleknek sugallatából születik, ennek az egyetlen nemzeti politikának kezdettől fogva végig változatlan hűséggel volt híve. Ezt az alkotó liberalismust szolgálta óriási erejével és ennek szolgálatában fokozta föl a kormányhatalom erejét.

Jogos önérzettel mondhatta 1876 december 2-án: Én azt hiszem, hogy a vallás és lelkiismeret szabadságáról nyugodtan szólhatok. Én a vallás és lelkiismeret szabadságát védelmeztem oly időben, midőn ezért nem tapsokat, aratni, hanem egészen más jutalmakat lehetett nyerni¹⁶.

Sürgette 1867 március havában a különböző vallásfelekezetek egymás és az állam iránti viszonyainak a jogegyenlőség alapján való megoldását; 1868-ban s 1874-ben a polgári, házasságot és az 1848. XX. törvénycikkben kimondott egyenlőség és viszonyosság követelményeinek kielégítését. A törvényhozás minden intézkedésének kelléke, monda, hogy szabadelvű irányban haladjon¹⁷. Mikor 1883-ban a külföldiekkel készültek leszavaztatni szabadelvű, mérsékelt javaslatát, helyesen mondotta a főrendeknek: Méltóztassék megengedni, igen félek, ha ezen törvényjavaslat eltemtetik, lel fogja törni koporsóját és sokkal erősebben tör ki és talán megsérti azokat, akik ideje előtt sírba tétették¹⁸.

Fel is törte, meg is sértette – de a győzelem napján már mások felé újongott a tömeg.

Ezt a szabadelvűséget hangoztatta triumphalis napján is, mikor az üdvözlő beszédre imígyen felelt:

A politikai élet tapasztalatai mellett látom az újabb nemzedék tagjait, akik azt hiszem, mindig fenn fogják tartani azt a szabadelvű zászlót, amelynek jelszava nem a rohamos, de amelynek jelszava, a fokoként, a körülményeknek megfelelő haladás¹⁹.

Mire meghalt, már nem a rohamos haladás, hanem a rohamos visszakozás, a rohamos hátrakozás lett az ifjúság jelszava!

Nem kedves jelszó többé Magyarországon: tartsátok fenn a kapuban, tartsátok fenn a közéletben az egyenlő jogot!

IV. Keressétek az igazságot az igazságot mindenki részére²⁰, a, negyedik ige.

A szabadelvű haladás egyik sarkalatos követelése a zsidók egyenjogúsítása volt. Az alkotmányos élet újjáébredése után, 1866 március 26-odikán követeli a vallásegyenlőségnek törvény által való kifejezését a jogegyenlőség alapján, kiterjesztvén azt azokra a hitfelekezetekre is, amelyekre eddigi törvényeink ki nem terjesztették²¹.

1867 április másodikán istenben boldogult atyámnak, a mi részünkről az, emancipáció előharcosának, ezeket írta: Remélem, hogy a minisztérium meg fogja ígérni, hogy még ez év folyamán benyújtja e nagyfontosságú, halasztást nem tűrő tárgyban törvényjavaslatát. Abban a nem várt esetben, ha, azt elmulasztaná, én a magam részéről azon leszek, hogy elérkezzék minél gyorsabban az az idő, mikor hazánk minden fia, tekintet nélkül vallására s nemzetiségére, egyenlő szabadságnak s egyenlő jognak fog” örvendeni s a közös, mindannyiunknak drága anyát, a hazát egyenlő buzgalommal fogja szolgálni.²²

Az emancipáció tárgyalása alkalmával ez volt a jelentés, amelyet a képviselőháznak tett:

A VII-ik osztály örömmel üdvözli azon percet, amelyben szabadelvű alkotmányunk egy csorbája kiköszörültetik azáltal, hogy Mózes-vallású hazánkfiak a politikai jogok gyakorlatába bevétnek és éppen azért a képviselőháznak többi osztályával együtt azt, óhajtja, hogy ez mielőbb, hogy ez azonnal megtörténjék.

Azt látja azonban helyesnek, hogy oly módon eszközöltessék ez, hogy egyszersmindenkorra tisztába jöjjünk az iránt, miszerint hazánkban a polgári és politikai jogok gyakorlatára a hitelvek, amelyeket valaki vall, az, hogy minő hitfelekezethez tartozik, semmi-nemű befolyással nem bírnak.

Ezt kívánja a kornak felvilágosodott szelleme, ezt a politikai előrelátás.

Elmúltak már azok az idők, midőn az államokban uralkodó vallás létezhetett, amely mellett sokszor hosszas és véres küzdelmek után, mintegy erőszakkal ismertették el magokat törvényesen bevettek gyanánt más vallások, más hitfelekezetek; amely állam ma szabad-elvűnek akar tartatni, annak feladata nem az, hogy eggyel szaporítsa a törvényesen bevett vallások számát: de az, hogy a lent-érintett elv kimondása által örök időkre megszüntessen a haza gyermekei között vallások miatt létezett minden polgári és politikai különbséget.²³

Szavának állott s mikor újból, ki tudja hányadszor, behozták Németföldről a gyűlölet ragályát, bátran mondhatta 1888 november hó 18-án:

Hivatkozom maguk a tisztelt képviselő urak közt azon az oldalon azokra, akik az igazság érdekében tudnak a személyi ellen-érzés fölé emelkedni, mondják meg, hogy az antisemitismus első nyilvánulása óta volt-e ember, aki úgy a házban, mint a házon kívül első perctől fogva oly kíméletlenül ostorozta volna és vele szembe szállott volna, mint én²⁴.

Ne feledjük el, hogy a rabbiképző felállítását már 1874-ben (július 4) kulturális célnak jelezte az országházban és ne feledjük el békítő szavát soha: Van köztünk baj és kellemetlenség, amely a múlt időkből reánk szállott, elég, ne ébresszük föl még azt a vallási viszályt is, amelyet apáink bölcsesége évtizedek előtt már eloszlattott⁻⁵.

V. Porba teszi száját: talán még van remény; orcáját tartja az őt verőnek, betelik gyaláztatással²⁰. Nem a vitatkozás tornája döntötte porba, nem a nyílt ütközés, hanem a lappangó versengés, az ellenfelek izzó gyűlölete, a haragra izgatott népindulat háborgása, az utca törte meg. Másfél évtized kormánykodásának nehéz gondjai, ádáz küzdelmei után „egyedül ül és hallgat, mert felvette magára-. Szidalmazták őt s meghurcolják azt a korszakot, amely hatalmas egyéniségének bélyegét viseli, de ő porba téve száját, hallgat, orcáját tartja a verőnek, betelik gyaláztatással s a nagy ember fenséges nyugalmaival, csendesesen, halkuló szívveréssel tudja túrni a gyaláztatást. Neki már az ő nemzedéke igazságot nem szolgáltat, máshova kell a babér, minden babér, ő pedig egyedül ül,

mert felvette magúra. Már élvéje a történelemé, a múlté volt: az elismerés, a hála meghalt, csak a gyűlölet élt még azokban, akik a múltnak feltámadásától, jelenreválásától féltek.

Hamar felejt az emberi szív, de semmit oly hamar nem felejt, mint a vett jótéteményt.

A közélet csak félni tud és remélni, kérni és fenyegetni, dicsőíteni és sárral dobálni: hálát érezni, azt nem tud. csak színleli addig, amíg vagy kér vagy fél.

Tisza Kálmán meghalt és az ország szívében, az ország színe előtt is csak hangtompítóval szólt a szónoklat ércszavú nagymesterének művészi hangszere nálunk egyáltalában nem szólalt meg a gyász s a hála szava.

Akihez annyit jártunk számnélküli hódoló, kérő küldöttséggel, aki hozzánk az első biztató szót intézte, érettünk az első kérő szót emelte: annak gyászát a főváros mintájára hirdettük úgy, mint valami kiérdemült városi tisztnek elhunytát. Elindult egy koszorú és egy levél, megszólalt a harang ércnyelve – s a város, az hallgatott!

Az elévülhetetlen érdemek a bukást követő tizenkét esztendő alatt gyorsan elévültek s a tavaszi tárlat idejére helyéből kiszorult, művészi kéz alkotta, gyönyörű mesterművön megmozdult egy vonás s öccsének mellé raktározott arcképéhez szól: A te neved táblájára a király reá véste Szeged nevét: Szeged szívének tábláján hiába keresem a mi nevünket!

VI. Felidézzük mint Saul király Sámuel prófétát, aki királlyá tette, felidézzük Tisza Kálmánt, aki e várost várossá tette s ő szól: miért zaklatsz engemet, hogy felidézzél engemet síri nyugalmamból²⁷ Annyi részem volt a hálátlanságban. hogy szinte jól esik, ha nem vegyül a hála csengő éneke a gyűlölet megszokott visító zajába!

És mégis jó lesz újból emlékezetébe írni az élő nemzedéknek, mit tett (ízért a városért, mert úgy látszik, ami a város történetének nagy könyvében fel van jegyezve, az e könyvnmeforgató, újsággal élő kor gyermekeinek el van temetve örökre.

Az első kérő szót Tisza Kálmán emelte föl március 11-edikén érdekünkben, mint belügyminiszter a törvényhatóságokat sürgősen gyűjtésre szólítva fel és az első biztató szót ugyancsak ő. a hatalma tetőpontján álló miniszter ejtette ki a végpusztulás napján az ország házában: Szegedet érheti és érte. fájdalom, nagy csapás. Mérvét e

percben meghatározni nem tudom. De hogy Szeded élni fog, arról meg vagyok győződve és erre minden lehetőt megteennünk mindnyájunknak kötelessége.

Itt láttuk őt már néhány nap múlva, a király kíséretében; itt maradt a Felség távozása után s velünk tanácskozva hangsúlyozta: a Szegedet ért csapás közvetve egyformán sújtja, az egész országot és fáj érte minden magyar ember szíve föl a királyig. A kormánynak nemcsak föladata, de kötelessége, hogy mindazt megtegye Szegedért, ami lehetséges.

Alig hogy hazaért (március 19), az országgyűlésen kijelentette: Szeged népének magaviselete a szerencsétlenség idejében olyan volt, hogy lehetetlen, hogy bámulatra ne ragadjon mindenkit.

Megalkotta rövid néhány hét alatt a szegedi törvényeket. Megokolásukat így kezdte: Nem kell bővebbem fejtegetni, hogy Szeged városának a romokból mentül, előbb szebben, mint aminő volt, kell kiemelkednie.

A gyászos évben még kétszer elhozta aggalmas gondja hozánk, (jun. 28, aug. 18) akiknek gondját testvérének erélyes kezébe tette le: s a két testvér ez időtől fogva csodákat mívelt e városért.

1888 október 14-odikén, a feltámadás ünnepén, újból itt láttuk a király oldalán²⁸.

Akkor írta egy szegedi emléklapba: A férfi munkásságának legbecsesebb jutalma az az öntudat, hogy híven teljesítette kötelességét.

Velünk szemben többet tett a puszta kötelességnél!

*   *
*

Megilletődve olvassuk az írásnak hat igéjét, amely az ősidők írás bú várát könnyekre fakasztá: de nem a gyarlóság érzete s az ítélet szigora fakasztja könnyeinket: hálás szívünk kesereg egy nagy ember vesztén, jótevőnk vesztén, aki nekünk nemcsak annyi volt, mint saját hitfeleinek, mint a közhazának. Aki a szabadelvűség zászlaját hordotta s hitünk jogáért is küzdött: aki bukásában a szóval, nemes tőrés fenséges példáját mutatta és aki városunk életrekeltésére szívének érzését és hatalmának teljét szentelé: őt, kísérvük könnyező szemmel az öröklét bírāja elé.

Volt egy látója a magyarnak: a legnagyobb magyar; volt egy lánglelkű felszabadítója a népnek s volt egy bölcse a magyar hazának, de volt utánok egy nagy államférfia is: Tisza Kálmán.

Istenről van megírva Salamon példabeszédeiben: az Úr bölcseséggel fundálta a földet, de az eget föléje belátással alkotá²⁹.

Az új Magyarország alkotmányát Deák bölcsesége fundálta, de a, föléje emelkedő, rajta épülő nagy alkotást, a hazának hatalmi állását, jólétének szilárdulását, állami háztartásának egyensúlyát, nemzeti művelődését, szabadelvű intézményeinek s szabadelvű szellemének hódítását Tisza Kálmán belátásától, fontoló, higgadt esztétől, éleslátású értelmétől elválasztanunk nem lehet. A király is avval búcsúzott el hű szolgájától, hogy mély belátásáért, önzéstelen hazafias érzületéért és önmegtagadó, önfeláldozó tevékenységéért fejezte ki királyi elismerését³⁰. Hál' Istennek elmúlt az az idő, mikor a király s a nemzet ítélete a hazának értékének megbecsülésében nem egyezhetett össze.

Önérzetes szolgája voltál a királynak, éleseszű tanácsadója nemzetednek; hűséges zászlótartója, voltál a szabadelvű eszméknek és nagy jótevője voltál a legnagyobb magyar városnak, amely bús emlékezéssel áldoz megdicsőülő emlékednek most, hogy elmúlt a nagy zaj, melynek neve élet s eljött a nagy csend, melyet úgy hívnak halál; elmúlt az álomúzó nap robotja, leszállt a nap, az élet napja; kél a derű, öröklétnek derűje s lelked fölöttünk él. egünkről el nem tűnve. Amen.

* *

¹ Bacher Agada Tann. II. 467. – ² Ámósz 4, 13. – ³ II. Kákay Aranyos. Tisza Kálmán 34. – ⁴ Jókai, az 1885. XI. 29-ediki díszében. – ⁵ Mikszáth Kálmán. – ⁶ II. Kákay Aranyos, Tisza Kálmán 11. – ⁷ Kohr 12, 14. – ⁸ Kákay Aranyos, Országgyűlési árny- és fényképek. 1861. 14. – ⁹ Id. Kákay Aranyos, Újabb árny- és fényképek. 1860, 110. – ¹⁰ Deák beszédei III. 495. – ¹¹ Deák 111. 200. – ¹² Deák IV. 10, a Hon-ból. – ¹³ Deák IV. 105. 1860. XII. 0. – ¹⁴ Tisza Kálmán miniszterelnökségének 10. évfordulójára, 1885. XI. 29. Budapest 1885, 14. – ¹⁵ Ámósz 5, 15. – ¹⁶ Zeller, a magyar egyházpolitika II. 485. – ¹⁷ Deák VI. 303, 49, 59. ¹⁸ 1883. XII. 10. – ¹⁹ Tisza Kálmán 10. évfordulója 14. ²⁰ Zeph. 2, 3. – ²¹ Zeller II. 1286. – ²² Ben Chananja X. 257. – ²³ Zeller I. 261: 1867. XII. 20. – ²⁴ Zeller II. 1286. – ²⁵ Zeller I, 774. 1871. II. 17. – ²⁶ Jeremiás siralmi 3, 28–30. – ²⁷ Sámuel I. 28. 15. – ²⁸ Kulinyi Zsigmond: Szeged újkora 14, 24, 49, 53, 191, 331. – ²⁹ Péld. 3, 19. – » 1890. III. 17.

TISZA LAJOS.

És költsétek el sűrögvé az áldozatot¹ – olvassuk e héten.

Amaz útrakész sürg és jelképpé volt válandó Izrael történetében. A nyugalmas élvezet ritkán lett osztályrészünk. Mind untalan kényyszerű indulás zavart bennünket. Népünk története és földrajza, történeti válságai és földrajzi vándorlásai változtak, váltakoztak sűrűn, váltakoztak sűrűn. Már Mózes fiának neve: Gersom „idegen valék. idegen földön”.

Földrészünk két szélső nemzete ölelkezik és nem kelet tanulja meg nyugatnak türelmét, testvériségét, hanem nyugat elkényeztetett, ideges népe kel versenyre a nyers gyűlöletben. A félvadságnak, az orosz állatiasságnak szennye tapadt reá Galliára az (ölelkezés csókjában.

Hazánkban a gyűlölködés még nem győzött, még nyugtunk van. Együtt érzünk a nemzettel. Bánatban, örömben osztozunk és városunk is követeli részét a mai országos bánatból.

Most indul útnak a fővárosból őseinek sírboltja felé Tisza, Lajos hült teteme. Mélységes gyász vesz rajtunk erőt: hálából fakadó mélységes gyászunk kíséri a gyászos vonatot. Hogy e város romba dőlt nem hagyott el a remény:

Íme jönnek napok, szól az Úr, hogy fölépül ez a város², fölépül áldozattal, szeretettel, de mindenek fölötte „bölcsestéggel épül föl a ház³ fölényes bölcsestéggel épül föl.

Tisza Lajos bölcsestege vezette a város új életrekelését. Vízlepte lapályból kiemelte a várost, körülvette erődyszerű körtöltéssel.

Nem volt kicsiny szerű ember: nagyszabású jellem volt. maga tanácsán járó, bölcs férfiú. Körülötte sürgött a munka, mert belőle teremtő erő sugárzott ki. Így fogja megörökíteni Széchenyi-téri szobra.

Az újabb nagy világvárosok tervei nyomán a tágas körutak és téres sugárutak képe lelkében fogant meg. S a közelmúltban elhunyt Lechner Lajos bő tudománya valóságba ültette át a nagyúri lélek gazdag káprázatait.

Középületeink arányain. idomzatosságán nevének kezdőbetűi nélkül is rajta, van gazdag lelkének bélyege.

Legújabb alkotásainkon mintha nemcsak a kezdőbetűk hiányoznának, mintha tökélyes alkotás nélküle sikerülni nem is akarna.

A magyar fajnak megrendíthetetlen türelmessége vezette közéleti tevékenységét. Részrehajlatlansága, felölelte minden felekezet templomának ügyét.

Nem rajta múlt, hogy mi is már akkor versenyre keljünk a többiekkel s az új város keretébe illő új hajlékot építsünk Isten tiszteletére.

Saját vallásfelekezetének híve, kormányzója és előharcosa volt és méltányolta mások vallásos érzületét, lelkiszükségeit.

Nem kereste az olcsó, a jutalmas népszerűséget, de egyé lett Szegeddel.

Ahogy az idegen kormány küldötte Deákról mondotta: lui szól. úgy érzem, a nemzet beszél: úgy tudták fönt, ha ő szól, a legmagyarabb város beszél.

És az előkelő tolmács szava nyomatékot adott a város állandóan kérő, gyakran könyörgő, sűrűn sürgető szavának.

Hazafelé indul Tisza Lajos az ősök sírlakához. Kísérjük őt e város lakosságával együtt gondolatban hálánk érzelmével.

Mert a nagyoknak nincs e földön nagyobb jutalma, mint a kicsinyeknek, a népnek hálás emlékezése.

Érzebe (intik alakját, gránit fogja őrizni nevét.

Szeged újjáalkotója ott fog állani a jövő nemzedékek előtt városunk páratlan díszterén, fentartva Tisza Lajos emlékét, emlékét szülővárosunk újjáalkotójának, akinek léte a véges létnek köznapjából, homályából immár átszakadt az öröklétnek örökderűjú szombatjába. Amen.

¹ M. II. 12. 11. – ² a Jeremiás 31. 38. – ³ Pókláb. 24. 3.

KOSSUTH LAJOS.

I. És léssen. a te életed véled szemben fog függni és félni fogsz éjjel és nappal és nem lesz hited életedben¹: így halljuk az írás igéjét a holnapi szombaton Izrael zsinagógáiban. Az írás emez igéjével kezdünk elmélkedni a nemzet e mai jelentős ünnepnapján. Nem lesz hited életedben, nem lesz bizalmad jövődben: a nemzet nem hitt jövőjében, amikor Kossuth Lajos született. Nem hitt a nemzet; nem is volt. nemzet, amely hihetett volna, Nemesség volt, akaratra gyöngé, tette erőtlén: főnemesség volt, a nemzettől idegen; jobbagyság volt, nem egy test a nemzettel. Hol volt akkor az a nemzet, amely még hitt a jövőben? És egypár évtized alig hogy letelt, minden megváltozék! Míg azelőtt a szenvedésben megtört jobbagyhoz szólt az írás: félni fogsz éjjel és nappal, idegenül fog csüggeni életed véled szemben, önmagádtól idegen leszesz, mert mást szolgálsz verejtékeddel, munkáddal, véreddel, gyermekeiddel. Közegeden negyvennyolc őszén már így szólt hozzánk Kossuth: Szegediek! Testvériség köt össze bennünket! Nincs nemes és nemtelen többé; egy hazának fiai, polgárai vagyunk mindannyian². Akkor, abban a lángoló, abban a magasröptű időben azt hittük, elég¹ az elvet, az eszmét kimondani, elég” az eszmének megszületnie, elég törvénné válnia, Azóta megértük, megértettük, hogy a csökönös élet erősebb, erősebb az elvnél, az eszménél, a törvéynél! A kicsiny közélet lebirta a nagy közjogot. Testvéri lánczá a magyar társadalom még ma sem alakult, de azért Széchenyi mégis berekesztette, mégis bezárta a középkort, Kossuth mégis megnyitotta az újkor kapuit.

Ma nekünk mindakettő a nemzeti közszellem ébresztője; egymás mellett ragyognak a nemzet egén. Pedig mikor feltűnt az ifjabbnak csillaga, oly nehezen értette meg Széchenyi! Színleg ellentétes volt hivatásuk: a legnagyobb magyar, akinek e neve Kossuthnak találó páthoszából eredett, a legnagyobb magyar berekeszté a középkor ajtait; az újkorak ajtait Kossuthnak volt feladása feltárni.

Hogy az elbűvölő szónok és író dicsősége emelkedni indult, akkor írta Széchenyi negyvenháromban róla: Szűnjenek meg azon álvarázs, azon lidércfény, azon szappanbuborékú nimbus, mely Kossuthot s pártját környezi³. És a varázs még ma is tart: a fény maradandó ragyogásának bizonyult; a nimbus a haladó idővel növekszik és gyarapul. Nevének nimbusa ma is hatalom hazánkban. Az új eszmék személyesítője Kossuth. Ha a világtörténetben az újkor az új világ felfedezésével nyílik meg, akkor vele nyílik meg: az újkor, mert egy új világot fedezett fel, felfedezte a népet! És ha az újkor a reformációval kezdődik, akkor is a nemzet történetében a nemzet alkotmányának nagy reformátorával, véle kezdődik.

A modern, a független Magyarország: eszméje az ő lelkében született. Nevem a haza függetlenségének zászlajával azonosítva van⁴. Nekem hazán!·: függetlensége polgári hitvallásom istensége. Az Isten nem halt meg, bárha oltára körül, a hívek meggyérültek is⁵.

A magyar függetlenségnek szentséges szenvedélyét⁶ beléoltotta újra a népbe, amelyből kivestett, a nemzetbe, amely megtagadta volt.

Mi volt Kossuth feladása a nemzet történetében? Háromszoros küzdelem! Küzdelem a rendiség ellen a népért: küzdelem a nemzetiségek lázadása ellen a nemzetért: küzdelem a hatalom ellen a függetlenségért!

Tekintsük csak például a közbülsőt: küzdelmét a nemzetiségek lázadása ellen. Átérezte teljesen a magyarság feladatát, hogy az ébredő nemzetiségek rohama el ne mállassa⁷, megértve az írás igéjét honfoglaló őseinkhez: És akiket meghagytok az ország őslakói közül, tövises lesznek szemetekben és tüskék oldalatokban és szorongatnak benneteket országotokban, amelyben laktok⁸.

Ezért küzdött, amidőn fellázadtak a felbujtott nemzetiségek, ezért állanak duzzogva félre, ezért nem ünnepelnek velünk, mikor, őt ünnepeljük.

II. Éjjel és nappal volt az első igének magva, amelyet hallánk. Ugyanez magva a második igének. Szól a prófétához az Úr: Mond meg neki ezt a dolgot az én szemem könnyben ázik éjjel-nappal, könnyezése el nem áll. mert nagy sanyarúsággal sanyargattatok népem leánya, felette igen nagy csapással. A nagy küzdelem után, amelyben támadó hit és temetkező remény váltakoztak a nemzet kebelén, jött a felette igen nagy csapás, a nagy temetés: hontalanná lett ő, reménytelenné lett a hon. Hontalanná lett Kossuth, de mikor

el hagyta a hont, betért az eszmék hónába és onnan nem tért vissza, a föld küzdelmébe, alkuvásába, sarába. Túlvilági lett alakja – megdicsőült – de a túlvilágból nem volt visszatérés . . .

Aki Zemplén fiának ellenlábasaül született az ország delén, akiről ő az írta, hogy együtt, állottunk őrt a. nemzet jogai mellett. a 48-adiki válság előestéjén⁹, az befejezte azt, amit Széchenyi kezdett és amit Kossuth rohamosan fejtett vaja, tovább. Mert Kossuth nélkül nincs Deák, amint vajúdás nélkül nincsen születés. Kossuth pedig hontalanná lett: ebben a honban hazája nem lehetett többé. Elő tiltakozás gyanánt állott minden alku ellen¹⁰, de mert eszmévé finomult, küzdenie tovább az emberek sorában nem lehetett: nem szállhatott a küzdő porondra, aki félisten lett a forradalom mozgalmában, a számkivetés legendáiban.

III. A harmadik ige utolsóának szól hozzánk¹¹: Éjjel-nappal el nem alszik, el nem alszik az a fény, amelyet Kossuth emlékére gyújtunk.

Lángözönben úszik szobra odakünn a város piacán.

Szobrot emeltünk neki, mert hozzánk, szegediekhez közel állott pályája kezdetétől egész végső lehelletéig.

Közel férközött szívünkhöz, mert nem születése, hanem képessége, szelleme emelte magas polcára őt, tehetségre a Bocskaiival kezdődő szabadsághősök közt a legmagasabban állót¹².

Közel állott szívünkhöz mindig: mert szívünkön talált, azt mondva 49 első havában: Szeged a magyar nemzetnek védő oszlopa¹³! Nem feledtük el őt soha, akit kísértünk, amikor ódon kazamatáinkban megadta szabadságukat az önkény vizsgálataim elítéletlen olasz rabjainak.

Mindig fokozódott ragaszkodásunk hozzá.

1851-ben azt írták a kormányzékából a megyefőnöknek tízegedre, hogy március 15-én, a forradalom évnapja emléken, különféle forradalmi áldomások között poharak emeltettek Kossuth jólétére¹⁴, igenis emeltettek, mert bánatunkban az ő neve volt vigaszunk. És népdalban, költészetben megmaradt, élt köztünk emléke. Mikor 08-ban vetőmaggal szánták meg az inséges népet, a nép szentül hitte és nem tudták e hitet elvenni tőle, hogy ezt is a számúzótt Kossuth küldte külsország mezejéről¹⁵.

Mikor betelt életének kilencedik tizede, megújítottuk vele szövetségünket¹⁶, mert büszke volt Szeged rá, hogy Kossuth 1848 óta díszpolgára volt.

Polgártársunk volt Kossuth. Egyes polgár, úgy mondta, csak annyi erővel bír, amennyit neki a nemzet kölcsönöz. Ha a múltban némely nagy dolgoknak lehetek egyik eszköze, az érdem a népé. nem az enyém. En csak tükör valék, amely a kapott világot visszacsugárzá. A világ a nép vala. Amely percben önbizalom-rontó csel-szövények folytán e világ meghomályosodott, én lehetetlenné vá-lam¹?.^ Lehetetlenné vált Kossuth, az államférfiú, de halhatatlanná vált Kossuth, az eszme.

Eltávolodott Kossuth csillaga tőlünk, de nem vesztett lényéből. Letűnt egünkről, de fénye után indul szemünk ma is és ott látjuk most is a haza egén. Mert az éjből, sír homályából lelke fénylőn szárnyra kél, mert nevére a nép szívó dobban, az az óriás szív, amit ő megváltott. A nép szíve mondja,: Kossuth neve áldott! Amen.

* *

¹ M. V. 28. 66. - ² Reizner: Szeged tört. II. 108 Kis: 1848. X. 4. - ³ Széchenyi II. 184. -
⁴ 1807. VIII. 5. Deák V. 242. ⁵ Deák V. 243. - ⁶ Eötvös Károly. -- ⁷ Kossuth 1862. Deák V.
79. - ⁸ M. IV. 33 .V). ⁹ Deák V. I. ¹⁰ Deák V. 145. ¹¹ Ézajás 34, 10. - ¹² Marczali
Henrik. ¹³ Reizner II. 127. ¹⁴ Reizner II. 1S4. ¹⁵ Reizner
II. 246. ¹⁶ 1892. IX. 21.
Kulinyi.Szeged. 340. ¹⁷Deák V. 245., 1867. VIII. 5

GÖRGEI ARTÚR

Hatvankilenc éve már a szabadságharcnak, amelynek meginduló mozgalmát ma ünnepeljük! Akkor azt hitte a nemzet, evvel a nappal, a sajtó felszabadulásával elkövetkezők a boldogság teljessége:

מִגְּדָל הַבְּיָרֵךְ מֵעַתָּה מֵעַתָּה megfutamodik a búbánat, a szent ige betűi szerint utalás a 69-edik esztendőre, megfutamodik a búbánat és a búlátta sóhaj¹. Pedig visszatért, soha nem ismert sötétségei, borulattal tört vissza a nemzeti búbánat. Kétségbeesve panaszkodtunk az alkotmánytalan hódoltság napjain: fölvidámítóm a bánatban szívem – sajog¹ bennem!

Tompa fásultság vett erőt rajtunk. Nem szövögettük már a lázadás szálait, csak legbizalmasabb, legmeghittebb szűk körben töprengtünk: עַד אַתָּה אֲשֵׁית עֵצִית בְּנֵשֵׁיךְ Meddig szövögessek még tervezgető szándékot kebelemben: מִיָּמֵינוּ בִּבְיָנוּ búbánat üli lelkemet mindennap: meddig hatalmasul még fölén ellenségem³?

Könnykimerő bánat, szemmeresztő borzalom, lélekszikkasztó szomorúság váltotta föl a dicső fellendülés hősi kedvét. Ezernyi sebből vérzett már, szinte elvérzett a nemzet. Szólt a panaszos igével: Ti utak vándoi i. ügyelve nézzetek: van-é oly fájdalom, minő e fájdalom, mely engem ért, midőn az búsíta hév haragja nappalán⁴? Mérhetetlen volt az egész nemzet fájdalma de egy ember volt, akiben tetőzött a kín, aki mindenkinél többet szenvedett, aki fölajdulhatott: יָבִיחַ לִּי אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ Jaj nekem, tetézte az Úr keservemet búsuló bánattal⁵.

Aki így jajdulhatott föl, a szabadságharc fővezére, Görgey Artúr volt.

Része volt a nemzet dicsőségében. Szárnyaló lendülettel került hadaink élére. Rövid, de káprázatos, vakító volt vezéri pályája. Része volt a dicsőségben, de egészen az övé lett a nemzeti gyász éjszakai árnya: az árulás szörnyű vádjának irtózatossága, irtóztatósága. Feketéllő háttérre kellett lenni az ő legendájának, hogy egy másik legenda a megdicsőülés sugaras fényében ragyogjon.

Nem kapatta, el a hirtelen dicsőség-, nem alázta meg a szörnyű vád rettentő megpróbáltatása, halálos ítélete. Nem szolgálhatta, tovább hazáját, de a lesújtó gyászt fölemelt fővel hordotta. Meg nem tört egekig tornyosuló férfias önérzete. Panaszos szavát nem hallottuk. Mindig kevésszavú volt: a gyász végkép elhallgattatta. Szótalanná vált.

Némán túrt. Megvárta, kilencvenesztendős zarándokút alkonyán meg is érte, hogy a vádnak átka lehámlott nevééről. Némán, büszke szegénységben várta ez a maga megadó mártír az igaz bírót, az utószülöttek korát, amely igazságot tett vélo. Megismerte az utókor benne a hazának lángeszű védelmezőjét. A történet ítélőszéke előtt elnyerte az örök hír dicsőségét. Letette a fegyvert a túlnyomó erő előtt; kilátástalan vérengzésben nem engedte utolsó honvédőinket lemészárolni. Sajgaló szűrő töviskoszorú lett része akkor, de manap teljesedett már az írás igéje: a csalán helyébe myrtus, örökzöld myrtus lombja, lép⁶, lép legkivált most, halála után mikor a **הַדָּם**, a myrtus betűinek számjelentését, ezt a 69 esztendőt elértük. Lassúdadon hanyatló életének hosszan sercegő mécsesenél már nem csupán a hűséges szűk családi kör virrasztott, hanem az utókor megtelt kegyelete. Megértettük: történeti nagyság volt Görgey Artúr. Hősi volta megállotta a tűzpróbát a tettek rövid tartamú, gyors lezajlásai hő tusájában, lángzó tűzében és megállotta a tűrés pokláknak próbáját a várakozásnak tartamra hosszú, emésztő, lappangó paraszú hamvahodásában. Amely nap Buda várát bevette, aznap szólította el hét évtized múltán az Úr ezt a dicső aggastyánt, szabadságharcunk utolsó, túlélő vezéralakját. És csak egy maradt utána koi ának vezető alakjai közül: az a szent aggastyán, aki mint utolsó részese, koronás tanúja, tényezője a nagy időknek élt a királyi lakban, akinek ez az egész 69 éves hosszú történelmi korszaknak eseményos lepergése önnönéletrajza, visszaemlékezése, sokrészt önnönténye, alkotása volt. Aki ama. nehéz korszak nyomasztó, fojtó, robbanékony bányalegét eloszlatá, aki a trón körül a, bizalom éltető lehet teremte és e légkör életkeltő frissességét kiterjesztő az egész nemzetre, legenda alakká válik már ő is. Százados széthúzás helyébe összefűző kiegyenlítés bölcs alkotását tévé! Arra nevelték a népeknek ez urát, hogy vesszővel büntesse meg elpártolásukat és csapásokkal bűnüket⁷. De uralkodói tapasztalásából leszűrődött higgadt bölcsesége más elhatározást érlelt Ferenc József királyban. A zsoldár folytatatódó

igéjével szólott: Kegyelmemet meg- nein vonom tőle. meg nem tagadom hűségemet, meg nem szegem szövetségemet s amit ajkam kiejtett, meg nem másítom ^{בְּהֵרָא שֵׁשׁ} meg- nem szedem⁸ – ez is erre a 69 esztendőre utal, a király halálának az esztendejére: mindhalálilig megtartotta, amit a nemzetnek ígért!

Két legendás alakjára közelmúltunknak, a támadó-vezérre és a, megtámadott trón urára fordul összebékítő emlékezésünk ez idei évfordulóján a nagy idők hajnalhasadtának. Összebékítő ködben látjuk a borús múltat, összefogó áldozatkészség” csillagzatában éljük, vívjuk a. háborús jelent, össhangos fejlődés álomszerű tüneményeiben sejtjük a békéskorú jövőt. Amen.

¹Éz. 35. 10.   ² Jer. 8. 18.   ³ Zsolt. 43. 3.   ⁴ Jer. Sir. 1. 12.   ⁵ Jer. 45. 3.
⁶ Éz. 55. 13.   ⁷Zsolt. 89. 33.   – ⁸. U. o. 89. 35.

HORVÁTH MIHÁLY.

Örök emléket hagyok hátra az utánam jövőknek¹.

Ez alapigéből kiindulva 1847 január 23-án a. és. kir. teréziai lovagnevelő intézetben a magyar nyelv s irodalom tanítója. -József nádorispánt parentálta el szokatlan hazafias hangon, meglepő történeti mélységgel. A nádor halála után megjelent a díszkiadású gyászemlék. Hat emlékbeszéd van benne. Jellemzi a kort a szónoklatok sora. Nemes Pestmegye közgyűlésén Kossuth Lajos parentálta el a nádort. Elparentálta Pesten az akadémia és az egyetem. Pécsben Horváth Mihály. Pesten Schwab Löw és Pápán Löw Lipót. A szónokok közül ma 63 esztendő múlt el azóta nincs már életben egyszem. Egy emberöltő múlt el a Terosianium szónokának halála óta.

Vajon áll-e még az örök emlék?!

Megjelent néhány sor a hírlapokban, lefolyt a szabványos díszgyűlés a történelmi társulatban. Vajon keltett-e visszhangot Szegeden, tnlajdonképeni hazájában? Itt töltötte gyermekkorát, itt végezte iskoláit (1824-25). Hazatérte után írta 1869-ben: fiatalságomat töltöm a szegediek közt, itt fejlettem s növekedem: Szegedet, ha nem is testileg¹, de szellemileg szülőhelyemnek tekintem.

A szomszéd Dorozmán kezdé lelkészi pályáját. Eötvösnek javaslatára Szegednek főpáosztora, csanádi püspök lett királyi kinevezéssel.

Igaz. hogy a csanádi püspökök díszes sorában ma is hiába, keressük nevét.

Szegedre tért mint bujdosó, itt tették utóbb közzé a bujdosás korában kelt leveleit.

1869-ben országgyűlési képviselők lett. de már korábban (1861) tiszteletbeli képviselők volt. ISTI óta díszíté a tanácstermet Than Mór alkotta arcképe. Nem sokan emlékeznek Szegeden, hogy 3 872-ediki követi beszámolójával a polgári fiú- és leány-iskolát

alapítá, de örök emlékül ott sem emlékeztek meg centennáriumáról amely a mai napra esik, október 22-edikére. Bosszantó véletlen, hogy a nagy történetíró saját születésnapját tévedésből két nappal hátrább tette az anyakönyvi bejegyzésnél.

Horváth Mihály az újabb magyar történetírás megalapítója. Azelőtt történeteket írtak, ő történelmet írt.

Latinul tanították 1840-ig a történelmet, a hazait is. Az első magyar történeti tankönyvet ő írta 1841-ben. Azután megírta az egész magyar történelmet, ipar és kereskedés, az újjászülő 20 év és a függetlenségi harc történetét. Ebben része volt. ennek tanúja volt végig. Mikor bírálta Varga Ferenc Szeged történetének befejezetlen pályamunkáját, amely az utolsó évtizedekre fátyolt akart borítani, reá-jegyzé: de meg kell írni: aki részese volt, épen annak kell megírnia!

És ő maga hogy írt?

Minden szenvedélyt és indulatot, szeretetet és gyűlöletet magamba fojtva, a legtárgyilagosabb részrehajlatlansággal járok el. Egy erő és egy szenvedély hevít: az igazság ereje, a szabadság és hazaszeretet szenvedélye.”.

Érdeme nem pusztán rengeteg anyag felkutatása, hanem a szabadelvű eszmék népszerűsítése³. Ebben rejlett hatása, ebből fakadt érzülete, gondolkodásának zamatja⁴.

A 48 előtti, a 48-at megteremtő szabadelvűség híve maradt mindvégig. Ezért mondotta 1870-ben; az új kor kimondotta, hogy az egyháznak el kell választatnia. az államtól, hogy meg kell szűnni minden államvallásnak, minden államegyháznak: kimondotta ama szép. nagy és következménydús elvet, amely szabad egyházat kíván a szabad államban”.

Nem ábrándozott a Regnum Marianumról: elfogulatlanul értette meg, elfogulatlanul írta meg a nemzet történelmét.

Mikor a kormányt 49-ben Szegedre követte, részt vett itt a zsidókat emancipáló országgyűlési tárgyaláson.

A vallásfelekezetek viszonyáról gyönyörű és emlékezetes, sajnós, azóta sokszor meghazudtolt nyilatkozatát leljük a nádorispánról tartott emlékbeszédében. A József nádor korának eredményeiről beszámolva így szólt: Vallási viszály nem von többé választófalat ugyanazon haza gyermekei között: s kiknek főtörvénye a felebaráti szeretet, nem állanak ellenségesen szembe különböző vélemény, meggyőződés, hit miatt⁶!

1847-ben szolt így. Meglepedve és irigységgel olvassuk szavát.

Akiknek főtörvénye a felebaráti szeretet, nem adóznak az ő emlékének és egy emberöltővel halála után országos pártot szerveznek új válaszfalak felépítésére ugyanazon haza gyermekei között.

A nagy történetíró ismerte a múltat, de nem sejtette a szomorú jövőt; ezt a mai visszafelé áramló szomorú jelent.

Eötvös helyére lépett 49-ben. Akkor kelt ragyogó, egy nemzet vészkiáltását megrendítően tolmácsoló imádsága! Minden felekezetnek el küldötte – imában egyesüljön a, nemzet. Erekyként rejtegettük az imádságot. A nemzeti hajótörés lesújtó katasztrófája után átélte a hazavesztés mártíromságát. a 18 éves száműzetés fokozatosan növekedő kínjait, anélkül hogy lelke megtört, bizalma a jövőben megrendült, lelkülete megváltozott volna.

Tudós munkásságát folytatta akkor is. külföldön is.

Az akadémiának, amelynek 1839 óta tagja volt. közbenjárására és megdicsőült nagyasszonyunk, Erzsébet királyné szószólo szavára kegyelmet nyert⁷. Hazatért.

A képmásában kivégzett⁸ történetíró a királynét oktatta magyar történelemre, felszabadult honának történetére.

A hazatért, nagy történetírót 1869-ben bizalmával koreste lel az emancipált magyar zsidóság vezéralakja. Löw Lipót vezette a püspök elé Szeged választóinak küldöttségét.

Mindaketten végig: küzdöttek a forradalmat, mindaketten meg-szenvedtek érette.

A küldöttség szónoka a képviselőjelölt előtt a kiegyenlítésre. Deák nagy művére utalva, a lemondás hangján monda: jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok.

A bujdosás világlátó iskolájában leszűrt bölcseséggel felelt Horváth Mihály: Nem, a kiegyenlítés maga a túzok!

Teljes öntudattal, a helyzet és a viszonyok teljes ismeretével csatlakoztam, így szolt választóihoz, a kiegyenlítés pártjához, mert csak az ettől követett irányban van üdv hazánk, nemzetünk számára. Erre indított a haza jólétének, boldogulásának heves, őszinte kívánata. a békés haladás vágya s a félelem mindentől, ami e kifejlést, haladást meggátolhatná s különösen az iszonyat és borzadás egy újabb forradalomtól, amely tálán magát nemzetünket is a foltámadás reménye nélkül örökre eltemethetné⁹.

Óvta nemzetét vak elbizakodástól, az elbizakodás káprázatától, az önbálványozástól, amely azt hiszi, hogy semmi szükség mérsékletre¹⁰.

Óvta nemzetét, mert hite szerint a szabadságot nem a zsarnokság öli meg, hanem a szabadsággal élni nem tudás, a szabadságtévedései, a korlátlanság keresése¹¹. Ebben az értelemben fordul nemzetéhez a függetlenségi harc történetének bevezető szavaiban. Tanulság a nemzet számára, hogy a mérséklet, higgadtság és eszély a jogok legerősebb védpaizsa, a szenvedély, a mindent kockáztató elbizakodottság a hullámos tengeren könnyen hajótörésre vezethet.

Örök emléket hagyok hátra az utánam jövőknek!

Elhaloványult emléke, mert elhaloványult eszméinek ragyogása ebben a visszakozó korban. De lesz még idő, midőn feltámadnak a 48 előtti szabadelvűség tanai.

Lesz még idő, amikor felébred újra Horváth Mihály emléke műveiben, egyéniségében és nevében: újra éled a késő ivadék hálás tiszteletében és beteljesül az ige, amellyel a nádorispánt elparentálta: örök emléket hagyok hátra az utánam jövőknek! Amen.

¹ Bölcsesség könyvi; 8, 13. – ² 1878 VIII. 19. ³ Füg. tört. I. VII. VIII. lap. –. ⁴Salamon Ferenc. – ⁵Zeller I. 656. – ⁶ A nádorispánról 1847. 8. 1. – ⁷ 1867 ⁸ 1854 IX. 22. ⁹ Beszéd a választókhoz. – ¹⁰ Levél Kossuthoz – ¹¹ Beszéd 1869. 14. 1.

SZILÁGYI DEZSŐ

És ne jelenj meg az Örökkévaló színe előtt üres kézzel¹, a jótékonyság gyakorlásától üres kézzel². Így magyarázzák bölcseink a szentírásnak azt az igéjét, amelyet e héten vagyunk olvasandók Izrael zsinagógaiban és megjegyzik, hogy íme, amint a szentírás megparancsolta: az Úr előtt jótékonyságtól üres kézzel meg ne jelenj, mindjárt utána áttér arra, hogy Izraelnek rendelj bírakat és országlókat és e bírának és államférfiaknak megszabja törvényeit hat egymásután következő tilalomban³. A régieknek összeszövő írástudása, amely a belső, rejtett összefüggést keresi különösen az írás ötödik könyvében, úgy magyarázza ezt a közvetlen szomszédságot, hogy az Úr előtt üres kézzel, amíg be nem mutatta a jótékonyság áldozatát, meg ne jelenjen az ember, de a, bíró előtt, ott üres kézzel kell megjelennie, hogy az igazságot meg ne hamisítsa⁴. Mert úgymond a régi tanítás. Halamon király trónusára hat lépcsőfok vezetett fel és ha a király, az ország legfőbb bírója, felment trónusára, mindegyik fokon állott egy-egy herold, hogy a fellépő királyhoz ama hat tilalomnak egy-egy szavát intézze⁵ és evvel a tilalokkal a király bírói hivatását irányítsa.

I. A hat tilalom közül a legelső:

El ne ferdítsd a törvényt!

A törvénynek, a jogalkotásnak szolgálatában állott a hazának az a nagy halottja, akinek eljöttünk, hogy hálás kebellet ünnepeljünk meg megdicsőülő emlékét ez esti órának ünnepével. Jogalkotó volt. A hatalomnak polcán nem a hatalmat, a fényt s ragyogást keresé, hanem a jogtudós széleskörű tudásával telítve, leszállott a nép lelkébe, ahol a jogalkotó gondolat születik és megvetette az új Magyarország polgári töményének alapjait. És róla, aki e törvénynek alapjait jogtudó és törvényalkotó lélekkel megvetette, mindvégig elmondhattuk, hogy megszívlelte az országlót irányító első ígét: el ne ferdítsed a törvényt, megszívlelte, amit a régi Izrael nagy-

jairól mond a hagyomány, hogy íme. úgy találsz, nem tudott a régi Izraelnek gondozóiról feljegyezni a hagyomány nagyobbát, mint azt. hogy utolsó lehelletig helytállottak a jogért⁶.

II. És személyt ne válogass. Ha híres vagy, személyt ne nézz. a törvényen kívül tekintélyt ne ismerj. Szilágyi Dezső nem ismerte személynek tekintetét és nem válogatott személyt. Mint a vívó kard élével, úgy védekezett vitatkozó éllel s ha a vitának során az elvek védelmében bárkivel mérkőzött, személyt nem válogatott, hanoin elmondotta véleményét bárkivel szemben. A hatalom polcán az érdeket kívánta jutalmazni s megkísérté, letarolni az ajánlók tekintélyének, a személyi tekinteteknek elburjánosodott mezejét. Amidőn nem vitte el az egyenlő rangú tényezőt a trón zsámolyához, mert nem adták meg a, nemzetnek törvényhozását megillető helyet minden egyéb tényezővel szemben, akkor mutálta kézzelfoghatóan, mennyire megszívlelte az írás igéjét: személyt ne válogass!

Szellemet, hangot, találékonyságot, költői erőt. művészi alkotást szült benne a szónoklat közvetlensége⁷, de a szónoklatnak heve s a fordulat szellemessége soha nem ragadta el úgy. hogy igazságtalanná legyen támadásában vagy kímélje azt. aki az igazságtól eltért. Maró gúny. szétmorzsoló ítélet, kíméletlen leplezetlenség jellemzik politikai szónoklását.

Észrevehetően fogy napjainkban a szónoki erő, fogy, nemcsak mert írásban olvassák, amit el akarnak mondani nyilvános alkalommal újabban szónokaink, hanem fogy a szónoki erő, mert fogy a klasszikus tudás és mindenek fölött, mert fogy a karakter. Csak a tudásnak teljéből, csak tervelő lélekkel, érvelő gondolattal, érverő hévvel, csak nyílt sisakkal küzdő karakterről lehet úgy szólni, hogy megrendítsük a hallgatót keblének mélyén. Erő a hangban, érzés a kebelben, varázsos egyéniségének fölényes helyzete adott túlsúlyt neki. amidőn a. parlamentben szólott akár ifjúsága idején, akár alkotmányos korának hamvadási tűzével. A nyelvet irodalmunk magaslatán, gazdag szépségekkel könnyen kezelte. A szónoklat hevében az erős elme lángelmévé erősödött. Szellemet, hangot, találékonyságot, költői erőt. művészi alakítást szült a szónoklás közvetlensége. Lángbeszédű. félelmes szónok volt, ha támadott, ha boncolt, ha védett, ha versenyzett, ha visszavágott, igaz. kereste a dicsőséget, de az emelkedő közpályán nem válogatott személyt és mégis büszkesége, elzárkózottsága, néha emberszólo szeszélyt», érdes modora⁸ a dicsőség útján meg

nem akasztotta őt. Amikor szólni kezdett, beállott a fenséges csend. minden koszorúnál erősebb hódolat az orátornak és ha végzett, a bámulat ittasító moraja zajlák át a házon. Az ékes előadás, derűs, néha csattanó humor, érett megfontolást! gondolatok epigrammatikus csiszolású alakítása, fordulatos, szellemes eredetiség, világos kifejtés, a szigorú, kényszerítő okoskodás, gazdag tartalom, lelkiismeretes gondokság a részletekben és a szerkezetben és mindehhez az egész hatalmas egyéniség lángoló, félelmetes vitázó ereje első fellépésével első szónokaink sorába emelték.

Elsőrangú művészi élvezet volt. ha fegyverét a nemzet leg-hatásosabb előadja szónokaival összemérte, amikor a fejlemények során szembekerüli fegyvertásával: a parlamenti párbajnak soha. ragyogóbb összecsapásait hazánkban nem élvettük, mint akkor.

111. A harmadik ige: ne fogadj el megvesztegetést! Szóálló hűséggel állotta meg helyét pályájának kezdetétől utolsó lehelletéig. Az ő elvhűsége nem ismert gyáva tétovát és amit kitűzött maga elé mint feladatát a törvényhozás, a jogegyenlőség terén, azt nemes küzdelemmel keresztülvitte, pedig ugyancsak környékezte a vesztegetés, amely kínált neki mindent, dicsőséget, magas rangot, elismerést, kedveltségét. De ő az írásnak ígéje szerint csölekvék. megvesztegetést nem fogadott el és megszerezte saját szavai szerint az fiiamban az egyháznak valódi szabadságát¹⁰. Nem volt egyik egyháznak sem. nem csak a mi szerény felekezetünknek, nem volt egyiknek sem szabadsága addig, amíg az államnak hatalmát az egyháznak tanításától el nem választották.

Elvei győztek, azután menesztették. Mégis halad a világ! Az első magyar miniszterelnök vértanú lett, mert kivívta a negyvennyolcas törvények szentesítését: őt csak elejtették, nem mint a nemes vadat elejti a vadász, csak mint ahogy az akaratos szolgát elejti urának kegye. Az eszme, az győzött: az egyén, az elbukott.

IV. A negyedik tilalom: ne plántálj árnyas ligetet, bárminő fát az Örökkévalónak, a te Istenednek oltára mellé. Hús ligetet, enyhádó árnyas erdőt, amelyben kényelmesen megpihenhess, az oltár mellett ne nevelj. Egyedül, messzi¹ láthatóan álljon az oltár és ha oltárod a haza oltára, állj mellé papjául és ha reá tűz a nap. a küzdelmek perzselő napja, álljad meg helyed az oltár mellett. Ne árnyat keress mellette, hanem szárnyat, amelyen felemelkedel. mint az égi jelenés az oltár felszálló lángján, az eszmének régióiba. Szilágyi egész állam-

férfiúi hitvallását ebbe a három szóba foglalta össze: fentartó nemzeti politika¹¹. Ez volt jelszava és az, akit e jelszóval szolgált, a nemzet volt családja. Hovatovább mind hasonlóhá vál mintaképéhez. Deák Ferenchez. מֹשֶׁה הָיָה דְּקָרִיעַ בֵּיהּ יֵשׂא קִילָסִים Mózesnek pálcája, mondja a régi tanítás, amellyel szétválasztotta, a tengert író-tolla volt¹². Soha nagyobb, soha. felemelőbbet, mélyrelátóbbat az írónak tolláról nem mondott senki, mint ez a régi tanító, aki Mózesnek csodatékony pálcáját gondolatróvó tollában kereste. De író-toll sem Deák, sem Szilágyi kezében nem forgott. Nem voltak ők Mózesnek esodatékony pálcájával küldve a néphez. hanem Áronnak beszédes ajakával. Az élőszo elvesztette napjainkban hatalmából azt, amit a hírlapnak nyomtatott betűje megnyert¹³. Deák és Szilágyi ellenkező és kivételes példák sajtóvezette korunkban. Nem igen írt egyikük sem. – Deák is csak akkor, mikor a nemzet el volt némítva de élőszavukban, egyéni súlyukban rejlett hatásuk, nem mérlegelhető hatásuk. Beszédükkel, szavukkal, mondásaikkal, a szárnyaló elmének e ragyogó szülötteivel fényt hintettek, nemzedéküknek gondolatait átalakították s urai voltak nehéz megoldású helyzeteknek.

V. És ne állítsd magad oda szobornak, élő bálványnak az emberek elé. Ne akarj az emberek felett állni megközelíthetetlen magas rangban, hogy leboruljanak előtted. Nem állott szobrul, rangjának révén megközelíthetetlen magasságban az emberek, az egyívásúak lelett, hanem velük küzdött, velük harcolt, velük vívta négy évtizednek nemes közéleti harcait. De azért, hogy leszállott a hatalom polcáról, vezetője, irányítója maradt mindvégig a közérzületnek, aki önérzettel mondhatta magáról: én nem a középutat keresem, hanem azt mondom meg, amit igaznak tartok.¹⁴ בְּהַהֲרִיל סִחְבֵּרֵי יַצְרִי נִדְרֵי סִסְטָה úgy tanítják bölcseink: aki nagyobb szabású testvéreinél, annak szenvedelmei is nagyobbak. Nagyobb volt az ő szabása is és nagyobb volt az ő szenvedelme is. ambíciója is. mint a többieké. Vágyott a hatalomra, szerette a hatalmat, mert tudott élni a hatalommal nemzete javára. Akik nagyol »bak lélekben, azokban a vihar is nagyobb, amely felrázza őket a tespedésből. Hiszen viharja csak a tengernek, csak a végtelen pusztának van: a tespedő, a hínáros tónak lomha vizét alighogy felfodrozza a szél. amely átmegyen rajta és a pusztának féktelen viharja a szűk falak között hitvány léghuzammá törpül.

Pusztának, tengernek vihara a volt Szilágyi Dezső lelke a magyar közélet terén. Azért szerette, mert nagyobb volt szabása, kalibere, azért szerette a többieknél jobban a hatalmat, a döntő befolyást, amely hivatal nélkül is érvényesül a nemzet életében.

Hozzá csatlakoztak a jók legjobbjai. Mint hogyha a mágnes vasreszelékkel elegy homok felett elfut, hozzáfűződik számtalan fémszilánk, de a hitvány homok mozdulatlan marad, nem kell neki: úgy nem kellett nékie a nagy tömeg, a csillámos homok, amelyet nem vonzott, az ő gondolatainak mágneses büvköre. Nem kellett neki a csöcselék elismerése, ujjongása, tömjénező rajongása. Nem a népszerűséget kereste, hanem a hazának javát és a legjobbaknak szövetségét. Ezért lett méltó utódja nagy hivatali elődjének. Horvát Boldizsárnak, akinek szárnyai alatt közpályáját kezdette, ezért lett, ami Deák volt előtte egyedül ez országban, ezért lett tárcanélküli (országíé), ezért lett vitatlatlan, tagadatlan, a mi nyomorult időnkben ép, csorbulatlan, meg nem tépett tekintély, egy országnak döntőszavú tanácsosa. Politikai és tudományos műveltsége, erélye és szónoki képessége, tiszta jelleme és becsülettel szerzett tekintélye elsőrangúvá tették¹⁵.

VI. Így szól az utolsó tilalom: ne áldozzál az Örökkévalónak, a, te istenednek, oly áldozatot, amelyen bármi szeplő vagy bárminő fogyatkozás vagy. A tilalmak sorozatából következtetve, a bírora vonatkoztatja a régi tanítás az írásnak ezt az igéjét is. a hal közül az utolsót. Ne legyen rajtad szeplő, fogyatkozás, mint ahogy Szilágyi közéleti jellemén nem volt sem szeplő, sem fogyatkozás. különösen nem a gyűlölködésnek, felekezeti előítéletnek divatos szeplője. A maga egyházának hű, tántoríthat la η és büszke lia volt. de azért más hiten levők érdemét nem kisebbíté. Az országgyűlésen 1.SU0 november havában az elismerés következő szavait, hallók ajkáról: Minden lépés, mely százados küzdelmeink alatt úgy a, politikai szabadság, de különösen a vallásszabadság és egyenjogúság érdekében történt, mindenkor és mindenütt, a szabadelvű katolikus állampolgároknak segítségével jött létre és nem is jött volna létre. ha azoknak buzgó közreműködése és támogatása nem lett volna meg. És ha némelyek az utóbbi időben mégis hinni kezdtek abban, hogy a negyvenes évek dicső küzdelmeinek szelleme már-már aludni készült, azok meggyőződhetek csak az e vita alatt elmondott beszédekből is, hogy ez tévedés volt és hogy a szabadelvű irányban.

midőn a haladás zászlaját határozottan kitűztük, valláskülönbség nélkül és a vallásszabadság érdekében is egy iránt számítnak a magyar állampolgárok katolikus részére¹⁶.

Protestáns embertől, azon egyháznak fiától, amely a régebben uralkodó egyháztól annyit szenvedett és oly nehéz küzdelmek árán szerezte meg szabadságát, a méltánylásnak és elismerésnek arany-szavai ezek, a szónokhoz és azokhoz, akikhez méltán intézte, méltó szavak. A liberális kormányzatnak a mi nemzedékünkben tűz oszlopa volt. A tűz elhamvadt, az oszlop kidőlt, kidőlt most, mikor előre tör és azt hiszi, erőre kap a maradiság-, a visszahatás, a reakció. A reakció sekélyei fenyegetik, zátonyai lesik az álladalom hajóját. Csak azt várta a reakció táborá, hogy elfeledje a nép a régi reakciót, a concordatumok világát s e szomorú világ minden kínos, bántó, állambontó, néprontó következtét. És telkeinek a hitbizományok és egyéb tömegbirtokok gögös, kényelmes élvezői és kihívják a verejtékes, a polgári, a szellemi munkának harcosait! Kihívják a herék a méheket!

Az új Magyarország talán túri és kíméli még egy darabig a középkori birtokrendszer és hatalmi tényezők maradványait, de a nemzetnek vezerei a hitbizományos nagyurak is csak tehetség és tudás révén lehetnek. A középkor lehet választási izgató jelszó, de nem lehet többé kormányzati, igazgató vezényszó soha. Vezéreink a Szilágyiak és a hozzájuk méltó tanítványok lehetnek csupán, a hozzájuk méltó tanítványok: kőből, sziklából való jellemek. A kovától is csak azért pattan ki a szikra, mert szikla-kemény: a lágy sár még a mennykőnek égi szikráját is megfojtja a maga puha ölében. Amit Szilágyi halálával elvesztünk, az a szikla-szilárd elvhűség, köszirt-keményiségű jellem szemben az alkura kész elvtelenség lágygyúratú agyagjával. Történelmi egyéniség sugárzó fénnye aludt ki, hogy ő behunyta szemét. Észből és jellemből, tudásból és magyar érzésből, vasakaratból és nagyratörekvésből készült a Gondviselés keze által az a történelmi alak. akit, amíg éli. Szilágyi Dezsőnek neveztünk¹⁷.

És róla. a nemzetnek nagy halottjáról, gyászban emlékezik meg a zsinagóga is, mert ő a zsinagóga jogát hazánkban az elveknek magaslatáról fogta fel és a lángelmének soha sarkalni nem szűnő ösztönével az elvből hatalmas, alkotó, fennszárnyaló szövetségeseivel törvényt varázsolt. Adja Isten, hogy a hatalmasok helyébe

ne lépjenek a hatáslesők. az alkotók helyébe ne az alkalmazkodók
s megalkuvók, a vakmerők, fennszárnyalók helyébe ne a váromá-
nyosok s a kapaszkodók és az elveknek titánjai helyébe ne a pöf-
feszkedő vagyon, ne az ármánykodó felekezetiesség és ne a dölyfös
kékvérnek sátánjai!

שְׁלִיחַי שְׁלֵמֵיךָ שְׁלֵמֵיךָ Szilági szelleme, áldás Tevéled! Amen.

¹ M. V. 16. 6 – ² Szilv. u. o. – ³ Ber. 20. b. – ⁴ Paanéach rázá rés söflim – ⁵ Debar.
r. 5. 6 Sz. Halikutim V. 140 Grünhut – ⁶ Jehamdéna Grünhut. V. 140 b. – ⁷ Eötvös Károly.
⁸ Eötvös Károly 17. 25. – ⁹ Mikszáth Kálmán. – ^{9a} a Szilági Erzsébet a VII. lapon ¹⁰ Zeller,
Egyházpolitika II. 1316. ¹¹ Zeller h. 1600. – ¹² Erké hakinnujim sv. שְׁלֵמֵיךָ Brüll, Jahrb. 9. 55.
Nr. 19 – ¹³ Revue des deux monde 1899. I. 156. p. 675. ¹⁴ Levél a pozsonyiakhoz. – ¹⁵ Eölvös
Károly 17. 19. – ¹⁶ Zeller II. 1572. ¹⁷ Eötvös Károly h 17. 142.

KLAUZÁL GÁBOR

Kitűnt az álom szemeimnek előle¹, így hangzik e mai szombat szent leckéjében a meghántott ősapának szemrehányó szava. Visszhangja kél a mai prófétai igében: a vigasztalás elrejtőzik szemeimnek előle és szembeötlő kapoccsal kapcsolja együvé az írás még másik két szétszórt igéjét ez a szócska: **שׂוֹמֵר** szemeimnek előle.

És ennek a négy igének útmutató irányítása érteti meg velünk, miért ünnepeljük ebben a városban, miért ünnepeljük ezen a szent helyen Klauzál Gábor születésének százados fordulóját.

Szeged méltányolta őt életében, midőn közéletünket ébresztve, hat évtized előtt a megyének szabadelvű irányát innen adta meg: méltányolta 1848-ban, midőn Wesselényivel és Deákkal együtt díszpolgárává avatta: méltányolta 1861-ben, midőn Deákkal együtt ő volt az első államférfiú, akinek vonásait a város közönsége művész esetével az utókor számára megörökíttette¹⁵. Szeged méltó gyázipompával, egész népének részvételével kísérti; hamvait végső nyugalomra annak, akit legjobbjaink egyike, Osztrovszky József, méltán nevezett a város legnagyobb fiának. Szeged nem feledte el ezt a legnagyobb fiát és most, hogy századoszor fordul születésének napja, jogát tartja dicsőítő ünnepeléshez, az emlékezet felújításához ebben a gyorsfeledésű korban.

I. Mert elfelejtettek a régi nyomorúságok és elrejtettek szemeimnek előle⁴. Kifelejtettük azt a köznyomorúságot, amelyben hetven évvel ezelőtt a törvényhozói ” pályára lépett Klauzál. Széchenynek tanítványa. Deáknak hű árnya⁵. Veszélyborús korszaknak nevezte maga Deák Ferenc is korát⁶. a végigtekintünk az újjító párt küzdelmeinek tárgyain, a közszabadságok védelméért folyt lázas harcokon, szinte megrettenünk, mennyin¹ elfeledte a mai nemzedék a régi nyomorúságukat, mennyire elrejtí a jelennek kicsinyes izgalma a régi harcoknak tanúságos idejét szemeinknek előle!

Ezekben a nemzetalkotó harcokban Klauzál Deáknak mindenkor leghívebb követője maradt s egyik lázas izgalmi országgyűlésen a távolmaradt vezér helyett a nemzet vezetője volt.

A régiek regéje: Gábrriel a tűznek angyala, annak a csodaszerű, tüzet lohasztó tűznek⁷, amely a jámbor ifjaknak életét a tűzpróba. vészében megövtá: ily tüzet lohasztó tűz volt az övé is.

Csillapító ékesszólása a márciusi napok tüzet lohasztá, nehogy a zendülés szikrája azonnal mindent lángba borítsón. Magához mindig hű mérséklete megállítja a tömeget, féken tartotta, irányította a márciusi, napoknak áradatát. Neki köszönjük, hogy nem a nemzet vágta el a hömpölygő ár előtt a törvénynek gátját, hogy nem a nemzet, terelte el a törvénynek medréből az események folyamát.

11. A méltatlanságot elrejtette szemeimnek előle⁸. Így szól a második igével a hazának hálás zsidósága s ez a hála késztet, hogy ünnepeljük kegyelettel itt is ezt a mai napol. A jobbágyok s a nem-nemesek emancipációja mellett a zsidók egyenjogúsítása volt Klauzál politikai hitvallásának egyik sarkalatos tétele.

A jobbágyok sorsa, a kiváltságok eltörlése, a nemnemesek beolvasztása, n nemzet testébe, mindaz, amiért Klauzál a harmincas évek elejétől fogva, küzdött, rakta le alapját 1848 törvényhozó alkotásainak. S ha Szegeden Klauzál terére állítók Kossuth szobrát, úgy ennek jelképes értelme vagyon: Klauzál és társai teremtették meg Kossuthnak történelmi terét.

Ismét a bíbor angyalról mondják eleink, hogy küldetése Izrael támadóinak megcáfolása volt⁹.

Melegebben, ragyogóbban, hogy ne mondjuk szenvedélyesebben ügyünket nem védte soha senki, mint ő hatvan év előtt elhangzott nagy beszédében.

Csanád és Borsod vármegyék követeinek feelve, így fakad ki: Nézzük meg az izraelitákat! Mutatják-e ök a türelmetlenség és szeretetlenség példáját? Avagy nem látunk-e nemzsidó koldust a zsidó háza előtt alamizsnával gazdagabban ellátva, mint minőt saját hitfelétől kap? Nem jele-e ez annak, hogy a zsidónak az Isten szerető szível adott? Nem látja e Követ úr – ami csodálkozásra, ragad mindnyájunkat – hogy a könyörületesség érzete egy néposztályban sincs annyira kifejtve, mint éppen a Követ úr által ócsárolt eme néposztályban? Nézze meg a zsidók intézeteit és szegényeiknek istápolását és át fogja látni, hogy inkább minket érdekel a vád, mint azokat, akiket a Követ úr vagy nem ismer, vagy nem akar ismerni.

Taglalja aztán a támadók érvelését, utal a büntető-tabellákra, melyek a zsidóság részére kedvezőbbnek mutatják az erkölcsiség

mérlegét, utal küldőjének, Csongrád vármegyének utasítására, amely a zsidóknak az ország többi nemnemes lakosaival egyforma jogot akar adni s őket polgárosítani kívánja és hatalmas beszédét így fejezi be: A műveltség alacsony fokán látom azt az embert, aki akkor érzi magát szabadnak, ha szkláv is van a világon. En szabad embernek azt nevezem, aki azt kívánja, hogy minden ember szabad legyen, hogy ne legyen körülé és mellette ember, aki őt a törvénynek igazságtalanságára emlékezteti¹⁰.

Ez a beszéd örök emléke marad nemcsak a szívreható ékes-szólásnak, hanem a részrehajlatlan igazságszeretetnek, a fölvilágosult szabadelvűségnek s a törvényhozói bölcseségnek¹¹.

III. De nem a szószéknek babértermő feladatával szolgálta egyedül hazáját. Évtizedes mécselő, fáradatlan munkával serénykedett a nemzet anyagi erejének edzésén. Elmondhatta magáról a harmadik igével: az álom eltűnt szemeimnek előle! A megyének termében, kereskedelmi társulás vezető helyén, a kormányshéken – mindenütt a reális valónak, a nemzet anyagi erejét szabályozó kereskede és iparnak volt Széchenyi nyomdokán járó istápolója.

A hazai ipar versenyképességének, művészi tökéletességének iskolát, felvirágozásának szabadságot követelt.

Az alkotó iparnak szinte váratlan értékelése, ha a régiek képes beszéde Gábor anygalt munkásövet öltve lépteti Mózes elé, hogy a szentély aranycsillárjának mintázatát gyúrja meg Mózes láttára¹²: de épúgy váratlan értékelése az értékteremtő iparnak, ha a régi kor táblabírája a latifundiumok megyéjében és a közjogi sérelmek nagy hadjáratában az anyagi érdekek zászlaját kibontja, a kor szózatát megérti, ipar s kereskedésért sikra száll.

A lenézett kereskedésben a közjólét hatalmas tényezőjét ismerte föl. Ma is hatalmas tényezője a közjólétnek az az úttörő vállalkozás, amelyet városunkban hatvan esztendővel ezelőtt életre hívott, életre hívott hitfeleinknek is arányos bevonásával. Az intézet belső vezetését is hitfelünkre bízta, aki három évtizeden át vezette híven az izmosodó takaréktárt s akinek gyászos elhunytában a Klauzál szellemének nem val a része.

IV. Klauzál Gábor, egy belga földről ideszakadt osztrák ezredes fia, Pestnek egy kaszárnyájában született s a kaszárnya akkor még teljesen idegen terület volt hazánkban. És mint húsz éves ifjú Csongrád színmagyar vármegyéjében a nemzeti ügynek előharcosa,

mint férfiú a sérelmek korában a nemzeti fájdalomnak megrázó szónoka, a magyar nyelv jogainak győzelmes védelmezője.

A békóba vert haladás, a megtagadott közszabadságokért való harc kimerítő küzdelmében méltán mondható a nemzet a negyedik igével: a vigasztalás elrejtőzik szemeimnek előle. És abban az átalakuló, korokat temető, új világot teremtő nagy időben a nemzet egyik trónálló angyala egy ideg-en katonának fia volt! És belső meggyőződés, rajongó hazaszeretet, önérdektől ment lelkesedés tiszta köntösében látjuk őt, mint az írásnak¹³ patyolatöltött Gábrriel angyalát, kinek a hosszú közpályán gyanú sem fért lelki nagyságához, jellembeli fényéhez.

Az anyának szíve s a nemzet [elszívó ereje kapcsolták őt e honhoz és panaszkodó bús keserv, olvadékony lágyság, majd férfiasai kitörő harag¹⁴ s a fájdalomnak bosszúsan kifakadó szava, ezek ívatták a sérelmek korának hivatott szószólójává, a nemzeti fájdalom beszédes tol mácsává.

Bánatos szava a lélek mélyéről szállott fel s az idegen apának g}Termeke lélekben annyira hozzánk forrott, hogy honfíú panaszának őszinteségében senki sem kételkedek.

Az egyöntetű jellem ércének véle-csengése tette ellenállhatatlanná szónoklatát, míg nem egy nagy rotorunknak esengő szava elbájol művészi tökélyével, kiváltja a tetszésnek tapsát, de nem váltja ki a keltei rezgését, rezonanciáját és a cselekvés ösztönét cserébe nem kelti.

Mikor elhunyt, költő képviselőtársa naplójába ezt írta: Klauzál mély, édes csengésű hangjának méla estharangja nem kondul meg többé földi fülek hallatára. A hang, mely majdnem negyven éven át híven jelenté a haza örömét, búját, törekvéseit s küzdelmeit s csak a forradalom viharos süvöltésében némult vala el, hogy a 61-ben újra kezdődő alkotmányos élet szürkületén újra felzendüljön magánya bokrából, most örökre elhallgatott. A hollóból hattyúvá fehérült alak örökre elrepült¹³.

És Szeged költője¹⁶ így búcsúztatta a távozót: Szeged későbbi nemzedéke nem fogja, hallani azt a szívhez szóló hangot, amelyről azt mondták, hogy midőn a haza sérelmét panaszolja, Ossiánnak narfája és a zsidóknak baby löni sirmalmai csendülnek meg benne.

Szeged fiának vallotta magát, itt kívánta álmodni síri álmát. s a gyász idejének ifjúkori emlékei ébrednek lelkemben: gyász-ünnepre sereglik a nép, zsúfolásig tölti meg az öreg templomot. látom soraiban az elhunyt honfíú gyászoló özvegyét, árváit, a

képviselőház küldötteit, a város javát. Jólhangzik a gyásznak mélabi is dallama és a szőszéken feltűnik Löw Lipót prófétai alakja. Ihletett ajkáról megindulva lessük az ígét: az élet fáját festi, Klauzál Gábor áldott életének fáját: festi a szónok hevével, a történetíró tudásával, a küzdelmek részesének melegével s a honfiúnak bánatával. Ama ritka, órák egyike volt, amelyekben érezzük, hogy egyik vagyunk a nemzettel, ha jogban, ha jutalomban nem is. de egyeli érzületben, gyászbán, fájdalomban, könnyben.

Idegen törzs fiáról idegen föld szülötte szólt: de az a pareutató a, magyar nemzeti eszmének, a magyarság áthasonító erejének diadala, volt. tanulságos diadala, mert megtanít megelleni az írás ígését: szeresd az idegent! Nem a vér dönt, mert nem tenyészfaj a kultúrnemzet, hanem a szív, a lélek hidalnia, hovatartozása, lelkesedése.

Lajtorját álmodik ősapánk e mai nap szent leckéjében: az égnek angyalai szállnak rajta, fel s alá. A felszállók egyike a régiek képes beszéde szerint Gábríel. a, vándor ősapát, aki kísérte a Honnak pereméig. Mikor beteljesültek az idők s a békülés útban vala. akkor tűnt le egünkről a nemzet hűséges nemtője, az elvekért küzdők legnagyobbjainak egyike. A nagyok nyomába jöttek az epigonok, hagyományaiknak őrei, de már-már az epigonoknak is fogytán vagyunk. Ls ha. e kislelkű kornak sárban folyó harcait látjuk, körül nézünk s a meggyérült erdőben keressük a nagyoknak mását aggódó szemmel, elfogódó kebellet ... Aggódó szemmel, elfogódó kebellet nézzük ezt a, szétagolódó. felekező, szövetkezeten, pártos országot, de csüggedetleu lélekkel követjük Klauzál (Jábor városában a nagy idegenek tanítását, megállunk zászlajuk mellett-, mint, az egységes honnak hűséges gyermekei. A mi imádságunk Arany János imádsága:

Rossz időket érünk.
Rossz csillagok járnak
Isten ója nagy csapástól
Mi magyar hazánkat.

Amen.

¹ M. I. 31. 40. Hózeas 13, 14. ² Reizner: Szeged története II. 48. - ³ Reizner III. 406
⁴ Ezajas 65, 16 - ⁵ Deák beszédei 2. kiad. III. 638 - ⁶ Deák II. 15. - ⁷ Róma 21b. Pesz.
118a. R. D. K. Ezekiel 9, 2. - ⁸ Job 3. 10. - ⁹ Jalkut elmdas 67c. Jelinek B. hamidras V. 127.
¹⁰ Toldy István: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Ben. Chananja IX. 596. - ¹¹ Löw
Lipót: Zsinagógai beszédek 218. -- ¹² Men. 29a. - ¹³ Dániel 12, 6. 7. Jóna 77a Rasi. -- ¹⁴ Vaohot
Imre. - ¹⁵ Deák IV. 39. Szász Károly. - Szabados János.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Népein hajlama, hogy tőlem elszakad: nagy felszóval hívják őt: fölfelé! de senki sem indul meg rajta,¹. A prófétának: ezt a panaszát ismételték hazánk vezérlő szellemei: hívták a népet, szólították fölfelé, de senki sem indult meg rajta. Elernyed a késő ivadék, hősök ivadéka, s a régieknek alig hogy gyöngé panaszszózat bántja nagy álmaikat².

Széchenyi megrázó korholása, Vörösmarty ébresztő dala, az első serkentő szózat, amelyre megindul a nemzet lelke, megindul fölfelé, hogy fensőbb vágyakért áldozza életét. Megszólt Vörösmarty ban a nemzeti szellem ébresztője. A költő az időtájt nem a pihenés üres óráinak, nem a szórakozás perceinek énekel, hanem a való élet, a nemzeti lét feladásainak letéteményest¹, hirdetője, megtestesülése. Mint a szent hajdan idején, Izrael ősi vezéreinek korában, a győzelmes vezért bíjtük hitvest¹ mellett lángoló hazafias énekkel zengeni a diadalmat, amelyre ő vezette nemzetének szélszakadt törzseit, úgy lép elénk a nemzet küzdelmes korának vezéreköltője, akiben a nemzeti küzdelem fakasztja a honszerelem dalát.

Hálának ünnepét, üli a nemzet, üljük hű fiai közt mi is Isten előtt, aki a hazának a hazaszeretetet szent érzelmének költővezérét megadta korszakos fordulatanál a hon zivataros történetének és szólunk B arák diadalmi énekének bekezdő szavával:

Hogy ily vezérek vezérlék a népet, hogy önszántából kelt föl a nép, ezért áldjátok Istent ”.

Bárakot pedig a költő vezért, Abinóam fiát, hagyományaink szerint három néven érti az írás. Mikhael, Bárak és Lappidót⁴ néven. E három közül egyik nevet viselte az is, akit most ünnepel hazaszerte az ébresztette nemzet, amely megidézi szent lelkesüléssel szellemét, szólván: állj közénk és mondjuk: hála égnek, még van ^{lelke} Árpád nemzetének⁵.

Első nevén Mihály, מִיחָאֵל מֵעֵשֶׂי mert magát megalázza, egészeit nemzete szívéhez forr, egyénisége felolvad a, nemzet, lelkében: nem az egyén beszél, hanem maga a haza, ha ő megszólal.

Ezért ünnepeljük Isten házában az ő emlékezetét. Nemcsak a hála érzete készíttet bennünket ünnepelni az író, aki 48-ban felemelte szavát a hazai zsidóság érdekében, szólván: nem lehet keserűbb gúny a hirdett egyenlőség és testvériség ellen, mint azon gyűlölet és düh, amely a zsidó nép ellen világszerte s talán legvadabbul honunkban nyilatkozik. Majd más alkalommal:

Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót . . . Az egyenlőség szent nevénél rá nézve sohasem volt rémitőbb hazugság⁶.

Ünnepeljük emlékét, mert magasztos, szent, vallásos eszme a hazának eszméje, magasztos, szent, vallásos érzés a hazának szerelme s ezeket hirdeti ő minden másoknál lelkesebben, rajongóbban, hőbben, ragyogóbban.

Ami nagy és jó volt kebelében . . .
Drága hazájának szentelte az emberi nemnek.⁷

Az otthonban szeretjük a szülőföldet, a szülőföldben a hazát, a hazában az emberiséget!

És Vörösmarty költészetében az egyén s minden érdeke megsemmisül s nem marad, csak a haza, melynek szeretete nem játszi hullám vére torlatán, mely változik, miként a vér kering⁸, hanem alapvonása lelkének, éltető forrása költészetének. A hazának

– érezzük minden érve réséi,
Szent nevére feldobog szívünk
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lángra gerjedünk;
És óhajtuk nagynak trónusában,
Boldog s erősnek kunyhájában⁹.

A nemzetfenntartó honszeretnek valóságos bibliája lett Vörösmartynak öröke; megtanultuk utána mondani: egy eskü kell, egy néma fogadás, szeretni e mindentadó hazát! Az emberiséget, a világot csak hazájában szerette. Ha ez elvesz:

Mi a világ, ha nincs hazám?
[elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Akiért én éhem, az már dűlva van!¹⁰

Ezért imája: adj nekem

Hitet, sejtelmet, egy reménysugár!..
Hogy el nem vész, hogy el még nemzetem!
Koldulni járnék ily remény s hit éit.
Megvenném azt velóm és véremen¹⁰.

Meggyőződése az volt, hogy

Midőn setét lesz a világ
És minden tűz kiég,
A honfi-szívben fennmarad
Egy élő szikra inég¹².

Ez az élő szikra volt kialvóban, ezért panaszolta:

S éltünk bitang nép, a magas ég alatt
Már nem hasonlók senkihez: elfolya
A tettévő kor s milliókra
Lelki halál vala eljövendő.
Már láttuk a bús, nemzetölő veszélyt
Setét özönként jönni fejünk fölé,
Hallok ijesztő harsogással
Zúgni: magyar, te ki vagy törülve¹¹.

Ez a kép rettentette őt. Hiszen a magyar elszakadott testvertelen ága nemének¹⁴.

Ezért szereti féltő szerelemmel hónát, honának nyelvét: szent legyen és feledetlen a hon s honi szózat előtted¹⁵!

Honi az ő költészetének tartalma, iránya, levegője: a honfi-bú avatta költővé, vérenek lángja volt dalában¹⁶.

Felszabadítá külföldön irodalmának béklyóiból a költészetet, újat, nemzetit teremtett s a felszabadult költő üdvözli a fölszabadult sajtót kitörő lelkesedéssel:

Kelj föl rabágyad kőpárnáiról
.Beteg megszibadt gondolat!
Kiáltás föl érzés, mely nyögél
Elfojtott vérző szív alatt¹⁷.

S hogy elbukott a nemzet, ősi szabadságunk gyászelt romja felett¹⁸ élő szobornak látja a hazát, s amint lelke-törösten az égre tekint, láthatni kövülve az anyai kint¹⁹.

A költővezér atyjának neve: Abinoám, kellemnek, csínnak, bájnak atya: báj, kellem atya kelet képes beszéde szerint a költő. Korának legnagyobb költője, első nagy képviselője az ébredő magyar költésnek, amely véle kezdődik csak igazán s véle tetőzik is, bár a hegytetőnek ormán mellette állanak Petőfi és Arany, akiknek fel-

kelő csillagát elsőül üdvözölte – hiszen maga monda: nem szeretnék úgy meghalni, mint Magyarország első költője²⁰.

Mikor holtának hírszava fölverte a hont, az első fájdalom őszinteségével, de túlzása nélkül, méltán írhatták róla: meghalt a nemzet költő-atyja, akitől beszélni s érezni tanultunk²¹.

Ragyogó büszkesége volt irodalmunknak: mélyebb és bensőbb, férfiasabb és nemesebb hangokat – senkitől sem hallottunk, de azért báj, a költészet csodás bubája ömlött el minden alkotásain. Ez segíté győzelemre költészetét, amelynek diadala a, nemzeti szellem s költői szabadság diadala volt. Lángelméjének ez dicső emléke, melyet nem burkolhat homályba sem az ízlés változása, sem a jövődönék születendő remekművei”²².

A költőkirály írói pályájában a királyi költőnek, bölcs Salomonnak látjuk írói pályáját megújulni. Szívének kelő ifjonti érzelmét zengi, mint az énekek-énekének költője ifjan, kevésszavú, de fényes költői alkotásokban: példákban szól. mint a példabeszédek bölcs írója, a múltat felelevenítő hősénekek s drámákban a férfikor delén, míg végre a korán elaggott költő kétségbeeső töprengésében Salomon aggkori könyve, a prédikátor mellé szegődik s mintha a hiúságok hiúságának könyvéből merítene, lemondva szól: eloszlik, mint a buborék! . . .

Hiába, biztatta, intette önmagát.” nincs veszve bármi sors között, ki el nem csüggedett²⁴: megtörte őt, mint Széchenyit, hogy önjóslatabeljesült. Egy nép halálát hordozá keblében ostorul²⁵. Azóta teste dült, de lelke még dültebb²⁶. – – Ekkor fordult meg a kétségbeesés bujdosásának idején egyetlen szer városunkban is, mikor Bajzával együtt rejtőzék soká. Azontúl végig reménytelen maradt szíve: örömtől idegen –²⁷ . . .

Íjból aludt a nemzet. Halál volt aluvása. Úgy hívék, Vörösmarty is hitte, pedig ő már egyszer életre költötte volt. Költészete költötte fel akkor. most halála: Vörösmarty halála, volt az első ébresztő hatás. Aki Zalán futására száz előfizetőt nem kapott hazaszerte: aki találóan jellemezte úgy az írókat, mint buzgó hazánkfiait, kik a literatura sovány asztala mellett régóta éheznek és szomjúhoznak²⁸: aki látta, hogy írókat, midőn már elhunytak s midőn ingyen tehetete, csúfos haladattal kezdett imádni a gálád világ²⁹: az annyira gyökeret vert a nemzet lelkében,- hogy elhunytá után a nemzet Deák szavára gyermekeivé fogadta árváit.

Gyermekeivé fogadta a nemzet lelke Vörösmarty lelkének is szülőtteit: nemcsak újjászületett nyelvünkben általában él ő, hanem él a nyelv közkincsévé vált fordulatokban, röpke szókbán, szálló igékben³⁰ Legerősebb az ő hatása volt a, nemzetre, azéri szárnyalja. túl összes írónkat szárnyra kelt igéinek hosszú sorában is.

Szellemét idézi föl egy-egy idézet műveiből, de már-már egészen a nemzeté a szinte névtelenné váló szálló ige. amelyről ma holnap azt hisszük, hogy Vörösmarty vette némelyikét a nyelv szólásainak kincséből kölcsön

Tsak egy-kettőre emlékezzünk az igékből.

Minő rajongást keltett, mikor a magyar költő szava – először a közös uralkodóház történetében – a trón mellől a nagy nádornak a k s utána, fiának Istvánnak ajkáról elhangzott s onnan hallók ismételni, amit Mátyás ajkára adott a költő: addig éljen, míg a honnak él³¹!

Már a forgalomba került, közkézen forgó vert arany kopását mutatja, ha válságos időkben, hogy újra gyászba borult ege Hunniának, a nemzet ajkán tömörítő árnyalattal másul meg Eger kezdő sora.: megnehezült az idők viharos járása fölöttünk³².

Vagy tudjuk-e a honfi szívének esküjét más alakba önteni, mint az ő hatalmas akkordjaiba.: s vér, veríték, vagy halál az, mit kíván, áldozatként rakjuk azt le számolyán³³.

S még mielőtt napjainkban igazsággá lett. nem ő adott-e szikla-vésetű tömörséggel kifejezést; nemzet érzésének e szókkal: a legelső magyar ember a király³⁴!

Hány vérvő szülői szívbe hullott enyhe balzsamul – mert csendesíti a kebel háborgását, ha a kimondhatatlan érzés szavakba szövődik – a kis gyermek halálára, zengett néhány sor: Eljátszotad már kisedet játékidat . . . Alunni fogsz, nem lesznek álmaid . . . Alunni fogsz, nem lesz több reggeled . . .

A Fóti dálnak, amely még a lengyel földről ideszakadt zsidó költőt is utánzásra, gerjeszté, hogy hazafias zsidó kördalt írt 1846-ban³⁵, a Fóti dálnak már nem is egy. hanem több fordulatát, a szózatnak pedig már egész versszakait vette szárnyára a szenvedés éveiben a néplélek, amelynek biztatásul adta a költő e tudalmat: megfogya bár. de törve nem . . .

Egész versszakok keltek szárnyra a Szózatból. Szinte példátlan a szálló igék történetében. Példátlan, de érthető. Bárak, villám volt

ama régi költővezér neve, aki hű és vitéz társnőjével egyetemben a legrégebbi szózatot énekelte, azt a 32 százados diadalmi énekef- amely nemzetét szíven találta úgy, hogy zivataros, háborús, borongó őskor ó hagyományai közül fennmaradt s megörökült végül az írásban.

Mint az éjjeli zivatar villáma a tájat, úgy világította meg a nemzet múltját, jövőjét, fájdalmát, reményét a Szózat felvillanó merész sugara. Széchenyinek, a sziklatömbök súlyával szóló Mózesnek szó- zatos szavú, beszédes Árona Vörösmarty, aki egy egész gazdag tartalmú kornak hangulatát, egész benső világát (hiti alakba: az egész nemzet szavalja, érzi, érti, vallja, amit a villám cikázó láng- betűivel fölír a hon sötét egére.

Annak a nagy, a hazát ujjászüelő kornak, amely Zalán futá- sának megjelenésével kezdődik és 48-cal zárul be, Vörösmarty volt költői megtestesülése. Vele született ezzel a mozgalommal, ő segítette nagyra nevelni és ez nevelte őt nagygyá. Ennek a kornak szíve dobog a Szózatban, amely e korszak derekán, remény és kétség hullámzása közt fogantatott (1837).

A nemzet örök érzései forrnak benne, ritmusában a nemzet érverése lüktet, ütemében akaratlanul uralkodik már-már a nemzeti hangsúly a versnek vázát képező idegen verslábak méretén.

Méltán mondható Petőfi:

Te voltál a nemzet költője
Te írtad azt a szózatot,
Mely szólt egy országnak szívéhez.

A szív minden húrján játszik a Szózatban a költő: a vallásos ének fenséges nyugalma s a férfias erő higgadt elszántsága ellen- állhatatlan erővel töltik el a költő e dalát. Hatása olyan volt, mint Széchenyié:

- – Megindult a vég pangó vér ereinkben.
S a haza szíve felélt százados álom uláir¹¹.

Akár a hazát ünnepeljük, akár Vörösmarty emlékezetének áldozunk, mindig felharsan a Szózat dörgő szava. Erősen nemzeti jellegű dallammal nem tudták utólélni ez utólréhetetlen himnus jós ígét, de az a dallam (1848), melyet megszentelt hat évtized hagyománya s közbeeső másfél évtized tilalma, az összeforrt ma már oldhatatlanul a költő igéivel s a nemzet szívével egyaránt. Áthatotta a nemzet minden rétegét s mikor az ős királyok temetkező városa ünnepié a megyének nagy hát s első szobrát emelte Vörös-

martynak, a határszéli szláv vidék héber költője a Szózat sorait a bibliai szent nyelvre ültette át s küldötte az ünneplők kezébe³⁷. Az új nemzedék költője már akkor sem tudta egyébbel ünnepelni őt, mint a Szózat dicsőítésével:

Láng volt a dal, mely vérünket káviaja,
Fölrázva, aki élni nem akart
S a költő lelke: nihil egy Isten karja,
Mely ezredévet átölelve tart³⁸.

És aki ünnepi alkalommal legbiztosabb kézzel érintette a megfelelő csengésű hűrt a nemzet kebelén, Szász Károly is ugyanazt a vezérhangot üti meg, mint a jelen költői és szónokai ünnepi ódájában:

Szemén a száz meg száz ezerek
Villám lobog vagy lángkőny ül:
Zeng férfi, nő, agg, ifjú, gyermek:
Hazádnak rendületlenül.

Vörösmarty kobzán a magyar nemzet lelke szólt s a másik halhatatlannak örököltű lantján, ámenen a népnek lelke szólamult meg, visszhangzott a véle csengő, rezgésétől megrezgő húr: hallottad a szót, rendületlenül³⁹!

Vajha keblünkbe s maradékaink keblére szállna a szó s meghallanék, hogy teljesülne Vörösmarty óhaja: hadd mondhassák késő ezredévek, hogy hívek voltunk rendületlenül.

Ezredévek! Ne feledjük, hogy az első ezredévet záró emlékezetes nemzeti felbuzdulás fényes ünnepeit is a Szózat szülte. Az vitte a köztudatba az ezredév beteltét, hogy fülébe csengett félszáz esztendeig: egy ezredévi szenvedés kér éltet, vagy halált!

Nem tündörgő villám volt csupán, hanem viharfáklya, melyet el nem olt a nemere vad szele: utolsó neve szerint a költővezérnek Lapidót, szövétnek, amely bevilágít a magyar nyelv ki nem meríthető dús kincsesházába, fényt szór rejülő aranyércére. A kincs-ásó bűvös vesszejével megtalálta a nemes érc teléreit s megteremte a magyar költészet nyelvét, ezt a bámulatos műszerét a gondolat rögzítésének, tele tüzzel, tele lánggal⁴⁰, tele dallal, tele bájjal.

A nemzet nyelvalkotó lelke lakott kebelében, az adta meg a, benne kelő érzésnek, eszmének reászabott, hozzásimuló nemzeti mezét. Mély vala s szent a gondolatok forrása szívében⁴¹ s ebből a szent forrásból ontá dalait, az örök hévvel lobogókat⁴ -.

Forr véresen és szilajon dalaiban az emberölő harc⁴³, ha zengi a halállal frígyes, a vérbe borúit, csatadúlta mezőt⁴⁴, a férfioló

viadalt⁴⁵, lágyan enyelgve, andalítva cseng, ha a lantnak pengeti húrját, ha keserv borong sötét széniében és élte erét epedés zavarja.

Méltán mondotta Beöthy Zsolt Csongor és Tündéröl: Halljuk zengeni a drámaíró és ódaköltő magas páthosát, elégiáinak és eposzai lyrikus helyeinek bús borongását, dalainak játszi és tiszta érzelmességét s novelláinak gyökeres, jóízű népies humorát. Halljuk szavát régi nyelvünk bölcs beoltójának az újra s halljuk a hasonlíthatatlan finom érzésű újítóét⁴⁶.

Nyelvének fölül nem múlt csodás varázsa, világító szövétnekünk lett mindannyiunknak, akik ennek a nyelvnek érezzük zenéjét, bubáját, erejét, varázsát: nem mesterkélten megújított idegenszerű nyelv az ő nyelve, hanem a költő hamisítatlan nyelvérzékében újjászületett, magyarossá s pallérozottá lett elevenen él a nyelv, amelyben egyesül népies zamat, festő színpompa, alkotó erő, gördülékeny simaság és zenés hangzatosság.

Ujabb nyelvészetünk leghivatottabb jelese, Szarvas Gábor tesz tanúságot fölöle, hogy Vörösmarty a tiszta, zamatos magyarságnak valódi nagymestere⁴⁷.

Nem azért oly megragadó, oly szívhez szóló az ő nyelve, mert az újítás emlőin növekedett föl, hanem mert a nép ajkán fakad! nyelvvel, itthon termelt szólásokkal s utánzatokkal férközik lelkünk-höz s játszadozik szívünk húrjain.

Minden időkre fényt szór az ő szövétneke nyelvünkre, mert ő lett a nyelvújítás harcainak diadalmas békeszerzője, nem nyelvboncoló tudományának elavuló tétédéivel, hanem nyelvteremtő lángeszének el nem aluvó fáklyájával.

Abban az időben felkél Mihály, a nagy fejedelem. így olvassuk Dániel könyvében⁴⁸, aki a te néped fiaiért kél föl és nyomorúságos idő lesz, amilyen nem volt attól fogva, hogy néppé kezdett lenni, mindezeideig. És abban az időben megmenekül a te néped, valaki csak írva találta a könyvben. Fölkelt Vörösmarty Mihály, a költő-fejedelem, felkölté népének fiait, kiket halálos álom zsibbasztott, de a fölébredett népre nyomorúságos idő szakadt, amilyen nem volt. egész hosszú történetében: tizenkét esztendő halotti dermedése. De abban az időben megmenekült az ő népe s menekvése, mentése s életrekelése Vörösmarty temetésének tüntető nemzeti gyászával kezdődök.

Közel félszázada már, hogy a végóra. hatalmai a vágyó szem elől elvívék a jelest⁴⁹.

A temetkezés lelett egy ország állott gyászban. Ha addig nemzeti kincs volt a Szózat. a költő halálával nemzeti ereklye lett Készül a nemzet ez ereklye költőjének nevéhez méltó emléket emelni, amelyre azt hogy hű fia volt, a haza jegyzi reá⁵⁰.

Önzetlen áldozat volt tiszta, élete, azért megérte, mit ritka szerenese ád. évülhetetlen ifjúságát műveiben örökölt eszének⁵¹.

Fenn van időt múltó szelleme műveiben, a nemzet ör emlékezetében él neve⁵², emléke a földbe, melyen élt. mélyen bocsát, a le megáldott gyökerét.⁵³

Meghaltál, de ölel a haza s mond örömeiben sírva fiának⁵⁴:
mink pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt, és az idő röpiét terhes bánattal elállván. kérjük óhajtva: vezért s költőt még ád-e hasonlót hozzád, hajh! te korán el irigyelt fénye szemünknek !

Vezér eés; költő, igen ez voltál, mint a. biblia költővezére.
A nemzet napszámából kivetted részedet. Mondhattad, térvén őseid porához: köszönjük élet áldomásodat. ez jó mulatság, férfimunka volt. .

Néma hálál hallgat félszázada szózatoss ajkaidon, de ha él.
virágozik nemzedet, az véren váltott érdemed; örök hír hamvadon. .

Az öröklét hónába tért a. hazaszeretet, nagy költője:

S míg lelke dicső nyugalomnak örül,
A hír örök éneke zengi körül . . .
Emléke fölül a halhatatlanság sugára
Sorsol, időt mosolyogva fénylik .

Amen.

⁴⁹ Hózeás 11. 7. — ⁵⁰ Vörösmarty J. 53. — ⁵¹ Birók 5. 2. — ⁵² Tanna első Főjána IX. Jankul Sőtinn I. 9a. — ⁵³ Vörösmarty J. 119. — ⁵⁴ L. M. L. T. önkönyve 1901. 14. 17. — ⁵⁵ Vell fajtásványúdnhoz. — ⁵⁶ II. 35. — ⁵⁷ I. 117. — ⁵⁸ I. 197. — ⁵⁹ I. 198. — ⁶⁰ I. 147. — ⁶¹ I. 61. — ⁶² I. 22. — ⁶³ I. 100. — ⁶⁴ I. 137. — ⁶⁵ A szabadsajtó. — ⁶⁶ I. 194. — ⁶⁷ I. 103. — ⁶⁸ Gyulai Pár: Vörösmarty életrajza 205. — ⁶⁹ Hölgyfutár 1855. XI. 20. — ⁷⁰ Főtérés: Embekbeszédlek. — ⁷¹ Pesti Napló 1866. V. 6. — ⁷² I. 146. — ⁷³ I. 79. — ⁷⁴ I. 62. — ⁷⁵ I. 79. — ⁷⁶ A fityod tókai 225. — ⁷⁷ I. 163. — ⁷⁸ Tóth Béla: Szájrad-szájra. — ⁷⁹ I. 74. — ⁸⁰ I. 400. — ⁸¹ Fő i dal. — ⁸² I. 132. — ⁸³ Heilprin Mihály: Zsidó Könyel 1846. — ⁸⁴ I. 127. — ⁸⁵ Bacher Simon: Sár Simeon II. 170. I. 80: Bacher egy heber költeménye a székesfehérvári szobor leleplezés alkalmából. — ⁸⁶ Fővato-i Lapok 1866. 105. — ⁸⁷ Avany I. 382. — ⁸⁸ I. 132. — ⁸⁹ I. 22. — ⁹⁰ I. 23. — ⁹¹ I. 23. — ⁹² II. 22. — ⁹³ I. 77. — ⁹⁴ Benth. Számúörök. 217. — ⁹⁵ Nyelvör 8: 392. — ⁹⁶ Dániel 12. 1. — ⁹⁷ I. 68. — ⁹⁸ I. 65. — ⁹⁹ I. 96. 209. — ¹⁰⁰ I. 114. — ¹⁰¹ I. 201. — ¹⁰² I. 23. — ¹⁰³ I. 164. — ¹⁰⁴ I. 84. — ¹⁰⁵ I. 77. 97.

ARANY JÁNOS.

Így fejezzék be Áron és fiai a szentély beburkolását¹. Vechülo: hatértelmű szava a szent nyelvnek: befejez, elfogyaszt, kimerít, összeszed, tökélyesít, betetőz. Hat helyütt van elszórva ez az e heti ige szerte az írásban. És a szentély főpapjának, Áronjának bibliai feladása a magyar költés főpapjának, Aranynak szerepét rajzolja elénk.

Szentély körül, a szépnek, örökszépnek szentélye körül szorgoskodott hazánk legnagyobb költője. Méltó arra, hogy ő legyen első, akinek emlékét a nemzet kormánya minden hazai iskolában rendeli megülni. "Ünnepeltük nagyjainkat nem egyszer azelőtt is iskolában is, Isten házában is, hol gyásszal, hol hálaadással – de nem felülről indult az ünneplő felhívás. A nép szívéből, olykor dacából indult: ma egyetért a hatalomnak s a népléleknek hálája.

A nemzet erősödésének jele, hogy e nagy fiának ünneplését a királyi kormain rendelte el, ugyanannak jele, amit az a királyi parancs jelent, hogy a honvéd dicső nevét a hadsereg nyelve ebben a történeti veretű, emlékkeltő alakjában vegye föl, nem jelentőségét elmosó, rokonértelmű, de történeti zománc híj jávai való átültetéssel.

I. Hat helyütt olvassuk: vechilló. A főpap a szentély körül szorgoskodik, de nem a nyers alkotó szerkezetet teszi ki a kíváncsiak közszemléjének, hanem burokba borítja, lepellel takarja. Költői lepellel borítja, költői burokba takarja a költő képzelnie a valót. Lelke nem a rideg, nyers való azonosságának tükröztetője, hanem rózsás üvegen át látja, láttatja a színessé, fénylővé, igézetessé varázsolta valót. Feladása nem a rútnak, rikitónak, riasztónak rajza! Esményivé, széppé másuljon az ének szárnyára vett jelenség, esemény, érzemény. Esmévé finomul a való, ha a költő az, ami ő volt: korának, nemzetének testöltött eszményítője. Ez volt Arany János: a nemes magyar néplélek fölmagasztulása, fajképi alaköltése.

II. A második: és elfogyasztja az éhség az országot². Honfi lelkek forradalmi szárnyalása, majd bús fogyatkozása következett néhány évvel azután, hogy Toldijáért szárnyára vette Aranyt a hír. És a honfilelkek bús fogyatkozásának, a hazafias mélabúnak költészete szakadt fájtól, vérző szívéből, fajféltő kebeléből.

A fojtó jelen bánatos költője, a mélabús, a búsuló magyar lant legdallamosabb dallója lett. A múlton merengő méla fájdalom panaszos hangja rezgi át költését. Akkor volt, hogy zengette a jövő reményét, a honszerelem szózatot dalát³. Gyönyörű alkotásai érlelődtek akkortájt. Méltán pillanthatott vissza pályája alkonyán munkájára, élete napszámára, mondván: hogy a föld körén bolyongtam, egy barázdát én is vontam⁴. Méltán bízhatott, hogy lesz nemzet, mely örökre él és emleget⁵. Ma teljesül, amit reménye várt. Megérdemelte. Hiszen nemzetét szolgálta. Nem oda terelte ösztöne, ahol dús gyümölcse van a kenyérfának! Szerény falusi hajlék volt szívének vágya ez sem teljesült! De azért követte szívét, amely azt súgja minduntalan.

Hogy a költőnek egy – csak egy hazája van!
E szó nyitá meg szívét és eszel,
Ajkára ez simult, hogy dallaua.

Boldog ha büszke lantján a haza
Dicsőségének napját zengheti!
Ha nincs múltjának vérző panasza,
S reménye vásznát jó szól lengeti!
A dal, mit így teremt ujja
Egy nemzeti halleluja,
Visszhangja messi ég alá kihat -
És fölverendi a késő századokat.

De bár fogy a nép és hazája pusztul,
És a jövődő hallgat. – nem felel,
Bár keble csak bánat dalára buzdul:
Hónát a költő mégsem hagyja el; –
És, mely alélt hattyú gyanánt
Várja magára a halált –
O nemzetének hattyúéneke,
0, a lant bánatos, haldokló gyermeke”.

III. Vechillo eszchem: és kimerít benneteket⁷. Már-már félők lehetnek, hogy ez a harmadik ige végzetesül be rajtunk. Az engesztelhetetlen, szemfátyolozó gyűlölet fokozódott, a nemzet csendbe némult, a lezsibbadt hangulat kétségbeesve, tompán várta a jövőt.

Az egész nemzeti élet a nemzeti nyelv kiirthatatlan életére zsugorodott össze. Hangos szóval ez is csak az Akadémia s az irodalmi társulások ülésein, néha Eötvös emlékboszédeiben csendült meg. A nyelv eleven élete volt a nemzeti lét utolsó bástyája. Ezen a bástyán állott Arany János, a magyaros ízű írás legihletesebb, legmagyarabb művésze, a népi nyelvkészség letéteményese, a magyar nyelvkincs varázsvesszős kincsásója. Ifjan elhunyt jeles fia által

összegyűjtött írásai nyelvünk kiapadhatatlan kincsesbányái lettelc. Benne, az ő nyelvében éli a nemzet, amíg újra vissza nem tért elröpült bit. elzsibbadt erő. szárnyaszegett remény.

IV. Vechillo szeifebo: összeszedi gallyait, mind egybegyűjti sarjadó hajtásait⁸. A néplélekben fogannak a múltnak emlékei, mondás alakjai s a költő képzelnie a hősköltés anyagát, alakjait a nép képzeletéből szedi. Ez igazolása. létjogosítója Toldinak s „hitős”-szolgájának – akár élt, akár nem. Csak egy a kérdés: a mesében; él-e? Mondában, történetben rejlik-e alapja., mindegy, de hogy él a nép lelkében, nyomot hagyott benne, ez adja hitelét, valódiságát, varázsát⁰

Aranynak személe felfödözi monda, hitrege vonását. Mesterien szövi tovább a néplélek meseszövést: élő mondat, holt krónikát. Kietet lehel a holt eseményekbe, módosít, hézagot zár, laza terpedtségből kerekded szerkezetet ácsol, a száraz, szórványos elemekei, a monda csontvázát eleven, szerves egésszé varázsolja át, eleven izomzattal borítja, üde báj, viruló színt, ölt reá, így támad a remekmű. Toldi hármaskötés.

Népies hősköltése összeszedte gallyát, sarját a néplélek fájának, így lett a mondás magyar múltnak hites tolmácsolója, legértőbbh értője, logzengőbb kobzosa.

V. Vechillo: tege tökély esse a ház méreteit¹⁰. A keleti költésnek egy-egy ház a versnek egy-egy szaka, Ennek szerkezetét, méretét tette ő tökélyessé, félredobva az időre mért tartamot és helyébe téve a mértékadó ütemet. Az ódon mért sorok helyébe¹¹ az ütem zöngelmét, nemzeti versidomunkat tette, amelynek hang/snly-szegdolto minden íze minden ízében törül metszett magyar.

A régi mérés kísérletezése és a mai alaktalan pongyolaság kísérete egyaránt idegen fülünktől: csak a nemzeti rytmusnak hullámzásán érezzük a magyar ütem ütőerét, a régi dallamoknak zengő ütemzésre. hangmenetre nemzeti jellegű lüktetését. Idomban, tartalomban magyar az Arany János költése¹.

Tökéletesítette a vers házainak ütemes alkatát, megtalálta a nyelv szelleméből, zenéjéből, a nép dallamaiból önként szabódó mértéket, amely nem idegenből kölcsönkért esetlen kény szerzubony, hanem a nép zenéjével velenőt színpompás gyöngyház. A jellegzetes magyar verselés tökélye benne tetőzik.

VI. Vechillo: és elvégzi a szentély engesztelését¹⁰ a főpap. Mindenre volt gondja a főpapnak, Aranynak is. Sokat tanult és

érteit. Megragadta, lelkét idegen körök, ős népek költői alkotása is. Ősi agádánk költészetéből az utolsó főpap megható legendája kapta meg annyira, hogy a, német költeményt, amelyről azt hívé, hogy csupán csirája, ős agád a, de alakítása, felfogása mai¹¹, átültette az ő utol nem ért művészetével. Utol nem ért magyarítója volt az ó- s az újvilág soknyelvű költőinek. Aki minden ízében népies, üde, magyaros volt, ő érteté meg velünk idegen költészet varázsát, tarka változatban balladát, színművet, vígat, szomorút.

Hat bibliai versben, lábuk kereteit költői egyéniségének! at kiválóság sorakozott együvé benne, mint a legjobban kedvelte sándorversnek dobbanó hat üteme, dobogó hatos lüktetése. A nép lelkéből énekelte a nép érzelmét; a nép nyelvén énekelte meg a nép mondás múltját, megénekelte a vadonkelt nótáknak felismerte ős ütemeiben. Vechillo, befejezett, tökélyes volt művészte, amelyet ma bibliai keretbe foglalánk. Nincs íróink sorában ily bibliaas egy sem, nincs, akit a biblia szelleme, egyszerű fensége, erkölcsi ragyogása, költészetének bája, nyelvének ereje így áthatott volna. Nincs egy sem, aki mint ő, merít a szó arany vödreivel az örök fénygondolatok tengeréből¹⁵. Kis ez a mélységes hatás az ős zsidó szellem mélységes hatása a néplélek e leghivatottabb megjelenítőjére, magára a magyar népiélekre. Kettős kegyelettel ünnepeljük ezért mi itten őt.

Minap volt száz esztendeje, hogy földi zarándokútja megindult. Találóan énekelte akkor 92 esztendő költőtársa, régi levél váltóbarátja Lévay -József:

Száz év után a hű emlékezet
Bennünket im bölcsődhöz elvezet.

Bölcsőjéhez, mert az ő bölcsőjében költészetünk ringott. Kegyelettel, ünnepeljük emlékét, hogy lelkesedjünk rajta. Ne teljesüljön rajtunk a költő fiának szava:

A nép, ha teng csupán s nem lelkesül,
Nem teng sokáig, mert megsemmisül¹⁷.

Nem teng, nem semmisül meg a magyarság, amíg Arany költése él lelkében, amíg költészetének főpapját a felejtő idők ki nem törlik szívéből! Amen.

¹ M. IV, 4, 15. — ² M. I, 41, 30. — ³ Arany I, 81. — ⁴ U. o. IX, 17. — ⁵ U. o. I, 81. —
⁶ U. o. 130. — ⁷ József 24, 20. — ⁸ Éz. 27, 10. — ⁹ Arany V, 526. — ¹⁰ Ezek. 42, 15. — ¹¹ Arany
V, 274. — ¹² U. o. V, 287, 324. — ¹³ M. III, 10, 20. — ¹⁴ Arany V, 510. — ¹⁵ U. o. 526. — ¹⁶
Arany László I, 00.

PETŐFI

És szóla az úr, mondván: jegyezd tol a látomást és vészed táblákba, hogy olvassák szabadon. Mert a látomás halasztódott, de végezetre szól és nem csalatkozik. Ha késődik is, türtőzködjél, mert beteljesedik, el nem marad¹.

A szabadságharc költői látomás, elragadó hősköltemény vala. A 48-as törvény tábláira föl vannak vésve prófétai eszméi. Mintha századok múltak volna el, amióta a törvény élőbeszéde „az összes magyar népnek jogban és érdekekben való egyesítését” tűzte ki vezérlő elvül, vagy amikor a XYIII. t.-c. elítéli, aki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázít. A nagy idők látomása halasztódott, de végezetre szól, nem csalatkozik. Ha késődik is, türtőzködjél, mert beteljesedik, el nem marad.

A szabadságharc ideje már nagyon messze van és még igen közel. A szívek, melyek az eszmékért dobogtak, már kihültek s a történelem még nem melegedett át. A leg-szebb, a legköltőibb, a legnemesebb harcra még rá kell ülnie előbb a mesék ködének, hogy egész szépségében láthassuk².

Késlekedik negyvennyolc eszméinek beteljesedése: a köz-szabadság, a belső béke, az osztó igazság¹. Pedig már Bécs nem késlelteti. Nem hirdetik 48 eszméit: csupa kertelés, merő őszintétlenség, csupa, merő altatás közéletünk. Pedig az új Magyarország leghatalmasabb egyéniségeinek egyike, Szilágyi Dezső tanította³: aki a politikai irány élén akar állani, aki akar valami egyebet képviselni, mint helyének pusztá megtartását: az kellő időben, midőn politikája a kritikának, a visszavetésnek vagy ragaszkodásnak tárgyát képezheti, bírjon kötelességérzettel és bátorsággal véleményével egész nyíltan és egész szélességében előlépni.

Ha a homályban settenkedni akarunk, az ellenkező álláspontok előtüntetését, a legellenkezőbb magyarázatokat ha nem is ki-hívni, de megengedni: ez annyit jelent, mint saját meggyőződésé-

ben nem bízni: ez annyit jelent, mint leköszönni azon jogaimról, hogy mások az ő meggyőződését és az ő útját valaha bátran követhessék⁴.

De akármilyen nő is a homályos settenkedés, a forgatható általánosságok benső értelme, egy bizonyos, hogy a tobzódó osztálygög és a fájfaló vezetők mögött nem áll a magyar nép érzülete. A hivatalos és a félhivatalos tényezők az államiéletben a változó elemet képviselik: csak a nem hivatalosak, a nép széles rétegei, képviselik a maradandó elemet⁴. És a magyar nép zöme fajgyűlöletre nem kapható, mert nem dobhatja ki magából a, Petrovicsból lett Petőfit, a magyarság legtokéletesebb képviselőjét. Idegen faj sarja volt. De ki merne rá gondolva kételkedni Szilágyi Dezső megállapításában: Nem a faj, a leszármazás, még nem is az anyanyelv, nem a vallás egyenlősége vagy éppen a folyamok elkülönző árai és hegylánolat oromzata teremtik és határolják körül a nemzetet. Ennek éltető eleme, valódi lelke a történet, a közös dicsőség- és szenvedés eredménye. A nemzet az összetartozásnak, jobban-rosszban való egyesülésnek mély és átható érzetében és a közös sors erkölcsi öntudatában van⁵.

Ki merne Petőfivel szemben a tiszta szittya vér követelésével előállni? Ki merészelne kételkedni abban, hogy ő a magvai nemzeti szellemnek legragyogóbb megtestesülése, a magyar néplelek testöltése?

Vajjon mer-e a támadó faj fajtámadó háborút indítani Petőfi ellen? Sém ben méóh sónóh: sém⁶, neve közel százesztendő, de még mindig gyarapul hírben, öregbedik méreteiben. Vead migdal hámé óh kidedesúhú⁷, a század kimagasló tornya lett ós szentté vált dicső emléke. Torony magasságban áll utáncók és utódoók fölött. Petőit nem átmenet a magyar költés történetében, hanem csúcspont, tetőzés, hegyorom.

Dávid zsolttárait, Ezajás intelmeit, Sophokles tragédiáit, Rafael varázsecsetjét, Michelangelo csodavésőjét nem szárnyalta túl az ntókor: tetőző csúcspontjai voltak az ember alkotó erejének. A költői alkotás legmagasabb szintjén áll Petőfi műve is: időfeletti létnek részese, mert csak a tokéletes maradandó és uralkodik az idő fölött. Akik túl akarják szárnyalni, alul maradnak. Költői látomásra méddő korunk nem mérközhet vele, mikor jelenünkön kínosan teljesül, hogy az Úr szava drága e napokban, én chozajn nifroc⁸, nem tör át a látomás a valónak ridegségén. Szárnyaszegett a poé-

zis röpte. Korcsosuló ízlés, hanyatló irány, a rikitóra, rivallóra éhes közönség”, amelyet a mozgó képek izgalmai ragadnak el, nem kelti, nem érleli a költői szárnyalás magasröptű alkotásait.

Eszményítő, szépet varázsoló költőiség helyett a lenyíró sötét kamráinak fakó valóságát lesi a színvak, a szürke jelen. Föl burjánzott a cédaság szennyes irodalma. Az eszmék havasi magaslatának üdítő légköre helyett a nyomor tanyáiban, a bűn odúiban szimatol a költő, pedig az ő hona az eszme, szárnyadó szerszáma a. nemesült ízlés, végcélja a tökély. A kavargó, zajló, vaszörgéses élet helyett a képzelet ezüstös csendülését áhítjuk a kiütésben. A nyers, a rideg való megőrül és költészetnek véli nyerségeit. A kalásznak nem szeme kell neki, hanem az ocsú, a toklászos hulladék: a, lisztnek nem lángját lesi. hanem korpáját tömi tarsolyába: a bornak nem zamatját éldeli, hanem seprűjét furdalja: a virágnak nem hímes szirma kell. hanem kitépott gyökerének sara,, levelének ártó hernyója.

Pedig oltári papság a, költő hivatása, Kajla a szenny szentségtörés. Nem szabatos, kiábrándult böseség metszően okos leírása a költés, hanem mély természetérzés, színes, szárnyaló, képzeletos látomás. Nem új hangokként fémjelzett modorosság, nem parlagi, elemezne pongyolaság formátlansága, hanem nemes gondolat kristályos, csiszolt alakítása. A rím nemcsak testhezálló köntöse, hanem szinte röptető szárnya és irányadó vezetéke a képzeletnek. Az ütem nemcsak zeneelem, hanem a, mértani tömörségű nyelvalakítás váza⁹.

Mikor az ég kerengő bolygétja körforgó pályáján legmélyebbre száll, akkor indul új emelkedésnek. Petőfi csillaga, újból fölkelt, emelkedik. Az igazi költő trónjára visszaül: a régi géniust ünnepeljük, mert hiába, vártuk meddő korunktól, hiába az új hangú tehetetlenektől¹⁰ versenyző mását, győztes versenytársát. Fölragyog újból Petőfi csillaga. A köznapi közönségesség terpeszkedése helyett, a koravén arcú nyegleség helyébe a józanságából kijózanodó kor újból a ragyogót, lelkesítőt, lendülőt áhítja a magasztosért hevülő képzelet hivatott költői alkotásait várja. Visszatérőben a nemes, a, formás szép íránt való joghatóság. Keresik a nemes páthoszt, amelyben a, próféták ércszava csendül meg: uviksú chozajn minnövi¹¹ keresik az új látomást, nem pusztá hirszerzői meglátást. hanem átszellemlőt, átszollemlítő víziót! Nem szűnt meg soha, Petőfi

hatása és kultusza teljesen. Érvényesült utánzóiban, fordítóiban, műveinek ítésmű kiadásában. Hatása érvényesül még oly mellékes, kicsinyes vonásban is. hogy mi az, ami alkotásaiból mint szállóige szólásmóddá vált a nyelv kincsében. Még ebben is csak Vörösmarty és Arany versenyeznek véle¹². Beleörökítette a nemzet lelkébe szálló igéit: egy-egy nevet, egy-egy alakot örökítve meg bennük. Ki ismeri ma már Megyeri nevét, ha ő nem kérdi: van-e, ki e nevet nem ismeri? Ki jellemezte a Pató Bálokat találóbban, mint ő: Ejh, ráérünk arra még! Szűkebb hazáját, a mi Alföldünket, rövidebben jellemezni nem tudjuk, mint: aranykalással ékes rónaság! S a haza sorsát az ő szavával panaszzoljuk:

Rég veri már a magyart a teremő . . .
Isten csodája, hogy még áll hazánk.

Születésének százados fordulóját idő előtt márciusi tavasszal kezdjük ünnepelni. Szinte hajlandók vagyunk mentegetőzni az ő szálló igéjével:

A világnak megtltani nem lehül,
Hogy ne nyiljék, ha jön a szép kikelet.

Kerek 80 éve, hogy első verse megjelent¹³, 40 esztendeje, hogy szobra áll a fővárosban¹⁴, 70 éve, hogy a halál rácáfolt Segesvárott szavára:

Egy gondoalt bánt engemet,
Ágyban, párnák közt halni meg...

Megszakadt pályája, ez az arasznyi irálya, amely hervadhatatlan babért termett és beleírta nevét a világ nagy költői géniuszaik sorába. Mi pedig ünnepeljük emlékét abban a tudatban, hogy amíg hitünk az eszmények hite, addig eszményünk Betőfi költészete. Amen.

¹ Hab. 2., 23. — ² Mikszáth 37., 61. — ³ Szilágyi Dezső beszédei II., 91. — ⁴ U. o. III., 254. — ⁵ U. o. IV., 87. Pozsonyi program 1887. — ⁶ M. I. 11., 10. — ⁷ Neh 3., 1. — ⁸ S. I. 3., 1. — ⁹ Babits Irod. probl. 296. — ¹⁰ Aszy. Vei és arany. 7. — ¹¹ Ezekiel 7., 26. — ¹² Tóth Béla: Szájról-szájra, 2. kötet 230–235. — ¹³ 1842. — ¹⁴ 1882.

JÓKAI.

א"ר יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור וחכם ועשיר וענו ובעל קומה
Nem nyugtatja az Úr látói lelkét állandóan csak azon, aki merész,
bölc, dús, szerény és kimagasló¹.

A költő sejtése megelőzi a valút, a kelő jövőt: a képzelet
lengé szárnya játszva győz le tért s időt: látomásszerű sejtései
proféták nyomába léptetik. Látói lélekkel volt Jókai megáldva. Meg-
látta képzelete az Andromeda csillagzat ködfoltjának utóbb feltűnt
múló csillagát, meglátta a jövő találmányainak során a gépmadarak
légi küzdelmét. Ál niai valóságokká válnak s a valóságok álmokká².
A jósnak ihletére hívatta őt kivételes alkatú lelki egyénisége, amely-
nek jelességeit szemügyre kívánjuk venni most, mikor immár szobra
körül sűrög a főváros rajzó tömege. Mielőtt a ragyogó fém elvesztené
fényét, mielőtt megszokott közömbössé válnék a látvány, megeleve-
nítjük-színesítjük lelkünkben a nagy költő haloványuló képét, akinek
elhunyதாகor egy nagy tündökléssel lett szegényebb, a nemzet³. Jel-
képes jelentősége van a honfoglalás hatalmas művészi alkotásán
Jókai arcmásának: az új honfoglalás békés hadjáratában hódító
hatalom az ő írásainak utói nem ért varázsa.

I. A látói lélek első alkotó eleme: גבור merész legyen a kép-
zelő erő, szokatlantól, valószínűtlentől vissza nem riadó. A legmeré-
sebb fantázia, amelyet az irodalmak történetei ismernek, az ő fan-
táziája: költői képzeletének semmi sem szabott határt, mert buja
tenyészetCí volt ez a képzelő tehetség, amelyben csudálatos módon
veszett el a valóság, ha megnyíltak látományos zsilipjei. Őserő volt
ez a fantázia, belőle fakadtak eredeti gondolatmenete, festői képei,
szivárványos színei, belőle fakadtak leleményes ötletei, meglejtő
fordulatai, bűvös meséi. Méltán szólott hozzá a költő⁴:

A te világodban
.Minden oly szertelen:
Hőseid, meséid
Gyűlölet, szerelem.

És az őserő korlátlan úr, hatalmasabb a művészetnél. Álomszerű kiszámíthatlansága félretaszítja az ítézetet és úgy bugyog fel a népietektől gyűlt nedveivel, ahogy az ő fenséges kedve tartja. E képzelet kohójának lángzó fényét, izzó zsarátját, szikrázó tűz-játékát, merész villámlását a gyermek, fogékony kedély mindig elragadtatással fogja bámulni.

II. **בִּלְמַד** Bölcsesség, tudás bősége, megismerés mélysége, sokoldalúsága a látói lélek második alkotó eleme. Örök ifjúságát örök tanulásának köszönte. Nyitva állott előtte a néplélek mélye, a tréfának, adomának, élének világa, a tudásnak ezernyi ága, a történelem újraélesztő megismerése, korok lelkének egyénbe való rögzítése. Nyitva állott előtte az ember irodalmának beláthatatlan mezeje. Kezdve a szentíráson, amelynek alakjai, eseményei, eszméi, költészete reá talán mélyebb hatással voltak, mint Arany Jánosra. Találóaan jellemezte a tudás szerepét a költői alkotásban ő maga:

Pusztán fantáziával lehet írni szép meséket: fantázia nélkül lehet írni remek korrajzokat: de a regényírásnál egyesülni kell mindkettőnek. A regényírónak érezni is kell, tudni is kell: ébren is. kell látni, álmodni is kell tudni⁵. Ő tudott is, látott is. Tudott, miként a bölcs, látott, mint az alkotó művész. Tudott meglepő ı sokat és látott meglepő-élesen. Érzett mélyen, álmodott ébren. Ez a tudás tartotta meg kimerületlen fiatalnak.

Bölcs Salamonról mondja a régi tanítás: ifjúkora az Énekek Énekében az ifjúság báját ragyogtatja; férfikorának bölcsesége a Példabeszédek könyvében jegecesedik ki; élemedett korának méléző szemlélődését a Kohélet könyve tükrözi vissza. Az idő megteszi változásait az írókon is.

Ahogy számóca terem tavasz utóján, barack a hév nyár derekán, szőlőgerezd az ősz végével, épúgy jönnek az írók termékei: versek a fiatalkorban, utóbb szerelmes regények, azután bölcselkedő dolgok az élet alkonyán. Jókai marad mindvégig az, aki volt: piros számócát érlel ő örökké⁶. Minden munkájában tükröződik géniuszának ereje, bája, tükröződik virágos tavaszának, termő nyarának, érlelő őszének alkotásaiban, tükröződik korai s késői meséinek színes szövedékében egyaránt, amíg el nem némul mesemondó édes szája.

III. **עֵשֶׂי** Dúsgazdagnak kell lennie a látói ihletre hivatott léleknek, dúsgazdagnak a nyelv kiapadatlan tárnáiból, dús tárházai-ból eredő szókincs áradó bőségében. Az élő népnyelv ki nem merít-

hető drágakő-tárnái, a régi írások felkutatott ereklyés tárházai és a nyelvalkotó erőnek lelkében fölbuzogó dúserő forrása őt tették leg-gazdagabb nyelvkincsű írónkká. Van talán tősgyökeresebb), de nincs dúsabb, színesebb, képszerűbb, változatosabb csillogása, kifejezőbb írója a magyar nyelvnek.

Mondhatni, halló fülével írt. Az ő nyelvezete zene, de csak a magyar idiómából hangzik ki csengése. Mint a villámáram nem tör át a selymen, nyelvének zengzetessége úgy nem vihető át idegen nyelvre. A gondolatok bekapcsolódásának csodás módja változást szenved az átültetésnél: a humor a fordító ujján tapad. Pedig a humor, az elevenség, a kecsesség, a természetesség, a nyelv andalító, dalos zenéje legragyogóbb tulajdonságai. És mégis, még e fakult idegen köntösben is ő volt az első magyar író, aki meghódította a másjokú külfölköz soknyelvű közönségeit.

A nyelv forrásának bőségéből folyt irányának irigyletes természetessége. Ebben csak életrajzának mesteri megírója, Mikszáth múlta fölül. Az elbeszélés könnyed folyamatossága mintha csak oda volna lehelve, mintha egymásból nőne ki minden fordulat, mint a fának fejlődő, elágazó gallyazata.

IV. A látói lélek negyedik alkotó eleme םׁׂ: szerény alárendelődés a közlélek igényei s irányai alá. Csalhatatlan érzeke volt abban, miről szeretne most a közönség olvasni és mi szükséges ébrentartására.

Kiragad egy vezérgondolatot, Megteremti a fő alak okát elhelyező ügyességgel, hatalmas átgyúró erővel. Majd átteszi alakjait költői képességének csudálatos kohójába, ahol életet lehel beléjük. A harmadik kohóban szabadjukra ereszti alakjait, hogy kavarodjanak, fűződjenek mesévé. És fonódik a mese, mint a szederinda. Mikor kész a mese váza, viszi tollát az elragadó fantázia- és elragadja az olvasót⁷, – magával ragadja migon-berken keresztül az ő eszményített mesevilágának gyönyörűen kusza szövedékébe. Követjük, elkábulva, megmámorosodva költészetének illatától, nyelvének zengésétől. látásának ihletétől, humorának édességétől.

így lett legédesebb elbeszélőnk⁸, legandalítóbb mesélőnk, magamnak is mogorva egyedüllét kellelten izgalmaiban, Rút könyvének kifejezése⁹ szerint, לְמִשִׁיב נֶפֶשׁ lelkem enyhítője. Ő volt legmegnyerőbb, legmegvesztegetőbb írónk. Ő tanította meg közönségünket mohón olvasni és a sorok közt olvasni is tőle tanultunk. Azokban

a fekete években, amikor a mosoly is fegyver volt, hát még a kacaj, elrejtette szívdobogató, vérpezsdítő izenetét humor nyilába, példázódás palástjába, torzalakok kiszólásába, anekdoták tühegyébe. () tartotta százezrekben írásai a honszerelmet, amikor azt mindenfelől oltogatták, feltárta az ország múltját lángoló lelkesedéssel, kirajzolta jövőjét fölényes ihletével, neki élt. neki dolgozott szívének vérév/ei¹⁰. És a közönség rajongott érette, értékelte a nagy mese-mondót, magasztalta képzelő erejének ötletességét, elbeszélő hangjának újszerű természetességét, szünet nélkül termelő tollát, amely ragyog, ríkat, nevetet, andalít.

Csodálta tollát, amelynek hegyére készen, kerekdeden, formásán szálltak a gondolatok, úgyhogy kézírata tiszta, csinos, alig van benne törlés vagy beszúrás¹¹.

Regényt tollba mondani nem tudott: tollbamondással csak Ierőművek jöhetnek létre. A műalkotás a toll alatt nő: az ő tolla alatt gyorsan nő, de tagozódása, csiszoltsága, formás volta, könnyedsége nem változik^{1 2}.

V. בעל קומה A tömegben s előítéletein tülemelkedő, kimagasló alak, az utolsó a látói lélek alkotó elemei között. Mint Saul király משבמו ומעלה vállán túl kiemelkedett a környezők közül. Az ő szemköre a tömegben fölülemelkedőnek tágult szemköre volt. Már első pályamiivében a zsidó fiúban, tülemelkedett az ellenünk élő, mind újból felszított gyűlölködő előítéleten. A nagy szív nemes (ösztonével megértette a zsidóság fájdalmát. Már 1843-ban keletkezett e korai kísérlete egy üldözött faj égrekiáltása.

A zsidóság gazdasági helyzetét egy hírneves zsidó író a szivacshoz hasonlította, amelyet a helyzet urai engednek megszúrnia magát, hogy utóbb saját javukra mindig újból kisajtolják. Hasonló képen látta ő helyzetünket és szánalmas voltát: a gyűjtő méhnek képében, amelytől a gazda elszedi a mézet.

Hosszú írói pályáján változatlan jogérzettel szállott síkra jogáért. Azt hitte mindvégig: hogy a szeretetnek is van hódító ereje. Volt is az ő korában! Nemesi levele a hazai zsidóságnak az a tanúságtétel, amellyel a zsidóság érdemeit bizonyítja a szabadságharc körül.

Amidőn a hazának minden másajkú népfaja fegyverrel támadt ellene, ugyanakkor a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatni a magyar nemzet, az alkotmányos szabadságnak megvédel-

mezésére: az a héber faj, amelyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sáncaiból, az a zsidó nép, amely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói között. És mégis szerette hazáját¹”⁵!

יְזֵאת הַתְּעוּדָה בִּישְׂרָאֵל a bizonyosága Izraelnek¹⁴.

A közhódolat fényében ragyogó, ércbeöntött délceg alakja בעל קומה nekünk örökvalló tanúnk leszen a gyűlölségnek örökké megújuló rágalmaival szemben. Elő tanúnk, mert a káprázatos képzelő erő fejedelme, a nyelv dús ércitelérének bányásza, halhatatlan költői alakok sugallója, az eseményszövő ügyesség tetőzése élő erő marad az utókor lelkében. A tomboló gyűlölséggel szemben élő tanunk marad, aki hirdeti a szeretet hódító erejét,

Az igaznak emléke áldásul marad! Amen.

¹ Nesl 38a Sabb 92a Rös Nesl. I. c. מְשִׁיבֵי -- ² Mikszáth 10, 107. -- ³ Ágái Hantok 87. -- ⁴ Kiss József összes költ. 272. -- ⁵ Magyar néhol. előszó -- ⁶ Mikszáth 19, 73 -- ⁷ 19, 64. -- ⁸ 19, 46. -- ⁹ Rúth 4, 15. -- ¹⁰ Mikszáth 19, 234. -- ¹¹ 19, 28. -- ¹² 18, 208. -- ¹³ I M I T 1907, 93, 121. -- ¹⁴ Rúth 4, 7.

MIKSZÁTH.

Be ne menjenek – a léviták, hogy lássák, ha fölfödik a szentek-szentjét, nehogy halállal haljanak.

I. Keskeny, sötét sikátor a Bajza-utca még az újjáalakult városban is. Erre néző szerény szerelésű, rideg földszinti helyiség-ben húzódott meg első napilapunk szerkesztősege. – Ez volt az új munkatársnak, a névtelen, szürke, pongyola külsejű fiatal embernek szállása is. Innen keltek szárnyra első szegedi írásai, itt lett keze alatt a tollharc támadó soraiból műalkotás, itt ismertük föl karmai-ból az oroszánt, a napi sajtó robotosában az ötletes, ügyelőt. A szokatlan eredetiség nyomán Szeged közönségének elismerése fölfödözte Mikszáthot; ebben az elismerésben fődözte föl Mikszáth önmagát.

A pusztulás megráz«) benyomásai, az ujjaalkotásnak sürgő élete megtermékenyítették képzelő erejét. Az irodalom öröklétébe bevitte a városteremtőket – szeretettel elegy maró gúnnyal írta le a városalkotó vezérkarát. Akkor még maró volt gúnyja. Még benne maradt néha a fullánk a gyulladt dagadásban, amelyet később enyhe humor, tréfás csipkedések írja lappaszt. Tőlünk indult hódító útjára: teljesült rajta az írás igéje: ha kezdeted csekély leendett, de végzeted öregbed ik nagyon.

II. A zsinagóga megemlékezik róla. nemcsak mert a nemzet egy része vagyunk és kijár a nemzet gyászából részünk, hanem megemlékszik róla, mert a zsidó neki a népelet alkotó eleme volt, mint a mágnás, mint a köznemes, mint a tót, a palóc. Az egyenjogúsítás szelleme él írásaiban. Első irodalmi kísérlete a sokajkú magyar nemzet egyik alkotó elemének köréből vette tárgyát. Mint hírlapíró a hírhedt pörben nem az akkori alantján) igazságügyi kormányzat felfogása szerint, hanem az igazságnak és az igazságot kereső első nagy közzválnak, Kozma Sándornak szellemében írta meg Nyiregyházán az eseményeket.

A fajnak igaz szeretete nem lett nála a fajnak buta gögijévé.

A szivárványhoz két színárnyalat kell, a magyar nemzethez sokféle árnyalata a fajoknak. Neki a néplélek légies alkatából fénykévébe tömörült a költészet sugara és minden sugár szálából egyaránt hímézé meséinek színes, hímes, iratos szőnyegét. A költő szilaj, csapongó képzelete átrepül a mindenség fölött és tündérvirágokból válogatja, színeit.

III. A nemzet szomorú leverésének esztendejében született. Letettük a fegyvert. Horváth Mihály, Jókai felvették fegyvernek a tollat, előkészítették Deák Ferenc országát. Ennek az országnak volt írója Mikszáth. Nem véletlenül szerződött ehhez az országhoz, amelyet a nemzet közakarata e héten győzelmesen feltámasztott: ennek a megbékült, fejlődni indult országnak irodalmi kifejezése volt. Közös tűzfalunk van a birodalom szomszéd részeivel: mindkettőnek rázkódtatás a közös fal lebontása.

És a közélet harcai, a viszongó széthúzás, a pártos felekezés közepette mindenki meghódolt az ő géniuszának. Még az ejtette sebért sem haragudtak a tisztak házban: kitüntetés számba ment a karcolatok sebét viselni.

Nem a visszanező kegyelet, a veleelő elismerés volt osztályrésze. Vele nem versenyzett senki.

És aki versenyen kívül állott: választói versenyben dőlt ki; aki világszerte a nemzet képviselő jelese volt, meghalt mint képviselőjelölt: a legkiválasztottabbat a választás megölte. Ez volt a legdrágább választás Magyarországon.

IV. Képzelete el nem apadó, vígan szökellő, gazdag erű hegyi patak. Ötleteinek hullócsillag-sziporkázása a tárlatok, világvárosok színes szökökútjának tűzjátéka.

Révedező poéta-szeme élesebben lát a nagyítónak szemlencsénél.

Nem láz, forróság, szenvedelem töltik el, nem a szertelenségek csillogtatása: a szív enyhe melegében terem költészete. Ezért a keresett feltűnés e korában tünemény, a törtető karrierek idejében – ragyogó pálya, a múltó szenzációk divatjában – korszakos esemény.

Nem volt rajta semmi sújtás: de minden ízében magyar volt.

Magyar volt, pedig szellemesen társalgott, mint a francia, fölényes flegmával irt, mint az angol, telve volt adatbőséggel, mint a

német, gondtalan mint egy indus; népe lelkével azonos mint a nagy orosz írók, meseszöví mint a kelet Hoherozádja. A mesélő készség csodája: az élt benne, ami Indiában a páncsátántrát, ami a, nép-mese világláró hamupipókéit szülte, akiket minden nép a magáénak tart, mert nincs bennük, csak tisztán emberi vonatkozás. Nem hiába írta:, tisztelet az elemzésnek, a bölcselkedésnek, az irányeszmének: de a meséléshez mégis a mese a legszükségesebb –

Legnagyobb írónk volt, pedig nem is volt író: mesemondó volt, a tolla csevegett. Nem veszett el a közvetlenség varázsa, amíg betűbe rótt a lomha kéz, nem tette nehézkesé a meseszöví csipke-ínomságát a fogalmazás megakasztó ereje, a toll bénító hatása, a betű ólma, a holt papír. Amily tompa volt, igénytelen és hangtalan beszóló szava, oly bájos volt és ígézó írott beszélgetése.

Fesztelen csevegése ünneplóruhája nyelvünknek, pedig- mindennapló köntösnek nézned. Irálya csiszolva születik mint a jegecedett kristály. Keresetlenségével nem vetekedhet a divatos pongyolaság, az erőltetett vaskosság. Jókai még a nyelvújítás tudatos alkotó eleme: Mikszáth a pallérozott, meggazdagult, újjászületett, tudatlan fejlőd nyelvnek első művésze. Ragyogó tulajdonságai a természetesség, az elevenség, a humor, a báj és a nyelv csudálatos muzsikája³.

Egyéniségének hódító varázsa, értelmének világossága, lelkének mosolygó, évődő bölcsesége, derús komolysága, kedves és okos. pajzán és józan humora, bő, gazdag, változatos tudása ömlik el írásaiban.

Élő, színes Fénykép, amit ír, de a valóságnál ragyogóbb: bú-bájos mása., színes árnyéka a valóságnak.

Nem a rútat, nem a szennyet keresi: a mindennapit rajzolja költői, szemvesztő tündérszínnel.

A mi világunkat rajzolja. A nagy világe lett, mert csak a magyar világe volt. Kelet népéről írt kelet népének. Ezért olvasta a nyugat. Mert nyugat, ideges, nemzetközi, léha nyugat van nyugaton elég. Ne gyarapítsuk: nekünk nem öröm, nekik nem újság!

V. Nincs nagyobb jótét, nincs írónak nagyobb sikere, mint derús pillanattal enyhíteni a hányatott embert, varázsálmot, szóni az ifjúság lelkébe, részvét könnyét csalni fásult agg szemébe.

Gondfeledtető, fájdalomnyhító, sebhegesztő, majd szívhez szóló, megindító meséi meghódították az olvasó szívét.

Akit Bede Anna tartozása, akit a Kapolyi József meg nem ríkat, akinek szeme a Jánoskáról írt csevegéstől könnybe nem láb- bad: az ne olvasson költőt többet, az az írott betűből érje be a logaritmus számsoros táblázatával.

Most öt siratjuk, aki úgy ki tudta csalni könnyeinket.

Volt idő. gazdag idő, amikor négyen voltak egymás mellett; Vörösmarty és Petőfi, Arany és Jókai. Azután ketten maradtak. Arany is kidőlt. Jókai magára maradt, A tőt atyafiakkal egyszerre mellé állott Mikszáth. Majd ő is egyedül maradt, Mellé nem jutott föl senki. Most árván maradt fejedelmi tolla árván. mint Paganini hegedűje. Lesz-e, akinek kezén megszólal a varázshagedű? Akinek kezén megszólal oly édesfájón, selymes-lágyán, oly olvadó, oly édes, oly bájoló harmóniában?

VI. A föld gondolkozik. Gondolatai virágok. Elhagyott ren- getegben: soha nem látott virág támad magától. A föld költészete ez. Az ő új gondolatai.

Az anyaföld költészete, új gondolata volt Mikszáth. Azért sze- rette úgy a mezei virágot: egytestvér volt vele.

Most visszatért az anyaföldhöz, mint a szírom, ha lehull.

A nemzet szíve félrevert harang: bús kongása átszáll a hatá- ron. Ugyan ki van még ebben a szegény országban, akinek átszáll halotti harangja az óceánokon?

Ünnepeltük őt. Azt hittük delelő verőfény, pedig búcsúzó napáldozat volt: azt hittük ünneplés, pedig megdicsőülés volt,

Látta megdicsőülését. Látta, hogy munkája a jövőé, a jövő nemzedékeké, a maradandóságé. Látta, hogy életben maradnak lel- kének alkotásai, hogy olvassák késő korok, olvassák nem kegyelet- tel, nem kutatásért, nem tudákosságból, hanem olvassák hálás gyö- nyörűséggel.

Szava jövendőben is szívekgig hat, mint a zene. amely mikor már elhal is. mintha még mindig zendülne a levegőben.

Az idők harasztja be nem takarja, századok moha be nem lepi a halott író beszédes ajakát.

Az ősapáról beszelt az írás, hogy elindult fiát föláldozni. Kérdi a hagyomány: hol volt a gyermek édesanyja, hogy a szörnyű utat meg nem akasztá? Felelik: nem tudta meg az elaggott anya csak harmadnap, hova indult férje a fiával. Ekkor hírül hozták neki, mi járatban volna egyetlen fia. És a fájdalom nem ölte meg a kővé

vált anyát. De ím, közéig élő fiával együtt a hazatérő apa, és az anyai szív megszakad örömében!

Ha a boldogság is öl, nem lehet boldogtalanság a halál: nem vég, hanem kezdet, öröklét, újjászületés, megdicsőülés.

Porhüvelyén diadalmaskodik az írás mai igéje a szentek-szentjét hordozó levitákról: he ne menjenek, hogy lássák, ha felfödik a szentek-szentjét, a boldogságot, a megdicsőülést, nehogy halállal haljanak, mert szemeik beelégültek a szentek-szentjének, a boldogságnak, a megdicsőülésnek látásától.

Alkotó szellemén teljesedik a mai prófétai ige: adom néktek az enyészetnek völgyét a reménynek kapujául. Amen.

EÖTVÖS KÁROLY.

Négyek az anyák, így szól az ünnepest verse. Négy az őselem, mindenek anyja, a mindenség állományának magra: a föld s a három, ami megelőzte¹, a víz, a lég: s a tik. Lz volt az óviláa-táplálta vélelem: אֵרֶבֶעָ טַבְעִים² négy a mindenek szülője, ősanysága. De jött a tudomány és szólt; nem négyek az ősanysák! Aristoteles négy ősanysága elem maradt a- népies beszédnek, de a kutató ész az írás igéjét teljesítendő: uralkodjatok”, legyetek úrrá a, föld minden alkotó eleme fölött, boncolt, oldott, elemezett, szétozlatott, különválasztott minden anyagot és az elemek, a tovább nem oldhatók. nem elemezhetők hosszú sorát lődözte föl s hámozta ki. Csak néhány hetes a kanádiumnak, a, piatín szomszédjának felismerése; ez a legújabb elem ezidőszerint utolsó a, vegyi elemeknek hosszú sorában. Lassan fejlődött az ember uralma a földi anyagok s erők fölött Lassú harcban állott az ember a viszonyok kedvezőtlen voltával, de lassanként bolygójának urává kezdett lenni a teremtés erőinek járombahajtásával. Győzelmes küzdése során az ember fia a szellem hatalmával meglepő mértékben bírta le az égalj veszélyeit, az évszakok szélsőségeit, az éj sötétét, a sivatag forró lehet. Megfékezte a tüzet, bilincsbe verte a villámot, hámba kényszerítette a villamos áramot. színes képet festet, széntelen gépet hajtat a napsugárral. megtanulta elővarázsolni a gyémántnak szilánkját. Huzala a zoltár igéje szerint a. földön végig nyúlik s a világ peremein vagon szava⁴, huzala száll országról-országra,, látatlan hullám röpi gondolatát a földgömb körül, a távol eseményeit vásznon látja eleven leperegni, felhők fölé repül és szem nem látta bolygók súlyát számítja ki. Ls most nyomán van annak, hogy lehet a levegőlég egyik akaratos elemét tűznász hevében más elemmel párosítani: a légkör eleméből fehérynét alkot és már-már azt hiszi, az ekevas elavul, mert függetlenné válik az ember a föld-termette kenyértől. A sok elem mögött egyetlen ősanyságot sejt a tudomány, egyetlen ősanyságot, amely

atomjainak elhelyezkedésével a létező világ minden változatát szüli. De a közfelfogás a nyelvben otthont nyert régi képzetét a régi négy elemnek még mindig őrizi.

Első elem neki: a föld. Soká, időtlen-időig fogunk megszántani, fogjuk Istent dicsérni, aki a földből kenyeret fakaszt s nem a lombikszülte kenyér lesz gondjaink, reményeink tárgya, hanem a kenyeftermő föld. Ezért folytatjuk a, harcot, a földért. A társadalomban folyik a harc a föld birtokáért. Évezredes megmerevedésből most ébrednek nemes lelkek a föld birtoklásának megértésére. A világban, a népek között folyik a harc a világ földjéért. Érette folyik most is a harc, a haza talajáért.

Folyik á harc kiömlő vérrrel, folyik garmadára, gyülő és szerte-szóródó temérdek pénzzel.

Négy pohár bor az ünnepi vacsora sorja. Negyedszer kér kölcsönt a haza. Zsebedbe nyúlsz, tárcádba, mindig újból, üdv neked: áldást tanulsz, mikor adni tanulsz!

Az első pohár a bornak, a megrohant nemzet hazafias, lelkesülő felbuzdulásának pohara volt. A második a kárpáti győzelmek során töltetett: nempihenő köznap pihegő munkája közben szóltunk mint az ünnep estéjén a második pohárral: másforma ünnepekre virrassz föl bennünket, amelyek szállanak felénk békének szárnyain! Nem elégette még meg az ellenség a kudarcot, ki akart bőjtöltetni. Jött a harmadik pohár, az asztali ima pohara, jött feleletül a harmadik hadikölcsön. Van még, amiért asztali imánk fölszáll: az éhenveszés veszélye elmúlt. Szükösen, de megvagyunk s adtunk harmadízben. És most jön a negyedik pohár, az alleluja pohara, az utolsó az ünnepest során: a negyedikkel hadaink, vitézeink, fiaink dicsőségét köszöntjük, győzelmes seregeinknek nyújtjuk a segítséget, az ébrékennyé vált tekének az ébresztő jelszót: győzzük kenyérrel, ha mindjárt kovásztalan is; győzzük legénységgel, ha mindjárt őszbecsavarodó vagy gyermekifjú is, győzzük vagyonnal, ha mindjárt az utolsó garas volna is.

Béke reményében születik ez a negyedik erőfeszítés. Adunk, ha bántottak is, ha sokat bántottak is bennünket. Az emberek bántottak, nem a veszélyben forgó haza, nem kenyéradó földje. A hazát nézzük. A hősiesség törhetetlen lökés¹ mellé álljon az áldozatkészség el nem álló lüktetése.

A második elem: a víz.

Vetéseinkre, virágainkra, venyigéinkre harmatért könyörgünk, az áldás cseppjéért, vízéért.

Dérharmat kísértett napok óta a napé jegyen viharainak zord szárnyain, de tudjuk, nem marad el a gyöngyharmat sem a nyár tikkadó évein. Tavaszí dér után a fű hegyi harmat következik, borúra és esőre derű és napsugár.

A tavasz hideg esője, zord szélvihara az ősz hideg esőjétől, zord szélviharától nem különbözik: de a tavasz ólmos esője mögött ott tudjuk a nap növekedő melegét. Tudjuk, sem zuhogó eső, sem észak hideg lehe nem állítja meg a tavasz jöttét, tudjuk, nem győz kikelet idején a lombszínnek őszi, méla, fájón szép, de múlásjelző égése, hanem győz a tavasz friss életfakadása, életkeltő verőfénye.

A fügefafa hónalján előpattan az apró bimbófüge s ha lefagy, előpattan helyette másik. És felébred a lélek tavaszí, lendülete, ha ázó, ha fázó is az ünnep reggele, fölébred, fölkel az ünnepnek ünnepi hangulata, felpattan, mint a napsütötte barkának szétpattanó himpora.

Első elem a föld: dómém, az ásványvilág jelzője: a második a víz: címéach, a növényvilág: szülője: a harmadik elem a tűz, az élő élet, a vér jelképe. Vértől gőzöl, tüztől füstölög a föld⁵, egy tűzben ég az egész világ, de örömtűz fog lángolni közel jövőben, ha összeomlik az irtózatós tűzkéve és a forró vér jutalma békesség melege leszen.

Vére csorgott hajdanta az áldozati báránynak. Nyárson pirult a tűzcsarát fölött s azután minden család a maga körében ülte meg az áldozat körül a békesség boldog együttes ünnepét, Új élet lángja csap föl a háború hamvától, ha maja elmondhatjuk⁶: tűzbe, vízbe kerültünk, de bőségre szabadítál. Feledhetlen lesz a nemzedék lelkében a véres kor megrendítő képe. A zsoltárral fog¹ szólni: Mint a láz ég kebelemben, tűznek lángja minden merengésemben⁷.

Negyedik elem: rúach, a szellem. A beszélő lénynek, cháj medábbér, az embernek fokát jelzi a lények fokozatos sorában. Neves kabbalista tanítása: az ember szépsége és tökéletessége a nyelv⁸. Rós hámedábberím: a beszéd nagymesterét temetik ma ősi sírboltba Veszprémben. A magyar szó mestere volt. A magyar beszélő mesterség száll, száll alá mindig jobban, jobban, – mondja Mikszáth, az élesszemű megfigyelő.⁹

A magyar beszélő mesterség utolsó nagy mesterei közül való volt Eötvös Károly, Deák Ferenc nemes fájának jellegzetes képviselője. Saját szavaival jellemezhetjük: őstiszta magyarság, lángoló ragaszkodás a nagy eszmékhez, sok magyar virtus és minden magyar könnyűvérűség együtt¹⁰. Az ő meggyőződése az volt, hogy a magyar a legnemesebb faj. de a legszerencsétlenebb nemzet a világoia¹¹. Nagy mesterré tette kedélyének sugaras melegsége, ruganyos elméjének szétbontó és egybekapcsoló ereje: nagy mesterré tette roppant ítélőképessége, villámgyors felfogása, mindent meglátó sólyomszeme: nagy mesterré a nyelv kincsének lelkében rejlő gazdagszerű tárnája, amelyből magyaros, de nem póriás, nem hevenyészett, nem rögtönzészzerű fordulatait bányászta ez a színes, színmagyar író. Találónan jellemezte kortársa:

Az Abbázia a vajdának főhadiszállása, ahol esténként bő corona hallgatja a nagy mesemondó, adomázó, stratégá, orvos, politikus, regényíró, zeneköltő, piktor, államférfi, történetbúvár, folklorista és jogász előadásait de rebus omnibus et quibusdam aliis.

Soha írásai színben, közvetlenségben, plasztikában nem mérkőzhetnek szabad előadásaival. Igazi veszteségnek tekintem, hogy amiket ott a nagy kerek asztal mellett évek óta nábobí pazarsággal szór el, gyorsíró nem rögzítette. Az előadottak érdeméhez ler szó. De ki törődik azzal az átkozott szürke valósággal, mikor látja az ember, hogy a vajda kezén kihajt a száraz kóró is, teletűzdelve mindenféle kedves virággal, zamatos gyümölcscsel. Közönség dolgában nem hunyás. Mint a jó cigány, ő is csak muzsikálni akar, ha van aki hallgatja¹².

Joggal mondhatta magáról: én a legmélyebb és leghatalmasabb eszméket is oly módon szeretem napvilágra állítani, hogy a nagyközönség lelkéhez találjanak utat¹³. És Veszprém megyének emlékező fiscusa, a színes magyar író, az aranyszájú szónok¹⁴ megtalálta az utat lelkünkhöz. Neve nem korszakjelző, habár egykor közéletünk hatalmas alakja volt, de írásairól méltán mondhatta ön-maga: van köztük sok, ami túléli koromat s minden kortársaimat. Mert nemzetem lelke, fajom szelleme s a magyar nyelv fensége és gazdagsága él bennük¹⁵.

Magvas volt beszédje, de behízelt, megnyerő, lebilincselő volt előadása. Játszi, tréfás, derűs volt adomás ajakának mosolyderítő, könnyűd pergése, amely átszarmazott utóbb gyorstermésű

író tollának röpködő siklására. De megvolt benne a szó izzása is, ha haragvó hévvel támadt, hogy a hazugság hátrahőkölve hnzódott rejtezködő odúba a, haragvó hév hangjának hallatára.

Így győzött gyakorta a közélet porondján, így az ítélő bírák előtt való bajvívásban. Így győzött legnagyobb, világszerte ügyelt mérkőzésében, a nyírségi nagy perben.

Vele volt ott sokoldalú, taglaló tudása, vele vitatkozó vívó-képessége, földérítő, kutató ítélete és ellen nem állható, megsemmisítő humora. De vele volt az igazság, vele a Kozma szellemében működő, nem pusztán s minden áron vádat, hanem színigazságot kereső vádhatóság. Akkoriban a vádhatóságot nem ragadta magával a feltüzelt közvélemény úgy, mint az ország pecsétjének akkori őrét, aki a tömegsugallás áldozata lett, behódolt az izgalmas szomorú-játék sűgőinek, csak kistrészt elvakult, jórészt csak színjátész rendezőinek.

Sok mindenféle feltámadt a háborús hazában, sok mindenféle holtak hitt rosszindulatot villanyoznak fel sötétcélú áramlatok és szervezetek, de a vérvádat nem próbálták felköltetni. Azt Magyarországon feltámadás reménye nélkül tette sírba Eötvös Károly. Hűsvét tájt földidézik még pogroméhes orosz kormányzók, – nálunk elavult. Elavult a vérvád, mint ahogy elavult már régebben iker-testvért¹, az ostyagyilkolás, a tördöfte vérző ostya vádja, amellyel a szervezett vakbuzgóság is régen áttall már előhozakodni. Nagy xigasztalás, hogy az örület nem halhatatlan!

De aki nálunk bátran, veszélymegvetve, tömeglenézően szembe szállt az örvénylő háborgással, a szervezett, hathatós védelmi! örülettel, annak kegyelet koszorúzza nevét, annak imádságba foglaljuk megdicsőülő emlékezetét. Amen.

¹ Sem. r. 15. — ² Ben. r. 14. — ³ M. I. I. 28. — ⁴ Zsolt. 19. 5. — ⁵ Joel 3. 3. — ⁶ Zsolt. 66. 12. — ⁷ 39. 4. — ⁸ Maar. haclóhuth 134b. — ⁹ Mikszáth 20. 125. — ¹⁰ Eötvös Károly, gr. Károlyi György 1. 182. — ¹¹ Eötvös K. 22. 255. ¹² Ágai. Utazás Budapestre. 244. — ¹³ Eötvös K. 17. előszó. — ¹⁴ I. M. I. T. Évkönyv 1902. 67. — ¹⁵ Eötvös K. 20. 6.

BEÖTHY ZSOLT.

וְיָהִי בִּימֵי יוֹסֵף מִסֵּט הַשָּׁמַיִם¹ Vala pedig a bírák bíraskodásának idejében¹.

A szentírás bájos idylljét, Rút könyvét tűzte ki épülésül a most beálló ünnepre eleink rendelése.

Az ős egyszerűség ellenállhatatlan varázsa ömlik el a rövid elbeszélés keretetlen jelenetein, színterén, szövődésén, szereplőin, Rút és Noémi alakján.

Megértő lélekkel köszöntjük e költői mű hatását. E megértő, költői hangulatot megértő lélek növelésében részes az a férfiú, aki hazánk tudósai közül legmélyebben hatolt be a költőiség minden alkotásának megsértésébe és biztos utakon járt a művészet méltatásában. Az árnyalás és színezés finomságával és változatos gazdagságával helyezte kellő világításba a felváltódó korok és váltakozó irányok alkotásait. A közízlés csiszolásán munkálkodott eredményes, tevékenységgel Jel századon át Beöthy Zsolt.

עַד פֶּה הַבַּיִת Eddig érij, ne tovább² szólt a halál anygala és Beöthy Zsolt életpályája megszakadt. Ez az עַד szócska éltének korhatárát rejtő számjelző betűk értékében. És ha csoportosítjuk ősi nyelvünk betűit, 18 alakban kínálkozik a 74-es korhatár számértéke. E hosszú sorozatból kiolvassuk, mint a csillagjós a csillagállásból, életének sokoldalú jelentőségét, méltató értékelését, velünk való vonatkozását. Mint szépíró kezdette pályáját, de első alkotásai őt magát nem elégítették ki. Merészebb ívelésű, taposatlanabb pálya vonzotta, és nagyobb lett a szépírók ítélő mesterének mint a szépírók versenyítársának. A novellairó ifjútól a nemzet nagy halottjág vezető lenyesik igazolta ifjúkorának pályaszölvő ábrándjait.

I. כִּי עַד הוּא בִּנְיָו – Tanú volt ő közöttünk³ ez az עַד is korhatárának jelezje tanú volt ő közöttünk. A régi dicsőség egy megmaradt orma, a síkság tág terére tévedt sziklatömb, a rónának felőtllő vándorköve. Bírónak maradt meg a boldogabb korból, hogy jogtaposás és jogkeresés közt perosztóul álljon.

A megátalkodott visszakozás e szégyenes korában messze hallék Beöthy Zsoltnak némasága. Kihallgatott, mert. túlélte korát. Az ő kora Deák Ferenc volt, amely Tisza István haláláig tartott. Ez a kor érlelte őt, ezt a kort érlelte ő.

Túlélte korát, de nem élte túl önmagát. Amit a tudás és tanítás terén teremtett, maradandó értékül maradt a nemzetre.

II. **שֵׁן כְּסִיב עֵינַיךְ** Hordd köröskörül szemedet¹, íme minden felgyült hozzád: ez a **כְּסִיב** is értékjelezője korhatárának. Lelkének tágas szemköre szokatlan, rengeteg tudást ölelt föl. Felölelé a világ-irodalom távoleső vidékeit, a művészi alkotások beláthatatlan tarka sorozatát. Összehasonlító, egybevető, érett ítéletét egyoldalú parlagi nemzetiesség nem zavarja. Az ő eszménye az emberi művelődés-közösségbe belekapcsolt nemzeti szellem volt.

III. **כִּנְסֵם כְּנֶדֶר טֵי הַיָּם** Gátba gyűjti a tenger árját⁵. **כְּנֶדֶר** Tengernyi kincset gyűjtött: a tudás és szemlélet kincsét. Sokoldalú gyűjtő volt: régi kor emlékeit, középkor óságtartóit, régzendült énekeit gyűjtötte, gyűjtötte nem külső tárgyakul, önmagának rejthelyére, mint a hőrcsög kincsezése, hanem közmeglátásra,, eltörölhetetlen lelki benyomásul. Benső látásának gazdag tárházai voltak a műtörténet kincsei, ki nem méríthető keiméliai ötletkeltő egybevetésnek, ízlésfejtő összefogásnak, ítéletélező kapcsolódásnak.

IV. **כִּיִּד כִּיִּד** Vízálló, mézshabarcos verem, – **כִּיִּד** is 74 amelyből egy cseppnyi sem sikkad el. Eleven tárháza volt képző- és íróművészet számlálatlan sokaságú benyomásának. A műalkotások különbözőségeit párhuzamban látta és meglepő párosítással tudta jellemezni az egyhaladású irányokat,

V. **עַתָּה רַע וְרָאָה** Immár tudj és láss”! **רַע** 74. Tudni a szépek történetét lehet könyv nyomán, de megérteni a szépet csak látásból lehet. Hatalmas meglátó erő lakott benne, áttekintő szemlélet élessége, végigpillantó összefoglalás szabatosága, Nem pusztá néző, látó volt olasz földön, Egyiptomban, a nagy világ műgyűjtő csarnokaiban.

VI. **כִּי כִּסְ יִדֵּן עֵטִים** Mert népeket ítél velük – e **יִדֵּן** szó is korhatárára utal. Népek, korok művelődését ítélte irányzó ítélettel. Döntő ítéleteiben a szépség törvényein túl irányítója a nemzeti alapon és célból való művelődés és szellemi haladás méltánylása. Irányzó lett ítélete, irányító, példaadó lett prózája, Méltán mondhatni róla, amit ő Kármán Józsefről mondott: a magyar nyelvnek és a

prózaí művészet stíljének oly tökéletes birtokában és az emberi szív létének leggyöngébb megrezdüléséig oly finom ismeretével írt, mint korában senki.

Stílusát nem lehet jobban jellemezni, mint saját szavával.. Prózájának folyamata és hangja mint a napsütötte szökőkút vize, oly könnyen, frissen, csillogóan és szabadon s egyszersmind oly tetszetős szabatosággal ömlik és szökell. Ahol színben legtarkább, ott is érezzük a tónus egységét: ahol hangban legváltozatosabb,- ott is harmóniáját. Az őszi ködök még agg korában is könnyen felszakadoznak lelkéről s a rét. virágai enyhén mosolyognak felénk a napszállat árnyékában.

VII. לִמַּד דַּעִת׃ A népet ismeretre tanította”¹. Ez a לִמַּד szó is korhatárának jelezője. Tanította a népet. A tanítás derék fokán is. felső fokán is lelke egész hevét vitte bele a nevelő munkába. A tanítás mestere volt és a mesterek tanítója.

Hogyan leszünk, ha a Beöthy Zsoltok végleg letűnnek? Elfogy a tudomány napjának melege és a felekezés kirendelt tudakosaival úgy leszünk, mint a fákkal az éjféλι nap vidékén. Nem hirtelen maradnak el a fás növények a sarkkörök táján, hanem eltörpülnek. A fenyves gyalogalakba megy át, a lombos fák előbb bokrokká, majd üstökükké fajdnak, vagy mint a nyír – kúszásra fogják a dolgot. Igen, kúszásra, versenykúszásra fogják a dolgot!

VIII. הַשְׁלִים לַיָּד׃ Szónoki felkérdezéssel izeni a próféta az érkező súnémi asszonynak: békesség vagy-e véled, békesség vagy-e uraddal, békesség-e a gyermekkel? Ez a הַשְׁלִים is korhatárára utal. Utóι nem ért, ragyogó szónok volt Beöthy Zsolt. Zengő, ütemes, fordulatos nyelven beszélt is. Írt is. Mesterileg ragyogtatta anyanyelvünk muzsikás kincsét. Előadása bevégezett, kerekded, klasszikus tökélyű volt, végleges simítása szobor, cizelált remekmű, utolsó ecsetvonásig befejezett festmény.

IX. לָפֶה נִסְלַח שִׁיחָנָא׃ z .tb Ez a נִסְלַח szó is korhatárát jelezi. A sivatag hajójának, a kétpúpú tevének sajátsága, hogy lekuporodtában reáarakott terhével csak úgy kel föl, ha elégen túl, ha erején fölül valót nem halmoztak reá. Innen a keleti szólás: teherbírás szerint öregbül a teve terhe. Teherbírás szerint halmozódik össze a közélet szereplőjének vállán a közteher. Roskadásig halmozódott Beöthy vállaira. Egyháza és iskolái, tudósteületek, íróársulások, a tanítás és a tanítók közérdekei – mind, mind reáhalmozódtak férfikora delén s

még inkább életének teljesítő őszen. Nem sokallta a terhet, mert lelkesülten szolgálta a közt mindhalálig.

X. יְהוָה יֵד בְּלִבְּךָ. Nagy szíved szerint¹⁰ – e בְּלִבְּךָ szó is korhatára – nagy szíved szerint adózzék néked a túlélők világa. Nagy szíve szerint adózunk mi is megdicsőülő emlékének. Nemcsak távolállott azoktól, akik a nemzet lelki életéből minket kikapcsolni akarnak: erős bizonyítékát adta annak, hogy a nemzet értékei közé soroz bennünket. A nagy képes irodalomtörténet megírására kezét fogott Alexander Bernáttal, Bánóczy Józseffel, Kardos Alberttel, Marcali Henrikkel, Radó Antallal és a munka többi társa közt is több volt a nem fajmagyar. De értékelésünk legnagyobb bizonyosságát itt adta Szegeden, ép most tizenegy éve.

Mikor amaz emléktábla leleplezésére Istenben boldogult atyám centennáriumára készültünk, váratlan izenet érkezett Beöthy Zsolttól, hogy ő is eljön. El is jött hivatlanul és az ünnep során fölszólalt. Két ok vezérelt ide, monda. Az egyik magyar lelkiismeretem intése. Zsidó honfitársainktól azt kívánjuk, hogy részesei legyenek a nemzeti munka lelkének, osztozzanak a magyar történeti léleken s ennek nagyjait a magukénak érezzék. Erezzék ezt úgy, mint Löw Lipót érezte. A mi kötelességünk pedig, hogy akik ily értelemben teljesítették éltük hivatását, a magunkénak tekintsük. Ennek a nemzeti kötelességnek érzete hozott engem ide, a magyar nemzetiesség egyik legnagyobb úttörőjének tisztességtételére.

A másik ok személyes természetű. Körülbelül ötven éve, hogy apám serdülő fiának (így pár füzetet adott kezébe, hogy tanuljon belőlük hazafiságot és vallásosságot. Elolvastam Löw Lipót e beszédeit s oly benyomást tettek reám, hogy máig sem tudtam elfelejteni. A szentírás és a magyar történet párhuzamos kapcsolása, és a szónokban lüktető hatalmas nemzeti lendület mély benyomást tettek reám.

Zsinagógánk a világlátott s a szépért lelkesülő férfiút annyira meghatotta akkor, hogy röviddel azután hitvesét és leányát leküldötte avval az izennel: kalauzoljam őket a páratlan szépségű, áhi tatkelő templomban.

Őt magát utoljára a Tudós Társaság könyvesházában láttam. Kedvessége változatlan, érdeklődése tanulmányaim iránt fokozott volt. És most onnan indult végső útjára: עֵד קִבְּרוֹ אֵנוּ הַמִּקְבְּרִים¹⁴ 74 éves korában temették onnan a temetők: temette az egész gýászba-

borult csonka Magyarország- és a letépett országrészek számkivetett, magyar lelkei. A Gondviselés kitűzte földi zarándoklásának határát: עַר כָּל יְמֵי הָאָדָם 74 esztendő összes földi napjaid¹² száma. Az életet levetkőzve beleolvadt elmúlóban a nemzet múltjába. יֵצֵא שְׁמִי עַד לְמִדְבָּרָא és híre gyarapszik a távolodó idők során¹³.

Annak a földi világnak, amelyhez tartozónak érezte magát, lehullott előtte függőnye: idegen volt e megmásult korban, talán könnyen vált is meg tőle. De bennünket megrendít az elválás könnyörtelen kényszere és a viszontlátás sejtelmes bizonytalansága és bánatos lélekkel keressük őt אָבִי עַד יִשְׂרָאֵל az öröklét Atyjának, a béke Urának örök békéjében. Amen.

¹ Rút 1, 1. — ² Jób 38, 11. — ³ Józsué 24, 27. — ⁴ Éz. 49, 18. — ⁵ Zsolt. 33, 7. — ⁶ S. H. 24, 18. — ⁷ Jób 30, 31. — ⁸ Koh. 12, 9. — ⁹ K. H. 4, 26. — ¹⁰ Zsolt. 29, 5. — ¹¹ Ézek. 39, 15. — ¹² M. I. 8, 39. — ¹³ K. H. 96, 15. — ¹⁴ Éz. 9, 5.

HIT

A NYOLCVANNYEDIK ZSOLTÁR.

Minő hívogatók hajlékaid seregeknek Ura!

Epedett lelkem és elfogyatkozott az It tornácai után, keblelem-szívem az élő Isten felé forrongtanak.

Így csendülnek meg a 84-edik rövidke zsoltárnak bekezdő szavai. Igéinek csengése öleli föl lelkünk ünneplő gondolatait; sorakozó versei foglalják szóba szívünk hálaadását.

מִי־יִדְוֶה מִשְׁכַּנְתֶּיךָ ד' צְבָאוֹת Minő hívogatók hajlékaid, seregeknek Urat Meglep ı újra és megragad lelkemnek mélyén templomom fénye, soká nélkülöztem varázsa.

כִּסְפָה וְגַם כִּלְתָה נַפְשִׁי לְחַצְרוֹת ד' Elepedt lelkem és elfogyatkozott az Úr e tornácai után, keblelem-szívem az élő Isten felé forrongtanak. Kerestem-kívántam eme boltívek fölemelő erejét, a szívek melegengető hevét, a hívek áhítatba merült gyülekezetét.

Új éve kezdődék szabadultom napján e szentély életének, amely megindult 18 esztendeje, amikor szólék a fölvatás befejezőjéül: ha feltekintesz a magasba, e fényes alkotás tetőző boltjára, amelyet körülcikáz a léglakó madár: ha nézed, pazar fényt mikor szór reá az égbolt, vagy ha fölragyog benne az emberfékezte vilám ragyogványos látomása: érzed, hogy ott, égbetörő ormán, ott előttünk, ott virraszt a Végtelen, az örök dóság, akihez fölzeng szívünkéből a hála zsolozsmája! **הַיְהוָה לְחַיִּיבוֹם שִׁבּוֹת שְׁמַלְכוּ בָּל שָׁמַיִם** De tovább cseng a zsoltár igéje **גַּם צִפּוֹר מִצְאָה בַּיִת** a madár is megtalálta visszatérve hajlokát és a fecske is fészket, oltárodát, amelybe helyeztesse fiait, ájtatbamerült lelkének gondolatait, seregeknek Ura. királyom, Istenem!

Tizenhárom hosszú hónap kelletlen pihenésének szomorú szakában, bús elnémulásában, fojtó hallgatásában idevágott lelkem. Szomorú esztendő volt, amelyből a tavasz kiesett, amelyből kiesett tavaszi hajnal varázsa, ébresztő madárdala. tavaszi estének lassú, méla alkonyodása, amikor a diófák megújuló lombja felett lomha

szármnyal suhan el a bagoly és suhogva csapong a denevérek raja ...

Az egész tórát végig hallgattátok azóta és már a nyolcadik szidra van soron, amelyet tavaly szomorú egyedüliség kínos magányában betűzgetek magamban. Az ünnepek egész köre bezáródott peszaeh leforgásától újból elmúltáig, sóvuajsz küszöbéig, míg végre újból szólhatok a zsoltár tovább esengő igéjével: boldogok, akik házadban lakoznak, szakadatlan akik Téged dicsérhetnek Í

עוֹבְרֵי בְעֵמֶת הַבְּכָא Boldogok, akiknek Te vagy erősségük, akiknek szívében a Te ösvényeid iránya, מַעֲיֵן יִשְׁתַּחֲוֶה: akik a siralomnak völgyvidékén vándorolva forrássá varázsolják át. A könnyeknek, a siralomnak völgyéből forrást varázsol a hívő bizodalom: kétségbeesést lebíró lelkierő fakad az áldatlan talajból, mint Mózes kopár sziklájából a bőerű, üdítő forrás.

Siralom völgyét vájta ki a közvélekedés tányérhordozója, a rothadás alkalmi elősködője, a korhadéklakó gyökerpenész ártó kelése. Armánymerő, patvartörő tollforg-atónak zabolátlan képzelete buján termetté mérges gombáit a gyűlölség melegágyának, a bűnözés emez áldatlan ágyasának.

De a siralom völgyéből forrást, üdítőt és bőerüt fakaszt a hit: תַּנִּיתָּהּ בְּרִבּוֹת יַעֲרָה מוֹרָה tanító igéje megpróbáltatásból fakasztja ellentálló, ki nem fogyó erőnek áldását, áldásnak védő, terítő palástját.

És tovább eseng az ige: יִלְבּוֹטְחִיל אֱלֹהִים a támadó hatalomtól hatalomhoz fordul, közvélekedés felkorbácsoló lazításától törvényhozó hatalom föl izgatásához, végrehajtó erő fölbiztatásához. a szótlan szenvedő pedig יִרְאֵה אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן keresi Sión istenének színét forró imádságban: ה' אֱלֹהִים צְבָאוֹת שְׂמֵחַ תִּפְלֵתִי Örökkévaló, seregeknek Ura hallgassd meg imámat: ה' שֶׁשֶׁשֶׁשֶׁן ה' אֱלֹהִים – mert világító nap és védő pajzs vagy Uram Istenein, ה' וְכִבְדֵהוּ יִתֵּן ה' rokonérző ragaszkodást és váratlan megdicsőülést teremt az Úr!

A rokonérző ragaszkodásnak el nem fogyatkozó megnyilatkozása a tudós világ testvérmunkásaiban és a hívek testvéri érzületében kárpótolta a szenvedőnek, a szenvedő hitvesének, gyermekeinek, véreinek lelkét. Ereztem, hogy idekűnn az én nagyobb családom, híveim gyülekezete vélem érez és kitart, rendületlen kitart mellettem, elküldve hétről-hétre rideg magányomba vigasztaló biztatásul lelkes vezérét, a kedvelt tanítványból vált atyai barátot.

Sorompóba lépett a védelem bátor elszántsággal, bölcs előrelátással, ki nem fogyó türelemmel, szívós kitartással, nyomozó körültekintéssel és osztó igazság: szelleme hatotta át a végső, döntő tényezőket.

Igen, meghatva vallom a zsoltár igéjével **הַן וּבְכִיר יְהוָה** rokon-érző ragaszkodást és váratlan megdicsőülést szerzett az Úr érdemtelen szolgálójának! Széles körök gyógyító erejű, jóleső rokon-érzését, becsülését megadta, megtartotta e komor napokban: **לֹא יָטַע טוֹב לְהַרְבִּים בְּתַמִּים** nem vonta meg az üdvöt a . gáncstalan járótól.

Tőletek elrekesztve is éreztem a ragaszkodó szeretet melegét és mély megindulással adok hálát minden könyűért, amely érettem hullott, minden imádságért, amely érettem fogantatott, minden bojlert, amely érettem sanyargott. minden gondért, amely érettem álmatlankodott.

És íme, most újból látlak benneteket, visszatértem – s ha merő aggastyánul is, de itt állok boldogan, hálát adni Istenemnek, hirdetni újból igéjét.

És íme, újból itt állok, ahova szívem vágyott és ajkam szól a próféta igéjénél: **אַל תִּשְׁמַח אִיבְתִּילִי** ne ujjongj, meghurcoló ellenem, ha elbuktatni akartál is. fölkeltem, Im sötétségben ültem is. Isten az én világosságom¹. Őt dicsérem a zsoltár végszavával: **דִּי צְבֹאֵת אֲשֶׁרִי אֲדַם בְּטַח בְּךָ** Istenem. Uram! boldog, akinek Tebenned vagyon bizodalma, boldog, aki hitedért szenvedhet, akinek szenvedésben megpróbáltatik hite: boldog, akiben az edzett idegzet tűzpróbáján gúzsba köti a kételyt a beléd vetett bizodalom. Boldog, aki Benned bízik mikor a zárka ajtaján csappan a csapózár, csikorog a tolóretesz, nyikorogva lordul a porkoláb kulcsa – aki akkor is, ott is szól a megadás hitével: – **כִּי שִׁשִּׁשׁ וְסִנְדִּי** világító napom és védő pajzsom az Ú! Amen.

*

Micha 7, 8.

FÖLSZENDELŐ. I.

I. Ezek az Én ünnepeim: hat napig végezzetek munkát.¹ Az Úr ünnepe az ember munkája, mert a hit megszenteli a munkát. Nem a pihenés óráiban, a munka szünetében akar beköszönő vendégül érkezni, a munkának, akaratnak, erőnek akar állandó rugója, irányítója, nemesítője, megszentelője lenni. Az embernek kitüntető méltósága: a munka, ezt hirdeti ennek az új háznak első jelképe jutalmazó kalászok közt ragyogó ekében. Arcod verejtékével egyed kenyeredet, így szól a büntető isteni ige, de az Urnak még büntetése is örök áldás: a munka áldását adta reánk s a zsoltár szent költője finom árnyalással zengi az 17r dicsőségét, szólván: Szénát sarjaszt a baromnak”-, de az embernek munkája, számára sarjaszt füvet: nem tartja el a teremtés az embert munka nélkül és csak sokszázados művelő munkával lesz gabonának kiadós szemévé a fűnek ösztövére magva.

A munkának, a tervelő ész s a dologtevő kéz munkájának ünnepére engedte az Úr, hogy ez órában egybeseregeljünk. hálaadással ünnepelni Előtte אֱלֹהֵינוּ הַיְיָ, aki jóságos és atyai irgalmával megérető velünk munkánk befejezését és megadta e hajlék megragadó látványának sikerében a hazai munkának, művészetnek, iparnak diadalát.

II. Ma verejtéktől gyöngyözik homlokod, az Úr parancsát teljesítet: az Ő parancsa teljesül, ha munkád után szombat nyugalma emel föl. Ez az új templom második tanítása és ez új templomnak tanítását akarjuk ma megérteni, megfigyelve, mit tanít színben, tagozásban. jelképes beszédben. A vásár zajából az Isten házában csendjébe, mindennapi törődésből szombatnak gondtalanságába szólít amott északon a második jelkép.

A munkának köszénfüstje s a nyugalom imádságának tömjénfüstje egyaránt ég felé száll: mindkettőben az Isten adománya nyilatkozik meg; felszáll imának szárnyán a felsőbb lét után epedő lélek, megifjodni kútfejében, megnyugtató orvosságot szerezni a taposó munka izgató hajszája ellen.

III. A szabadság ünnepét hirdeti a harmadik festmény amott délen s emitten északon: a szabadság ünnepét, amely a rabság századaiban nekünk az otthonnak lett ünnepévé. Ünnepi estéjének szertartása mint oltári szentség meghódította a világot, minékünk a háznaka oltára maradt a szentségnek helye: nekünk minden szertartása beszédes, édes emlék. A családi boldogság estéje a széderest. Kohó a családi élet, amelyben meglágyul a szív keménysége, kert, amelyben felfakadnak az üdv tavaszának rügyei. Tiltakozás a széderest a kor elborsolt ízlésével, elsivárodó érzületével szemben. Minél sihg obl) az élet, annál jobban állítjuk az otthon enyhádó csendjét, ábrándmelengető békéjét, üdvösségét.

IV. Öttagú szírommal s levéllel köszönt az írás tűzbokra az Úr megnyilatkozásának pünkösdi ünnepén. A tórának jelképezi őt könyvét, azt az igét, amelynek bennünk testté kell lennie, hogy életünket irányítsa, valónkát átjárja, érzületünket megszentelje. Hasson át, vezéreljen Isten lelke. Isten akarátja: ez a vallásos életnek lényege, tartalma, ereje, megvívhatatlansága. A szív s az ész, Ez eg s a föld összhangja: ez az Úr igéje. Ez az összhang, az a bűvös létra, amelyet a pátriárka, megálmódott, amelyen szárnyra kél az érzelem, megnyugszik a zaklatott kebel, elcsitul a szenvedély és boldogító mennyei béke csendül át a szíven. Az Úr igéje az élet forrása, a létviselő erő, amely visszaránt a kétségbeesés örvény-mélyétől. A vallás békerév, szélcsend a hit s a megnyugvás tengerszemének tükréből tündököl feléd az ég!

V. VI. Újévről, engesztelő napról prédikál egyező jelképekkel közbülső két ablakunk.

Hívek hálnak, évek születnek. Kegyelmének zörgetjük ajtaját, akinek kegyelme nem borul homályba s jóvoltának nincsen éjszakája.

A kürt szava- tudatra, ébredésre, eleven buzgóságra kelt: megállapodni kész s magunkba- szállani.

Ami vallásos érzület lappang a szív mélyen, azt napvilágra, délszínre hozzák a legszentebb napok. Valamikép a jövő év tavaszának rügyeit s bennök virágját, termését, gyümölcsét az ősznek nedvkeringőse szüli: azokép szüli az egész esztendő lelki hajtását, virágát, gyümölcsét az ősi, ünnepének szívújító szent érzése, megadása, vezeklése, bűnbánása.

Szárny a hit, de szárnyaszegetten jár a föld porán mint rab-

madár a lélek. És eljön az ős s mint ősszel a fecske napsugárosabb táj, dérnemismerő, télkímélte égaj felé száll, úgy vándorol lelkünk évente az ős nagy ünnepén sugárosabb, hőbb tájakra: hitefelelt sekélyről Színai béreormára, rideg tudásból lánglelkű hitbe. E hitnek magasbavágyó tekintete az ég azúr falán révedez, feltárja. a végtelenség bűvarázsát s menekül a tudás elégtelenségéből, vi-gasztalan, eszményülő csonkaságából. Megtalálja Istenét a lélek s a. bűnbánatnak hév imáiban a gránát lángzó karmazsin-sziromja szeplő-telen, hótiszta liliommá, varázsolódik.

VII. VIII. A gondviselés tanát hirdeti a sátoros ünnep. Ha a föld nem ad s az ég nem öntöz: ha életed vetését megcsipte dér. elverte jég: ha feldúlt kebelled, rom reménnyel, ha zúzottan állasz s vihartól tördelten; ha átérezéd a lét keservét és hányatol a kínok tengerén: ha bentörött a fájdalom nyila szívedben:, akkor az isteni vezérlő gondviselést hirdeti a győzelemnek pálmaága, bizalom s. reménynek örökzöld myrtusa, a lenge sátor árnya, amely alatt sivatagvándor őseidet az ő gondviselő keze megvédelmezé.

És szemben Rákhel sírja, az öröklétnek átkelő révzsámolya, hirdeti a liai ált legyőző kegyeletet, amelyet sírok éjjele sem olthat el, amint nem olthatja, el a lélek életét a halál. Mert a léleknek messze világol túlnan a, cél. mert nem hússzerkezet csupán az ember, idegszálakból finoman szövött, hanem olthatatlan szikra a lélek Belőled, kezdetlen és végezetlen!

És ósanyánk sírja mellett a nyitott tóra hirdeti a tóra öröm-ünnepét, alaptanítását az erkölcsnek, amelyet a templom boltíveire s oszlopaire írtunk: minden erény alapja az írás megszívelése. Csak egy van, ami szent, az Isten akarata. Ezt-az isteni akaratot telje-síteni az emberszeretben, nem a szívnek mással sajgó fájdalmas részvéteért csupán, hanem a hitnek kötelességszülő áldozatául, ez gyökere az irgalom ki nem merülő cselekvéseinek Izraelben.

IX. Az irgalom szolgálatát tanítja a purim örömmünnepének szertartása is: **סַתְנַת לַאֲשֵׁינוּ** ha bőségben dúskálsz, emlékezzél meg-az éhezőről: a meg nem osztott falat ne essék jól inyednek! Soha ne feledd, hogy religiód egész épületét mi tartja: az ige, az Úr imádása és az irgalom cselekvése!

S az örömmünnep ikerablakán a makabeus hősök emlékezete újul meg, akik hitért s hazáért harcolva győztek. És e vérünkkel táplált eszmehitnek zászlaját nem hagyjuk cserben mi sem!

A hitszülő múltnak drága örökét a hitszegő jelen el ne adja, el ne adja röghöz rögzött józanságért, gyermek gyávaságáért, szülői szívnek pulyaságáért.

X. Vérrel áztatott múltunk köt e zászlóhoz, egy szenteli fájdalom, amelynek hű tolmácsa a gyásznap ablakán a templom romfala, gyásznap ciprusa, a szétszóratás szélzavarta ballangója s a megújhdásnak vízhiján elaszó, de el nem vesző jerikói rózsája.

Szent emlékezés szenteli meg az ősi szentély ereklyéit amott, hol nyugatnak szálló napja aranyozza be ez igét: Szent az Egyetlenegynek

Igen, szent az Egyetlenegynek ez a ház, Őt hirdeti és az Ő igéjét tagolásában, jelképes színpompájában. Lelkünkbe írja az Egyetlenegy hevét az írás tűzbokrában, a csalódásban állhatatos hitet a történetek könyveinek keserű gyümölcsű indájában, a bűnbánat tanítását a próféta csudáfájában s a szerelem égi szikráját az Énekek Énekének barkás diófa-ágában.

Hirdeti a fejlődés meg nem szakadó történeti fonalát a hagyomány korában, midőn tágul nagy történelmi rázkódások nyomán kelet népének látóköre. Haladó művelődést, felszívott, áthasonított idegen tudást; jelképez nyugat dongáiban a hagyomány irodalmának egyiptomi vízi lilioma, örmény felföldről bevándorolt rózsája s Európa delének keletre szakadt patakmenti leandere. De mind c további fejlődés a kupolának szinte szabadon lebegő merész boltját beszövő csipkebokorral, az ősi hittel marad egybeszőve. Ezt hirdeti ez az új épület: nem akar lelketlen körengeteg lenni, hanem hirdeti tagolásában önnön rendeltetését, a négy világtáj felé az imának szentelt időket napkeltekor, napszállatkor, déli verőfényen, est szürkületében, és hirdeti ódon betűsoraiban az erkölcs alapjait, szülők tiszteletét, békeszerző törekvést az emberek között, irgalom cselekvését s az igének megértését, megértését annak az igének, amelyet a tízparancs táblái hirdetnek az oltáron s megértését a mindent felölelő igének, -amely az írás szívében, Mózes közbülső könyvének tizenkilencedik fejezetében van letéve s betetőzi az oltár oszlopos ívezetét s az ember erkölcsi gondolkodását egyaránt: **וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּאֹתְךָ** szeresd felebarátodat mint tenmagadat! Amen.

*

Nem hirtelen, heventes, meggondolatlan kezdés volt, amely az istennek új szentélyt kívánt emelni köztünk.

Hat évtized omlott el lőjünk fölött, mióta a régít felszentelők, gyarapult a gyülekezet számban, újjászületett városunk, külső díszben túlszárnyallak a lakóházak az Úr lakát.

És íme, a nagy, erőnket meghaladó munkát befejeztük!

Csordultig telt Keblünk hálaérzetével keressük színedet égi Atyánk, mert miénk a munka, de Tiéd az áldás!

Ki nem fejezhető vágyakozással, felmagasztosult érzélemmel sereglettük össze, hogy itt imádjuk szent nevedet, bemutassuk Néked az élőhit munkás cselekedetét, szívünk áldozatát.

Szenteld meg ezt a, hajlékot, élőhitünknek ezt a ragyogványos alkotását, amelyet nevedről kívánunk nevezni!

Istenem, szeretem a Te házad lakát, dicsőséged hajlékának helyét. Szívünknek gondolatát, lelkünknek gondját, kezünknek munkáját, erőnknek áldozatát halmoztuk reá a mi szegénységünk szerint, de tiszta lelkesedésével élőhitünk erejének.

A rideg, egyensúlyi, ható, feszítő, hordó erőket számító mérő-tudomány egyesült tervelőjének lelkében az alkotó költői erőnek művészi ihletével, hogy méltán ismételheti Salamon király izenetét Híram királyhoz⁴: mert a ház, amelyet építetek, rengeteg nagy. נִבְנָה: de azért csodás arányainak összhangjában. Mert csodás e mű nemes arányaiban, terének tagolásában, a hang fogásában, színek zenéjében, megragadó, istensejtető összhatásában.

Engedd immár, hogy a gyermeknek szeretetével s a teremtmény alázatával nyújtsam föl Néked e hajlékot trónodnak zsámolyául, neved lakóhelyéül, hogy gondviselő oltalmad alá helyezed az emberi kéznek alkotását: óvjad, hogy kímélje az idő, vész ne érje, hogy ne bántsa ég haragja, ember gyűlölsége. Szenteld meo. hálánk helyéül, vigaszunknak enyhéül, kétségeinkben menekvőül. sebhedésünk, vezeklésünk balszamául. Amen.

Az egy élő Istennek szolgálatára felavatom immár az oltár emelvényét, nemesmívű asztalát, amelyhez járulunk bánatban, örömben, áldást keresni a szívek frigyére, tanítását keresni az ősi széni igének, amelyhez szent áhítattal, fogadalomszülő buzgósággal közelgünk.

Az egy élő Istennek nevében föl avatom a szószéket, amelyről hirdetjük az ígét, amelyről hirdetni fogunk hitet s hazát, lánggal

égő, de nem hamvasztó tüzét hogy keltsük hitbéli buzgalomnak, honszerelemnek: fölavatom az ősi hitnek, fölavatom zengő anyanyelvünknek szolgálatára. Ne legyen közöttünk felekezés gyűlölsége, fajok torzsalkodása, hisz a szeretethez is kevesen vagyunk, mennyivel inkább a gyűlölet népfogyasztó versengéséhez. Versengés nélkül, de nemes versenyre kelve akarjuk megmutatni, hogy nem¹ vagyunk hazátlan lelkek, hogy nekünk ez a föld. még hanem ápol is. csak eltakar, még akkor hazánk, a kóbor lábat, kósza kedvet megkötő honunk.

Polgári békét hirdet e szószerék, a boltozatain képbe írott ige szerint: és lakozzék kiki szöllőtője alatt s fügefája alatt és háborító ne legyen.

ירושלים ארזי של עולם Hirdesse e szószerék, hogy Jeruzsálem, hogy a hit a világ fáklyája⁵: nem tűz a hit, hanem világosság: nem gyújt, hanem fényt szór. Világító szövetnek a hit buzgósága, világító szövetnek, nem nyújtó, csóva, nem máglyának kanóca, nem robbanó aknáknak robbantó szikrája.

Fölavatom az imádság könyvtámasztó polcát: buzgó áhítat járja át keblet annak, akit a gyülekezet ide küld. hogy a sokak érzése az ő szavában szálljon ég felé. Ne mormolja gépszerűen a könyvnek holt szövegét, hanem fakadjon szívéből az áhítat buzira Ima. amelytől megelevenedik a néma betű. hogy szálljon föl. mint a tömjén füstje buzgó ének szárnyán a fohász az Urnak zsámolyához. És fölavatom immár az Egyetlenegynek nevéhen a legszentebbet, az ige lakóhelyét. Mózes irigyládájának nilusparti enyészhetetlen fájával borítók, mert enyészhetetlen az ige. amelyet benne őrizünk évezredes kegyelettel: benne őrizzük törzsünknek létjogát, múltban őret. jövőben talpkövét.

Fölavatom a hitbuzgóság minden ajándokát vert ezüstben, arany paszományban, hímes selyemben, faragott fában, domborodó ércben, csillámzó márványban, amik fénnel telítve e házat, ragaszkodásunk, hűségünk beszédes tanúi maradnak. Fölavatom a gondviselés, jelképét, az el nem aluvó örök mécszet s vele együtt mind. ami pazar világosságot terjeszt köröttünk, a hithűség szerény mécsesét, a chanukka liliosos lámpáját és a jótékony kéz adományát váró perselyeket, amelyekbe névtelen, nemes áldozat jut szegényeinknek, elaggottainknak, elhagyottainknak.

Fölavatom végül az orgonát. Ha élettelen sípjaiban, fában,

ércben érzés kél, fakassza bennünk áj tat hevét, összhangok árjait lebegő merengés ringását;

ha ünnepi siráma hol zúgva, hol elhaló halk morajlattal tölti be a szentély íveit: szítsa életre a hitnek hamvahodó tüzét és Hozzád emelő zöngésében szülessék életre a buzgóság diadala, eget kérő hála zsolozsmája:

ha sértő hangzat feloldódik s a hangok zúrje összhanggá kulcsolódik, egyező békesség, ellentétfölordó szeretet fakadjon közöttünk is, némuljon el az élet vásári zaja, megifjodó lelkünk tanuljon véle sírni, véle örülni, imában elmerülni;

ha szárnyaló dallamok szárnyán kél a művészi alkotás kebléből az Úr dicsőítése, szálljon el rezgésében a lélek árnya, gondja, ködfoszlató sugárként hasson lelkünk mélyére, Hozzád híva a bánatot, a fájó lelkűt, a megtépett, panaszos szívűt, keltse bennünk részvét sajkását, roskadónak felkarolását, rejtelmes túlvilágnak sejtelmét;

s ha megzendül rajta ezeréves dallam, méla hangban, dúrakkordban Izrael ősi áriái, amelyekben sír a szenvedés és triumfál a csüggedetlen élőhit, keljen bennünk lángoló lelkesedés őseik hitéért, elődök örökéért, hogy lángszekerén a lelkesedésnek tündöklő trónodik emelkedjünk, dicsérve életben és halálban Téged, az Egyetlenegyet. Amen.

* *

A szeretet tüzében izzó szívvel megáldalak immár, akik eljöttetek közel s távolból, akik nem a különbséget nézitek a hitvallásban, hanem az ég felé emelő egyező jámbor érzületet a hit minden alakulásában, akik ebben a szenvedélytől, kétségtől feketült világban a hit szivárványának minden sugarát¹ örömmel üdvözlitek: megáldalak az Egyetlenegy nevében titeket, a hitnek szolgáit s a tanítás mestereit, a kormányzás, a polgári békesség s a jogszolgáltatás letéteményeseit, a trónnak s hazának védőit, a, nemzet fegyverét.

Megáldalak titeket, én édes véreim és atyámfiái, akik eljöttetek, a hitfeleknek örömeiben hogy szent örömmel résztvegyetek; megáldalak téged én szeretett gyülekezetem, a te gondviselés-szerű vezéredet s akik véle el ülj árnak munkában s áldozatban, mindnyájatokat, akik a nagy munkában fáradatlan munkával szorgoskodtatok.

Légy áldott te, akinek lelkében a terv szülemlett: **הכל בכתב מיד** ⁶ . . . כל מלאכות התבנית akinek keze művészi révedezésének pazar gazdagságát reáírta legapróbb részletére e dicső alkotásnak: legyen áldott minden dologtévő munkás és művészi kéz, amelynek formáló erején a gondolat testet öltött, minden áldozatkész szív, amely bennünket a megoldhatatlannak látszó művészi feladatokban Ílléirei gyámolított.

Te pedig, én szeretett gyülekezetem, aki befejezted emberfeletti áldozattal ezt a nagy alkotást, érezz ma boldog büszkeséget: betöltéd, tetté váltottad, amit égő istenszomjod kért: **בשא נבנה טרים** ⁷ **טראשין מקדשנו** És ha feltekintesz a magasba, e fényes alkotás tetőző boltjára, amelyet körülkikáz a léglakó madár, ha nézed, pazar lényt mikor szór reá az égbolt, vagy mikor felragyog benne az ember-fékezte villám ragyogványos látomása: érezd, hogy ott, égbetörő ormán, ott felettünk, ott virraszt a Végtelen, az örök Jóság, akihez fölzeng szívünkéből a hála zsolozsmája. Halleluja – Amen.

* *

¹ M. 10, 27, 3. — ² Zsolt. 104, 14. — ³ 26, 8. — ⁴ Krón. II, 2, 8. — ⁵ Ber. r. 50, 5. — ⁶ Krón. I, 28, 10. — ⁷ Jer. 17, 2. — * A felszentelő beszéd a szegedi új zsinagóga ablakainak és falainak jelképes festményeit magyarázza.

FÖLSZENDELŐ. II.

Szóla az Úr Mózeshez, mondván:

Parancsold az Izrael fiainak, hozzanak neked tiszta, sajtolt olajat világosságnak, hogy szüntelen világító mécsesek égjenek. A bizonyágtétel suporlátján kívül a gyülekezetnek sátorában rendelkez el azokat az Áron. hogy mindennap estétől fogra reggelig égjenek az Úr előtt, örök rendelés szerint a ti utánatok valóknak¹.

El ez az örök rendelés az utánuk valóknak körében máig: átalakulva a jeruzsálemi szentély pusztulása után. elemeiben s lényében módosulva él az új Sion ölen. a zsinagógában, amely Sionnak oltára helyett gondolja a hitnek szüntelen világító mécsét.

Az elpusztíthatatlan Izraelben feltámadott az elpusztult Sion.

Mert imígyen ezöl a régi tanítás: כל הטובות והברכות והנחסות שמביא הקב"ה על ישראל מציין מביא Minden üdvöt, áldást és vigasztalást, amit az Úr Izraelnek szánt. Sionból hozza néki el. Hét példán mutatja be az” írás igéiből a régi tanítás e tétel igazolását és hét vonatkozást emelt ki az írás szombati szakasza a szentély körül, amelyek az új Sion körül is tanulságosak².

A pusztai frigysátort fölváltotta Sion szentélye: helyébe a gyülekezet sátora, a zsinagóga lépett. Az ős Sion helyett az új Sion minden áldás, üdv s vigasznak kisugárzó pontja.

I. תורה מציין Sionból ered a tóra és az Úr igéje Jeruzsálemből³.

Mi maradt meg Sionnak templomából?

A bizonyság, a tóra frigy szekrénye: העדות. Meg-maradt, hogy őrizze a messiási ígét. az emberiség egységének hitét, tanítsa annak a jognak jogtalanságát, amely nem egy mértékkel mér minden ember fiának. Sokféle az ember hite. sokféle a szertartás. – még mindig sokféle a pásztor és sokféle az akol: de a jog csak egy lehet az emberek egy-egy társulásában, egy álladalom alkotó elemeit csak egy jog foghatja körül.

Egy jogotok legyen, az idegen olyan legyen mint a bennszülött⁴. Egy emberpár az emberiség őse: egy jog az, ami utódai-

val születik. Milliók könnyébe, milliók boldogságába, milliók vérébe került, amíg e három szót: **בְּנֵר כְּאוֹרֵה יְהוָה** a jövevénynek s a ben-születtnak joga egy, az ember megszívelte, pedig hány évezrede, hogy Sionból eredt e tanítás s az Úr igéje .Jeruzsálemből!

II. **לֵשׁ צִיּוֹן** leszáll a Hermon harmatja Sionnak ormaiig láthatatlanul, mint a hitnek malasztja leszáll a szomjúhozó lélekre.

Megmaradt Sion szentélyéből **פְּרִכַת הָעֵדוּת** a bizonyság supor-látja. a frígyláda kárpítja.

Nem csupaszon, fosztoran, ridegen, számvető nyerseséggel áll előttünk a hit. Leszáll a harmat láthatatlanul szürkület idején s megesi a pástot: a hit alázata így várja, az égi megnyilatkozás harmatját.

A végtelennek rejtelmét kárpit borítja, a taglaló ész utol nem éri: a sejtelem sejdítő érzete emeli hozzá a szívet.

Ez a mi korunk mindent felfokoz: fokozza lázasan a forgalom szárnyalását, a hírnek röptét, a fényező világot, a munkának versenyét, fokozza a felekezetiiséget is – csak egyet nem fokoz: a hívő lélek odaadását, a szív sejtelmes hitét, a hitvalló kebel malasztos érzetét, tántorodatlan hűségét.

Nem egyet láttunk megtántorodni: vannak, akik itt hűséget szegnek, hogy hűséget esküdjenek amott, ahol jutalmas a hűség álnok esküje.

És ez az új Sion hirdeti azért a hithűséget, a ti tántorodatlan ragaszkodástokat ősök örökéhez, vértanú jutalmához: hirdeti fennen Sionnak üdítő harmadjára való szomjúhozástokat!

Fényfogó ködön át szűrődik a hit sugara: forrása meg nem fogható. De boldogít a hit: hűs harmatja életre kelti a szív letarolt sugarát, elasztott pázsitját. Boldog, aki a kárpit mögött megsejti az eszmét, az elfedő suporlát mögött a véges fölött diadalmas végtelent!

III. **שִׂמְחָה צִיּוֹן** Sion lelki öröm forrása legyen azoknak, akik gyakorolják az Isten házát, ez új Siont. Megmaradt a régi Sionból az ég-ő mécs, a gondviselés jelképe **יְיָ יִתְּמֵד**, megcsillanó, csekélyke, de gonddal őrzött örök lángja biztató jelképe az örök irgalomnak., amely nem szunnyad s nem aluszik. Ki nem apadó lelki öröm forrása a felettünk virrasztó Gondviselés üdvösséges hite: **שִׂמְחָה צִיּוֹן** megtanít, hogy a próféta igéje szerint az ég jeleitől meg ne riadjatok .

Öröm fakad Sion hitéből. A prófétai ige szerint: jöjjenek Sionba vigassággal, örökkévaló öröm. van fölöttük, ujjongás és öröm veszi körül őket, eltávolodik tőlük keserűség és sóhaj.

IV. **הַיּוֹם מִצִּיּוֹן**⁸ oda parancsolja az Úr az áldást és életet mind-örökké: a vallásos élet innen terjed, itt központosan, **לְבוֹנָה זָכוּה** tiszta tömjén füstje helyett buzgóságos imának zsongása tölti be. Szombaton olvastuk: **וַיְדַבֵּר מִשָּׁה אֶת מוֹעֲדֵי ד' אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** Ide gyűjt bennünket hajnal hasadása, esthajnal pírja, szombat nyugalma, ide szólít a kikelet húsvéti szabadságünnepe tavasz szzirombontó sugara, az ige leszállásának pünkösdi ünnepén rózsakeltő nyár derűje, ide szólít, lia újul az esztendő, gonddal terhes szívünk buzgó fohásza, vezeklés hosszúnapiján a bűnnek örök irgalmat kereső tudalma, a sátrak .pálmás ünnepén a takarás idejének hálaadása, a tóra öröme ünnepelő körmenethez a kisdetek zászló-sokadalma: ide hí tél derekán őseink utolsó győzelmes felkelő harcának gyertyás-ünnepe, tél alkonyán a végenyészettől való menekülés farsangi öröme, Eszternek emléke. És ide hívnak a hazának örömmünnepei, a nemzetnek gyásznapijai.

Igen, **הַיּוֹם מִצִּיּוֹן** a vallásos élet kiinduló pontja, összegyűjtő góca az Isten hajléka, amelyben felszáll imánk, mint a tömjén gomolygó füstje, mint az illó olajnak illata a szent zsoltár igéje szent: szálljon fel imádságom mint a tömjén Eléd⁹!

V. **יְשׁוּעָה מִצִּיּוֹן** A mi üdvösségünk is¹⁰ Sionból ered.

Egyedül a hit üdvözít, de nem egyedül egy hit üdvözít. Kiki hitében üdvözül: **הַסְרִי אֲמוֹת הָעוֹלָם** minden népek jámborai üdvözülnek, így tanítja eleink jámbor érzülete.

Egy atyánk vagyon mindnyájunknak s az apának irgalma egy szeretettel ölel föl mindnyájunkat igaz érzésünk, őszinte hitünk igazsága szerint. A mi keblünket hitünk üdvözítő malasztja tölti el: gyászban, borúban otthonunkká leszen **אֹדֵל מוֹעֵד** a gyülekezetnek e sátora.

Bezárt szívednek zára felszakad, ha örömmek, elégtelenségnek olvatag érzése ide vezérel, hálaadó szent' érzés örömmek napjain, megnyugovó, vigasztalódó megadás a bánat megpróbáltatásaiban: nyújtsa az Úr Sionból az Izrael üdvösségét!

VI. **בְּרִיבָה מִצִּיּוֹן**¹¹ Az áldás is Sionból ered. A békés közélet összefogó ereje emelte a templomot, a békés közélet alkotó erejét zsendíti a templom.

Nem maradt meg a papok ősi előjogából semmi, csak az áldás, amelyet Áron vérei reánk adnak ma is.

Áldás lebegett fölöttetek, e gyülekezet újabb fejlődése fölött. A félhold idejében a spanyol föld nemes menekültjeiből találtak néhányan menedéket itt – de hetven év előtt alig félszázán voltak¹².

Élő hagyományotok szerint lefogytak utolsó családig a bánási végvidék e szabad katonai városában. A hazához visszacsatolt, fejlődésnek indult városban emelkedő, békés fejlődés tekintélyessé, életerőssé gyarapította a hívek gyülekezetét, amely ez új Siont emelte. A zsoltár szent igéjét teljesíti az Úr rajtatok: megáld az Úr Sionból tégedet!

VII. **לְיוֹצֵי**¹³ Sionból, a szépség koronájából, felragyog az Úr.

Káprázatos az ember haladása, az emberi munka fejlődése. A régiek egyszerű szerszámját, amely időtlen idők óta kísérte az embert, a csiholt kovát, a súrlódó malomkövet s a verődő motollát, a tőkevágó fűrész, a suhanó kaszát s a kattogó csákányt, a zuhanó szekercét, a villogó fejszét s a koppanó kalapácsot felváltotta, elavítottotta a zökkenő kerék, a görrenő gépely, a tengerszelő gőzös, a tűzszemű vastáltos, a száguldó gépszekér, a leigázott villám s a légmadárral versenyző röpű. Teljesül az írás igéje: uralkodjatok a tenger« halán s a légnak szárnyasán¹⁴.

A teremtés törvényeit megismeri, erőit irányítja az ember és anyagát formálja, másítja: a teremtés mögött a teremtőt, a törvény mögött a, törvényhozót, akiben gondolat volt, ami törvénné válik a teremtésben, akarat volt. ami erővé, valósággá válik a külvilágban – a Sionból felragyogó ige hirdeti. Onnan ragyog fel **לְאֵלֵינוּ** világosságul a mindent összefoglaló ige, Izrael örökéletű tanítása az Egyetlenegyről.

A szentély papjai elvérzettek a rombadült oltáron, de a próféta igéje túlélte a pusztulást, a templom rombadóltét, a nép elszéledését és Sionból hirdetjük ma is, két ezredév után, ég és földnek egy Urát.

Az Ő nevét hirdetjük **יְהוָה אֱלֹהֵינוּ**! Az Ő nevében hirdetünk hitet s hazát, hirdetünk erkölcsöt, erényt, hirdetjük emberszeretet gyakorlását.

Silány tagadással szemben buzgó hitet; a nemzetköziség: zagyva áramlatával szemben hazát: a nyegleséggel, cédasággal szemben erkölcsöt és erényt, a széthúzó gyűlölettel szemben az emberszeretet isteni igéjét.

Az Ő nevében szenteljük föl immár részeiben s teljességében ezt a hajlékot, buzgóságotok áldozó oltárát, új Sionját.

Fölvatom ez új tórákat, a Mózes könyveit. Az Izrael népének lelke, lényege, értéke, gyökere ez a szent könyv¹⁵. Változatlan alakban őrizzük másíthatatlan tartalmát évezredek óta: belőle fakadt az egész. mívelt világ hite.

Nem a gépoly holt munkája, sokszorosító forgása gyártja tömegben, hanem egyenkint rója hátyára imádságos lélek verejtékes, mécssein szorgalma. Pólyába göngyöljük. selyembe takarjuk, mint az anya feltett csecsemőjét, mert lelki életünk, létünk alapja, jogcíme, nemesi levelünk ez a hátyatekercs. Ebben dobbant meg először isteni szóra az emberiség szíve. Háromszoros összefüggésben rejti szívében ezt az igét: **יִאָדַבְתָּ** szeresd! **יִאָדַבְתָּ אֶת־דְּאֵלֹהֶיךָ** Szeresd az Urat. Istenedet¹⁶! Hiszekegyünk mindennapi imája ez az első. **יִאָדַבְתָּ יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּסֵדֶךָ**.¹⁷ Szeresd felebarátodat mint tenmagadat cselekvésünk irányítója ez a második¹⁸. És hogy e másodikat teljesen megértsük minden emberre kiterjedő jelentőségében, magyarázza 5i harmadik: Mint a beiszülött. olyan legyen nektek az idegen. aki nálatok időz **יִאָדַבְתָּ לוֹ בְּסֵדֶךָ** s szeresd őt, mint tenmagadat.

Fölvatom a frigládát, az Úr szövetségének szentségtartóját, kincsházát, amely Izrael egyetlen ereklyéjét őrzi. kárpitjait és szent szerelvényeit, elődök buzgóságának. utódok áldozatkészségének maradandó tanújeleit.

Fölvatom az imádság zsámolyát s az imának olvasó asztalát. amelyről felszáll a gyülekezet imádsága, foganatos könyörgő szava. a serdülő ifjú szent fogadalma és a hitvesi hűség esküje, amelyen olvassuk az Úr törvényét s a próféták ihletett igéjét. Fölvatom az örök mécsset, a gondviselés jelét, föl a szószék könyvtámasztó polcát. Legyen s maradjon tanítószéke a gyülekezetnek, válják elevenné és hirdessen eleven hitet e sivár időkben: meglelégedést az elégedetlenek, vigasztalást a kesergőnek, enyhülést a megfáradottnak, hirdesse gyökérverő erővel a próféták szózatot igéjét, beszédes ajakkal a hitnek bizodalját.

Fölvatom az orgonát. Áhítatkeltő, bűgő szava visszazeng a kebelben: a szívnek minden húrját megrezegeteti, ha az énekszózzat elvegyülve megcsendíti ünnepnek dallamát, emlékkeltő ütemét, szombatnak énekét, örömmek gyorsléptű, repeső dalát, gyásznak lassúdád, lágy danáját. Áradjon szét a hívek épülésére sokzengésű, éleshangú s öregszavú sípjából egybezengő összhang¹, feloldódó széthangzás. egyező zöngés, rezgő zsolozsma, csengő halleluja, befejező amen.

És fölvatom ezt az egész új Siont, az egész hajlékot, pitvarát, a férfiak hajózzatát s a nőknek karzzatát. Fölvatom pihenő révpartul az élet zaklatásai közt. hogy töltse be szülő imája, gyermek áhízzata, anyának hálaadása, hívek könyörgése.

Legyen a gyülekezetnek egybefűző kapcsa, az áhíthatnak malsztos otthona, a csüggedőnek lendülése, a bánatosnak vigasztalása. Virrasszon felette az Urnak irgalma s ragyogjon lel I d lőtte a hitnek kelő napa, hogy teljesejdk rajta a szent zsolttár igéje:

Uralkodik az Örökkévaló mindörökké. Istened Sion nemzedékről nemzedékre! Halleluja!

Megáldalak immár az egyetleneknek nevében, én édes véreim és atyámfiak!

Fölszáll szívem: könyörgő szava a Magasságbeli mennyei trónjának zsámolyához, hogy áldását kérje a királyra, aki csodás aggkor erejével, 80 esztendő leszűródött bölcsességével országolva, időz most híi magyarjai közt: a hazára, amely polgárainak bölesességétől várja most sorsának békességes fordulatát; a haza, fegyverére: a vitéz haderőre: a jognak pallosára: a törvény bíraira: e városra és határára, lelkipásztoraira és világi hatóságaira, minden ajkú s mindéi, hitű lakóira.

Megáldalak téged is. híveim buzgó gyülekezete. vezéredé! vezérlőidet s vezérléttidet.

Akik ezt a szentélyt emelték serkentő biztatással, kineseáldozattal, szívós kitartással:

akik megalkottatok nemzeti jelleggel, művészi ihlettel, szerkesztették iparos tudással, a lélek gondolatával s a munka verejtékével:

az Úr áldjon meg benneteket és őrizze meg buzgóságos hitét, lelketeknek:

az Úr világíttassa felétek arcát és fogadja védő irgalmába az M imadásának ezt az új Siónját:

az Úr emelje felétek arcát és adjon néktek békét: békét e hazában és békét a városban, békét a házban és békét a gyülekezetben. békéi a földi létben és békét az öröklét glóriájában! Amen

¹ M. III, 24, 1-3.   ² M. Tállm 14, 6. Bacher Ag. Pal. II, 430.   ³ Ézajás 2, 3.   ⁴ M. III, 24, 22.   ⁵ Zsol. 133, 3.   ⁶ Ézajás 35, 10.   ⁷ Jerem. 10, 2.   ⁸ Zsol. 133, 3.   ⁹ 141, 2.   ¹⁰ 14, 7, 53, 7.   ¹¹ 128, 5.   ¹² Füzyes. Magyarországban s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 1840. VI, 200.   ¹³ Zsol. 50, 2.   ¹⁴ M. I, 1, 28.   ¹⁵ Sz. hachimuch 612.   ¹⁶ M. V, 6, 5, 11, 1.   ¹⁷ M. III, 19, 18.   ¹⁸ 1, 1, 31.

LÖW LIPÓT

Ez az áldás, amellyel megáldotta Mózes, az Isten embere, Izrael fiait halála előtt. Mózes, így szól a régi tanítás, egyike annak a tíznek, akiket az írás **אֲנֹכִי אֶלֶּם אֱלֹהִים** az Isten emberének, a Gondviselés emberének nevez¹.

Új jelenség a százados ünneplés a zsidóknak körében. Az első százados ünneplés két évtizeddel ezelőtt Rapoportnak szólt (1890 VI. 1.), a történeti kutatás megalapítójának közöttünk. A középkor utóhatásai alatt vajlódó hitfeleink² a múltaknak emlékeit nem szívesen újították fel: ezért késtek a régieknek megünneplésével.

Németországban hitfeleink az utolsó esztendőben és a most folyó évben öt centennáriumot ünnepeltek, ünneplék Riessert. Frankelt, Hirscht, Geigert s ünneplik ez év utolsó napjaiban Rhilippsont. Ünnepték közjogi állásuknak előharcosát ünnepték a mélyreható talmudkutatásnak megalapítóját s a hitbuzgóság megújítóját, ünnepték a történelem követelte fejlődésnek kiváló előharcosát és ünneplik; i felekezeti sajtó megteremtőjét.

Amit odakünn a német zsidóság¹ megosztva ünnevelt, azt idebenn az országban egyszerre ünnepeljük: mert mindannyiuk hivatását hazánkban az az egy ember töltötte be, akinek ma üljük meg kegyelettel centennáriumát.

I. Az első, akiről az írás azt mondja, hogy Isten embere, Elkána, akiről egyebet nem jegyzett fel az írás, mint családi életének bensőséggel teljes vonásait.

A családi életben volt hü apánk nekünk az Istennek ez embere. S minő boldog, volt a régi, a szükös viszonyok közt, amelyekben élt anyánkkal együtt, amikor anyánk a hónapnak elején beszerezte s félretette a levélbélyegeket, hogy teljék a hónapon át távollevő gyermekeinek levelet írnia. Azok közt a szükös viszonyok között minő szeretet lakott az apai házban, nálunk! És hogy ért reá a

tudós kutató, a közéletnek harcosa, hogy ért reá a tudomány feladatai, a közélet harcai, a hivatal gondjai közt foglalkozni velünk, gyermekeivel, akik itthon voltak és azokkal, akiket már a távolba engedett. Ritkán voltunk nála egyszerre többen itthon, csak egyszer látta együtt tizenkét gyermekét. A tegnap lefolyt ünnepen volt negyven esztendeje, hogy születésének ünneplésére egybesereglettrik tizenketten s együtt voltunk mindannyian Téged kivéve, akit a gyermeki kegyelet most tengeren túlról hozott haza.

Most együtt vagyunk testvérek, megfogva. Nincs közöttünk Malink, akinek utolsó műve bevezető részében vérző szívvel állított emléket, Rézikénk, aki az apának gyászévében hunyt el, Tóbink, aki holnap lépett volna életének 68. esztendejébe s akinek elhunyt a héten 31-edik évfordulóját éri, Dórink, akit gyászának e bánatos esztendejében akaratlan is az élők közt keresünk megszokott helyen e hajlóknak padsorában.

II. Micha, a próféta volt a második, akiről azt mondja az írás, hogy az Isten embere.

A prófétai küldetésnek egyik alkotó eleme a lelkipásztori hivatás. És minő lelkipásztor volt ő elbűvölő modorával, amely kicsinnyel-naggyal egyaránt tudott bánni, akik eljöttek hozzá részvevő tanácsért, vigasztalásért és biztatásért! És minő lelkipásztor volt, a szószéken ha állott! Minő elragadó volt a benyomás, minő lelkesítő volt a hatás, amidőn megszólalt az ősz lelkipásztornak ajaka.

Félszázada múlt az idei peszach ünnepén, hogy a nemzetnek feltámadását ünnepelte. Aki jelen volt. el nem felejtí soha. Széles e hazában a híveknek gyülekezete templomot ha szentelt, ha a hazafias kegyeletnek ünnepeit ülték, amikor az egyenjogúságot ünnepelték hazaszerte, az ő szava csendült meg. mert prófétai ihlettség ömlött el rajta, amidőn szót emelt.

Minő prófétai ihlettség ömlött el rajta, amidőn gyermekeit eskette: kettőt itthon, kettőt a két fővárosban! Tünelményes jelens g volt, ellenállhatatlan varázshatalommal uralkodott a hallgatóságon.

Együtt volt Lipcsében Németország zsidóságának színe-java. Együtt üléseztek, hogy a zsidóságnak újjáteremtéséről tanácskozzanak és egy hírneves bölcselkedő, Lazarus vezette a tanácskozást. Amidőn ez befejeződék, felkelt Lövv Lipót és megáldotta a gyüle-

kezelnek elnökét. – És érezték az együttlévők, érezték, hogy a prófétáknak utódja, szól ellenállhatatlan hatással, egy nemes lélek hevével, fennkölt, látói ihletével, mélységes vallásos megindulás megható önkívüliségével.

III. Sámuel a harmadik, akiről meg vagyon írva, hogy: íme az Isten embere³.

Ebben a városban társadalmi állása teljesen újság volt a zsidóság történetében és viszonyában azon népekhez, amelyek közt élt. A közélet terén való szereplése, viszonya a többi hitfelekezet pásztoraihoz példátlan volt a szétszóródott zsidóság történetében.

A város megírta első ízben történetét: a bírálatot a főrabbi vezeti.

Az irodalomtörténet megalapítóját ünneplik Toldy Ferencnek személyében: az ünnepségnek vezetője a zsidóknak papja.

A nagy történetírónak felajánlja első ízben Szeged városa képviselői mandátumot: a város a rabbint küldi a püspök elé.

Véve dísz kölcsönzött a rabbi állásának és bajvívás támadásai a zsidóság támadói ellen dísz kölcsönzőitek Szeged gyülekezetének.

Sámuel prófeta, az Isten embere, nem a nemzeti életnek gyújtópontjában lakott és működött. Egy vidéki városban: Rámában lakott, nem a nemzeti életnek középpontjában. Sokkal kidomborodóbb, hatalmasabb és öntudatosabb egyéniség volt Löw Lipót, semhogy a magyar Jeruzsálem gyülekezetének vagyonuralmi vezetőse reá gondolhatott volna, amidőn az ő életében két ízben lelke pástort keresett⁴. De azért ő szegényen is teljesíté nagy hivatását. Mintha ön magáról írta volna, meg, hogy a magyar zsidóságnak szüksége van tudományos képzésű, önálló jellemű rabbikra, alak képesek és készek a zsidóság becsületét külső támadás és a zsidóságnak tanítását belső ellenség ellen belátással és odaadással megvédelmezni.

IV. A negyedik, akiről az írás azt mondja, hogy Isten embere: Elisa, a prófeta, a prófétai iskoláknak mestere.

Iskolamester volt, a tanításnak mestere. Tanító volt már serdülő korában, de később idegen körben szerezte neveléstudmányának irányát.

Mindig tanított a zsidóság: eszménye volt az eredményre; célra, de elmélete nem volt az eljárásra nézve. Sok erő elve-

szett a rendszer nélkül való tanulásban, de akik a rendszer tökéletlenségei dacára megnövekedtek tudásban, azok az önképzés egyénítő vonásaiban tündököltek.

Tanított. Iskolákat alapított, épített és vezérelt. A tanításnak segédkönyveit írta és a felső oktatás, a rabbiképzés zászlaját már 1844-ben kitűzte⁶. És Magyarországon a neveléstudományak legnagyobb tekintélye, Kármán Mór, az ő tanítványa volt.

V. Az ötödik a zsoltáros király: Dávid. Ő róla mondja az írás: Dávidnak, az Isten emberének lantján⁷.

Az isteni tiszteletnek művészi kialakítása volt életének elsőrendű feladása. Két művészetért lelkesült s harcolt az istentisztelet körül: egyik az ének és a zene, amely gyermekkorai szívéhez, forrott, másik az előadásnak előkelő művészete, amelyért tisztult ízlése lelkesedék. A formaérezék, az is idegen forrásból eredt, az ókori és az új remekírók tanulmányozásából.

Az élőszónak és az éneknek művészete meghódította a zsinagógát. És minő művészet volt az ő szónoklata, ha az írást magyarázta ősi elmeélel s ha, szónoki művészetét ragyogtatta tisztult műízléssel.

VI. A hatodik: Illés, a tűzlelkű próféta.

Illés prófétának forradalmi szelleme sugalmazta a haladásnak törekvéseit. A vallás intézményeit sohasem a rideg közöny, hanem mindig az újra ébredt hívő lélek buzgósága alakította át, az Illés próféta Báál-tipró lelke.

Emelni akarta a zsidó vallásnak tekintélyét és mélyíteni a vallásos lelkületnek érzését. Bölcs és enyhe engedékenység a jelen-szükségletei és műveltségével szemben az európai művelődéssel kibékített zsidóságot megszilárdítja és dicsőíti⁸.

A szélsőségek egyenlő erejű ellenfelek, miként a bő és a fagy a végponton egyaránt öldököl. A hév vakbuzgóság és a fagyos., fásult közöny egyaránt öldököl. Mind a kettő ellen küzdött fényes írói pályájának első sorától utolsó betűjéig. Munkája a mentés munkája volt, építő, nem romboló. Az elmeszesülés körjelenségei riasztják: a megújulásnak friss vérkeringését követeli a pusztaságszokás gyakorlatának tespedésével szemben. Azt hirdették váltig: a zsidóságról szólva: targalya hull, lecsonkul ága, törzsét bevonja rongy moha, hiába, a tavasz sugara, ez a fa nem lesz zöld soha! Az ő meggyőződése szerint a zsidó hitnek életerős gyökere örök

életre hivatott erő. A félreismerés csak edzi őszinte iparkodását, az akadály szilárdítja készségé erejét, a bonyoluló küzdelem lángra lobbantja, az ellenséges támadás összeforrasztja az ügygel⁹.

S a szidalmas támadások, a névtelen levelek ma már ereklyék, a küzdelem hevének, a megtámadott bátorságának emlékezetes ereklyéi.

VII. A hetedik, a próféta: Semájáhu, akiről fentartotta az írás a hírt, hogy küldetése egy szó volt csupán. Ez az egy szó: ne háborúskodjatok testvéreitekkel, az Izraelnek gyermeivel¹⁰.

Az egyenjogúságnak előharcosa volt. Jelígeje szerint: nyisd meg ajkadat a néma helyett¹¹, sorompóba lép az előítéletek ellen. Fegyvere az ész, a tudásnak, a történelemnek, a tapasztalásnak tanulságai. Saját hivatásáról szól: álljunk helyt bátran népünkéit és az Istenünknek városaiért, az Úr pedig cselekedje, ami tetsző az Ő szemében¹². Alkotásait s vitatkozásait ez a gondolat vezérelti.

A Ben Uhananja évtizedén át ez a küzdelem állott a harcnak homlokterében. Az egyenjogúság elleni harcban kicsinyes kifogásokkal él a sajtó, így szólt 1861-ben, még nagyjai is¹³. Velük szemben a pogány magyarok türelmére hivatkozott és találóan a pogány magyarok üldöztetésére! Szolgált a hazának zsidóságai jóakarón, kitartással, állhatatos hűséggel, bátran, félemedetlen, ernyedetlen szívóssággal¹⁴.

És a szomszéd délázsiai tartományoknak: Szerbiának és Romániának zsidói hozzá fordultak segélyért, amidőn megújult Szerbiában, Romániában a középkornak örjögése¹⁵.

Levette rólunk a különleges eskünek szégyenét. Megvédte a zsidóságot amaz utolsó különleges ghetto-adók ellen, amelyekkel szatani akarta az abszolút korszak. És fellépett a zsidó tanfelügyelők¹⁶, fel a házasságjognak megrendszabályozása ellen. Pedig e cikkekért haditörvényszék elé állították¹⁷, közcsend és rendháborításért elzárásra ítélték. A lovagias parancsnok, Erbach gróf, a felség születésnapjára való tekintettel megkegyelmezett az elítélnek.

És amidőn felvirradt a kiegyenlítésnek ideje és a magyar nemzet megfizette tartozását, akkor megindult kebellet szólhatott: őszintén és mély hálával az emberi sors intézője iránt üdvözljük a jog, a nemzeti öntudat, a politikai jellem és az erkölcsi kitartás és szívósságnak diadalát¹⁸.

VIII. A nyolcadik Ámóc, akitől fia, Ézajás, a szó hatalmát és az írott ige varázsát örökölte.

Az ősi héber nyelven ha írt, varázslatos volt szava. Nemes egyszerűség lakott prózájában, az arai iskola tisztult ízlése, fejlett formaérzéke érvényesült kötött beszédében. Héber sírversei mintaszerűek, a pongyolaságtól és túlzástól mentek. A Hen Chananja ajánló sorai, egy-egy harcos, éles epigramm, egy-egy nekrológot berekesztő néhány soros vers gyöngyei az ős nyelv költészetének. fl A német kötetlen beszéd mestere volt. Nem volt a nagy Németország egész zsidóságában párja annak a, művészi stílusnak, amellyel ő írt ide lent a, Tisza, partján. Kiismerték, hogy a zsidó törvénytudomány és régiségtan stíljét ő teremtette meg: stílusművészeti. uralkodását az anyag fölött egy nagy német író emelte ki¹⁹.

Legnagyobb sikereit a hírlapírásban érte el. Bó tudásának mindig kéznél fekvő készsége, határozott közéleti meggyőződése és tollának rettegett éle tették hírlapíróvá. Diadalmas fellépés volt hírlapi küzdelme Kossuth és Székács (1844) s két évtizeddel később Trefort (1862) ellen.

Az ő lapja, volt tükre a kornak és vezére küzdelmeinek. Hatalom volt közéletünkben. Szerkesztőjének sokoldalúságát mutatják feladata- minden irányában írott cikkei.

Sorompóba lép a zsidók jogáért az álladalomban. a zsidó gyülekezet jogáért az önkormányzat terén, az egyes hívő jogáért a gyülekezettel szemben: a múlt jogáért, ha a nyújtotta tapasztalat mélyebb megértését követeli s a jelen jogáért, ha a felvetett kérdések megoldását szorgalmazza⁰ és bölcs mérsékletre int, hogy a gyülekezeteket a széttagolódás és viszongástól megóvja. Ezeken túl a művelődés fokozását, a nevelés javítását, az istentisztelet nemesítését, a hagyomány irodalmának észszerű tárgyalását és a rabbik képzésének megoldását sürgeti.

Tudatában volt annak, amit hirdetett, hogy a zsidó időszakai sajtónak kettős feladata van: egyik kezével az előítélet és a megátalkodott gyűlölködés ellen küzdeni, a másikkal a tudománynak bástyáit építeni, amiként a szent fővárosban Nehemiás munkásai kettős munkával éltek¹.

IX. A kilencedik, akiről az írás szól: Iddó, a próféta. Az első, íkiről feljegyeztetett, hogy történeti könyvet írt, megírva korának viselt dolgait,

Meggyőződése az volt, hogy a tudomány a legfontosabb

zsidó közügy és a történeti fejlődésnek eszméje, amint gyakorlati tevékenységének rugója, azonkép tudományos törekvéseinek irányítója volt.

Ebből a rejtett rugóból érthetni meg egész tudományos működését kezdetétől végezetéig.

A zsidó vallás tiszteltgerjesztő, szent, elenyészhetetlen hagyatéka Izrael egész gazdag fejlődés múltjának. Ezt az egész múltat át kell kutatni, feltárni, elfogulatlan világításba helyezni²².

A haladás barátainak ajánlott elfogulatlan tárgyilagosságot s mélyebb behatolást a korok szellemébe, mert nem méltó a haladáshoz, hogy magát nem tudományos módon igazolja²³.

E gondolatmenetből született egy új tudomány is, a zsidó régiségtan, amely beszámol a régi örökségről, idegen elemek áthonosításáról, a jelen állapot keletkezéséről.

Küzdelmes áldozatokkal szerzett könyvtárából, amely terjedelemre korlátolt volt, csodálatos forráskutatásával, emlékezőtehetségével s olvasottságával kimeríthetetlen tudásbeli készségezt merített.

Ez a rengeteg tudás tette elsőrendű tekintéllyé. Kormányok,, zsinatok, egyes községek kérdései egymást érték. A régi világ vitatkozó döntvényei helyett nagy készséggel, új módszerrel felépített történeti és régiségtani értekezésekkel válaszolt.

Ez a módszer érlelte meg a zsidó régiségtant, amely irodalmi, tevékenységében a hírlapírói és a történelmi tanulmányokat mindjobban háttérbe szorítja.

E téren kezdeményező volt, ép úgy mint a hazai zsidóság történetírásának terén.

N. Az utolsó, akit az írás isten emberének nevez, Mózes. A honszerzés eszméjének prófétája.

A szabadság ígéretföldje neki a magyar alkotmányos élet. E/ volt a negyvenes éveknek meggyőződése. Ez az, amit Beöthy Zsolt találóan úgy fejez ki, hogy „a haladás és a magyarság egységének gondolata lelkünkbe edződött.” Ezért volt meggyőződése Löw Lipót-nak, amióta átlépte az ország határát, hogy a legfontosabb zsidó-közügy Magyarországon a magyarság túlsúlya, vezető hatalma. diadala. Ez a meggyőződés sugallta a magyar nyelvért való lelkesedését,²⁴ az ígének hirdetését a nemzet nyelvén, a magyar föld. zsidóságának történelmi tanulmányozását. Ezért az előlegezett hazafi-

ságért²⁵ öltött gyászt az ő szószéke, a midőn a nemzet gyászolt, amidőn a nemzet gyászolta Széchenyit és Teleki Lászlót, Klauzál Gábort, Eötvös Józsefet és Zay Károly grófot. Ez vezette őt a nemzetőrök táborába, mert így szólt meggyőződése szerint: ismerjük hazánk múltját és jelenét s jól ismerjük azt a viszonyt, amelyben a művelődés és az alkotmány fejlődése hazánkban ép a magyar elemmel áll²⁶. A zsidók kizárása a polgári és politikai jogokból vakbuzgó idők szomorú öröke. Ilyennek kell jellemezni a magyar sajtóban, hogy a közönség megértse, mennyire idegen a vakbuzgóság szülte kirekesztés a kor lelkétől és a magyar nemzet által állhatatosan sürgetett szabadelvű intézményektől. Mintha ezek az 1861-ben elhangzott szavak szemrehányásul most hangoznának el²⁷. Oktalan, de becsületes vakbuzgóság és számító visszakozás szövetkeztek a múltban, hogy a múltnak előítéleteit és félreértéseit megörökítsék; így írt félszázaddal ezelőtt²⁸.

Ami akkor nem sikerült, sikerült – sajnos – korunkban, a nagy hagyományok elhalványulásának szánalmas korában, amelyben nem az oktalan, de becsületes vakbuzgóság. hanem a számító visszakozás vészes hatalommá lett és leplezetlenül, kíméletlenséggel rontja le a régi magyar világnak szabadelvű eszményeit.

Azt az üde. szabadságra törő áramlatot, amely az új Magyarországot megteremtette a haza bölcsének vezérlete alatt, ezt segített megteremteni Löw Lipót.

Szereplése a magyar közéletben mély nyomot hagyott és a magyar zsidóság történetének irányt szabott. Lelki érdeklődésének sokszerűsége és gyakorlati tevékenységének sokoldalúsága páratlan jelenséggé teszük őt. A szent hajdan nagyjainak, látóinak, az Úr küldötteinek szelleme csillog lelkének drágakövének. A tíz gondviselészerű isteni férfiú küldetésének egy-egy sugara ragyog fel e kristály fényszóró síkjain és élein.

*

**

Szellemi erőiben gazdag termésű volt a zsidóság körén a 19. század. Rejlő erőit e századnak gyakran elhomályosuló, de mindig újból előtörő napsugara életre kelté. És e századnak hajnalán született úttörők egyike volt Löw Lipót.

Korának művelődése és tudása egyesült elméjében.

Ósei hitének rajongó szeretete töltötte el kebelét.

A szónak varázsa ömlött el ajakán. A bölcs embereknek szívjósága aranyozta he hűvös egyéniségét. A szokott méreteket meghaladó jelenség vala. Nem ezerszámba sajtolt téglá, hanem számon vett, gondos, munkás faragású számoskő. helyét teljesen kitöltő. Ha elvész, a garmadából nem pótolható.

Nem pótolta, őt az idő. mert a nagy egyéniség és varázsa ha elvész, nem pótolja, semmi. Nem pótolta őt senki, nem kimeríthetetlen lelkesedését, nem kimei iilhetetlen tudását, nem kiapadhatatlan munkabírását.

Gyermekei és tanítványai saruoldva lépünk az ő nyomába és áldó imába, foglaljuk nevét. Amon!

¹ Szifró II. 342. Szeder Olam II. 52. Neubauer. — ² Ben Chananja VI. 519. — ³ Sám. I. 9, 6. — ⁴ Philippson, M. Neueste Gesch. I. 278. — ⁵ Ben Chan. VII. 403. — ⁶ V. 338. — ⁷ Nehemja 12, 36. — ⁸ Ben Chan. V. 15. — ⁹ VII. 988. — ¹⁰ Kir. I. 12, 24. — ¹¹ Ben Chan. V. 407. — ¹² Sám. II. 10, 12. Ben Chan. VIII. 872. — ¹³ IV. 34. — ¹⁴ VIII. 555. — ¹⁵ VI. 506; VIII. 17, 21. 477. — ¹⁶ VI. 476, 518. — ¹⁷ VIII. 554. — ¹⁸ X. 145. — ¹⁹ Literar. Centralblatt 1875, 27. szám Delitzsch Ferenc. — ²⁰ B. Chan. VIII. 1. — ²¹ IV. 175. — ²² IV. 443. — ²³ V. 8. — ²⁴ VI. 346. — ²⁵ V. 311. — ²⁶ V. 363. — ²⁷ IV. 95. — ²⁸ VI. 111. 9.

EGYESÜLÉS*:

Tégy adományt minden élő elé s az elhalttól se vond meg a szeretetet:

ne távolodjál el a síróktól és gyászolókkal gyászolj:

ne forduljon el szíved a sínlőtől: ezekkel kelted a szeretetet¹.

Kairo ódon temploma rejtekének kincsei közt megtaláltak ujabban egy könyvet, bölcs Sirákot. akinek őszidő érzésből s bölcseségből fakadó szavait annyira szerették idézni őseink s akinek műve eredeti héber² szövegében közel ezer éve lappangott.

Ben Szíra hallottuk szavaiban az egyesnek szívéhez fordulóé egész feladatát egyesületünknek kimeríti.

A próféta már évszázakkal előbb közfeladatnak hirdette ezt a feladatot, szólván: ember lia, prófétálj Izrael pásztorai felől, prófétálj és szólj hozzájuk, a pásztorokhoz:

a gyengélkedőt nem ápoltátok s a beteget nem gyógyítottátok².

Ezért folytatja az Úr nevében:

én őrzöm nyájamat s én terelem .... s a betegeket meggyógyítom³.

Az úrnak ígéretét váltják be Izrael pásztorai, ha egyesítik az erőket és az Úr ígéje által hevített zsidó szív megelőzte a modern világot, a társadalmat s az álladalmat a szeretet műveiben.

A hívők társultak már az ókorban és a társulás a középkor nehéz századaiban sem szűnt meg nálunk soha. Ezt a munkát a társadalom nagy arányokban folytatta a múlt század közép*¹ óta. majd újabban a társadalom tűzte cél keresése lassankint átszáll az államra, amely eredetileg csak az önvédelem harci feladatait tartotta méltóknak gondoskodására.

Tágul az állami gondoskodás köre: felölel törvénykezést, közigazgatást, felöleli a tanítás minden fokának ellátását. Legújabban az emberszeretet műveiben is felismerte a, parancsoló állami érdeket: a társadalmi feladatok hódító útja az államot is meghódította. Elha-

gyottak, elaggottak, betegek, munkára képtelenekről nagyszabású intézmények útján kezd gondoskodni.

Elismeri most már az állam, hogy az emberszeretet művei az ő terhét könnyítik, de nem tud az állam a haza védelmén túl eleget tenni a fokozódó igényeknek, a békés védelem munkájának csecsemőtől aggastyánig. Reá van utalva a társadalom jóindulatú támogatására. Az állam életében a jog uralkodik: a jog összefűz. A társadalom életében a szeretet uralkodik: a szeretet egyesít.

Ez az egyesítő erő az egyesületi élet forrása.

A végeesség korlátain megtörik az egyes ember ereje: betegség, sínlés, elhagyottság, baj és nyomor üldözik s ekkor az önösségkorlátait lerombolja a szeretet: sebhegesztő jóindulat társul és támogatja a botiadót⁴. Nem halljuk már a szemrehányó ígét: a beteget nem gyógyítottátok!

Mert nem önszegély csupán az egyesült tagok társulása, hanem önzetlen áldozata a többségnek, amely még a pártolás hivalgó nevééről is lemond, hogy senkinek érzékenységét ne illesse fájón.

Nemes törekvés az önszegély előrelátó törekvése is. Ebben is példát adtatok, példát, amelyet ma már nagy állami vállalkozások követnek: de nemesebb, a zsidóság érző lelkéből fakadt törekvés az önszegélyre egyesülők oly támogatása, hogy különbözős nélkül közéjük állunk s velük együtt viseljük áldozataik terhét.

Ősi, ezredéves intézmények nálunk a beteglátogató, a betegápoló s a tisztas eltakarításról gondoskodó egyesületek. De a múlt század második fele az összes művelt népek körében nagyra nevelte és virágzóvá tette a sokoldalú egyesületi életet. Amiről akkor az állani nem kívánt gondoskodni, erkölcsi és társadalmi célok egyesítették a társadalom egy-egy csoportját. A szabad társulás hatásosan karolta föl a felmerülő új szükségleteket, eszméket, feladatokat.

Az államhatalom által cserbenhagyott, sőt gyakran rideg önzéssel kiszipolyozott zsidóság legkorábban szervezkedett az egyesületi élet terén. Századunk egyik uralkodó eszméje a társulás, egyesülés, amely még a legridegebbnek, a fagyos tőkének életét is társulóvá alakította, a zsidó községekben pedig föllendítette, újjáalakította a régi szervezeteket.

A legrégebb fennálló betegápoló-egyesület úgy látszik a kismartoni (1813). A század első feléből származik immár 70 éve működő nőegyesületünk, a maga nemében legrégebb egyesülete

hazánknak. De az egyesületek szaporodása a század második felében jut tetőpontjára s a századvég tömeges alapításaival túllépi a szükségletek határait. Már-már az a veszély forog fenn, hogy az egyesületek alapítása öncéllá, válik, névforgató szereplési alkalomná, a hiúság vásárjává, a közélet siketítő lárámájának nevelőjévé.

Félszázad előtt keletkezett ma ünneplő egyesületünk nem ezen a nyomon indult: hézagpótló intézmény volt, mert a Szent Egyleten kívül hasonló célt szolgáló társulás nem volt körünkben.

A régi zsidó hagyomány, a részvevő s érző szív hagyománya új formát teremtett magának ebben az egyesületben. Haladó korunkban emelkedett a lélek sebzékenysége köreinken kívül is és ez a sebzékenység nagyot alkotott világszerte a nyomor mindennemű változatának enyhítésére. Korunk az egyén fölötti alakulatok kora, az egyénentúli szövetkezések kora lett.

Kétféle gyökér táplálja a föld növényсарjainak némelyikét: ágbogas, a rögbe merülő földi gyökér és levegőben játszó. napsugárban fürdő légygyökér. Kétféle gyökér táplálta és nevelte nagyra egyesületünket is: az önségely talajából táplálkozó földi gyökér és a szeretet fényes, fényrevált légköréből tápját szívó légygyökér. Ez a kettő nevelte terebélyes fává félszázad alatt egyesületünket.

Tenyértörő munka izzasztó fáradoalmának filléreit hozza az egyik, áldás fölőselegének áldozatát hozza a másik: enyhületet teremt és vigasztalást egyesített, összefogó igyekvésük.

Adja a Gondviselés, hogy lehessetek továbbra is betegeinknek, süllőinknek hathatós támasza. Legyetek örökbánatos gyászban vigasztalói az egyedül maradóknak; legyetek túrésbírásuk fokozói, lélegzetfogó szenvedésben enyhület nyújtói. Napsugaras, nyájas szeretettel csitítsa egyesülésiek a szív vergődését, keserves jaját: a szeretet xidám szívárványát szőjje a borulatra,.

Mint áldozattűz gyúl ki keblünk, imádsággá lesz sóhajunk: áldozunk az I Jrnak hálát a múltért, ezért a békességes ötven esztendőért s könyörögjünk előtte békességes, áldott jövőért! Amen.

* A szeptedi zsidó betegápoló egyesület félszázados jubileumán. † Ben Szira 7. 33–35. — ‡ Ezekiel 34. 2. 4. — § U. o. 16. — ¶ Lazarus, Ethik 1. 37. 350.

A LELKIPÁSZTOR*.

וְהָאֵלֹהִים אֲחֻזְיָא Ő Assverns király¹. Így olvassuk a zsinagógának most közelgő ünnepén, amelyre a legközelebbi szombat, **וַיִּי**, (előkészít bennünket emlékeztető szóval. A régieknek magyarázó bölcsesége összeszedte az írás ez igéjéhez a mélyen járó magyarázatot következőképen-: Őt-ötről szól az írás ily formán: **וַיִּי** hogy volt és maradt is, aki volt. Ötről az írás ezt a, rövid szócskát dicsőítőül használja, de másik öt felől ócsárolva mondja: **וַיִּי**. Mert ha valaki ugyanaz marad egy emberéleten át, ha valaki nem változik. ha következetes, még nem következés, hogy a jóban maradt meg. mert a következetesség, a változatlanság, a csökönös megátalkodás lehet döntő igazolása a, jellemnek, de a jellem magában még nem jó jellem. A makacsság, a megátalkodás, a következetesség Lehet virtus, de egymagában még nem erény. Két csoportban mutatja be elődeink íráskutató bölcsesége a következetes jellemeket: egyfelől a jóban állandókat, másfelől a gonoszságban konokul megátalkodókat. követendő példáid az egyik felekezetet, elrettentőül a másikat.

Halljuk az írásnak e kétszer öt tanítását!

I. **וְהָאֵלֹהִים אֲחֻזְיָא** A gonoszok közül első az első világbíró fejedelem, akiről az írás mondja: Ménrót hatalmas vadász volt: volt is. mindvégig meg is maradt embervadásznak. A hatalmas embervadász. az első, akit kényúrnak ismer ősidők hagyománya, a nyers erőszak kíméletlenségének alkut nem értő, faltörő következetességét képviseli az írásban. A nyersesség, a döllyf, amely tekintetet nem ösmer és kíméletlenül következetes követeléseiben, akarásában, az a döllyf. az a nyersesség, amely még napjainkban is néhutt egyetlen örökségét képezi rég elhunyt, hatalmas ősöknek a gógös, elgyöngült unokákban, ez a döllyf, ez a nyersesség a jellemnek nem az a vonása, amelyet dicsőítve örökít meg az írás.

II. **וְהָאֵלֹהִים אֲחֻזְיָא** A második a testvérgyűlölő Ezsau. aki a gyűlölet konok változatlanságában, nyakas megátalkodásában mind-

végig ugyanaz maradt és ma is kísért mindenféle formájában a szeretetlenségnek, gyűlölségnek.

A történet temetőinek hazajáró lelkei íég ma is megülik a hiszékeny ifjúság keblét, reánehezvedve lidércnyomással a könnyeliivökre. Az ifjúság azt hiszi, hogy az a lidércnyomás mentő program, pedig csak munkafelejtető révedező és visszavonás-fakasztó álom. Bizony nem ez a jellemvonás az, amelyet az írásnak égi lelke dicsérve örökít meg a késő utód okulására.

III. **היה דתן ואבירם**⁵ A harmadik a dacnak, az ellenkezésnek makacskodása azokban, akik Mózeszel, a nagy tanítóval állították szembe a pusztai vándorlás idején leszóló bírálatukat, kajánlelkű hivalkodásukat. Náluk nem az elvből folyik a magát megkonokoló ellenkezés, hanem a konok ellenkezés maga az elv. Soha közös, nagy munkát nem alkot a gyülekezet, ha benne ilyenek **קדיא העריה**, a. képviselőtére hivatottak, ha ilyen következetesség, ha Dátán és Abiráam jelleme él lionne. Vajha ne ismerné ennek a gyülekezetnek élete Datant és Abirámot, különösen most ne, amikor a lelki békeségnek otthona éjiül az Isten új hajlékában s a közbéke otthona a gyülekezet új székházában.

IV. **היה המלך אהז**⁶ A negyedik Aház király, akiben megjeleníti az írás előttünk a balítélet szívósságát, hajthatatlanságát. Nem ítélet a balítélet, hanem balvégezet: nem az ész hibája, hanem a vére, a szívé. Aház királynak, akinek Ezajás próféta lángszava ki nem riasztotta lelkéből a jogányságnak babonáit, Aház királynak vére volt a hínártermő fertő, azért áldozta föl a Moloeh-bálványnak önnön gyermekét. Bizony-bizony nem ez a jellemnek az a vonása, nem a balítélet hajthatatlansága az, amiért a jellemet megörökíti az írás.

V. **הוא אהז** Utolsóanak állítja elénk az írás a szeszélyes királyban a szeszélynek állandóságát, azt a jellemet, amelynek a következetlenség az egyetlen következetessége, azt a jellemet, amely népekkel játszik és embersorssal a keleti kényúrnak szeszélye szerint, amelyben semmi sincsen állandó, csak a szeszélynek színjátéka.

És evvel az öttel szemben összefoglalja az írás a jóknak képét, a szent történeteknek öt alakjában azt az öt felöltő jellemvonást, amelyben összegezzük annak életét és tevékenységét, akivel együtt ünnepelni eljöttünk közelből és távolból, mert a régieknek képvisé-

ecsetvonásai szerint a vallásos jellemben öt vonás vagy, öt vonás, amelyből megalakul a tökéletes lelkipásztornak eszményi jelleme:

I. **אָבִיב דִּיא אַבְרָהָם** Az első: ősapánk. Mikor még Ábrámnak hívták és mikor utóbb az Úrnak rendeléséből Ábrahám lett a neve⁷, kezdetétől végéig mindig ugyanaz maradt a maga hitéhez való ragaszkodásban, hűségében ahhoz az istenhez, akit gyermekkorában megismert. A hitelveire nem alkuvó jellem az, amit benned szeretünk én édes, vonerábilis testvérem az igének szolgálatában. Amit drága örökségül jámbor ősköltől örököltél, ami le van téve az Urnak igéjében s évezredes hagyományban, amellelt megállotta! egy hosszú élet hányattatásaiban, amellelt kitarattottál hosszú zarándokútat minden léptében, fordulatában. A hitéletben nem tapskereső engedékenysé, hanem istenfélő szigor vezérelt.

II. **דִּיא אַהֲרֹן מֹשֶׁה . . . דִּיא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן** Mózesben és Áronban⁹, a tanítóban és a papban egyesül a lelkipásztor tökéletes képe. A hivatás nemes buzgalmában a, lelkipásztor az, aki fájdalmas részt vesz másoknak fájdalmában, aki vigasztalja a szenvedőket, buzdítja a híveket és türtözteti a nélkülözőket. A lelkipásztornak, akihez nem hat a hétköznapi harcoknak haragja és szennye, a lelkipásztornak légköre a béke. És ez a békés légkör, amelyet teremtél és benne magánéletednek ragyogó példája, amelyet nekünk adtál és községednek, én édes testvérem, e ragyogó példa megérdemli, hogy idézzük nevednél: **דִּיא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן** igen, te voltál kezdetétől fogva egész a mai napig, aki Mózesnek, a bölcs tanítónak követted bölcs tanítását és Áronnak, a békeszerző papnak követted békeszerző példáját.

III. Szól a harmadik példa Dávidról, a királyról, aki a nyáj mellől jutott a trónra és akiről mégis azt mondja az írás **דָּוִד דִּיא הַקָּטָן**⁹: Dávid megmaradt mindig kicsinynek, szerénynek, amint megmaradtál te szerénynek, igénytelennek, alázatosnak mindig, amint megmaradtál az ifjú nemzedékkel szemben elnéző bírónak, bő tapasztalással és nagy tudással egyesítve Dávidnak, az isteni lantosnak szívbéli alázatát.

IV. Szól tovább a tanító ige Ezékiásról: **דִּיא יְהוֹקִיָּדָה**⁰ a királyról, aki megmaradt ami volt. megmaradt nemes jellemének jámborságában kezdetétől végig. És amidőn az Úr meglátogatta nehéz látogatással országában, családjában, önnön testében, akkor szólott a jámbor király: **הֲיֵן לְשָׁלוֹם מֵרֵי מֵר**¹¹ íme üdvösségemre volt nékem a keserűség. A szenvedésben megállották meg nem rendült hited, nem ros-

kadtál le lelkednek tört reményével, hanem az elgyötörték biztató reményét, a Gondviselést tartottad nehéz napokban, az atyai szívnek vérző keservében, is rendíthetetlen, egetvívó hittel. Ezt tartottad soha le nem nyugvó sarkcsillagul, szólván a jámbor király szavával: **אֵל אֲבֹתֵינוּ יִדְעֵנוּ אֵל אֲשֶׁר**¹² az apa gyermekeinek hirdesse a te hitedet.

V. **וְהָיָה עִירָא**¹³ Ezra, az írástudó, a tórának tanulmányozásával kezdte, véle végezte is napjait, elmélyedve abban az írásban, amelynek megfakult soraiból láng csap ki élénk., Isten tanításának láng ja, kutatva azt a, rég i írást, amely beszél hozzánk rég elmúlt napokról, de soha el nem múlt tanokról. A hagyománynak észleléző módszerével., az írásnak mélyreható, találó magyarázatával világitóttál előttünk, mint Ezra, aki oda irányítá szívét, hogy kutassa az. Úr tanát és törvényt s igazságot tegyen Izraelben¹⁴. És ha ifjúságnak körülményeinél fogva idegben nyelven is, de lankadatlanul hirdetted az ígét. Az áhítatnak buzgó szava szíveteket érte és az ihletszülte szárnyaló megértés perceiben felemeltek Istenedhez gyülekezeted lelkét, gyülekezetedet, amely városod színével javával együtt igaz örömmel, jóleső elismeréssel vesz részt o mai ünnepen, szeretettel körítve téged s házádat.

En pedig, akin magamon is, szülémen is áldó kezéd nyugodott életünk legboldogabb pillanatában, én feléd fordulok, feléd a régieknek befejező tanításával, mert kiegészítik bölcsseink a magyaráztuk ígék sorát következőképen: **אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ** van nekünk Egy, aki mindig ugyanaz, aki örökké változatlan, aki jobb minden jóknál s javaknál: Ő, a mi Istenünk, akinek irgalma kifogyhatatlan, aki intéz sorsot és létet! O óvjon téged s házádat, véreidet s híveidet **עַד וְקֵצוֹ יַעַר שִׁיבָה וְיִשְׁלַח אֶת הַזֶּן** késő öregségig, késő vénségig. vége nem szakadó békességig. Amen.

¹² Káttna Mór I., Stenvenyes rabbi jubileumán, Szabadkán 1902 III, 18. — ¹³ Eszter I, I. — ¹⁴ Eszter I, 2; Ber, I, 37. — ¹⁵ M, I, 10, 9. — ¹⁶ M, I, 36, 43. — ¹⁷ M, IV, 26, 9. — ¹⁸ Krón. II, 28, 22. — ¹⁹ Krón. I, 1, 27. — ²⁰ M, II, 6, 26, 27. — ²¹ Sám. I, 17, 14. — ²² Krón. II, 32, 30. — ²³ Ézsaiás 38, 17. — ²⁴ E, 6, 19. — ²⁵ Ezra 7, 6. — ²⁶ 7, 10.

A KÁNTOR.

מבנה הארץ זמירות ישמעני. A földi lét pereméről csendülnek felénk Júda jeles énekesének dallamai¹.

Maradtak-e ránk ősi dallamok régi imák kísérőiben, a papi áldás modulációiban, az írás kantillációiban, nem tudjuk, de úgy érezzük, mintha az imádság szövegével együtt születtek volna a hagyomány lelkéből szakadt dallamaink, amelyek hallatára az írás igéjét ismételjük: קָדְשׁוֹ טוֹבֵיית הָאֲרֶץ־־ vegyetek az ősi talaj zenéjéből-. Lélekben hallhatóvá csak az válik, amit összhanggá egészítenek a lélek mélyén rezgő hasonessengésű elemek, fordulatok, emlékezések . Ami a lélek hangolásától rokotalan s tőle idegen, távoli, közömbös morajlás marad neki. De azért az idegent is megkapja ősi dallamaink szépsége. Eötvös Károly három versenyző kántort hallgatott meg Eszláron. akik borozgatás közben szent dalokat énekeltek s erről így emlékezik meg:

Van a zsidóknak néhány csodálatos szépségű régi, nagyon régi vallásos énekük. Nagy nemzeti fájdalom lüktet ezekben a dallamokban. Sokban emlékeztet bennünket a régi magyar szabadsághősök bujdosó dalaira, a kuruc zene alkotásaira. A hangsúlyozás rendjében, a zenei ritmusban van is valami rokonság a két keleti eredetű zene között³.

Ezért kapott meg bennünket lelkünk mélyén elhunyt nagy énekesünk dala, ezért járja át bensönket az ő zsidó zenéjének művészi termése, ezért nem győzünk betelni apja⁴ ősz talentumának dallamos törlejtéseivel. Áthatja dallamjárását a szöveg tartalma és hangulata. Az éneklőnek gyermekkora óta lelkéhez forrottak az imádságos szövegek: hangsúlyukkal és ütemükkel teljesen eggyé válik, összeolvad a dallam járása, játéka és jellege.

A zsoltár szövegéhez simuló, szinte belőle önként kelő fordulatossá dallamjárás, az énekhang négyféleségében rejlő árnyalatok találékony érvényesítése, az egyes, többes, együttes szólamok

remeklő hang vezetése apáról fiúra szállott örökség vala. Az utolsók közül való volt, akiket jutalmasabb, hírben s vagyonban jutalmasabb pálya és szerep el nem édesgetett az oltár asztala mellől.

Hívó lélekkel szolgálta az oltárt. Hivatásbeli buzgalmát, szolgálati pontosságát csak igénytelensége, szerény, békességes alkalmazkodása múlta fölül, IJnneplő, vallásos háterű otthoni összejövöl elekei t a templom énekével s a csillogó néphumor dalaival teljesítő az igét: וְשִׁיר בְּשִׁירִים עַל לֵב יָדָע énekkel vidítá a komorodó kedélyt⁵.

Az ének mindig teremtés. A dal csak akkor él valójában, mikor megzendül az éneklő ajkon. Az éneklő újat teremt, ha mindjárt csak újjá teremt is másnak zenei sugallatát.

Szoros kapocs fűz össze hitet és zenét. Az ember egész fejlődése igazolja ezt a kapcsot. A zenének enyheszítő, búhegesztő hatása a megindulás hullámain lebegteti a kedélyt. A forró vallásos hangulat, amit szó ki nem fejez, a buzgó áhítat szent érzése, az keres kifejezést a zene művészetében, mert az érzés legkifejezőbb tolmácsa a dallam.

A gyermek teg bizalom, a könnyörgő hév, a repeső öröm, a menedékkereső aggás zengő dallamba olvad. A szív dobogása ütemmé válik, az ütem dallamba, hangok sorába gubózik. A hangok sorának tagolása az ütemben a zene. Zene költé a látó ihletét, osztatá a király mélabúját, hirdeté a zoltárban az Úr dicsőségét.

Dallam hevité a vallásos fölbuzdulást; vallásos szigor őrizte a dallamokat: szoros kapocs fűz össze hitet és éneket. De azért némely ősi dallamunkat életrevaló, de kegyeletlen üzérkedők a színpadra hurcolták dalművecskék csodító hírharangjául.

Hárfa függött Dávid ablakában. Csendes éjeken a szellő fuvalma megindult és észak hűvös fuvallatára הִיא מִנְּנָן מֵאֲלֵיוּ megszólalt a hárfá önmagától, ujjaktól pengetetlen, megszólalt bűvös hangon⁶. Nem tudomány, hanem sugallat szüle dallamát, ihlet szüle a zoltáros király énekét. És később is dallamot, mélabúsat keltett a zsidó nép hárfáján észak hideg fuvalma: a szenvedés. A dallam a lélek megindulásából fakadt, de a szenvedések tűzében harmóniába nem olvadt. Jobb napok hozták meg az összhangosítást. Tanultunk a haladó világ műalkotásaiból, de azért nem világi zeneművészet a zsinagóga énekmestersége, nem is pusztá művészet, hanem a néplélek zengő imádság-a. A vallásos élet forrásaiból ered a mély érzés és ez az érzés olvad dallá. Az érzés túltengése, olykor vakítás visz-

kelege, elszakította, néha a dallamtól a szöveget. Uralkodott még a dallam, de a virtuóz hangkezelés futamokkal és virágokkal túlterhelte. A régi melódiák eltorzultak, csengő ércük helyébe aranyfüst csillogott. Cikornyává változott gyakran a dallam a múltban, de a haladó kor művészete nem állott meg a templom küszöbénél. Kihüvelyezte, héjazta a cikornyából a melodikus tisztaságot: ritmust, ütemet keresett a vadvirágként termett dallamokban. A műértés érvényesüljön, de az összhang ne tegye fakóvá a dallamot, ne vetköztesse ki ősi, jellegzetes eredetiségéből. A nép lelke rezg, mereng, sír, ujong, hevül e dallamokban. Azért ragadnak meg bennünket. Belőlük zsong föl minden emlék. Elmereng, sír, ujjong, hevül lelünk, ha fülünkbe csendül a dal, Dávid karfájának önként csendülő dallama. Ha az ősök szent nyelve már-már idegen: zengő dallamait megértjük, mert bennük a zsidóság múltja, sorsa, érzése, hite csendül meg.

Vele rezg a megkonduló ércel, ami eleve hozzá volt hangolva: a lelki világhoz forduló énekekre is a hozzáhangolt kebel felel. Fölhangolja az ének a fogékony, rokon keblet, hogy véle rezegjen hullámzó mozgásban, megindultan szálljon a dallam szárnyain, szálljon múltba, mennybe, áhítatba, rengjen mint a sajka a dal hullámain, szálljon tova az istenéhez vágyakozó lélek a dalnak bontakozó, lenge szárnyam.

Nagy, világhírű művészek méltányolták kántoraink énekét. Carusoról jegyezte föl egy közeli ismerőse: Hamburgban történt, első vendégszereplése alkalmával. Felkeresett avval, mennék vele a zsinagógába, mert péntek este van. Meglepett a felhívás, elkísértem és egy óráig ott voltam vele. A vacsoránál kimagyarázta a dolgot. Azt tapasztaltam, hogy a zsidó énekesek előadásában sajátos ének-művészei, és módszer érvényesül. Nem egykönnyen lehet utánozni a hangváltásukat (Überschlagen) és a hang-képzést, mellyel a szertartásos énekek előadásánál ének és az átsiklást az énekbeli nehézségeken, amelyek talán a szövegből, nem a zenéből erednek. Ezért járok, ha ráérek, mindig a zsinagógába. Ha pénteken nem játszotam és szombat délelőtt próbám nem volt. eljártam Bécsijén a Seitenstetteugassei és lipótvárosi, Berlinben az Oranienburger és Lützowstrassei. majnai Frankfurtban, Parisban és Budapesten az impozáns nagy zsinagógákba. Caruso a kántor szólóénekére feszülten figyelt. Azután hazamentünk s otthon fél óráig gyakorolta a hang könnyed

képzését és váltását (Ueber- und Umschlagen), amelyet nagyon értékesnek talált.

A világegyetem hallelujás énekében, a Perek Síróban olvasuk שׁוֹר אוֹסֵר אֲשֵׁרֵת לֵרֵךְ. A mi Schorr Mórunk művészetében teljesült a fordulat, énekelt Schorr az Úrnak! Művészi- énekét a vallásos hév, az ősi dallamjárás melege tette kebletolvasztévá, főlemelővé-Éjieké a bűnbánat tengerébe mártja, az Úr irgalmának tengerszeméhez emeli a gyülekezet lelkét: igazán שְׁלִיחַ צְבוֹרִי volt, az áhítatba merült hívek érületének kifejezője. Buzgó érzés szüli a dallamot, buzgó érzést költ a dallam. Réveteg emlékekbe szövődve kelti^áhitat lendülését az ünnep vissza-visszatérő dallama. És a lélek is vissza-
térő daliám: öröklétbe visszatérő. A lélek neve Noémi⁸, a dallamos, mert meg van írva: יְהִי נֹעֵם ד' עִלֵּינוּ⁹ legyen velünk az öröklét dallama. Öröklét dallama fogadja a lelket, ha hazaszáll 'לְחֻזֹת בְּנוֹעֵם ד'¹⁰ az Úrnak dallamába merülni. Az Úr jobbában נְעִימוֹת בְּיַמֵּינְךָ נִצַּח örök dallam zeigése Van¹¹, szférák harmóniája, túlvilági dicsőséges zöngéje. Amen. ...

¹ Ézeás 24, 16. — ² M. I. 23, 11. — ³ Eötvös Károly munkái X. 67. — ⁴ Schorr Báruch, lemerbergi kántor. — ⁵ Példab. 25, 20. — ⁶ J. Ber. I. 2 d 38. — ⁷ Berliner Tageblatt. Wochenausgabe 12. IV. 1922. — ⁸ Erché hakinnuim. — ⁹ Zsolt. 90, 17. — ¹⁰ 27, 4. — ¹¹ 16, 11.

A TANÍTÓ.

És az íjjászok meglőtték Jósija királyt és szólott a király szolgálóihoz: vigyetek el, mert nagyon megsebesültem¹. Az íjjászok háború idején, a csata hevében, nyílt harcban lőtték le az elleniéri hadvezér-királyát. De orgyilkos kéz, irányítva a gyűlöletnek dühétől, a balkáni fajzat ádáz, állati kegyetlensége oltotta ki tegnap éltüket azoknak, akiket ma a monarkriának minden népe sirat. Belát-hatatlan bonyolulást idéz fel a népek életében ez a gaz merénylet, amelytől borzalommal és utálattal fordulunk el. A nemzetiségi elvadt vakbuzgóság irányította golyó kioltotta életét a trón várományosának és hitvesének. Akik a trón árnyékában a szerető szív hatalmának, a hitvesi hűségnek és a bensőséges családi boldogságnak messzevilágító, ragyogó példáját adták, őrzöngő orgyilkosnak estek áldozataul.

Gyermeki ragaszkodással osztozunk az agg uralkodónak, a béke pátriárkájának” családi gyászában, osztozunk a világ” minden érző keblének kínos megdöbbenésében, az állatias, vérszomjas vad-ság merényletének kárhozzátásában.

* *

*

A szent nyelv alkotó szellemének sajátos játéka ugyanavval a szóval, amely a király elestének elbeszélésében a céllövést jelenti, fejezi ki a tanítás művészetének célkereső cselekvését: jajrú. A lelki élet rejlő céltábláját keresi a céltudatos tanítónak működése, amely négyféle érdeket szolgál az emberiségnek életében. Azért a szentírás négyszeres tanítással írja körül a tanító feladatát, mindazt az irányító érdeket, amely nemes hivatásához fűződik. Négyszer fordul elő a szentírásban ez az igealak² jajrú, tanítsanak, négyszer, hogy azt a négy érdeket megértsük amely a tanítósnak verejtékes munkájától el nem választható.

I. Az első:

Tanítsák a Te törvényedet Jákobért, a Te tórádat Izraelért³. Ahol a szentírás evvel az igével él, ott utána tárgyjelző alakban következnek, kit tanítsanak, azért az írásnak így kellene hangzani: esz Jiszróél.

Tanítsák a Te törvényedre Jákobot, tórádra Izraelt. De az írás mást? akar mondani. Az írás azt az első érdeket, amely a zsidó tanító ág működéséhez fűződik, akarja érthető célzással kiemelni. Tanítsák a Te törvényeidet Jákobért, tórádat Izraelért!

A régi Izraelben a tanítók, akikről az írás ez igéje szól, születtek. Nem oklevél jogán tanítottak és nem is a levél az, ami a tanítót teszi. Lévi törzse született tanító volt. Mindig ő is maradt a legszegényebb, a birtoktalan törzs Izraelben, de született tanító volt, olyan tanító, akin az írásnak igéje teljesedett, amelyet Becálelről olvasunk, a művészlől: lehajrasz, az Úr szívébe adta Becálelnak⁴, hogyan kell tanítani. Mert akinek a szívében nem él a tanítás ösztöne, nincs az az iskola, amelyben meglehessen a tanítás tapintatára tanítani és nincs az a módszer, amely arra - képesíténé, hogyan kell tanítani. A nevelő tanítás a szívből ered. Az igaz tanító születik. Nagyon meg van fontolva az írásnak minden igéje és lia a tanítás mesterségét nem elméletek nyomán, hanem a szívből eredeti, akkor bizonyosan a szív az, amely a tanítás bölcsességét szüli, a szív az, amellyel a tanító célt tud érní a maga nehéz hivatásában és erre a tanítói szívre bizza a szentírás az ige, a hit, a religio tanítását. Az első érdek a hívő Izrael fentartásának érdeke: a mi tanítóságunknak ez legbelső feladása. Ezért mondja a szentírás: tanítsák a serdülő nemzedéket az Úrnak törvényeire **לִיעֵקֵב** Jákob érdekében, az Úr igéjére a hívő Izrael fen maradásának érdekéből. Abban íté nehéz küzdelemben, amelyben **לְיִשְׂרָאֵל** Izrael áll a történetnek megsemmisítő hatalmával, elsöprő áramlataival, abban a tanítás fegyvere az, amely az ellenállást szervezni, győzelmessé tenni, Izrael községét fentartani tudja.

II. A második érdek a második jajú tanítása.

A belpoklosság csapásában meglássad, szorgalmasan megőrizzed és megcselekedjed mindazt, amire tanítanak a lévíták a papi nemzetségből⁵. Nemcsak Istenről szól tanításunk, hanem mint a régi papok, tanítunk a testnek ápolásáról, igényeiről és az életük feladásairól. Ez a tanítói működésnek második érdeke. A tudás elemeit

oltjuk a gyermek fogékony lelkébe, hogy harcraképes, versenyálló embert neveljünk belőle.

A második érdek: a gyermeknek érdeke.

Képzeld, hogy a gyermeket tanítani lehet pusztán játékkal, akár zártfalú iskolában, akár erdőben. Hangzatos, de megtévesztő jelszó a játszvatánítás. Nem ér reá a mai kor fia arra, hogy maga találja meg és böngéssze össze a tudás elemeit. Munka a tanulás a gyermeknek, de nem nehéz munka. Nehéz munka a tanító munkája! Csodálatos mélységű a szentírás nyelvezete. A szent nyelvnek van egy ige-alakja, amely a könnyű munkát jelzi: a kál e könnyű alak, és van egy, amely a nehéz munkát jelzi: binján hakóvéd, a nehéz alak. És a szentírás körülírja, hogy kinek nehéz az iskola munkája, következőképpen adva értésünkre a dolognak nyitját. Gyűjtsd nekem össze a népet⁶, hogy hallgattassam meg velük ígémet, hogy azt megtanulják, jilmedun a könnyű formában: mert tanulni nem nehéz. De tovább folytatja az írás: hogy engem féljenek éltük minden napján, amíg a földön élnek és gyermekeiket tanítsák meg, jelammédun, a nehéz formában, mert nem a tanulás nehéz, hanem a tanítás. Nem indulunk jelszók után, amelyek azt hiszik, hogy meg lehet a gyermeket a tanulás komolyságától kímélni játékos új módszerekkel, amelyek szórakoztatók és a gyermekkel találtatják meg a tudás anyagát.

A gyermek munkája nem lehet pusztán játék és a játékos tanítás kényszere is kényszer. Tudjuk kímélni a gyermek erejét a módszer könnyítő eszközeivel, de a tanító munkája mindig komoly, nehéz feladat. Nem hiába mondják a régiek: rövid a nap, a tanítás, napja, hát még a félnapos tanítás napja! — de sole a munka és. azért helyt álljon és ember legyen, aki ezt a nehéz munkát elvégzi..

Nehogy azt higgyük, hogy véletlenül különbözteti meg a szent nyelv a tanítás munkájának nehézségét a tanulás könnyűségétől nemcsak ebben az igében találkozunk véle, hanem abban a. másik igében is, amely a tanítást jelenti, amikor Jób könyvében olvassuk: Hallgass reám és vááálefecho ehochmóh megtanítalak téged bölcseségre. És amely szóban a tanítás kötelessége átment a mindennapi ima révén a köztudatba: vesinnántom vésd gyermekeid lelkébe⁸., abban is a nehéz igeforma jelentkezik jelképes jelentőséggel. .

Igen: nehéz dolog a tanítás, érezzük mindnyájan, akik hordjuk a tanítás terüét és rójjuk a nevelés robotját .

III. A harmadik érdek: veesz ám mi jajrú. Tanítsátok meg népemet, hogy megkülönböztesse a, szentet a mindennapitól, a tisztát a tisztátalantól⁹. Lelki tisztaságra nevelni az ifjúságot a harmadik érdek, a családnak érdeke és a családból szövődő egész társadalom érdeke, l jből a szent nyelvnek mélységés tanítása az, amely útbaigazít bennünket, amikor megkülönbözteti a tanítónak két nevét.

Az egyik majre tanító. Azt mondja a szent nyelv képzeteinek menetébe, játékába mélyen behatolt egyik újabb írástudónk¹⁰, majre az, aki megtanít arra, amit nem tudsz, tanítja azt, aki nem tud; mad rich az, aki akaratodat irányítja, aki nevel.

Azért megkülönbözteti a kettőt: aki nevel, aki az akaratot alakítja át, az fölötte áll annak, aki csupán tanít, ismeretet terjeszt. Mert az akarat nevelése, amely korunkban mind nehezebbé válik, az iskola harmadik érdeke, a család és véle a, társadalom, az álladalom érdeke.

IV. A «negyedik érdek, az utolsó az írás sorrendjében és az élet sorozásában is, a tanító érdeke. Az alkalom, ahol az írás evvel az igével él: jajrú tanítsanak, ebben a prófétai igében jelentkezik: fejedelmei ajándékért ítélkeznek és papjai bimechir jajrú fizetségért tanítanak és prófétái pénzért jósolnak¹¹. Minden munkának megvagyon a fejlődő társadalomban jutalma s a szellemi munkának bére a haladás fokmérője. A művelődés fokmérője a tanító jutalma is, akinek választott hivatásában egyúttal kenyéradó. jntalmas életpályát is kell találnia.

Igaz, hogy a szentírás azt mondja: nemcsak kenyéren él az ember¹², de kenyér nélkül ugyancsak nem él.

A régibb Izrael írástudói ingyen tanítottak s ingyen ítétek s kenyerüket iparos kézzel, orvosi tudással, vagy egyéb munkával keresték meg. Innen maradt fönn az a hagyományos érzés, amely csodálkozott, mikor a tanító meg akart élni a tanítás munkájából. Azelőtt a próféta igéjét emlegették: Sion fiai örüljeteK és ujjongjateK az Örökkévalóban, a ti Istenetekben, mert adott nékteK tanítót licedókóh könyöradományul.¹³

Tudjuk, milyen nehezen szokott hozzá a közönség ahhoz, hogy azt a munkát, amely a tanító egész erejét lefoglalja, hatalmas bérral, nem pedig könyöradománnyal kell meghálálni, mint amikor a keservesen ösztövére heti bér mellé télen faggyúgyertyát hozott a gyermek és egy darai) fát az iskolába, Száz éve 1181(5) egy költemény-

ben ostorozta egy író ezt a tanítói bérmegállapítást. Párbeszéd folyik a gazda és a tanító közt. A gazda öt fiához házi tanítót keres. A tanító száz tallér évi fizetést kíván, mire a megrémült gazda fölkiált: Hisz ennyi vagyonért három ökröt vehetek¹⁴!

Nem hiába hirdette közel félszázada az egybegyűlt tanítóknak a szószékről Löw Lipót az idő hatalmát¹⁵. Megváltoznak a viszonyok. Évtizedekkel ezelőtt az írás e heti szakaszát kellett idéznünk, ha a tanítók elégedetlenkedtek: Hallgassátok, oh tanítók, vajjon ebből a sziklából, a közönynek ebből a meddő sziklájából l akaszunk-e néktek élő vizet¹⁶? A községek is megértették ma már és az állani is megértéié velük, hogy lejárt az az idő, amikor könyoradományért dolgozott a tanító. Változtak a viszonyok, bár nem annyira, mint amennyire óhajtottuk, mert annyira nem változnak soha. Nagyot változott a világ. A haladó művelődés, a törvényhozás bölesesége változtatta meg és a községek bölcs belátása. Nem utolsó sorban a zsidó tanítóságnak magának is lelkes, nemes és buzgó társulása volt, ami megváltoztatta ezt a szégyenletes majre lioedókot.

Avval az imádsággal gyűltünk össze e reggeli órán az l r hajlékában a tanítóegyesület tanácskozása előtt, hogy az l r teljessítse a tanítóság vágyait, igéjének beteljesüléséül: jáate majre bőséges áldást ölt tel a tanítóság¹⁷: áldás körítse gyülekezésében, tömörülésében, társulásában, áldás az esztendő szorgos munkájában és a szünet békés pihenésében. Amen.

*

**

¹ Krón. II. 35, 23. — ² Masszóra. — ³ M. V. 33, 10. — ⁴ M. II. 35, 34. — ⁵ M. V. 24, 8. — ⁶ U. o. 4, 10. — ⁷ Jób 33, 33. — ⁸ M. V. 6, 7. — ⁹ Ezek. 44, 23. — ¹⁰ Malbim, Hakarmel 133a. — ¹¹ Micha 3, 11. — ¹² M. V. 8, 3. — — ¹³ Jóél 2, 23. — ¹⁴ Monatschrift 58, 324. — ¹⁵ 1868, X. 5. Löw Lipót, Zsinagógai beszédek 303. — ¹⁶ M. IV. 20, 10. — ¹⁷ Zsolt. 84, 7.

RÚT

אֵלֶינוּ ד' שְׁמַיָא לְפָנֵינוּ Leszállatá az Úr a mennyeket Színai szirtormára, hogy a föld szülte s az éginek szelleme egyesüljön, hogy a föld lakója a mennyek részesévé magasztosodjék. A vallásnak szülő óráját ünnepeljük, amidőn e mai napon יוֹם סֵתֵן תְּרִבְתֵּנוּ egybeseregglünk ünnepi örömmel, Izrael mennyei kincsét újból hűbérül fogadni, új ragaszkodással vállalni őrizetét az ősi kincses letéteménynek.

A Színai cikázó villámai egy világot töltenek el a hitnek fényével. A tiszta fény sok helytt megoszlott, színekre bontatott, de azért ahol e földön az Egyisteneszme szívet melengetőleg él, mindenütt a Színai sugarai rezegnek, teljesítve el nem évülő küldetésüket. Szent áhitattal ünnepli vélünk sok érző kebel az Úr megnyilatkozásának ünnepét.

És e nap mindent fölöző jelentősége sokkal nagyobb, semhogy rögzítő jelkép és megjelenítő szertartás keretébe foglalód hatott volna. Minden, ami rejtve bimbózék az emberi szívben, virággá feshék az Úr szavára. Néma, szunnyadó sejdítéseiik vonzották a szíveket a végtelen felé – az Úr szózata felkelté, megszólaltat á őket, irányt szabva, tartalmat adva a szív sejtésének. A mennyei atyának atyai keze megdicsőítette a föld porát, s az ember lelke megdicsőülve; omelkedék a megnyílt mennyek felé: נִשְׁתַּדְּדוּ הַשָּׁמַיִם וְיֵאָדָּא מִיְמֵינָא אֱלֹהִים az Örök és Egyetlen felé ujjongott Izrael. A hitnek legfőbb ünnepe ez a nap, amelyen a hitnek hivatását inerte Izrael. E nap határtalan jelentősége körülhatárolt emlékeztető jelre, szűkkörű szertartásra nem szorul. Amely szív el nem szorul a vallás hevében, midőn az erkölcsi világrend örök ígéje hangzik feléje, annak szer és szokás sem költi föl szunnyadó indulatát. וְכַעֲצֵם דְּהַיּוֹם הַזֶּה, ennek a napnak lényegében álljon malasztja és szentsége; a szentség- hívó szava legyen nektek és hirdetője annak, hogy az ég s a föld, Isten s ember között oldhatatlan kötelék van. Leszállott az ige a földre örök frigyéül az ősöknek, akik szent borzalommal állottak a Hóreb hegye alatt és a

késő maradéknak, amelyet gyülekezőre hív a világ: szórakozásából és robotjából. A leszálló ige Ívelő riadása felrázza, a tétlent és közömböst, hogy a hívő buzgóság békés fegyverét adja kezébe. Morajlik a Színai ézengése, hogy a riadó vak mélységet fölverje szavával és visszaterelje a hitetlen elhidegülté! a szív melegének napjához, az Egyetlenegyhez. מַיְשִׁיבִין תִּנוּקֹת לְלֵמֵד מִשְׁבִּיעֵת Mély értelmű és finom tapintató szokása volt a régi kornak, hogy a gyermeknek tanítását e mai ünnepen kezdték meg. Elkezdették beavatni őket az írásba, a próféták és bölcsék szavába, a régi kútfők és források ismeretébe, abba az irodalomba, amelynek gyöngyei ma, már sajnos nem élnek a köztudatban, hanem jórészt idegenül, ösmeretlenül hevernek könyvesházak gyűjteményeiben. E napon kezdték beavatni az ige ismeretébe az új emberöltőt, amely nap ősei hallak az ige tíz szavát. Ez ősz szokás megújhódásául legyen ez óra áhítatos elmélkedése a lelkek ihletett emelkedése; a sudamló, röpke szó ragadja magával a közönybe merült indulatot.

Egy nő alakját szemelték ki elődeink, hogy az ige ünnepén megelevénüljön lelkünkben az ősz hajdan legmegnyerőbb, legbájosabb alakja. Idegenből szakadt Rút közénk, de lelkülete, gyöngéd odaadása népünkbe oltotta át. Moáb vad rablótörzsének leánya volt, ama vad törzsnek, amely férfi ágában ki volt zárva Izrael gyülekezetéből, מֵיֵאֵבִי יֵלֵא מֵיֵאֵבִית de női ágában nem, mert a nő alkatánál fogva simulóbb, hajlékonyabb, szelídebb és a vad törzs zord fiai közt is gyöngédebb kedélyű, emberibb érzésű, nemesebb hajlamú. És Rút is, aki a számkiűzött Noémi családjába fogadtaték, megérett lélekkel lett részese az új környezet bensőséges lelkületének, melengető, nemesítő kedélyének. Izrael hite, erkölce hatotta át a jövevényt: benne találták eleink bizonyosságát annak az erkölcsi erőnek, amelyet hitünkben rejlik. Benne örökölt meg az a kitüntető szerep), amelyet hitünk élete a nőnek szánt a családban a, vallásos érzület ápolása, fönntartása, megőrzése körül. Ha az ige így fordul Mózeshez: imígyen szólj Izrael házához, akkor a régi tanítás magyarázza: a ház a nő: tőle várd, hogy kegyelettel, szeretettel fogja a hit reabízott kincsét híven őrizni, féltve gondozni. Ő lesz rázkódtatás és orószakos támadás idejében, ő lesz lassú alámosás veszedelmeiben a hitnek őre.

Az élet harcai, a hivatás feladatai egyoldalúvá teszik a kereső férfiút. De bár manapság a nők tetemes része osztozik a kereső hivatás feladataiban, ez egyoldalúságnak a nőben nem szabad megcsönkítania az élet kikerekítő, domborító fölfogását, a valóság kiegészítését a kedély életévek a rideg valónak költői kiegészülését, összefoglalását, megdicsőülését. A költészet nem ott él, ahol a hivatottak érzeménye versnek ölti formáját, hanem ott, ahol a költemény újból eleven érzéssé válik. A költészet élete az élet költészetében virul, az élet költészetében, amely mint az iszalag indája körülfogja, körülfonja az élet törzsét, hogy elfődje durva kérgét, pótolja, amit a valóság ridegolta megtagad. Nem gyűjtő szavával a költőnek, hanem varázserejű zsarátjával a kedély melegének melenget a nő költőisége.

Az élet költészetének ápolói a nők: nincs fájóbb látvány, mint ha ennek hajlama belőlük kivész. Nincs fájóbb látvány, mint ha a nő a költőt üres ábrádnak, a gyöngédséget pusztá érzélgősnek tartja. És a költőiség és a nőiség, mert azonos e kettő, öltött alakot Rútban, Moáb leányában, akinek lelke felől vad ott Izrael lelkületében.

Noémi, a sivár özvegységre jutott, gyermekeit eltemetett, élemedett anya, hazafelé indul, de maradásra, visszatérésre készíti a kísérő Rútot: ne jöjj velem idegenbe, maradj szülőhazádban! Az elhunyt férj emlékét őrző ifjú asszony feleli: ne szorongass, hogy visszatérjek vagy elmenjek tőled, mert valahova te mégysz, oda megyek én is, és valahol te pihenni fogsz, ott pihenek én is: a te néped az én népem is, a te Istened az én Istenem is: ahol meghalsz, ott halok meg én is és ott temettetem el. Úgy cselekedjék és azt művelje velem az Úr, hogy csak az egy halál választ el tőled! עַם נַעֲמָן a te néped az én népem: családi erényeit, lelkületét, bensőségét, gyengéd érzületét, ragaszkodó odaadását a te népednek érzem kebelemben – hogyan térnék vissza Moáb irdatlan nyersesége, bárdolatlan zordonsága közé? A te Istened az én Istenem: könnyűületességet Izrael Istenének, hitének magasztosságát, vigasztaló hatását, fölemelő erejét éreztem körödben – hogyan térnék vissza Moáb holt bálványaihoz? És Noémi erre keblére ölelte és tanította Izrael hitére, erkölcsére, viselkedésére! an: הַחַיִּלָּה מִדִּרְתָּ לֵּה הַלְבוֹת נָרִים Nem szokása Izrael leányainak a zajos szórakozás nyilvánossága, nem a piperének kultusza, hanem a szerény otthon csendes boldogságát, enyhe melegét keresik, אֵן דִּבְרֵן שְׁלֵבַת יִשְׂרָאֵל לְדָוִד כִּבְּתָ שִׁמְעֵן יִשָּׂאן יִשָּׂא מִוֹדָה Házukban élnek, amelynek küszöbét őrzik az Úr ígéje, a Mindenható meg-

szentelő lelke. És ez otthonban az élet melege köti a nőt Istenéhez, trónjának zsámolyához. Nem hideg elmélet szóba rögződött tanítása a hit, hanem az élet melege, a ház légköre, vissza-visszatérő ünnep és szokás meghittsége, amely a közös imádás házába kíséri a hívő lelkek egybeseregülő áradatát.

Nyerssé, rikoltóvá, rideggé válik napjainkban még a piacot kereső költői alkotás is: de ha a költészet kiábrándul is^ a vallás költészetének kiábrándulnia nem szabad. Mert ha a virág, ha a virágnak bódító illata, színes szirma, ezernyi változata, a teremtés költészete, akkor a hit, a moábi Kút ígésző alakjának hite, a szívnek költészete, ragyogó virága, gyümölcstermő ígérete! Amen.

ÉN.

R. Jóchanan tanítása: Mikor az Úr a tórát adá, a madár nem énekelt, a szárnyasok nem repültenek, a jószág nem bődült, az égiek nem lebegtenek, a szeráfok nem zengek: szent, a tenger nem hullámzó, a teremtményeknek elállott szava: a világ hallgatva figyelmeztet és megzendült az ige: **אני!**

Az igének malasztjától megteljesült a földhatár, némán fogadta a Teremtő szavát az egész teremtett mindenség.

I. **אני לא צפיר** A madár nem énekelt. Az éneklő madárnak megszűnik éneke, mikor fiókáit ápolni kezdi. Eláll dicsekvő dallama, csicsergő enyelgése, hívó szava.

Az élet gondja mikor megül, komolysága ha reád nehezül; ha bizalomra, kitartásra vágy szíved: ha szülötted szegzi rád szemét, magzatod kebledre simul: érette meghallod a nyilatkozás szavát, megérted a sorsintéző Isten nyilatkozását.

Érettük megtanulsz bízni, hinni, az ígét megtanulod hallani, a tóra, a megnyilatkozás ünnepét megtanulod megülni.

II. **אני לא ציפור** A szárnyasok nem repültenek. Tört remények roncsain ha szárnysegetten ülsz: megkornyadva, virrasztva éjfelek sötétét ha talál a bú: ha üld a kétségbeesés, a gyáva lélek e szülötte; reményeid a megtört kebelnek sírjában ha, halványan pihennek és vissza-visszatér a hit mint ingó galyra, rezgő ágra elrezzent madár: oh, ne bocsásd el akkor, ne hagyjad tova szállni, elröpülni!

Tanítson a légi pálya kéthonú szárnyas vándora: kéthonn a te lelked is, csakhogy ha elszáll, vissza nem hívja földi kikelet, fiókaköltő nyár. Vissza nem száll az örök verőfény dús hónából.

De mint a lég szárnyasa idő előtt nem indul, nem kel útra, úgy várd ki, míg az Úr hí haza az örök hazába. Kivárja a költöző madár vonulása idejét: n **שמרו את באתה** az eszterág, az égen tudja időszakait, a gerle, a fecske és* a daru betartják jöttük idejét².

III. **שׁוּר לֹא נֵעַדָּה** A jószág nem bődüle. A nyers erő hidalnia, daca, gögje megrendül! Elkövetkezik betegség, hajló kor elernyedése, elkövetkeznek öregedés nem szeretem napjai . . .

Elmúlik az idő, midőn hevült, csordultig tett a szív. A hanyatlás hírnökei köszöntenek: a vallás bűvkörébe vonz lecsendesülő szenvedély, lemondó megadás és meghallod, érted a szót: **אֲנִי!**

IV. **אֵינֵינִי לֵא עֵשׂ** AZ égiek nem lebegtenek. Midőn a lélek belátja, hogy van messzeség, amelybe szárnya nem röpül; magasság, amelynek ritkuló légkörén nem fog csattogó szárnyának evező lökése; melység, amelybe le nem száll a fenéknek titkáig: rejtelem, amelyet meg nem old a véges ész. csak sejt a lélek és megérez a hívó szív: akkor érti az ígét meg, **אֲנִי!** Én vagyok az Úr! Annyit látsz, fejtesz, meg, amennyire meglebbentem a titkok fátyolát. A létnek, teremtésnek halhatatlan útáiból, tengertitkaiból hívó hit lesz részed az ige során.

V. **שְׂרָפִים לֹא אֲמְרוּ קִדִּישׁ** A szeráfok karában elnémul a hódolatos ének, mert az Úr szentsége leszáll a véges ember fölé, hogy az ő lelkének mélyéből fakadjon a szeráfok dicsérete: **קִדִּישׁ** Szent, szent az Úr, a seregek Ura!

VI. **הַיָּם לֹא מִדְּעָעוּ** A tenger nem háborga. A kétely tengere nem háborog: néhány csepp olaj az ég tudományából lecsendesíti a zajló hullámjárást. Nem a fenékkereső horgony menti meg a gályádat, hanem a béketerjesztő olajnak hullámlohasztó cseppjei, a hitnek varázsszava: **אֲנִי!**

VII. **הַבְּרִיית לֹא דָבְרוּ** A teremtmény elnémula, Midőn a teremtő szava szállá alá, megnyilatkozik az öröklét végig nem gondolható eszméje. Aki ez eszmébe, a tórába merül, annak **עִם הַחַיִּים** öröklét gyógyító írja léssen az ige.

Ha elnémul a föld vándora, beszédes léssen a túlvilágból átszendülő szava: tanítóink lesznek a bezárult ajkak, felnyílik a halálnak jégpecsétje:

עִם הַחַיִּים örök élet gyógyító írja hegeszti sebeinket. Szívünkbe van írva nevük a vesztés gyászbetűivel és a sajgó írás hirdeti az öröklét tanát. Sötét gyászból, fájó borongásból vigaszos, biztató tudat kél, hogy derűsebb hazában vannak, ahol nincs vesztés szülőnek gyásza, elhagyott gyermek árvasága, bánatos hitves egyedülisége.

Lecsendesül a föld zaja, az életnek moraja, elnémul a teremtmény, de sírján még az enyészet tanúja, a sírszobor is fölfelé mutat:

העולם שומק ומחריש ויצא הקול אנכי hallgatva, némán figyelme, a világ és felhangzik az isteni szózat. Messziről, csak lélekhallhatólag mély, varázsos csengés ébred: nem tartott kehién a néma rög, nála vagyunk: אנכי aki szólott: én vagyok az öröklét! Benne élünk, várunk, viszontlátunk. – – Amen.

*

1. Salm. 1, 20. — 2. Jerem. 8, 7. — 3. Talm. 7a.

A HITNEK ÉLEDESE.

És visszatérő Noémi és vele menyje, a móabi. Kút ... A szentírás mai megemlékezése Kútnak van szentelve, a női eszmény elbűvölő megjelenítőjének. Hozzá hasonlót alig találunk akár a költői képzelet alkotásai, akár a valóság alakjai közt. Bűvös kellem, megnyerő szerénység, szívbéli hűség, hervadatlan fiatalság, varázsos mosoly tündökletes alakja Kút. Abrándos tünődés borongó árnyai fűzi!; lélekben Noémihez, elhunyt szerelmének anyjához és hazavezérlük az elhunytnak szülőföldjére, Betlehembe. Az idegen vér szülötte királyi sarj szülejévé válik: az egyén varázsa, a lélek rokonulása legyőzi a vér idegenségét, a szív melegsége a faj rideg elzárkózását. És évezrek elülte után ma nálunk a fajok kölcsönös megértésének szépen megindult pályáját a rosszindulat -és a hamisító tudákoság messze kanyargó, sekélyes, zátonyos mederbe terelte. Megakadt a békülő folyamat, mióta az irigység, a törtetés, a faji egyeduraság örülete maró festékbe mártotta meszelőjét, hogy eltorzítsa a rólunk festett képet.

Hiszen mindig voltak az ingerületnek elenyészetten nyomai, de nem hittük, hogy föltoluló felhők növekvő borulata a szemhatár egész körét, az egész égboltot megülje, hogy a vihar zagyva zúgása mindent túlharsogva elnyomjon-némítson minden békeszerző szót. És immár veszélytelítettek állapotaink, mételyes már közéletünk és fojtó-fullajtó lett levegője. Uralkodik leköthetetlen rakoncátlanság, pöffeszkedik megtéríthetetlen elvetemültség, nyeregbe ült, az engesztelhetetlen gyűlölködés nyakas igazkodása. Orv időket élünk. a törvényszegés félelmetlenségét, merénylők bírónélküliségét, éljük a közszellem elfulladását az önzés özönében.

Pedig ez a tönkretett ország, a vérvevő bilincsbékének ez a nyomorultja, összefogva sem elég erős, hát még széttagolva, törvénytiszteletben megfogytakozva, erőszakoskodástól megrokkanva.

A törvény sírbatételéből nincs föltámadás: a gyűlölet ércujjú fagyából nincs tavaszkelés: a vakbuzgóság szemkörnélküliségéből nincs jövőbelátás: a faj üldözés mákonyának izgatva-tompító álmából nincs kábulatlan ébredés.

És még is hisszük a kilábalást. És mégis reméljük a fordulatot. És mégis az mai hő imánk, hogy a szeretet lángja törjön elő a közelgő, közbűnbánat hamuja alól.

Ezekben a nehéz, viharzó, próbatévő időkben érezzük hitünknek, e mai ünnepünk malasztos hitének újjáébredését. A pislogó mécset eloltja a lenge léghuzam, de a mélyen izzó parazsat lángra kelti a fujtatónak áterőszakolt szélrohama . . . Viharzó szélrohamtól csapott ki újfönt. a zsarátból hitéletünknek lángolása.

A tűző sugár, a nyilazó napnak tüzes heve elperzseli a viruló rózsát, de érleli a gabonának életadó szemét: polgári békességünk pünkösdi rózsáit elperzselte az izzó gyűlölködés heve, de hitbéli buzgóságunk éltető magva: érlelődött e tűzben. A forró gyűlölet égő napözöne hatalmas erőt érlel benne mint őszi takarás késő nap-sütése a borágnak zamatos szemében.

Hitünk áldozatos életének gyökere törzsbe szökkenve büszke lombot ont. sudaras fája, mint odakünn páros jegenyéink, sűrű lombba borul.

Esendő ember örök szenvedéséből újból keressük Istent.

Keressük az okot, kutatjuk a réget,
A nagy mulandóság ős rejtelve éget --
Keressük a cseppben, száguldunk az ürbe . . .

s hordjuk az ős góluszt két ezrede tűrve!

E kornak gyilkos szeszélye, fokozódó kínjai, halálos botlásai mint nyilaknak ezrei járják át lelkünket. Gyötör bennünket a békés lét szomjúsága: gyötör nyugtalan, titkos tűz által emésztett, biztos célok által nem zabolázott, forrongó és sorvatag világnak százfelől zaklatott, százfelé szaggatott élete.

A robbantó anyagoknak, az új kitalálásé robbantó szereknek korában élünk. Korunk robbantó szere az önző gyűlölet. De ti robbantó szereken túl ott az új, a csaknem súlytalan elem. amely nem robbant, de kimeríthetetlen, súlyanem fogyó, mindent átjáró erőforrás. A lelkiélet kimeríthetetlen, súlyanemfogyó erőforrása a hitnek súlyozhatatlan. imponderabilis és mégis ellenállhatatlan ereje, amelyet a Színáj lelketátható sugara táplál.

Nem hull le szárnytörötten hitünk, ha ránk törnek kába fejjel, önnönhitüket lábbal taposó, gyűlölködő ostrommal. Hitünk rendületlen, ahogy a próféta igéjéből ma halljuk: midőn בתוך הגולה a góluszban valék, megnyíltak az egek és isteni látomást láték. Ép mikor a fenyegető igének érezzük teljesültét, hogy üldöz bennünket a hulló levélnek zizzenése קול עלה נרדף Síp, mikor megrezzenünk mint szél kezében elszakadt, zajgatott levél, ép akkor száll szívünkbe a jóra bölcs mérés, a hitnek rendületlen bizalma Benned, akinek ig éje leszállott az eldődökhöz, akinek hallók ma újból örök igéjét, amely; szól az ember fiának az időknek végéig:

Én, az Örökkévaló, vagyok szabadító Istened!

*

* *

¹ Rót 1, 22. — ² Ezekiel 1, 1. — ³ M. III, 20, 30.

AZ IMÁDSÁG.

Neki pedig keserűséges vala lelke és imádkozék az Úrhoz és sírva síra¹. Hannáról, az imádkozó asszonyról szól az írás mai igéje. Telve volt kevserűséges, reménytelen bánattal és kiömlött halk imában ajakán a lélek fölindulása. Reményszegetten, vetélytárs gúnyjától üldözötten menekül Isten színe elé a szentélybe a panaszos hívő. Ünnepel a néppel férjének családja, őt magát hiába faggatja férje, miért sír, min sopánkodik, **וְהָא מֵיִתָּ נֶשֶׁת** Keserűség üli meg lelkét és a keserv mélységeiből Istenét kiáltja. Az ünneplő tömeg közé vegyül, de egyedül epekedik az ünneplők sorában. Telegyült keble imádságos, csak lélekhallható áhítattal, de egyedültségben elzárkózva nem válik imádsággá, eleven szóvá ajakán az ájtat. **יְהִי עֲמִידָה בְּמִישָׁר**. A zsoldáros költő vallomása válik benne valóvá: léptem, az egyedüljárónak lépte, a rónavidék lapályán, a sík földön vesztegel **בְּמִקְדָּלִים אֲבִיךָ ד'** de földhöz kötő láncát letépi a buzgóság a gyülekezők sorában s az ünneplők morajló karában imába ömlik az áhítatos érzés². Szárnyra kel egetkereső vággyal a lélek, mint ősszel az induló fecskék légi sereglése, fönnszárnyal a hívek szárnyaló áhítatával, egetkereső lendületével.

Mint a képiró fény fogó lapján a fény sugara beírja az áhítat ragyogó fénye képét szívünk nyílt lapjára. A jobb, a lendülőbb, a szárnyalóbb érzés eloszlatja a hétköznapié) szürke ködöt és imádságra fakad lelkünk a hívek lelkes karában: imádkozunk szent ihlettel, meginduló lélekkel, könnyű belábadó szemekkel. Megtaláljuk ég felé a léghasító irányt, mint a délszakra vágyó madár röptének”, melegebb honának nyíl-irányát.

Mentül izgalmasabb ez a hírszülő idő, mentül izgultabb, riadó-sabb lett és nyughatatlanabb lelkünk – hiszen riadós ma már minden emberi lélek mint tavasszal a szalonka – annál jobban lanyhul régi emlékek lanyhasága, annál fogékonyabb lelkünk ezernyi új,

s ej tétlen benyomás melegjére, annál imádságosabb lesz gonddal terhes zaklatott életünk.

כי לאלהים ועקי בטלחה Kiáltánk Istenhez e háború során és meghallgat bennünket, mert bízunk benne³!

Évtizedekig előtérbe tódult, uralkodott az elemző, kutató, ítélő ész. Egyoldalú, rideg világ, az egyénnek tülekedő, törtető világa fejlett kényurunkká. De jöttek a közkeserv keserves esztendei és nagy lendülettel vitték előre az érző szív, a küzdő kebel, az akaró lélek jogát s igényeit. Megtanultuk: a közsors és az egyesnek sorsa össze van szöve egységes, bonthatatlan egésszé. Első a köz s a köznek java, sorsa, utolsó az egyén s az egyén sorsa, boldogulását.

De hívő lelkünknek a sors isteni végzés, mennyei gondviselésnek érző lelkessége. A gondviselés a világ-intéző akarat: nem gépies, vak, szívtelen, buta esély, hanem célos, látó, értő. az egyesre is kiterjedő akarat.

מלך עליי A gondviselés a világintéző hatalom: nem kérjük, kétségbe nem vonjuk – csak megalázódunk előtte függésben, érzésben, imában. Ez a függő megalázódás a hitnek ős ere, a vallásos érzésnek ős forrása. Az Isten világontúlvalóságába pillantunk hívő, remélő, megalázódó pillantással. Az az isteni világ a mi világunknak ura, vezetője, üdvnek, értéknek, boldogságnak kútfejes forrása.

Az élet szorongásában, szenvedésében magunkra maradv.i valami nyugovót, szilárdat, segítőt, vigaszt, biztatót, enyhadót kerekünk. A mélységes emberi sóvárgás egy részét kielégítik a társító kötelékek: család, társadalom, haza. De többet követelünk: teljhatalmút, fensőbbet, a földiek viszonylagosságán túlesőt, ami nem keletkezik, ami el nem múlik, ami maga a lét: **יהוה יהוה יהוה** ami volt, ami van s ami mindenha leszen. Az egyedülség, elhagyottság életrontó kínja megenyhül, földoldódik benne, az örök létezőben. Religio már betű szerint is az a bizonyosság, hogy egyesnek és múlónak köteléke a naggyal és örökkel meg nem lazul és el nem szakad. Evvel az örök istenivel érzésben eggyé lenni, benne bizalommal elmerülni, hozzá szeretettel hozzáforni ez a lelki készség szüli az imát.

Két világot köt össze az imádság. Egymáshoz közelebb férköznek az ég s a föld: innen és túl összekapcsolódnak. Az istenség fénye s az öröklét derengése ömlik el eminnen is, mind több érzés és eszme nyer tunnanról ragyogást, mind több véges mozzanat merül

a végtelenvalóba. A tunnanvalónak elérhetetlenségétől addig, ahol a lélek teljesen elmerül istenébe, hosszú sorát ismeri az átmene-teknek a vallásos érzés, az a lélekenrejlő benső vallásosság, amelyben a véges és végtelen, az isteni s az emberi mélyenrejlő össze-forrásban él.

És az Istenhez forrott lélek nem fél a sors súlyától, nem igaz-ható le. nem törhető meg: az ő világa istenben horgonyoz, istenbe merült.

Ez az elmerülés, odaadás eredhet boldogságnak, beelégülésnek és erőnek túlömlő érzetéből. De lehet szenvedelmes esdeklés is meg-nyugvásért, vigaszért, lehet jajveszéklő kiáltása az elhagyottság kétségbeesésének, ami hidat ver a két part, a föld s a földöntúli közt. Közvetlen a, lélekből fakad az ima hangulata. Nem fogalmak, elméletek kitevője az Istenben való elmerülés, hanem a közvetlen érzés nyilvánulása s ezért megkapó alakot, művészi kifejezést szeret. A rejlő hangulatból ódatermő, alakító erő formálja az imádságot. Ezért a lélek fakadó imádsága gyakran költő alkotása, zenének remeke. Áhítat szövődik nyelvnek zenéjébe, zenének nyelvébe. És a költő, a művész lelkéből lelkezett imádság másokban, hallgatóban, ismétlő hívőben újjászületik: ajkára veszi a szót és lelkébe száll a dallam. Megrezen a lélek, mint a légiesen szelíd nyírfarezgés, mint halk tapsolása. a rezgő nyárfalombnak.

Ünnep imája, zsolozsmás dallama régen állandósult gyümölcse a művész imádságos lelkének. Akinek először fakadt lelkéből mint szorultság megváltása, ujjongás kiváltottja, az érezte legközvetleneb-bül az imádság fenséges boldogságát, boldogító fönséget. De aki az állandósult imát, amelyhez évezredek szentséges hagyománya, emlé-kezése fűződik, eleven érzéssé váltja keblében, az is imádkozik melengetőn, buzgón, hívőn, boldogítón. A szavak emlékezős soraiból, a dallamok hullámozó menetéből a szunnyadó érzés elevensége váltó-dik ki bennünk.

Sokféle rendje van az igaz imádságnak. Az őserzéshez leg-közelebb a hálaadó ima áll: a magasztos egység közvetlen tartalma ragyogva kél a lélekből és hálaadás szavává alakul a legtöbbször, a létben való részességért. Hozzá simul a dicsőítés hymnusa: a min-denség nagysága, az Úr dicsősége megragadja a szívet és hatalmas visszhangot kelt benne: a mennyek hiresztik Isten dicsőségét⁴! A könyörgő ima a mélységből való kiáltás: **יְהוָה אֱלֹהֵינוּ** irgalomért esdeklő

fohász: benne riasztó félelemből enyhesztő szeretetbe menekszik a lélek.

Végül következik minden múltó múlandóságának, árnyékvoltának, a kicsiny, az egyes, a személyi parányiségének, porszemvoltának, semmiségének fájó megismerése. Ha az örök tökéletességgel szembeállunk és gyarlóságunk véteknek érzik, az imádság akkor vezekléssé válik.

Hálaadó és magasztaló, könyörgő és bűnbánó imádság, mind-megannyi gazdag- és boldogító, fölemelő, a végtelen felé törekvő. Isten felé szálló hangulat üdvösséges kiváltója.

Ez az istenkereső hangulat nyitja meg ajakunkat e mai szent nap áhítatában. **ה' בצי פקידן**. A szorongásban Téged keresünk Istenünk. imába ömlik lelkünk, mikor rajtunk a megpróbáltatás”. Megindulta libán, forróbban, buzgóbb hevülettel nem imádkoztunk soha, mint e-gonddal terhes, kínos időkben. Mint az imádkozó Hanna, keserűsége lélekkel, könnyübelábadó szemekkel imádkozunk, imádkozik bensőnk, minden reményünk, minden remegésünk, imádkozik a nagy fordulatért, a világ jóléteért, háború szüntéért, azért a nagy napért, mikor a könyörgő szót hálaadó zsoltosma váltja föl, a hálaadó Hannával mikor szólunk: **עלין לבי בך** ujjong szívem a békeszerzett Istenben.. Amen.

Megáldalak immár az újév hajnalán én édes véreim és atyám-fiai, megáldalak a forduló évek során immár negyvened ízben, megáldalak az Egyetlenegynek szent nevében. **שנה טובה** Boldog, békés, esztendőre virrasszon bennünket az Ég irgalma. A föld üzessen teltszemű kalásszal, a munka verejtéke szemléletes áldással, a lélek mélyülő hittel, új életre keljen ez a vonagló világ, szereljen le az. egész hadosított emberi faj.

Kopognak már érces ujjak a békesség fehér kapuján, derengésbe foszlik a háború végtelen éjjé, friss hajnalég pitymallik. A fájdalom s iszony nyara volt ez a nyár, ősre fordul az idő, mégis nj tavasz készül. Elég volt az iszonyatból, amelyben az elhulló piros élet hagymázás látomásokban vívődék a halállal.

Keveset ünnepelt három esztendőn át a szív. Könyörög már. lépjen a kíntermő feszültség helyébe a negyedik év hajlatán világ-egyensúly szövetsége. Jöjjön már a nagy másulás, hogy akiknek

több könyűben mint örömben fürdött szeme, a harctér hőseinek s az otthon szenvedőinek újrakeljen boldog üdve . . .

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg: adjon lelkes ifjúságot, lángzó, merész férfiaságot, gyermekeiben s otthonában bulldog anyaságot, erős, életbíró öregséget.

Az Úr világíttassa feléd arcád és legyen irgalmas irántad: serkeintsen a ránk szakadó nehéz télen irgalmasság áldozatos műveire. Az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, néked és házadnak, házadnak és gyülekezetednek, gyülekezetednek és hazádnak. Amen.

*

¹ Sám. 1, 1; 10.   ² Zsolt. 26, 12. — ³ Kón. 1, 5; 20.   ⁴ Zsolt. 10, 2. — ⁵ Ez. 26, 16.

MEGTÉRÉS.

És monda Abraham szolgáinak: maradjatok itt a jószággal én pedig és a Fiú elmegyünk amoda és leborulunk és megtérünk hozzátok¹ **יְשׁוּבָה**. Megtérünk, visszatérünk hétszer olvassuk e szent az írásban. Búcsú és találkozás, Isten veled és Isten hozott, szétválás és összeérés a távozó s az érkező idő, az esztendő, mely tovaszáll s az újév. amely helyébe áll, mindkettő szól, int, figyelmeztet: térjünk vissza, térjünk meg, szálljunk magunkba!

יְשׁוּבָה אֵלֵינוּ Leborulunk és megtérünk hozzátok. A templomnál elválnak útaink. de odakünn visszatérünk hozzátok, egy hazát szolgálva békében és háborúban. Akik tépni-tagolni akarják a társadalmat, a konkolyhíntók s idejüket múltak, a kószahírgyártók és híröllöző cselédek kidobták a nagy közönségbe a konokszívosságú mesét: a zsidó távol van a harctértől. És teleszította magát az elgyötört köznép az örökölt ösztöneit legyező balhiedelemmel.

Pedig ugyancsak kint vagyunk az arcéleken – halottaink halmai, sebesülteink sorai, vitézségért kitüntetett véreink a tanúi. Fényesen töltik be behívott tiszteink díszes hivatásukat minden fegyvernem körében.

Igen, külön imádkozunk, de együtt védjük a földet, amelynek talajában gyökerezünk, a trónt, amelyen a törvény pártatlan öre ül.

Olyan a zsidóság, mint az ágról szakadt árva, aki úgy nő fel, mint a vadfa. Futó barom megtapossa, vihar megcibálja, járókelő ágát nyesi, soha senki meg nem őrzi és mégis felnő. felnő egyenesen, dacol korral s förgeteggel s koronáját emeli az égnek -. Belenőtt az ágról szakadt árva az ország kormányába, a király tanácsába!

Félszázados lesz idén az egyenjogúsítás. Népek lassan nőnek, intézmények lassan vernek gyökeret. Most kezd meggyökerezni, hajtani, serdülni az egyenjogúsítás. Nem merik már a népuralom jelszavának korában a magasabbrendűség előítéleteit nyíltan védel-

mezni. A földönfutó zsidóból földhözúzó, földet mívelő, földjét szerető polgár lett.

48 előtt hazátlan zsidó és hazátlan zsellér egyforma volt: nem volt egyikük sem a Verbőczy nemzetének tagja, de változik Verbőczy nemzete: népuralmat emleget már, a világot telekürtölő jelszó, visszhangja kél nála is. De uralkodik tovább.

A szent földön megfigyelték: sok száz év óta koparak aombok s hegyhátak, nem fejlődik rajtuk újból erdő. mióta az őserdőt az óvilág kidöntötte. Nem fejlődik erdő. mert az induló sarjat. a fölkapó cserjét cseperedő korában leeszik a kecskék. A népuralom sűrű surjánja, csalitos cseplyéje nálunk nem fejlík erdővé, mert lelegeli cseperedő korában Verbőczy nemzete s amikor lelegelni, letarolni nem lehet, magába oltja erőtelibb hajtásait. Most is a közjogi marakodás rokkantjait és a társító munka lelkes újoncait egy táborba akarják tömöríteni, hogy a vezetés ki ne csússzék Verbőczyék kaszinós kezéből.

II. A második: נתנה ראש ונשיבה מצריטה Szólának egyik a másikhához: előttünk járót szerezzünk s térjünk vissza Egyptomba³. Szétnézünk hitfeleink közt, külső országok téréin. Nemcsak Afrika-északi partvidékein, Ázsia bensőjében s az orosz és rumuny Fél-ázsiaiban – Európa szívében is sok volt keserűségük és nehéz volt megpróbáltatásuk ez utolsó évtizedekben. Szövetségesünk hadierejének tisztí karát csak a háború kényszere nyitotta meg hitfeleink előtt: ezrével léptek elő és a tisztí kardot becsülettel hordják, üt¹ addig ők is ijedten szóltak a gyűlölet mozgalmái közt: nem-e visszatérünk Egyptomba? Nem rémlátás volt, hanem rideg valóság, hogy befogad a törvény, de kiátkoz az ösztön, oltalmaz a jog, de üldöz a hatalom. Nagynevű tudósok nem taníthattak egyetlenek kathedráin, mert nem a tudást nézték a hatóságok, hanem a származást, mint a versenybeli fogadók – a versenyló családfáját.

Ebből a helyzetből született a nemesebb lelkekben a nemes dac, az értékes elemek önvédelme, a faji öntudat felfokozódása, amely a harmadik ígével szólott:

III. קמה ונשיבה אל עמנו Keljünk föl. térjünk népünkhöz, szülőföldünkhöz⁴. Felébredt a keleti zsidóság millióiban a hazátkereső mozgalom, a népkereső ösztön. Elkívánkozott onnan, ahol egy talpaljányi földet nem szerezhet. Oda kívánkozott, ahol ősi földön telepes lehet, talán hazát is lelhet.

Akik figyelik a nép érszökését, a gyors, egyenetlen, háborgó érverést, megértik ifjulásának lázas álmát. Értik elkésesült voltát, amikor érvényesülését nem törvény tiltja,¹ hanem a gyakorlat szokásjogának lomha ellenállása akasztja meg.

A régi, a középkori zsidó túrt és panaszkodott, szelichót, panaszos gyászéneket írt: ma bajvívásra száll, porondra teríti ellenét, hírlapot ír. A szidalmas, gálád támadót mérkőzésre hívja. Helyt-áll önmagáért, fajáért, jogáért. Szemére lobbantották faji jellegét, hát szívébe fogadta fájának védelmét és büszkén vallja a legrégebb kulturfajhoz való tartozását. Zsidó önérzet termett, telve erkölcsi undorral a hitvány vértagadók iránt.

És a fajtagadó elfajultság, amely önnön felenyáját, vérét tagadta meg, most kútmérgező kísérletekkel akarja palástolni hitvány árulását, hithazudó kitérését. Szidalmak zajával akarja túllármázni ébredő lelkiismeretének sugallatát, amiért vallásirtó írásaival gyalázta édes anyját, az elhagyottat és nevelő anyját, az őt befogadottat.

Szánalmas, elbukott vezéralak áll élükön, akit ösztöne odaterelt, ahol gyorsan terem a babér. Rágalmi szétszállanak, mint a pitypang szétfűtt bőbitagömbjének pihés magvai, mint a futó avar, a ballangó, az ördögsekér. Lesz mit acatolnunk, ha mind e mag kikel! De azért az izgató sebző szavának maró Ingja csak önnön páncélját marta rozsdássá.

IV. לְבַח וְשִׁבְחָה Szólt Saul csatlósához: menjünk, térjünk vissza, nehogy értünk aggódjék apám⁵. Hazatérsz szülődhöz, aggódehoz, öregedőhöz, erejecsökkenőhöz, hazatérsz, ki a harc vészéből, ki a kórház fonnyasztójából, hazatérsz a szülői házhoz, üdv néked, kinek áll szülői háza, boldog gyermekkor édes otthona, üdv néked gyermek és felserdült, akit az ünnep hazához szülők, testvérek körébe, ahol az ünnepi együttlét a jelennek boldog, áhitatos percet varázsol, a jövőre irányítja lelki szemeinket és a múlt emlékei felé fordítja merengő pillantunkat.

Üdv néked, aki idegenből hazatérsz együtt ünnepelni hitveseddel, gyermekeddel. Hazatérsz hitveshez, epedőhöz. gyermekhez, serdülőhöz: könnyes szem öröme köszönti a hazaszállót, a szent nap áhitata tiédhez forrasztja áldásesdő fohászukat.

V. Az ötödik: פִּרְקָה עִדָּדֵי Fürkészve útainkat kutassuk át és térjünk meg Istenhez⁶! Megtérés napjai ez ünnep napjai, a bűnbánó napok bevezető két napja: visszaterelnek Istenhez. Érdemet keresünk irgalmazó kegyére, keressük, keltjük bűnbánás elmélyülő érzetét.

צדקם ברחמים וקדשם לשובה סוף A világ Ura előtt imádságos alázattal, bűnbánó megilletődéssel fohászkodunk, emlékezzék meg rólunk boldog fordulatra a keserves kínok e kínzó korában.

VI. **לבו ונשיבה אל די** Jertek, térjünk vissza az Úrhoz, mert ő szagatott meg és ő gyógyít meg minket, megvert és beköti a mi sebeinket⁷. Hozzá térünk, irgalmához menekszünk: aki megsebzett az hegessze be sebeinket, aki csapásokkal látogatott, gyógyítson meg bennünket, betegeinket, szenvedőinket.

Ahol súlyos a testi kín. ahol sújtó a lelki fájdalom, lágykezü remény enyhén simogassa az égő halántéket, éledő reménynek csitító balzsama enyhessze láz forróságát, lélek borzongását. Fakadjon gyógyító erő a bizalom tövéből, fölépülés az Urnak irgalmazó kegyéből.

VII. És az utolsó, a hetedik: **השיבנו די אליך ונשיבה** Téríts Hozzád. Urunk, s mi térünk, újítsd időnk mint hajdanán⁸! A hiúság vásári tolongásából, mikor fejünket még e kísértetes időkben is a hívságok szele járja, keblünket az élvek vihara rázza, mikor e komorsötét időkben is játszi-pajkos fodrok szökellnek át a szív színen, mikor az életet nem próbáló ifjúság habzó vére, lázongó képzelete az erény korlátait, hagyományok zab olaját sokallja, gyűlöli – a kürtszó hangjával hí az utolsó ige: ősök erényéhez, egyszerű életéhez, családi szentségéhez, hitbéli buzgalomához szólít. Szóljunk felelve a próféta imént elhangzott jelentkező szavaival: **השיבנו ונשיבה** téríts Hozzád és megtérek bűnbánó vezekléssel: **ותשובה ותפלה וצדקה** vezeklő szív bűnvallása, buzgó lélek hő fohásza, jótevő szív áldozatja, vegezésed változtatja, változtatja, üdvre, békére, boldogságra. Amen.

⁷ M. I, 22, 5. — ⁸ Eótyós K. III, 273. — ⁹ M. IV, 14, 4. — ¹⁰ Jer. 40, 16. — ¹¹ Sám. I, 9, 5. — ¹² Jer. Sír. 3, 40. — ¹³ Hózeás 6, 1. — ¹⁴ Jer. Sír. 5, 21.

AZ ÚR SZŐLEJE.

Szőlője volt szerettemnek buján termő halmon. Begyepülte köveit kiszedte és beplántálta nemesfajú venyigével: őrtornyot épített és sutúvált is vágatott belé és azt remélte, hogy szőlőt fog teremni. de egrest termett. És íme Jeruzsálem lakója és Jehuda férfiai, tegyetek törvényt köztem és szőlőm között: mit kell vala még tennem szőlőmmel, amit még nem tettem meg érte? Miért reméltem, hogy szőlőt fog teremni és egrest termett?

Mert az Örökkévalónak, a seregek Urának szőleje Izrael háza és Jehuda férfiai gyönyörűséges ültetvénye: és reménye igazság volt. di íme gabság, irgalom, de íme izgalom.

Ezajás próféta¹ példázatának sima tükrében látjuk az Izrael közállapotainak tükröződő képét nyolc éles vonással megrajzolva.

I. Szőleje volt szeretteimért buján termő halmon. Buján termő halma volt Izrael szíve az Úr hitének évezrek során. Ami a talaj a növény fejlődésének, az a lélek hite az erkölcsi fenségnek. Próféták szava, zoltárosok éneke, gondolkozók bölcsesége tette a hitnek televényévé Izrael szívét, hogy megnevelje, megérlelje a hitnek reabízott borágát. És az őszi ünnep reggelén elhozzuk lelkünk talajának drága gyümölcsét, csüggedetlen hittel keresve őrizünk isteni közelségét: **כִּי אֲנִי כִּרְמֵךְ יְיָ אֱתָהּ נוֹטְרֵנִי** mi vagyunk szőlőd, de őrizünk Te vagy. Őrző oltalmadat keressük buzgó imában, szent áhítatban, megalázkodó érzésben.

II. **יְעִוְדָהּ** Begyepülte, gyöpüvel körülvette, elárkolta az Úr szőlejét: halom lankáján volt a szőlő, le no mossa talaját tavaszi zápor, őszi felhőszakadás.

Gyöp övei határolta, el az l r szőlejét, elárkolta, különfogta a pogány világtól. Határu, védő sövényül adta köré törvény igéjét, vallás jelentős cselekvését. A vallás élősövénye vette körül Izraelt, hogy el ne vegyüljön a pogány világgal, belé ne merüljön semmiféle válfajába a pogányságnak, megmaradjon az Egyisten szőlejeknek minden kísértés között.

III. יִקְלֶה Köveit kiszedte: törvényekkel, tilalmakkal erejét edzette, kiszedte kebeléből a lelki fejlődés akadályait, nehéz munkára erős akarásra, terhes gondra nevelte. Nem csábította külső nagy sikerekkel, fénnel, ranggal, a világ hiúságainak a lelki élet eme megbénítóival. Kiszedte szívéből a jellem fejlődésének e botrányköveit és termőtalajává tette erős meggyőződésnek, tántorodatlan hitnek, eszményért való csüggedetlen lelkesedésnek.

IV. יִשְׁעֵי שֵׁן Nemesfajú szőlő venyigéjével beplántálta: reája örökíté hívő ősök áldott lelkületét, hívő ősök lelkületének alkotó vonásait: הַחַסְדִּים בְּיַעֲקֹב אֲבֹתָיִם akik irgalmazok voltak, szemérmesek és jótékonykodók.

V. יִבֵּן מִגְדָּל בְּתוֹכֵהוּ Őrtornyot épített belé: belé helyezé évezres megpróbáltatásban kiéleződött lelkiismeret őrtornyát, hogy a tisztátalan vágyak seregélyei ellen természetét óvja, őrszemét, hogy az önzés vérmérgező rozsdás töviseit kitépje, vértézze a világ csábjai ellen, világító tornyát, amely belevilágít a tobzódás, a kapzsiság, a, bujálkodás tisztátalan vágyaiba.

Lelkiismeretet, amelynek mardosó szava jelentkezik, hogy számot vess en magaddal, az érzékiség vadhajtásait, fattyúindáit lenyesse, a nemes palánta mellől a kelő gajt kiírta.

VI. יְיָ יִקַּח הַצֶּבֶעַ בִּי És sutúvált is vágatott belé. A szentföld szőlőiben sziklába, vágták a sutot, mustot hogy sajtoljanak a borág bogyójából s így szűrték le érlelődő nedűjét. Életbölesesség leszűrődő borát sajtolta az Ernák szőlejéből, az Izraelből, szigorú évezredek szigorú sorsa, az ellenséges világ ítéletének rideg szigorúsága. Amíg hatalom volt benne mindenütt öröklött életbölesesége, beérte csendes házának boldogságával, élt hitének, családjának, munkájának. Nom pompázott: feltűnést, hivalkodást kerülve folytatta vándorútját és kereste a talajt, hogy gyökeret verve végre valahol megpihenjen.

VII. És miként az Úr szőlőt plántált, úgy plántált Izrael vándorútjának megállóhelyein, települő vidékein szőlőt, gondozta, őrizte, nyeste, nevelte. És a szőlő megeredt, fejlődött יִקַּח הַצֶּבֶעַ בִּי és remélte, szőlőt fog teremni, de egrest termett, hitvány savanyú szemet, gúnyját a nemes tőnek. És most benne vagyunk az egres szüretében. Bálványdöntő időket élünk. Bércöve elveszett e honnak. És mivel akarják visszaszerezni az elveszettet? A régi Bakonyinak duhaj hagyományában fetreng a Dunántúl, életrekelték a vakbuzgóság ásatag kövületei!

Szabad folyást engednek rablásnak, gyilkolásnak. Égeselmes, véres haragot szítottak föl ellenünk. Kiverték éléből a lázítók a népet, hogy szembeálljon, élbe álljon velünk.

A bosszú anyatövéből fakadt e mozgalom. De bosszújuk a győzőkkel szemben tehetetlen s azok ellen fordul, akik velük együtt véreztek a harcok mezein.

Ez iszonyú idők! Földremegtető döngetései után dúvesztében hagyják az országot, csülökig dagasztanak a fertelemben s vezetőik, ahelyett hogy a háborgó hullámokra a csitítás olaját öntenek, lángkeltő gyűlölet olaját öntik a lángozó tengerbe.

Elmúlt korok avasságainak új divatja, rút divatja kelt. Volt divatja asztalindulás bárgyúságának, kártyavetés hülyeségének, szellemidézés szélhámosságának – ma a gyűlölet rútalmas divatjának vagyunk szomorú tanúi. Nem a sípoló, bugyros házaló ellen lázít e gyűlölet, hanem az ipari termelés, az életkeltő kalmárság, a földet művelő szorgalom, a szellemi munka és a tudományos kutatás kép viselői ellen.

A munkás, e hon javáért izzadott Izrael látja, hogy szőleje aggóban, kiveszőben van. Évtizedek gondos plántálását tépi ki a gyűlölet viharja és méltán szólunk a próféta szavával:

VIII. יִקַּן לְמִשְׁפַּחַת יִהְיֶה מִשְׁפַּח לְצַדִּיקָה וְיִהְיֶה צַעֲקָה Igazságot reméltünk s íme gazság, irgalmat s íme izgalom, győtrelem lett munkánknak bére.

De az Örökkévalónak öröklétű szőleje Izrael háza. Önnön népiségének elenyészhetetlen ősz talaját megtalálják immár gyökérszállai és ez ősz talajban a gyökér meg nem romlik soha és viruló hajtásai pompáznak minden új tavasszal.

És ha némely fattyúhajtása lenyesődik és idegen talajon megfogan, e fattyakon odaát is csak a hitéletet megmérgező közöny terem, terem rajta a kétely karcosa, a hitetlenség fanyar lőrje, léssen ott is a hívő lelkeknek megbotrántozatója. A megújuló Izrael szőlejében pedig a száraz kóró letördelése, a fattyak lenyesése nyomában pezsgő élet ébred és termése: a felbuzduló hitnek, a zsidó hitnek, a zsidó öntudatnak, önbecsülésnek, önnönmagunkért való rajongásnak gyógyító színbora,:

יְבוּ יְהוּדֵי צִיּוֹן יִתְחַמֵּד אִמֶּן!

Megáldalak immár, én édes véreim és atyámfiái, megáldalak az újév reggelén, akik a mindennapi élet háborúi által felkavart hangulatból Istent házába menekültek. Az Úr áldjon meg, őrizzen meg édes mindnyájukat: áldjon meg igaz buzgósággal, hogy szálljon el a lelketlen közöny;

szálljon kaján irigykedés és gyűlölködő szívtelenség helyébe szánakozó irgalom s elismerő igazság:

fenhéjázó önhittség· gögjiének helyébe önismerő megalázódós erénye;

elleneink álnok alatomossága helyébe egyeneslelkű igazlátás, erőszakosságuk helyébe az igazság uralma;

az Úr világíttassa feléd arcát: irgalma nyújtsa tépő fájdalomra könnyebbülés balsamillat, balság sújtotta szívnek nyújtson vigaszos megnyugovást .

a nehéz kísértések alatt roskadozó Izraelnek nyújtsa ujhód lelki erő rugalmasságát;

az Úr emelje arcát feléd s adjon enyhülést az élet küzdelmeiben ellankadottnak, adjon üdítő harmatot az Istenét szomjazó léleknek, boldog hazatérést minden véreit kereső hű szívnek. Amen.

¹ Éz. 5. 1-7

JELADÓ KÜRT.

וְזָכַר לָנוּ אֵת הַבְּרִית וְאֵת הַחֶסֶד וְאֵת הַחֶסֶד וְאֵת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאָבֵינוּ Emlékezzél meg nekünk, így imádkozunk e mai szent napon, a szövetségről, a szeretetről és az esküről, amelyet esküvél ősapánknak örök Ígéretük gondviselésül, fönnmaradásul.

I. הַבְּרִית Az isteni szövetség fenntartását ígerte az Úr Izraelnek. Nem vezett el kenyérhián, pedig ugyancsak sajnálták tőle kenyérét, fölpanaszolták falatját, csodává tették megélhetését. Nem éltünk másnak verítékén soha, de éltek az úrrá születettek renyhe nemzetségei a mi véres verejtékünkön. Elálltak a munka útját, elvették a munka jutalmát. Jelszavuk az volt és az maradt: orcád verejteke dacára ne egyed kenyered.

Hosszú, folytatólagos csodája- az isteni szövetségnek, hogy kenyérünk el nem fogyott, hogy a zsoltár ígéje teljesült rajtunk: élelmet ad az öt félőknek, mert örökre megemlékezik, hogy frigye örök¹! Siet, serénykedik, forgolódik Izrael munkájában és az újév hajnalán eme munkájára kéri az ősök szövetsége nevében Istennek áldását. Megélésünk folytatólagos csodájának kérjük ma folytatózó áldását.

II. הַחֶסֶד Emlékezzél meg nekünk a szeretetről, melyet ősünknek eskü vél: מִשִּׁבְתָּ אִם וְהַחֶסֶד וְיִצְחָק מִלְּפָנֶיךָ אִישׁ az ember gondja és tervezetése és minden tettének hajlama: az élet terhei s munkái mellé sorakoznak az élet gondjai. Gondterhelt éjjek, gondüzött nappalok szívbéli gondjait Isten előtt kitarjuk és örök szeretetébe ajánljuk.

Gondüzött volt a múlt, gondterhelt a jövő, nem tudjuk tartamát: אִם יִדְוֶה אֶשְׁתָּ קָבֵר יָשִׁים יִשְׂרָאֵל az asszonyszülte ember rövidnapú s háborgással betelt: fakad virágként s elvirul, elillan árnyként s meg nem áll². Célod merész útjára szállván, tervek, szándékok Forranak kebledben, önnön gondod, köznek gondja, bátortalanság vesz rajtad erőt, ha torlódik a veszély, de megszólal a zsoltár vigasztaló szava: ha érzem, hogy meginog lábam, a Te szerelmed támogatja léptemet³.

III. **הַשְׁבִּיעָה** Az esküről, melyet ősünknek esküvel, emlékezzél :meg oh Urunk! Akit az úr nagyra akar nevelni, nehéz próbákon viszi által⁴. Nehéz próbákon ment által ősapánk, nehéz próbákon ment által sarja sok-sok nemzedéken át, de Isten esküje el nem hagyta és Izrael, az Urnák fölesküdtött hű népe megvallott kísértést, szenvedést, kínos próbát, támadást, üldözést, kiállotta még kedvezőbb áramlatok hízelgéseit is és nem feledte, akire a Színai tövén az egész nép fölesküdtött, nem feledte, nem tagadta meg istenét. Voltak a mi harcainknak is árulói, voltak, vannak eleven, temetetlen hullái, – önkéntes hadifoglyai – de annál szorosabban fűzi össze az ősök esküje ezt a csodálatos szívósságai, kiirthatatlan népet, amely ma itt aijból együtt van, imádni Istenét **את הברית ואת ההסדר ואת ה'ש'**, akinek szövetségese, szeretete, ígérő esküje testet ölt e nép fönmaradásában, hitében, megújhdásában, boldog reményében.

Háromszor fűvták meg szombat beállta előtt a szent fővárosában a jeladó kürtöt⁵: amint e jelző kürtszó hatott, úgy kell hatnia a mai nap harsona-hangjának, fölső jelzés:

I. **לחבטיל את העם מטלחה שבשורות** Akik hordják az élet terhét s vesződnek nehéz munkájában, mint a szántóvető pór, mint az aratás-aiak napkelte előtt kelő osztályosa: akinek homlokát verejték koszorúzza, akiben ég a lélek a tettvágy tüzen: annak Ígéret a kürtszó. Isten segít hordanod terhedet, le nem hagy rogynod a munka törődő robotjában, szünetlenségében, taposó malmában.

II. **להבטיל עיר והנחת** A második jelzés a városnak sürgő életét állítja meg: a vásár zaját csitítja el, a nagyváros hangyabolysokadalmát csendesíti le, az idegek izzó izgalmát űzi el. Ünnepre szólít, **קרא קריב** szent gyülekezésre: menedéket kínál ünnepben, Isten hazában a világ zajgató lármája, idegölő zaklatása elől.

III. **להדליק את הנר** Harmadik jelzés: a mécsek meggyújtása. Akik nehéz kísértésen, keserű csalódáson mentek keresztül és szorongó szívvel lépik át az újév küszöbét: akiket ért testi fájdalom, lelki Mutáalom, nem várt támadás, szomszédok lázadása; akiket üldözött sanda gyanú nyelvelése. véredek csaholása; akik dérütöten, szárnysegetten menekültek idegenbe: akikre reászállott sötét egyedültség lélekvesztőn szörnyű nyomása, hogy fölajdultak, körülgátolta utamat, pályámra sötétséget borított⁵: oh mindannyitokhoz szól a kürt jelző szava **הדליק את הנר**, gyújtsátok meg a hitnek, reménynek, bizalomnak újból mécslángját, térjetekek hév imában Istennek mindent

fölöző hatalmához. Égbeesdő. könnyes szemmel, imás ajakkal forrjon; lelkünk válthatatlanul teremtő Istenünkhöz.

A vadrózsa és egyéb kúszó, indás szeder, amely erdő fáinak törzsére, sűrűjébe hatol, indán, levélbordán sarlós, lefelé hajló tövist nevel, hogy, ha felkúszott a napsugárérte magasságra, le ne csúszszék újból. Virágját, bogyóját így óvja. csalít szennyétől, föld sarától. Éltető sugárt áhítva felkúszik lelkünk rózsabokra a hitnek élő fájára, ágazatába és letéphetetlenül odaforr sarlós hajtása a védő fának sűrűjébe: bátran nyílnak ott rózsái, le nem ránthatok többé a föld szennyébe. Nyílnak a hitnek verőfényében és szirmuk pompája,, elszálló illatuk a teremtőt hirdeti: **אִשְׁרֵי הָעֵץ יִדְעֵי תְרוּעָה ד' בְּאֵזר פִּנְךָ יְהוָה** Cd v a kiirt jelzését megszívelő népnek! Uram, a te orcád sugarában térnek! Amen.

*

¹ Zsolt. 111, 5. — ² Jób 14, 1. — ³ Zsolt. 94, 18. — ⁴ Ber. 5a. — ⁵ Sab. 35b. — ⁶ Jób 19 8. — ⁷ Zsolt. 89, 18.

AZ ÉLET KÖNYVE

אִישׁ בְּיַד נֶפֶשׁ בַּל הָיָה כֵּל בִּשְׂרֵי אִישׁ Kinek közében minden élő lelke és minden embertestnek szelleme, Őt dicsérjük, שְׁדַחֲיָיְי אִישׁ aki életben tartott bennünket. Nem panasznak napja e mai szent ünnepnap, nem az elveszettekért felhangzó kesergés ideje, hamun jámbor elmélyedés, megilletődő elmélázás órája azon, amink még megmaradt.

Száll a perc, hajt az élet. Ragyogó ősze kora tél borulhat. Elmúlt ez az év is: gyümölcs hullajtó ősze deres, zimankós tél borult, bimbófejtő tavaszra kalászerlelő, forró nyár fordult. És a mennyei gondviselés életben tartott bennünket, hogy el nem merülünk az időnek hömpölygő folyamában. Amíg élsz, tiéd a lét minden varázsa, tiéd a százképzű remény. Az élet zúgva omló vízesésének párás taraján ott feszül a napszülte szivárvány, a bizakodó, a hívó remény.

יְקִימֵנִי A mennyei gondviselés örködött gyülekezetünk buzgalma. összefogása, békessége, áldozatkészsége fölött és föntartott bennünket. Kiújult odakünn, ami átkeservesíté egész hosszú múltunkat: az izgága, irigységes gyűlölet, amely a világlelő jajért igaztalan minket okolt. Hiába szállott föl újévi fohásunk יְעִילֶמָה תַּקְפֵּן פֶּה a gazságajka némuljon el. אֵל הַמִּשְׁפָּט הַלֵּב טַעַן מִבְּרַחֲמֵי הַיְיָ a gonoszság egészében foszjon szét, mini a kürtőnek szélzargatta füstje: כִּי תֵעָבֵר מִיְשָׁרֵי דִרְתָן מִדָּחַיְיִ nem múltott el a Tóidról az erőszak uralma!

Nem múltott el! De a mi tűró erőnk gyarapodott. הַשִּׁירָן מִקְרִבֵּן אֶת הַנְּאִלָּה A szenvedés tüze érleli a megváltás gyümölcset!¹

A sebző jelen sűrűsülő gyűlölködésével, kíméletlen rohamtámadásával szemben kiütődött a dacos öntudat vértje, a vészállé» edzottség páncélja, a védelemnek kohóban acélosuló pajzsa.

Sértett, dacos, lobogó, tetszomjas lélek ébredett az átkos, lomha,, szunnyadó közönyből. Tűró erőnk gyarapodott, igen: csodamód állja a zsidóság helyét, csodamód állja az ostromot. Újra megéreztuk közös gyökerünket, vallások anyját, ősi hitünket. A vér-

tagadók gyávasága ráeszméltetett ősi gyökereinkre. Kis lehet-e. képzelhető-e erősebb kapocs a gyökérnél, föld méhében rejlő, anyaföldet felölélő, mélyenágazó gyökérnél?

הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ E reáeszmélésben a gondviselés, aki e nehéz időt megérteté vélünk, megérteté vélünk az idők megnehezült járásának tanulságait.

Hálaadásra gyűltünk és könyörgő imádságra. Munka robotjából, vásári zajból, unott magányból egybegyűltünk ez ünnep reggelén. Megalázkodó imában törnek föl óhajaink: **בְּסֵפֶר הַיָּיִם** az élet könyvébe kívánkozunk e sorsíró napon.

Ha felüti magát az élet undora gyermekkedélyben, ifjú szívben: ha zúgó hámor a gondverte agy élemedő korban, teherembíró elesettségben: ez ünnep ájtata visszavezérli **הַיָּיִם** az élet szerelméhez. A tusakodó, a lázongó, a hitetlen lélek, ha vergődik gúny és keserűség között, a szenvedés és bánkódás poklán áttörve, a hívek felbuzduló karában hazatalál a hitnek vigaszához, az élet szerelméhez: **בְּסֵפֶר הַיָּיִם** az élet sorsíró könyvébe kívánkozik új reménnyel, újjászülető hittel, gyökérverő bizalommal.

Az élet könyvére **בְּסֵפֶר הַיָּיִם** az áldás könyve következik az imában. Hol dog családi élet áldását. Lélekmelengető otthon csendes zavartalanságát, enyhe boldogságát kérjük. A nyomunkba lépő. bennünket fölvaltó sarjnak boldog fejlődését, hogy legyen az ifjúság mint a szentély kerubjai **כַּרְיֵיטֵי כְנָפַיִם לְמַעַל** szárnyaló, lelkes, akadálytól meg nem rettenő, útonálló rosszindulattól meg nem riadó, elgáncsoló erőszaktól el nem botladó.

Van útja az életnek, boldogulásnak, tudásnak elzárt iskolai kapukon túl is. ahol önálló törekvés, eredeti gondolkozás, szabad érvényesülés pálmája int. a bátor lélek kitarásának. Az állam mértékHITELESÍTŐ bélyege nyomorgó, szűkes pályákra utasít, visszautasítása a tehetség fokozott kibontakozását idézi elő. Ifjúságunkat ki nem rekesztheti a boldogulásból, de azért mégis lélekből, sóhajos áhítattal ismételjük az ima harmadik kérő szavát:

יְיָ אֱלֹהֵינוּ belső békéjeért esdeklünk ez ezer sebből vérző földnek!

Akinek szívét kín hasogatja mérgezett nyilával: aki fölött a, rosszindulat viharharangja kondid: aki siratja ezt a szenvedő világot: aki panaszolja vad érdekhajszájának kapzsiságát: aki szégyelli mások rontásán dülő haragját, irtó ínségét: azt ringassa béke álma, benső béke valósulása. szeretetnek ébredése.

יְהוָה az imádság utolsó kérő szava: a munka áldását kérjük, munkát és munkának áldását!

Felhőtlen égbolt, letarolt fák, csüggedt ágak. eltikkadt szántók, szerteszórt remények, az értékeknek lázbetegségei, javulásuk foszló álmai helyett legyen duzzadó gerezd a dombon és nehéz gyümölcs a lombon.

Egyetlen összefüggő, bonthatatlan egész a gazdasági lét minden elágazása: megbénul, ha az ágak egymást tördelik. Egymásba kapcsolódnak az élet fogaskerekei, a termelő munka, alakító ipar, értéktermelő kereskedés: az élet gépelyének erőátvivő szíjjai, lendítőkerekének hajtó alattságai elakadnak, ha a gépezetnek egyik alkotó elemét holt pontra szorítják. Dulakodnak a különböző rétegek a betevőért, küzdelmes hajszában folyik a kockajáték a hatalomért. Az ország színe előtt kavarogva erjedő botrányok, a közélet tengernyi szennye, a fokozódó durvasággal elfajult személyi hajszák megnehezítik az idők járását fölöttünk.

Megnehezült az idők járása fölöttünk. Régóta nagy úr a düh, döntő tényező a, tajtékozó harag. Megnehezült פִּיִּיְהוָה a fáradó munkás megélhetése, a munkásé, aki nem mint léha kegyleső. nem mint nyirkos homályból előrekúszó szerencsevadász keresi kenyeret. Kdönkezés. elgáncsolás, üldözés dacára reméljük a tisztos megélhetést. Messze északon, Norvégia sziklahomloka dacol a sarkkör jegének minden viszontagságával: úgy dacol a bátor küzdőnek födetlen homloka zordon hideggel, viharral, bár maga a hidegjárta test már borzongva megremeg. Bízunk Istenünkben: álljuk a versenyt, álljuk a versengést, álljuk a harcot. Amen.

Megáldalak immár az újév reggelén, én édes véreim és atyámiai, az Egyetlenegy nevében, aki végezetlen, változatlan és örök.

יְהוָה légy áldott, híveim gyülekezete, vezérlőidben és vezérletteidben, házaidban és egyesidben, óhajidban s tetteidben, munkádban s verejtékedben.

יְהוָה az Úr őrizzen meg: adjon edződést a küzdelmes életre, adjon baljós gondok között, balsejtésű köldöknek ölen oszolhatatlan, csillogó reményt. Reményt, hogy eloszlanak vérré váll maszlagos meséi a gyűlölségnek, hogy látóvá lésszen a nép. a szélsőségek hitvailói által vakká bódított nép.

יְהוָה A Úr világíttassa feléd arcát: tartson távol tőled minden ártást, óvjon az elérhetetlenség sajgó kínjaitól.

MULANDÓSÁG

מיטן סדרם דעסער Az ünnep imádsága kelt sokszoros visszhangot bennünk. Az öröklét sziklaszirtjét vívó ostromában habos táróját emeli az időnek hulláma s e hullámból újból egyet elnyelt a múltak sírja. Elmerengünk e határmesgyén. Találkozik a leáldozó napnak hanyatló világa s az ébredő hajnalnak piruló arculata, de az imádság meghitt szava merengni késztet a múlton, a múltón s a múltáson. Kiandalít a buzgóság zsongó morajjá, az imádság szavára a szív legmélyebb mélyeiben megindul, a tűnő múlt lelő fordulva elmereng az imádság képein.

I. Múló. tűnő a lét és benne épség és erő. Eltörik miként agyagcserép, gerencsérkézne műveként. Egy koppanás – rommá leve!

Sebes folyó a gyors időnek árja.
Ragadja gyorsan éltünk csónakát:
Ma még világít a tavasz kitarja,
Megcsapja holnap őszi dér a lát.

II. **סחור ימיט** fonnyad, sárgul, elaszik miként a fű. Kortársak, egyívásnak elhagynak, elmaradnak mellőled közelállók – távolesők. A végelválás vonagló fájdalma hányszor tépé szíved! Hányan hiányzanak! Bús egyedüliség bánatos érzése kísér. Szinte őszi tarlón jár végig szemed, tűzokjárta, parlag pusztán. Nincs az illanó illónél, nincsen nála irgalom. Lopózva, csillapjába, nesztelen közéig az aggkor. Levés, növekvés, küzdes, elmúlás környékez, mind újabb letűnő a már letűnt után!

III. **יעין גיט** Hullatag a lét, miként a hervadó virágszirom; múló-tűnő a báj, a, kelleni, szépség, ifjúság. Ma még a harmat fényes gyémántja reszket kehelyében – holnap fonnyadtan hull le a színehagyott szirom. Hullajtja fájdalom, haladó idő, évek és éveket nyomó keserves pillanatok, hullatja íratlan könnyeknek emésztő mérge.

IV. **בצל עידי** Tűnik a tekintély, mint az árny sötété délnek delelő napsugárzása elől rövidül, fogyatkozik. Tűnik tekintélyed kérész

lebegése s utánad nem marad hiány, pedig azt hívéd, tieidnek, körödnék határköves jelentőségű valál. Folytatódik a mérhetetlen hiúságok halálharca; új nap kél: múltó-tűnő a lét és minden alkotása.

V. **וַיִּבְנוּ בָּיִת**: Eloszlik, miként a felhő: eloszlanak birtok és vagyon, eredményiek s javak. Nyüglődtél, vesződtél, bajoskodtál s egy élei jutalma e játékká vált forgatag-bán enyészni indul, miként a gyár magasba meredő kürtőjéből gomolygva duvadó füst magasra nő éisemmivé enyészik.

VI. **וַיִּבְנוּ נִסְתָּה**: Leng ő a remény, miként a futó szellő. Mint a harasztot, mint a ballangót, pelyvát röpíti kósza, száguldó vihar szélvédte oldalt ha keressz, reményed hogy szerte ne szálljon, forgószél kapja ölébe a reményt s eltűnik az áramló elemmel.

VII. **וַיִּבְנוּ שִׁירָה**: Múltó-tűnő a hír, a méltányoló elismerés: elszáll, miként fürgeteg szárnyán a föld pora, vihar szárnyán a sívó homok Szárnyára vesz a hír s elismerés: megérdemelted szívós munkával a közért, tudásért, családért. Már nem tudod, igényeidnek féke hol van s hol vagyon határa? De ím jön a halkneszű jövő s a múlt zenéje elhangzik. Elhangzik minden zaj és zene, elhangzik az anyának altató danája és elhangzik a mennydörgés komor moraja (egyaránt: távolba vész. Felajt az ember. Maholnap csak homályos emlékezés vékonyerű forrásából buzog elő neved.

Az elismerés repkény, örökzöld repkény, de utánaomlik a repkény a ledülő, reves fátörzsnek.

VIII. **וַיִּבְנוּ יַעֲרָה**: Múltó-tűnő az élet elrebben mint az álomkép. Az élet lázalom s a munka égés. Tünekény, rövid az életnek álma. múltó-tűnő minden, maradandó csak Te vagy, **יֵשׁוּעַ הוּא מֶלֶךְ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל** akiben él a mindenség, kezdetlen és végezetlen. Hozzád menekszik lelkünk, öröklédnek eme részese, hogy benn HI lelje, ami maradandó és örök: erkölcs föntség ét, hitnek csodáját, múláslebíró égi küldetését! Amen.

DÖNTŐ SZÓ

Az ős hajdan nem szavalt, hanem dalolt. Knokes volt beszéde. Így maradt ránk az írás fölolvadó hanglejtésében, ama dalló hangsúlyozásban, amely a szótag- súlyát, a mondatkötés fűzését fülünkbe énekli egy-egy hangsorral. Nem zenealkotó tehetség teremté, csak zenélő ösztön szülte ezeket a hol simább, hol bokrosabb hangsorokat, hangképleteket. Búg a telisé, föl sí a kádmo-veázló, ujjong a sálseleth, magasba szökik és visszaszáll a pózér. mélybe gurul a dargó és tevir.

שָׁלוֹם לְכָל הָעָם שֶׁלֹּא יָדְעוּ לְשׂוֹרֵת אֲנִי שָׁלוֹם לְכָל הָעָם שֶׁלֹּא יָדְעוּ לְשׂוֹרֵת Szólott ez s amaz tíz helyütt beszédnyitó, hangsorkiemelte bekezdésül hangzik az írásban a régiek énekes beszédének dallam kísérette fordulata¹. Jelképes éreztetője a zárkózengetű vajómer annak, kié a döntő szó, az irányító beszéd, a szárnyaló jelige. Sorakoznak a szent történetek alakjai közül jóban-rosszban érzékeltetői új iránygondolatnak, vezetőeszmének, bemutatói vallomásnak, beismerésnek, megoldódó kérdésnek, erős eltökélésnek, helytálló bátorságnak, képviselői átkos szenvedélynek és áldott megtérésnek.

I. אֲדָמוֹת אֲדָמוֹת Ádámot, az első embert szólaltatja meg az írás az asszonyról: És szóla az ember, íme ezúttal tetememből való tetem és testemből való test – ez neveződik asszonyembernek, merthogy férfiemerből vevődött: is és issó – a névben kidomborul az egyenrangúság, a versenyző érték, ”- bí cs* a minden élő anyjának² értékelése.

Hosszú évezrek elsötétülése homályosította el az őskor e tudalmát, azt a tudalmat, amely Miriamban, Huldában a látói lelket, prófétát elismerte. Szinte elsikkadt íryers századok során. Az ős eszmét nehézsérzés korunk értette meg- újból, meglátva asszonyember, férfiember egyenlő méltóságát. Csodálva ismeri be, minő munkát teljesít az asszonyember békében s háborúban, gazdaságban, műalkotásban, iparban, tudásban, irgalom műveiben, ügyesség feladásai- ban, gyógyító, ápoló, vigasztaló tevékenységben, békeszerző indulatban!

II. אֲנִי יָעֶקֶב Szóla Jákob:.. . Atyámnak istene... kisebb vagyok minden kegyelmeidnél és minden igazságodnál, amelyet szolgálással cselekedtél, mert vándorbotommal keltem át a Jordánon és

most kettős táborrá lettem³. Hirtelen emelkedés meg ne tántorítson, el ne szédítsen. Sorsod ha jobbra fordult, ha bővelkedésben lett részed, a sokak nyomasztó nyomorúságát ha nem érzed, szólj קִינִי kisebb vagyok minden kegyelmeidnél! Ősapánk nyomán járj, hálás visszapillantás, visszapillantó hála vallomását adja ajakadra a szent nap alkonya.

III. יֵאָמֵר יִתְרוֹ Szóla Jetró: dicsértessék az Úr aki megszabadított titeket az egyptomiak kezéből és a Fáraó hatalmából. Idegen szem itt is élesebben látott. – A megfigyelő tapasztalás nyomós szava hangzik Jetró ajakáról. A szabadulás csodái idegen törzs élemedett fiában mélyebb benyomást keltenek, mint a fölszabadultakban. A hálaadás szavát ő ejti ki. És ma is mások látják szabaduló emelkedésünket, mások, akik nem szívesen, nem Jetró jóindulatával nézik, akik ríktó színekkel színezik, rémíteni a körülvevő világot. Mert emelkedünk. Lássuk már magunk emelkedő átalakulásunkat. A görnyedt, házaló főlegyenesedett. A zsidóság tényező lett.

Ismeritek a borostyánt. Ahhoz voltak szokva, hogy romokon, sírhantokon kúszunk, tengődünk, lent maradunk, ahol könnyű gázolni rajtunk. De íme a borostyán belegyökerezik a fa törzsébe és felkúszik a fa koronájába, hogy ott szétterülve jóllakják napfényel, világossággal. A földön alatt virágtalan teng, levelének széle horpadt, keretét nem tudja kitölteni. De hogy a napra ér, levele meglepő alakra kerekül ki és a lenn virágtalan satnyuló borostyán odafönn virággal hálálja meg a napsütést. – Alant nyomorgott a zsidóság. Kapaszkodott, kúszott fölfelé, mint a borostyán, nem válogatta tölgy-e, jegenye-e, hárs-e, zelnice-e, amin fölfelé jut. És ha fölé az aljból erdészélén a magasság bőséges fénytengerébe kikerekül elsatnyult levele és megindul a nem várt virágzás, mintha kicserélték volna, mintha más növényé vált volna.

Az élet minden terén látjuk ma ily virágzó hajtásait a zsidóságnak a tudás és művészet, ipar és kereskedés, békés és háborús szolgálat terén. Vész, irigység, támadás dacára hálaadással dicsérjük Istent, aki megszabadít az egyptomi. a szorongató rosszakarat kezéből s a napsütés élesztő erejéből a n gi törzs sarjának is kijuttatja részét.

IV. יֵאָמֵר מֹשֶׁה És szóla Mózes: hatszázezer gyalog ez a nép, akik között vagyok s te azt mondogd: húst adok nékik?

Két fordulattal lép Mózes a döntőszavúak sorába. Egyik a kétségbeejtő nehéz helyzet tépelődő, csüggeteg kérdése, honnan

szerezzen élelmet a sivatagtaposó népnek – nehéz kérdés, amelyet jobban megértenek most. mint valaha, közéletünk vezérlő férfiai és házaink intéző asszonyai. A másik a nagy küldetés meg nem rendülhető tudata, amely a kelő ellentállást letörni kész a nemzetalkotó feladat tántorodatlan szolgálatában.

V. אֱמִתֵּי מֹשֶׁה: Szóla Mózes: ebből ismerjétek meg. hogy az Úr küldött engemet, hogy cselekedném mindé dolgokat és nem magamtól indultam”. A vezér gondja, a honalapító erős akarata, el nem ernyedő erélye, küldetésének rendítetlen tudata domborul ki Mózes két szavában. Emberfölötti szerénység emberfölötti, nem ernyedő eréllyel párosul benne, benne, aki nekünk az ember minden nemzedékének legdicsőbb jelensége.

VI. אֱמִתֵּי דָוִד: Szóltott Dávid: az Úr, aki megmentett a fenevadak hatalmából, megment e filiszteus kezéből is⁷. Megszólal az ifjú hős irigyletes merészsége, megható bizalma a segítő Istenben. Veszélylenéző bátorsága önként áll ki királyért, népért, közért.

Igen: a közért. A köz az östelevény, amelyből az élet sarjad. Az ő szolgálatába állj ifjan, merészen és félbe ne hagyj munkád lehanyagló kézzel, ha ősz haj fakul ki fürteidből. Kiábrándított a háború az egyedülvalóság, magadnakvalóság ábrándjaiból. Alvásunk és ébrenlétünk lett a köz, a köz hírei, java, emelkedése, győzelme, békessége. Megszerényülést, beelégülést tanít ez a tanulságos, nagy kor. Nagy tanítása, hogy legfőbb célunk nem a szertelen élvezet, nem a kincs, a kényelem, a hír, a dicsőség, a tudás halmozása, hanem a benső erők eleven s magasztos használása a köz javára. Az önzés legyűrése korunk nagy átalakító feladata. Nemzetek felvirulása, a világ békéje függ e leküzdés sikerétől.

Van délszakon egy madár, a telepes veréb. Szembeötlő példája n. köz s az egyes viszonyának.

Sima törzsű érzőke-fák ágai közt ezer telepes veréb közös tetőt sző fűszálakból és e tető aljához fűzi telepes csoportban függő otthonát. Mindegyik pár kiépíti a maga fészket és a közös védő tetőnek reá eső részét. Közös tető áll elő s állandóan hordják mindnyájan a közös védő tető javítgatására a fűszálakat. Minden egyes fészket óv, összességüket védi a tető. És ha az évenként szaporodó új fészeksokaság nagyon megnehezül, összeroppannak a megszállott fának ágai és mind egyszerre pusztul el a fészkek. És a telepes veréb új fát néz ki magának, új gyarmatvárost épít ágai közé. Újra

fölepíti a közt, amelynek sorsa közsors: minden egyes sorsot írányít, emel vagy sújt, véd vagy elejt.

VI. **יֵאָמֵר בֶּן אֵל הוּא : אֵתָה הָאִישׁ** Szóla Nátán Dávidnak: ez az ember te vagy⁸. Te vagy, aki g azdag létedre a szegény ember egyetlen, bárányát elraboltad vendéglátásod javára.

A próféták szókimondó merészségének megrázó példája ez az íg e. És kezd ébredni ellenségeink földién a szókimondás bátorsága. Akik őshajdanunk közszellemteremtő és közvélelemtolmácsoló prófétáinak szerepkörét vállalták az új világban, a komoly hírlapírás képviselői szólnak már itt is, ott is kolomposaikhoz az ébredő igazgagszavával: **אֵתָה הָאִישׁ** Te vagy az az ember, aki a háborút kelté! Orosz tábornokok, a cár cudar cselédei kivallották, hogy uruk tudtán kívül megindították a háború görgetegét. Belga állami levelesházakból előkerültek a semlegességet megtagadó szerződések. Hallja már a belga király: **אֵתָה הָאִישׁ** te vagy, aki semleges országodat árulással pusztulásba vitted. És hallatják már Itália zajongó tömegei, angol és egyesültállami munkásság százezrei a szót: **אֵתָה הָאִישׁ** vezető férfiakat káromolják, reájuk olvasva a józanító tanúságot: a békebontó te vagy!

És a próféták csodálatos eszméi élednek újra a pápa hívó felhívásában és királyunk nemes válaszában: erőszak helyett erkölcs, fegyver helyett jog uralkodjék. A bűnbánó napok imáiban szólnak: **הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט** a mennyei király maga a jog. Hasonlóságára a földi király és a törvény egy ugyanaz. A nemzetközi jog háborús szétrombolása vitán új világjog fölepítését hirdeti királyunk. Nem ábrándozó költők, nem eszmelató próféták, a földnek hatalmasai hirdetik már a messiási ígét, Teljesedni fog ezért ifjú, lelkes királyunkon az írás ígéje: **וַיְעַן לָכֵן לְעִדְקָהּ וְקִצְרוּ לֶפֶי הַמֶּלֶךְ** vessetek igazságot és arassatok érte szeretetet, ragaszkodást⁹. Nyolcadik:

VIII. **יֵאָמֵר הַטֵּן** Szóla Hámán¹⁰: A gyűlölet testöltött képviselője is megjelent e sorban, mert döntő szavú olykor a gyűlölet is. De nem maradhat a hóbortig: fokozott, az irtó gyűlölet uralkodó szenvedélye a fehér fajnak. Két évezerte hirdetik neki az írás négyévezres ígét: ne gyűlöld atyádfiát szívedben¹¹. Benne kell a szív mélyén rejteni a réghirdetett ígének, amely elhozza a nagy engesztelő, a bűnbánó, békülő engedékenység sugallatát szülő napot, amikor a népek szereplő ösztöne, dolgozó szenvedélye, közférfiak nagyratörő vágya a békés szeretet munkái felé fordul. A marakodó közférfiakat fölváltja a kezefogó tömeg, amely minden-

napi munkával s nem mindennapi találékonysággal fölépíti, amit amazok romija, döntöttek. Minden államnak feje a békének lesz áldott gondjaviselője, mint ifjú királyunk, akinek békeválasza a hívő lélek, a, szerető szív, a felelősségének súlyát érző elme ragyogványos kivillanása.

IX. **וַיֹּאמֶר הַרִים**: Szóla Hirám¹², Salamon király békére szövetkezett királyi társa. Megszólal a szóálló hűség a döntők során. Szóálló hűségünk a béke munkájában is kitart.

Istent e szent nap imáiban így dicsérjük: **עֵשָׂה הַשָּׁלוֹם** aki békét szerez, aki békét teremt. Nem hatoltunk eddig e dicsőítő szó mélyére: nagyobb hatalomnak tetszett a békeháborító, békebontó háborúsejtő, mint a békéltető, amely a háborús összezendülés zűrjéből a béke egyességet kiváltja. Most értjük csak, hogy kínosabb vajúdással születik a béke, mint a háború, nagyobb a lelkierő, amellyel önmagát leküzdi a győző s legyőzött, sikert ért és lemondó egyaránt, mint a harcbaszálló harag elhatározása.

És immár a megmerevült iszonyatból fölocsúdva, szólunk: **עֵשָׂה הַשָּׁלוֹם** Isten hívja létre a békét, azt a hosszú békét, amelyben államcsoportok szövetségei őrzik a világot.

Arcélben még a sok sereg de a háborúnak magának arcéle kicsorbult. Érelődik a legszebb eszme, a próféták ragyogó eszménye: **וַיֹּאמֶר הַרִים**¹³ örökig menő béke. Nem rest béke, békeszegő háború alapja, hanem örökig menő béke, midőn állandó béke éjféli napja süt minden határon.

Utolsónak maradt a hosszú sorban:

X. **וַיֹּאמֶר נַעֲמָן**: Szóla Námán: adj szolgádnak két öszvértehernyit e talajból, mert szolgád nem áldozik többé idegen isteneknek, hanem csak az Úrnak¹⁴!

Megtérő pogány hadvezér szól így a prófétához a szent föld rögeből kérve, hogy elvigye és oltárt, rakjon belőle otthon a megismerte Egyetlenegynek. És a megtérő Námánnal kérünk ez áldott nap áldott tevényéből, hogy termékenyítse lelkünk mélyét, oltárt hogy emeljünk rajta hitünknek, Istenünknek, bűnbánatunknak, megtérésünknek. Amen.

*

¹ Nagy messzóra 9b. — ² M. I. 2, 2, 3, 3, 20. — ³ M. I. 32, 10, 11. — ⁴ M. II. 18, 19. — ⁵ M. IV. 11, 21. — ⁶ M. IV. 16, 28. — ⁷ Sám. I. 17, 37. — ⁸ Sám. II. 12, 7. — ⁹ Hozsás 10, 12. — ¹⁰ Eszter 5, 12. — ¹¹ M. III. 19, 17. — ¹² Krón. II. 2, 11. — ¹³ Éz. 9, 6. — ¹⁴ Kir. II. 5, 17.

AMIT AZ ÚR GYŰLÖL

Hat dolog az, amit gyűlöl az Úr, és hét, ami lelkének utá-lata: kevély szem, hazug ajak, ártatlan vért ontó kéz, gálád gondolokat forraló szív, a gonoszra sietséggel futó léptek, hazugság-szerző hamis bizonyság és aki háborúságot szerez atyafiak között¹.

Az Mr gyűlölte rútmasságoknak dús szürete volt idén, ezen egész most betelt, iszonyatokkal, rémségekkel telt átkos esztendő-ben. Ellentétes irányok ugyanazon gálád eszközökkel Űrontottak reánk. Atyám, a magyar-zsidók első történetírója, elismeréssel hangsúlyozta, hogy Magyarország az egyetlen európai zsidó-lakta föld, amelyen a középkorban **כינה**, üldözések rémségeit megénekítő gyászdal nem keletkezett.

Viszonylagos nyugalom hazája volt Magyarország a múltban. Ha a jelenben s a jövőben gyászének nem keletkeznék a földön, immár nem a gyászos események Inán múlták, hanem a koboz hián, amely héberül elzengje véreinek fájdalmát. Amit az Úr gyűlöl az írás hallottuk igéje szerint, az mind áldatlan szövetségre lépett, gondosan szervezve a támadást is, leplezését is: kevély szem, hazug ajak, ártatlan vért ontó kéz, gálád gondolokat forraló szív, a gonoszra sietséggel futó léptek, hazugságszerző hamis bizonyság és háborúság szerzése atyafiak között.

A midras bölcsei az írás ez igéjéből, hogy vezeklés hangulatát váltsák ki a figyelmes hallgatóban, hat szemrehányást róttak össze azokból, amik az Úr lelkének utálat tárgyai.

ועבדה נרה. Egymással ellenkező idegen istentisztelet egy otthonban, egy földél alatt, egyugyanazon házban. Ahol férfiú és asszony, szülő és gyermeke kétféle hiten vannak egy otthonban, ott a két hit egy házban úgy hat egymásra, mint egymás fölé szerelt, egymást ellentétes sarkaikkal megkötő két delejtű: vesztegelnek, bármerre fordítod őket. elvesztik a meg nem ingatható sark felé való-irányulást, tájolóldást és kalaúztalan tévelygésbe viszik zagyvaságuk-

kai a lelkeket. Világító tornyuk lohadoz s kialszik. A vallás több mint pusztá osztályozása az embereknek. Nem pusztá címke, nem gyárijegye csupán a vallás, nem pusztá külsőség, hanem az egyén legegényibb benseje, a léleknek lelke. Követőket, hitvallókat keres a vallás: az állhatatosság jellemeit, tájolót, amely minden kilengésből visszatér és sarkcsillagának irányában talál csak megnyitott. elhelyezkedő tájat.

נלוי ערית: II. A paráznság elszaporodása a második szemrehányás. A háború elmúlásából szakadt reánk az elvaduló erkölcs, a lazuló tisztesség, a test bűnös lázongása, az élvhajhászó szenvedelem túltengése, az ifjúság szemérmertlensége, a házasság szentségének elárulása.

A ledér hang, amely vezérhangja lett a társalgásnak; a kísértés, amely ezer alkalommal kínál; a divat, amely a cédaságnak szövívője, megejtik az ifjúságot, a szenvedély perzselő lángja belele ap lelki szervezetébe. Hová lesz hovatovább a családi élet tisztasága, a tisztos erkölcs, **הווא?**

שפיות דמים III. A vérontás. Szinte természetessé vált a hosszú fegyveres években az öldöklés, az emberi élet szentségének semmibevele. Akik évekig parancsra ölteket ellent a háborúban, unszolásra, uszításra, gyilkolnak heteken át védtelent. A fogalmak zavara pusztulásba viszi ezt a szerencsétlen, széttépett, széthulló országot.

לשון הרע IV. A közrágalmazás vércsevijjogásának hadjárata folyik ellenünk. Megmérgezik az iskolás kisedek lelkét. Hossz hírt, /uvatot, rágalmat indítottak, akiknek gazdátlan jószág a mások becsülete. Életre villanyozták a gyűlölködést. Megrettentek a főváros h hái és a hitehagyó vértagadás és vértagvadó hitehagyás fővárosi áramlatának egy hulláma hozzánk is eljutott. Szedett néhány áldozatot: balgák, ingatagok, akik a hitvesi hűséget hitbéli hűtlenségre alapították, törtetők s kapaszkodók, a majomszereiét hisztériái, a kenyérféltő tehetségtelenek, a meghátrálás hősei, a túlsó csoportok élődiei kiváltak: kivált a zsidóság selejtje, seprője, hitelene, hitványa. A híveknek pedig acélozó, ifjító hullámverése a tengernek a tengernyi támadás.

ובל המהניף את חברו ברבים V. Altató, csalfa,, megejtő szóval, ármányszöví beszéddel, aki rászedi felebarátját, békülés jobbójával, alkodó, képmutató hitegetéssel megrontja embertársát, hazuggá tesz magánéletet, közéletet egyaránt. Aki tegnap faldöngető forradalmár volt s

ma bíborosok uszályába kapaszkodó hitehagyott . . . utálat az igazság Istene előtt.

VI. יְהוָה הָאֱלֹהִים דָּבַר יְשַׁלַּח מִפִּי אֲמִיר. És utálat az igazság Istene előtt, aki másnak eljárásával takargatja bevallatlan bűnét. Bátran, nyíltan átálja vallani a gyűlölködés tanításait, de felelőtlen elemeket szerepeltet, a felelőtlenek zendülő természetét felszabadítja és szabadjára engedi kirajzani szerteszét. Akire az események sora felelőséggel terhes tisztet ruházott, az a felelőtlenekért is tartozik telelni a külföld s a történelem ítélőszéke előtt. A védtelenek között dülő vérengzés ez ország történetének legszégeyesebb lapja!

Mi pedig, az irgalom és igazság Istenéhez száll könyörgő szarunk. Hozzáférünk. A böjt esti zsibbadtságából a bűnebánó lélek szent érzelmei fakadnak.

Az alkonyi láng igézetes fényben veti ránk tüztét: megnyílik a lélek legmélyebb rejteke, kihüvelyezetlen titka. Fogatkozó erővel, reszkető karokkal, töredelmes, vezeklő, lágyan zsongó imában, fáradt merengéssel, dacot megoldó zsibbadásban, méla dallamban, zöngedelmes énekben szólunk: **יִשְׁמַעֵנוּ בְּלִלְתֵּי**! Esedezünk alázatban és szeretetben, könyörületben és kegyességben, a köznap jármától ment lélekkel ez ünnepes nap leszálló alkonyán és könnyhullva, hogy imádkozunk, halljuk a mennyei szózatot: **בְּלִלְתֵּי בְּרַבִּיךָ** Amen.

[†] Példab. 6, 16 - 19.

GYERMEKEI VAGYTOTK AZ ÚRNAK

אֵלֵינוּ יְיָ Mi atyánk, mi Istenünk. így kél visszhangja ajkunkat az Úr igéjének **אֵלֵינוּ יְיָ** mert atyja vagyok Izraelnek.

I. **אֵלֵינוּ יְיָ** Gyermekai vagytok az Úrnak. Isteneteknek: hozzá lordul bűnbánat ihletének percét kereső lelkünk. Hasztalan töpreng az óra. ha ihletet nem ad a pere s lezsibbad a felmelegült hangulat felbuzdulása. Aki hitében meg nem fogyatkozott, aki lidizénk jó lelki tövissel, költögető, biztató, korholó büntudat tövisével, abban a gyermeki valló érzés a mennyei atyát keresi. Kiontjuk előtted szívünk óhajtatát, lelkünk bűnbánatát. nem fojtjuk el a lélekismeret fölajdulását, a bűnterhes kebel vívódását. Isten elé zárándokolunk, mint a megtérő gyermek a megbántott szülőhöz.

Harag ha kelt benned testvéred ellen: ha elkapott a szerzés módtalan lihegőse; ha elragadt a gyönyör féktelen vadászata, ha megejtett könnyűvénű tékozlás szenvedélye vagy kapzsi zsugoriság szorongása: hozzá térj. akit feledtél, az irgalmas mennyei atyához. Támogat, oltalmaz, vezérel, keblére zár. engesztelés révébe kalauzolja viharverte sajkádat.

II. **אֵלֵינוּ יְיָ** Mint az apa könyörül gyermekén, úgy könyörül rajtunk **אֵלֵינוּ יְיָ** mennybéli atyánk. És ha ismétljük sorozatos könyörgésben **אֵלֵינוּ יְיָ** szólam és danája megrezzent keblünkben valami régít, valami alvót. Lehull a kedélyről a borongó kétség-ólmósúlya: kiütközteti az ősi szent szólam hanglejtése a léleknek kovájából az égkereső érzés gyújtó szikráját, a mennyet kereső bűnebánást. Lefogódik ez a kapocs a szív mélyére és felszínre hoz buzgó érzést, forró áhítatot, megalázódó vezeklést Előtted, aki meghirdeted **אֵלֵינוּ יְיָ** e napon megbocsátok néktek, hogy megtisztuljatok minden ti bűnötöktől.

III. **אֵלֵינוּ יְיָ** Gyermekai vagytok az Úrnak. Isteneteknek! Nehéz iátogatását, sújtó ítéletét, kísértő megpróbáltatását odaadó megadás-

sal fogadjuk. Tudjuk: אין שנה בלי ראש ולענה nincs esztendő merő öröm, velejárója keserűség és üröm. Üröm a szenvedés fájó iskolája, az unt bajok újszerű visszatérte, jöhetlen remények valóra nem válása. Tovább szőjjük idén is a mi szenvedésünknek– Izrael szenvedésének örök hőskölteményét; túrjuk, ha támad a gyűlölet sovány ürügyével, szörnyű kietlenségével: viseljük múltaktörte testünk sebhédését és mégis hódolunk mennyei atyánknak mint holtig hű hűbéresei. Ha vihar tépi erdők lombját, lemondó érzéssel szólunk: hulljon a lomb, csak éljen a törzs, Izrael örökéletű törzse.

IV. בני אדם Gyermeki szeretettel fogadjátok, kövessétek szavát. Amit az ember minden fiának kérünk egyetemes szabású imánk során "עשי כלם אהבה אחת" legyenek mindnyájan egy lánczá, amely körülzárja az Úr akaratának teljesítését, az teljesüljein, ha máshol nem, de Izraelben. Mikor ma bűnvalló böjtben, oltatlan szomjúhozásban, forr«) fohászbán megalázatosan lelkünk, az ő akaratához szegődünk mindannyian, ifjak és hajadonok, férfiak és aggok, pályakezdők és pályavégzők mindannyian.

V. בני אדם Gyermekie vagytok az Úrnak, Isteneteknek. Egymást szeretjük mint egy atyának gyermekei s ha odakünn gyakran, és sok felől ridegen visszautasítják a testvéri szeretet közeledését és egymásra, utal bennünket a gyűlölködő többség pöffeszkedő gögje, akkor egybeforrunk, akik egymás jóakaratóban kétesek nem vagyunk. KI bennünk, él tudatosan és tudattalan a zsidó szeretetnek nemes gond véste, eltörülhetetlen vonása. Testvérisülünk az irgalmasság cselekvéseiben. Bennünk a rr; a jótevés, amelyet folytatunk soha. meg nem bénuló akarással, busásan termő (inként termő áldott ölü televény.

Bennünk, ha tapintatlan kézzel le nem fogják a szív re;gő húrját, a megütött rokon hanggal velesendül az irgalom rezgő húrja. Bennünk az irgalom nem utánzatos. hanem öntudattalan, tudatalatti titkos hatóerő, lelkünk Aolus-hárfájának szellőfuvnlomra niegeseidülő alapakkordja.

VI. בני אדם Ne bántson benneteket a halál félelme! Isten a. mi örökségünk, hozzá, a mennyei atyához, gyűlnek gyermekeinek hazatérő rajjai, akik után a túlélők osztályrésze a bánatos emlékezés, a kegyeletes, gyászoló szívek emez (des kiváltsága. Akik Invségiik minden áldozatával körülvettenek; akiknek gyengéd gondjai megnyíhítik vala éltedet: ha nem sírhatsz már ölübe borulva, zokogsz

sírhantjukra hullva. A gyászban meghajlott szív nem engedi át kedvesét emlegetetlenség halálának, hanem édes fájdalmat melenget érte kebelén, édes fájdalmat, melyet megnövelni, táplálni olyan jóleső. Évek múltán ébred a méla emlékezés, amelynek nincsen már könnyűje, csak csendes merengése; virraszt az enyhe bánat, amelynek nincs már panaszos szava, csak halkuló sóhaja. Késő virág ez emlékezés, alig van illata: téli napfény, alig van melege – és mégis oly édes, oly andalító, ha, meg-megújul sírhanton, ha föl-fölbred isten házában.

Tengve lengnek előttünk, szerteszállnak nesztelen tétova árnyak és rejtekezve kél a lélek sejdítése. A mécsesek világa halvány fényt vet a sírok sűrű ködére lélekigézés, lélekjárás lebeg körül bennünket, hogy bús szívünkben elcsituljon az értük égő fájdalom. A mélyrejtély ű határon túl keres titeket hal általán emlékezés. A derengő túlvilágban, hol nem síi a szem, nem sajjg a szív, ott keresünk. onnan idézünk könnyes kegyelettel, forró fohással: "יְהוָה"

¹ Jelen. 31, 9.

KORÁNKELÉS.

אִתְּכֶם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִמָּוֶתוֹ עַד בֹּקֶר׃ Ti pedig NE menjetek ki Kiki házának kapujából reggelig¹. Tanuld meg, úgymond az írás régi magyarázata, őseidtől a hajnalban kelő kötelességtudást, aminthogy az ős hajdan öt vezéralakjáról olvasod יִשְׁעֶם... בְּבֹקֶר hajnalhasadtával kelt, hogy küldetését szorgosan teljesítené.

A magunkbaszálló bűnbánat szent föladását gyakoroljuk a vezeklés első imádságos napjától, a buzgóság e hajnalától, e mai szentséges nap esthajnalának buzgóságáig. שֶׁבַת שְׁבִיטִין Közel immár יְעִילָה a nyugovó napok nyugovó napjának, a szombatok szombatjának lenyúgovása. a bűnebánó lélek újjászületése az isteni irgalom esthajnali bíborsugarában.

I. יִשְׁעֶם מִבְּרֵחַ בְּבֹקֶר² Hitbéli buzgóság költi föl hajnalodás idején az ősapát. Elindul áldozni Istenünk. Minekelőtte a nap sürgő munkája,, hangos zajlása elnyomná az ébredő érzést, a kebel elmélyülését, az istenkereső, szárnyaló áhítatot, az éj pihenésében újjászületett léleknek érzete imába ömlik át. így vezérel a hajnali csillag מִלִּבְיָהוּ vezeklés napjain Isten lázába együvé bennünket.

II. יִשְׁעֶם יַעֲרֹב בְּבֹקֶר³ Korán kel a másik ősapa is. Kemény kő volt a távolba indult vándornak vánkosa. Bizonytalan, nagy út az élet vándorútja, kemény kövön keres pihenést a megfáradt vándor, יִשְׁעֶם אִתְּכֶם מִצִּבְרָה de álmában az ég védő angyalait látja leszállani és a kővankost bizalmának emlékkövévé avatja föl.

III. יִשְׁעֶם טִיטָה בְּבֹקֶר⁴ Az eltörte törvénytáblák helyett újakat faragott Mózes és hajnalban fölkelve, fölméne Színei hegyére – így olvassuk az írásból az év böjtnapjain. Hajnalban indul, mikor a szunnyadó tábor nem zajlik s nem háborgatja imával eltelt lelkét, amelyet odafönt a hegyen kiont Istene előtt abban az imádságban, amely minden vezeklésünk ismétlődő, keretbefoglaló visszhangja lett: Örökkévaló, mindenható, irgalmas, kegyelmes, sokátűrő Isten, szeretettel és hűséggel aki teljes vagy . . . Maradj Uram keblünkben,

bár keménynyakú e nép: bocsásd meg vétkeinket, bűneinket. hogy örököd legyünk mindörökké.

IV. **ששם הישע בנקר**⁵ A honfoglaló Józsué a vállalt nagy küldetés terhe alatt táboroz aggodalommal telve az ígéret földjének határ-állomásán és hajnalra kelve elindítja népét a döntő útra, a Jordán partja, felé. A kelő hajnal eloszlatta az aggódo főelem elhatározat-danságát.

Hajnal, te vagy az égnek izenetje. Hogy él az Úr és nem hagy el soha.
Hogy léssen ír akármí búra. sebre, lesz enyhülés bár sorsunk mostoha
Széthull a gyászna fátyla, könny leszárad, mosoly derül az arca újólag:
Hajnali remélünk, meg nem öl a bánat, nem roskadunk le semmi kín alatt.
Ragyogj felénk, oh pirkadat sugara, üzd szertesét az éjnek árnyait.

V. **וידי ששאר יועק אז דו כל הלילה וישם ששאר הקראת ששאר בנקר**⁶ Bánom, szólt az Úr. hogy Sault királlyá tettem, mert eltávozott én tőlem... Sámuel pedig igen meghá borodék és felkiálta az Úrhoz mind egész éjszaka, és felkele Sámuel, hogy eleibe menjen Saulnak.

Átvirrasztja imádságban Sámuel az éjszakát, mint ahogy a szol-gálattevő főpap átvirrasztá a szentélyben e mai szent nap éjszaká-ját, mintahogy eleink szoltáreklésbe merültek virradtig a bűnbánás ez éjszakáján.

De ahol manapság átvirrasztják hajnalozók az éjjeket, vajjon szoltár zsolozsmái mellett virrasztják-e át? Zajos esték már a gyer-mektől megvonják az álmod, a gyermektől, aki korán hajtandó a növesztő nyugalomra. Fejlik az éjjeli élet, mind feslettebbé lesz az erkölcs a tivornyás, játékos éjjeken. Mintha az esthajnalal, nap-tenyészet esthajnalával derülne fel az ébresztő reggel! Csábít, elámít, elvakít az éjjeli élet mótelye, hazug, kendőzött bája-kelleme fölfor-dul az élet rendje. Vannak rétegei a társadalomnak, amelyekben ügyis fordított az élet rendje, amelyek éjjeleznek. mm-t nappaluk üres, pohosult rétegek, amelyek pihennek és mulatnak, mert érettük mások dolgoztak és szereztek: a társaságnak fölös, díszletes elemei, világvárosok könnyen kereső, mohón élvező felső tízezei: a játék piacának nyerői, az ősök verejtékének, érdemének henyélni, akik-nek családi élete is oly szerfölyött gyakran az otthontalanság átkát hordja.

De a vidéken a világváros mohóságai a keresők”, a szellem s a test munkásai között, a teremtő rétegek közt, a közönség zömé-ben, családapák és családanyák közt harapóznak el. Nem elég, hogy a nappal gondja nyomaszt, az éj dözölése megörli az ideget.

A nappal rugalmasságát megbénítja az éjjel élete: olyik már nincs is ébren nappal, csak virraszt és várja az estét. Könnyelműség maszlaga bódítja az embereket: virággzik a játék s a cédaság: s a renyhe lelkek minden bódító szere.

Agyas konokság keresi az éjjel virrasztását és minden velejóróját: tiltott kívánás martaléka lesz a lélek. Álmatlan éjszakák nyomába lép munkátólrettenő nappalok unalma, Feldühítik a esaládi kör enyhe békesség e. A tűzhely szelíd világossága a közhelyek vakító káprázatával nem tud versenyezni. Példája korcs nemzedéket, elbárgynlót fog nevelni, amely nem tud dolgozni, hevülni, lelkesedni. korcs nemzedéket, amely tud szórakozni, de örülni nem: tud mulatni, de boldogítani nem: korcs nemzedéket, amely felületes lesz. léha és könnyelmű, gúnyolkodó és rideg, elfásult és érzéketlen. Terméketlen rög. nem erénytermő talaj, megmérgezett szív, fegyelmezetlen, megtévedt lélek.

Csitul a zaj, elhallgat a fény. közég az alkony: hozzon mindnyájunknak szentséges, csendes éjszakát! Fátylas, félhomályos alkonnyat száll reánk, közég a szent napnak estéje: szenteljük meg. köszöntsük magunkbaszálló, égbe akarózó, Istenbe merülő érzéssel. Tegezbe tér a nap nyila, leszáll a nap, a mindenség lángtejű dajkája: lágyan takaró estnek bársony takarója] ı ezüstös fénnel játszik a hold. Lágyan takarja engesztelés bársonyfátyola bűneinket: a mennyei örök szeretet holdsugára hinti békéjét reá. Istenünk, leszáll az ej: nekünk csupa fátyol, Néked csupa látás, benned az örök fény. örök megbocsátás! Amen.

¹ M. II. 12, 22. — ² M. I. 22, 3. — ³ 28, 8. — ⁴ M. II. 34. 4. — ⁵ József 3, 1. — ⁶ Sám. I. 15, 11, 12.

LÉLEKÖLŐ IRÁNY.

Aki éjnek évadján ébren van, aki Egyedül bolyg útján s akinek .semmiségek felé fordul szíve, az lélekölő irányba indul¹. Hármasközi mondása a régi tanítónak, taglaló elemzésre méltó, megértő meg-szívlelésre serkentő az ünnepi magunkbaszállás e perceiben.

I. **הַעֲרִיב הַמָּוֶה לְלֵילָה** Aki éjnek évadján ébren van. **הַעֲרִיב הַמָּוֶה לְלֵילָה** A földi lét az éjszakához hasonló s az ember ha elszáll mint az álom. Alom a földi Tét: ne akarj fölébredni, fölserkenni józanul, fölocsúdni ridegen ez álom mélységéből. Benne ködlik a hit is, meg nem foghatón mintáz álomkép, mint az álomlátta, álomszötte jelenés. Ne akarj virrasztásra serkenni, a rideg valót megragadva, rajta kül semmit nem sejtteni . . .

A tudás tárnáiból törmelék, nagysok, értékes törmelék kerül elő. de tartalma, ércce csak eszmeszövő lélek kohójában forrad össze;.

A koldúsgőgijében hivalkodó számító ész részleteket kutat: teljes egészét nem alkot a sejtő lélek eszményszívő ábrándja nélkül. Aki a kézzel fogható valóságon túl látni nem kivan: aki a sejtő lélek alkotó révedezéséből a nyers valóra akar felserkenni: **מַחֲרִיב מַחֲשֵׁב** lélekölő bűnbe esik . KI fojtja lényének javát, lényegét, bensejét. mag-vát, éltetőjét. Lélekölője lesz a végtelent ölelő léleknek.

A lét titkaival úgy vagyunk, mint a szentek-szentjének leg-bensejével. Mikor az áldozó főpap az engesztelő napnak során a szentély e titkába lép. zsarátra hinti a tömjént² **יִשָּׂה מִן הַתְּמִינִית** és a tömjén füstfelhője beborítja a bizonyosságot őrző kerubokat, **וְלֹא יִמָּנֵה** hogy meg ne haljon a sejtelmes érzés a homályba lépőnek szívében, ha ott imába merül, **יִרְוֶן עֵינָיו לַמַּטָּה** szeme lenn járhat a föld kívánal-main, **וְלֹבֵי לַמַּעְלָה** de szíve, érzésének fölbuzgása a magas mennyég felé ragadja a magasságba, ahol a lélek nyugtalansága megnyugovást talál.

Ha fölfelé pillant szemünk, ahonnan az istenség eszméje fény-sugárral hinti be a földet, akkor újra fölserken szunnyadó szívünk, meglegbben újból lékünk könnyű szárnya, az eszmének áramló erején emelkedünk és imába forr ajkunkon a hit.

II. **הַמַּחֲרִיב מַחֲשֵׁב** Lélekölő irányba tér, aki az élet útját egyedül-magában akarja végigjárni, pályáját úgy akarja megfutni, mintha

egyedül vol ui és pusztán magáért a földön: **יחי** egymagában, táj s nélkül, akihez segítve fordul, akiért munkál, akiért szenved, akivel örül, akivel osztozik vígságban, bánatban, gondban, elégtelenségben. **הארץ מדיני בטבעו** Társas lény az ember természeténél fogva. Felei iránt kötelezi c-icn T h c: a felebaráti szeretet mindent felölelő alapkötelme: **יחי** egyedül járnai az élet útját, az önzés lélekölő lelkületére vall.

יחי Egyedüli, egyetlen csak maga az Istenség. Te nem lehetsz egyedül nélküle és törvénye nélkül. Nem lehetsz -p- különködő, összefüggéstelen homokszem. Mert ha ennek szerepén¹ térsz, lélekölő egyedüllét lesz részed, amelyben zaklat a modern ember hanyattatása, izgalma, létunalma, amelyben meg-)] e kicsinyes, bágyadt. kimerült kornak meddősége.

III. **האדם לבו לבטלה** Akinek semmiségek felé fordul szíve: akinek szíve üres, mert nem tölti el magasabb röptű érzés, csak sivár. alantas indulat; akinek szíve üres, kongó, hangos kamra: lélekölő kórban szenved, amely kiöli kebléből az éltető lelket. Nem lesz éltető lelke, nem lesz se szelleme, se iránya, se lendülő törekvése, se magasabb végeélja. **אם ישים אליו לבו** Ha csak önmagára irányul szíve, **הוא ונשמתי אליו יאמר** ha szellemét, lelkét önmagába vonja össze **יאמר על עשׂ ישים** megöli mindent, ami testi csupán **יגיע כל בשר יחדו** és a porhoz tapad a nagyobbra hivatott ember⁵. Pedig: magasabb fejlsre hivatott az ember.

Minden téren szembeszökőbb a haladás, mint az ember fejlődésében, haladásában, benső nevelkedésében. A külső világban haladunk, emelkedünk. A gépely szerkezete mind szövevényesebb, mind csodásabb, mind több emberi munkát pótoló. A termő növény aelas szemében, a virág sűrűsülő, megnagyobbodó, színekben tarkuló szirmában, a hármás állat duzzadó izomzatában, jótermetű, tagos példányaiban meglepő siker koronázza a tudás és a gyakorlat kísérleteit. De lassan halad, lassan fejlődik az ember tökélyesbülése. A testi erőt, igaz, versengve fokozza korunk iránya, az izom-edzés e kora. Merész hegymászó kúszik, kapaszkodik havas gerincén, jégár hasadéknál, töri magát meredélyes örvény szédítő szélén a havas bársonykelyhű gyopárjáért; nehéz husángot sulyogat kezében a versenyre kelő, úszva küzd a folyam sodrával: sajkát, futó abroncsot, nehéz börgömböt, rugalmas golyót röpít a feszülő izom; játékban gyarapul az ernyedett erő. Rugalmas, eleven, fűrgé ifjúság lép helyünkbe. Lépjen nyomunkba új sarj tág tüdővel, ép velővel, munkabíró izom-

mal, zajos, napsugaras, eleven kedvvel, de egyúttal nemesült, a magasztosért dobogó szívvel, erkölcsi derékség díszével.

Lépjén nyomunkba ügyes, bátor, nem rettegő, akadállyal szembeálló nemzedék, gerinces tudalmú, amelynek szívét hevíti hitnek, szeretetnek láng ja. Előretörő, életrevaló nemzedék, amely nem **שִׁוּ** **מִתְהַיִּיב בְּנַפְשׁוֹ** lélekölő semmisségekkel tölti el szívét. Lépjén nyomunkba ellentálló küzdésbíró nemzedéke, amelyből nincs kiölve a test túltengő fejlődésért a lélek mélyülése **כִּי לֹא בָּכָה יִבְרָא אֱלֹהִים**,⁶ mert az írás ma olvastuk ígéje szerint nem győzi pusztá erővel az ember. Mert az ember értéke nem súlyában rejlik, hanem súlya benn rejlik benső értékében, az akarásban, amely nem lagymatag; a lelkesedésben, amelyet dagaszt, vezérel, irányít a hívó lélek istenkereső buzgalma. Amen.

Megáldalak immár az újév hajnalán, én édes véreim és atyámfiai! Megáldalak ájtatban újjászülető lélekkel, Istenbe merülő merengéssel, rebegő ajakkal, esdő reménnyel, forró érzéssel.

A lelkek mélyét hassa, át a pillanatok ünnepséges megható volta, az Úr áldó könyörületet kereső könnyörgés megindultsága.

Megáldalak benneteket az Egyetlenegynek nevében. Szüntesse meg körülöttünk a gyűlölet harcrakész leselkedését, az erőszak ittaságát, a zajgó sajtónak közhangulat-felkorbácsoló izgatását, hadd lássunk újból jogfosztó szabadosság helyén jogtermő szabadságot, jogalkotó közleket, Lássuk már újból a hajnal tünde fényét, a szeretet kelését, amely ígéző és ígéretes pírral vonja be hazánk egét, hogy az éj homálya gyors iramban siet megszökni a rengetegnek ölébe a támadó napnak királyi tekintete elől.

Megáldalak édesmindnyájakat: a serdülőt s a fölserdültet, ifjakat s véneket, tékozt és kuporgót, munkást és pihenőt, gondüzöttet s élvezőt, lemondót s reménykedőt: azt, aki élte útját vigan rójja, s azt, aki botladozva bandukol magában. Akinek könnyfolyókák medresednek arcán s akinek redőit elsimitá soksikerű munka boldogsága: akinek napjai szürkén és tengve telnek s aki acélozva hordja hivatásnak, családnak boldogító gondját; aki eléggülten élvezi egy élet küzdésének kedvező jutalmát s aki pályakezdő aggodalommal fürkészi a jövőnek gomolygó kódét: mindannyitokra szálljon az Ég áldásának permete. Amint a csillagok morzsái elhintvék az űrben, úgy hintődjék el az áldás szálló permete a szomszjúhozó lelkeken: **אָמֵן** Amen.

* *

¹ Abót 3, 4. — ² M. III, 16, 13. — ³ Jehann, 105b — ⁴ Maím, ad Pea I, I. — ⁵ Jób 34, 14, 15. — ⁶ S. I, 2, 9.

ÉS AZ ISTEN.

וְהֵאֱלֹהִים נָסָה אֶת אַבְרָהָם
וְהָאֱלֹהִים: És az Isten megkísérté Ábrahámot. Hétszer
szól az írás így:

I. מִשֶׁה יָדַע רַחֵם יְעֲקֹב בְּקֹל¹ Ha Mózes szelleme szólal meg bennünk az ünnep buzgósgás hangulatában, úgy az Isten szava felel lelkünk hívására. – Ebben a rideg világban, amely mindent kétségébe von, a tagadás e légkörében, amelyből beleszivárogoz az anyagimádó sivárság” mételye parányonként a lelkekbe, a rideg számítás ölü mérge előli aprólonkint a lélek szomját, lendülését, hívséget. Hűség és ragaszkodás helyébe a nyers hars lép a kenyér mezején. Tűnik a hűség, a ragaszkodás, a munka vágyó szorgalom és helyébe lép megunt robot, duzzogó elégtelenség, bérfokozó harc, munkabénító elkényszeredés.

És mintha az ősök egyszerűbb világa akarna megújulni, mintha az eldődök sírja nyílnék, mikor az őskor mesterkéletlen nyers hangszerének bugása költő szózáttal megharsan יָהּ תְרוּעָה a kürtszó mai napján és visszhangja kél a múltak emlékeinek öléből: hívó ősök szerető bizalma, munkabíró lendülete, hivatásszerető odaadása, lelkes, teremtő, boldogító munkakedve ébren, meg nem riadva az elkényszeredett kor visszaretentő ridégségétől.

II. וְהֵאֱלֹהִים עָשָׂה² Az Isten cselekvését a mindenségben hirdeti a szüksége. Őt csodálják a teremtés összhangjában, az erőben s a mozgatta parányok végtelen s mégis számbavett tömegében, a ható erők azonos voltában, változó megjelenésében. Csodáljuk az egy őserő álarcos alakulását hővé, delejé, fényvé, villámmá. Egy a nehézkedés és vonzás, hullámáé rezgés és vegyi rokonság. A teremtő gondolatának végrehajtója a sugár, a milliányi földtávolokból rezgő hullámul induló. Merész-szárnyaién hirdeti a zsoltáros költő: עֵיטָה³
מֵלֵאכֵי הַיְהוּדִים מְשַׁרְתֵי אִישׁ לְהֵטֵם Küldött mül alkotja a vihart, szolgálíul a lobogó lángot: őserő és őanyag teremtő gondolatának, alkotó akaratának végrehajtói. Minden másuló jelenségben egy ugyanaz a ható erő: a teremtő bölcseség akarata, mindenható akarata.

Ha látjuk korunk tenger tudását és tengernyi bánatát; ha látjuk töméntelen erőpazarló, mindig növekedő munkáját és cseppnyi, fogyatkozó, fogyatékos boldogság át: ha látjuk a tudás értelemleléző liai ad tát és a kedélynek szívfagyasztó tomplulását; ha látjuk a méla-bút, amely a nemesebb kebleket megüli és a reményfeladó lemondást, amely a költői szárnyalást megbénítja: akkor visszakíváncozunk a bölcs király szavához: **עֲשֵׂה** az Isten cselekvése, hogy minden körforgás és minden vak véletlennek tetsző alakulás mögött az egyet, és változatlant, az isteni törvényszabó akaratot lássuk. Ez az, ami fölemel, vigasztal, boldogít s a tehetetlen parány lemondó csüggedését a céltudó teremtmény föladataira, erkölcsi fenségére váltja. Átértjük, hogy hit, imádat, s istenismerő bátorság az ember szívének époly törvénye, mint a nagy mindenségben a tömegek vonzódása. Ép ily törvény a végtelenhez való vonzódás szent és ki nem irtható érzése az emberi kebelben. Benne eredetéhez vágyik vissza a lélek, mint a párává ritkuló vízcsepp a magasan úszó felhő ölébe. Feléje sóvárog olthatatlan lelki szomjjal, feléje, akiről meg vagyon írva: **עֲשֵׂה** Isten cselekvő a mindenség; cselekvését.

III. **אֵלֵינוּ אֱלֹהֵינוּ** Az 1st en sújtott.

Az emberi nem fejlődésében látjuk a gondviselés vezérlő kezét. Látjuk a népek sorsában, egyesek s egész osztályok zsarnoki hatalmának tehetetlen vergődésében, iszonyú érvágások, rémes, mindent fölforgató eltévelyedések elmúltában, elültében. Életerős tölgy az emberiség. Egyik-másik gallyát letördeli a vihar: nemzetek görcsös ágai recsegye hullanak alá; virágzó művelődések üde levélzete fonnyadtan hull le: lehullottak érett, túlrett gyümölcsül törzsek és uralkodóházak, de az emberiség életerős tölgye újból kihajt s koronája lombosodó pompával emelkedik ég felé. De nem mindig a győzőknek terem a cserfának újuló lombja: **עֲשֵׂה** mert sújt az Isten.

IV. **מִיֵּשֶׁתְּ אֶת־יִרְדֵּי** Mert a negyedik ige szerint az Isten az üldözöttet keresi, a leverettet keleszti föl. az üldözöttnek, halálraszántnak nyújtja a babért, mint most Kisászsiában ... A néptestvérség kizártja ayózott Keleten. Mert a néptestvérség szövetsége nem tekint minden népet testvérnek s a színleges testvérségbe is válogatva vesz föl, onnan is kizár egy-egy volt ellenséget, nehogy az igaztalan üldözöttből egyenrangú testvér legyen.

Csak szenvedgik ott is, egyebütt is a kisebbségek védelmét. Volt idő, hogy a kisebbségek láncái oldódtak és közéletünk haj-

nallani kezdett. Volt idd., de elmúlt. A közélet satnyulásának elősködői rajtunk, a kisebbségen elősködnek. Nem a jog erejét észleljük, hanem az erőnek jogát, nem az igaznak hatalmát, hanem a hatalom igazát, amelynek szabad prédái vagyunk megélhetésben, haladhatásban, tanul hatásban.

A helyzet versenymentes kibányászását látjuk, látjuk a percére váró brávó leszködését. Mérges nyilak röpülnek felénk. Mi vagyunk a népek pervesztése, lecsékélylő gögnek célpontja, bűnök bélyegese, bélyeges és üldözött faj, amely mégis mindig fönn tartja hitét, reményét: **יְיָ יִבְרַח אֵלֵינוּ**, hogy Isten az üldözöttet keresi. Összesajtoltt fajjává tett az igaztalan üldözés; bensőbb, élőbb vonzalom fűz egymáshoz és összefogó munkával várjuk az elnyomás összeláncoló szorongatásának enyhültét.

Valamint az égi testek kerengő rendszere látható kötelék nélkül központ kereső vonzások kényszerhatásában megtalálja fönnállásának biztosítékát: úgy találtuk meg széthajtó üldözés kényszere alatt hitbuzgó föllendülésben, szívós összetartásban hitéletünk alapjait, fönnállásának biztosítékát.

V. **יְיָ אֱלֹהֵינוּ** ⁶ Az Isten juttatta keze ügyébe. Keressük Istent az egyesnek életében is. sorsunk minden fordulatában is. Évek óta aratja a földet a végzet. Nagy aratás volt. Vetődék a nagy életkocka, sűrüllött a fej fa, sokasodott a tarló. Felére apadt az első osztályok gyermekhada. A rombolás megáradt vizein úrrá lett az izga vérnek forradalmas lelke, úrrá lett a törtetés, az istenfelelt garázdaság, a magabizó előnyomulás. Pedig békés megnyugovást csak a függés érzete nyújt az örök irgalomtól. Erőt, vigaszt, reményt belőle merít a csüggedő, a szenvedő, a zaklatott kedély. **כִּי יִבְרַח** E sorsíró napon, ha elénk mered az élet szirtes, meredélyes útja, a mennybéli vezérlő kéz támaszát keressük, nehogy a mélységbe szédüljünk. Mert szédít az örvény, zsiszbaszt a gond, elborult a szemhatár.

Körülzsiszong a társadalom rajzó vásári zaja, az élet tőzsdéjének izgalmas zsiszaja, nagyvárosos vergődés zürös forrongása, amelyben itt kéj liheg, ott kín hörög. Robogva jár-ke, rohanva fut az élet: lázmunkája boldogságot nem teremt. Az ünnep áhítatában csendes révbe menekszik a zaklatott kebel, menekszik Istenéhez: **יְיָ אֱלֹהֵינוּ** pálcád és támaszod – ők vigasztalnak engem.

VI. **יְיָ אֱלֹהֵינוּ** ⁷ Szóla az isten hozzám, ne te építsd a házat nevem-

nek, mert háború embere vagy és vért ontottál. Nem az óvilág leg-
hőbb imádságos lelke, a zsoltáros Dávid király hivattatott fölépíteni
az Úr szentélyét, hanem fiára, a béke királyára, Salamonra szállott
a nagy föladás.

Mi nem ontánk vért: fölépítjük ezért Isten házat szívünkben.
Sejdítjük őt a szív vágyában, amely ide vonz, a szív óhajtatában,
amely imára kész, az égő büntudatban, amelyet e szent idők han-
gullatai keltenek.

Megcsukló térddel, gyermek: bizodalommal, keblünk lelkesé-
désével, a megalázódó szív vezeklő imájával közelgünk az irgalom kút-
fejéhez s a mennyeknek bűvös, forró könnyeinken áttörő sugarában
biztató remény csillan felénk. Enyhíti a jelennek égő fájdalomosságát,
a szomjú vágy olthatatlan keservét, enyhíti hallgató szenvedésünket
kii löm fogottságunkért, nagy hontalanságunkért, amelybe visszalöktek.
Vigaszkereső vággyal eszmélünk föl a keserves napok fáradt töp-
rengéséből, fékvesztett korunk észvesztő bajaiból, mikor rajtunk a
jogtaposás szégyentelensége, a szorongató hatalmaskodás minden ősi
bitor ösztöne.

VII. De már az utolsó, a mai ige szól a hetedik: **וְכִי אֵת אֲבִיבֵי** ⁸
Próbára tette Isten az ősapát. Érezzük, minket is próbára tesz e
zord időkben. Erezzük őt nehéz napok gondjaiban. Megálljuk, mint
ősapánk, az utolsó próbát, érezzük szegődöttségünket Istenünkhöz.
Mert bennünk az Isten nem szóba foglalt hitágazat,, hanem eleven
élet; mibennünk a vallás nem ajkak vallomása, hanem benső lényünk
megnyilatkozása; mibennünk a hitelv nem hit csupán és nem pusztán
elv, hanem vérünk melege, szívünk dobbantó ereje, a néplélek
alkotó eleme. Akárhogy ront reánk erjesztőn, szétbontón, foszlajtón
a világ: a vallásnak hívő népe maradunk. A mi világlátásunk
hívő világlátás, ösztönös fölérezés, olthatatlan láng. nem pedig lohadó
elpernyedés, nem pusztá fellángoló, gyors hamvadású szalmatűz.

Kemény, lelketlen próbák közt élünk, tűrünk, vergődünk. Reánk
törnek elhitványult lelkülettel, undorra torzítják az egyenlőséget. És
mi mégsem hagyjuk veszőre hitünket, nem ajánljuk föl lelki odadott-
ságunkat, nem veszítjük el az emberiség föltámadásába vetett hitünket.

És aggálytólrengő szív imádkozik bennünk e szent nap regge-
lén. Ahítatba merülve imádkozunk mindannyian: nélkülöző és fény-
űző, kuporgó s lakmározó, robotos és parancsszavú, szolgálom és
kenyérosztó számvető üzér és szerszámforgató műves. Imánkba fog-

lalunk mindent, amit szívünk áhít. Fogadd beteljesítő irgalmadba könyörgésünket, támogasd véneinket, vezérelj újainkat. Támogasd az apa fáradozását a megélhetés küzdéseiben, az anyának nem lohadó szeretetét az élők gondozásában. Támogasd gyülekezetünket, fejeit és fiait, intézményeit és törekvéseit. Elégítsed éhét a kenyérnek, éhét a sikernek, éhét a hívó hitnek: nyújtsd testnek épségét, lélek vidámságát, élethosszító meglegedését. Árassz felénk földi boldogulást, égi boldogságot! Amen.

*

¹ M. H. 19, 19. — ² Koh. 3, 14. — ³ Zsolt. 104, 4. — ⁴ Kr. II. 13, 15. — ⁵ Koh. 3, 15.
— ⁶ M. II. 21, 13. — ⁷ Kr. I. 28, 3. — ⁸ M. I. 22, 1.

ELLENTÉTEK.

שבע כפולות שהן תמידות¹ Ellentéteket lát a régi gondolkozó az egy-
üvé tartozókban is és belőlük eredőn szövődnek át az ellentétek a gon-
dolat s a külvilág minden vonatkozásain. Szembenáll szellem és
anyag, szabadság és kényszer. Ellentétek tiidalmára ébredünk, ha
önmagunkat s szívünket tekintjük, ha a teremtés jelenségeit figyel-
jük. Szívünkben gyűlölködés és szeretet, elménkben fölemelkedés a
végtelenhez és fönnakadás a végesnek kicsinyes bonyolulatában. A
külvilág terén: egy anyaföld ölének szülötte a búza s a konkoly,
a dós kalász s az irtás váró gyom. A föld hátán váltakozik lakályos
síkság- és lakatlan sivatag, lankás hegyoldal kies viránya s hótakarta
bércnek kopár meredélye.

A régiek az ellentétek fonalán haladva a röpke emberi hang
változatában, amelyből a nyelv csodája kél, letéve látták az ellen-
tétet s hét hangról mondják: hét hang rejt ellentétes hangzást
magában, keményet és lágyat. Utalnak arra, hogy benső és külső
világunk egyaránt ellentétek öle. Ellentétes ikerpárok sorát állítja
egybe a kettős ejtésű hangok hetes sorával: בְּיָד בְּפִיָּה Ez ikerpárok
során ellentétek egyesítését, szembenálló irányok kiengesztelését.
széthúzó erők egyesítését keressük.

I. Kettős ikerpár az első: נְבִיר־חַלְשֵׁי־רֵד־נֶשֶׁה a hatalmas és a
gyöngé, a zordon és a gyöngéd. Hatalmasnak hiszi magát az ember.
lia nem is a nyers erő terén, de az akarat szilárdságának, az elha-
tározás botorságának körén. חַלְשֵׁי־אִמֶּר נְבוֹר אֲנִי² Az erőtlen is szól:
hős vagyok. Annak is bizonyulsz a kísértés pillanatáig. Hős vagy.
amíg elved, nézeted beismerése veszéllyel, mások rettegett gúnyjá-
val nem jár, amíg az igaznak beismerése nem egyúttal saját téve-
désednek vallomása, amíg előkelőbbel szemben nom kell véleményt
nyilvánítanod, másnak működését védened, igaztalan üldözöttért szót
emelned. Ilyenkor bekövetkezik: לֹא יִמַּלֵּט נַפְשִׁי³ nem menti meg a hős
hősi lelkületét. Gyengeség vett rajtad erőt, törj az első ikerpár első
tagja felé: szilárduljon akaratod, öregbedjék bátorságod, színvalló

bátorságod! Szilárd légy, **קִישִׁי**, nem lenge nád **נָד**. Ne vond meg az elismerést attól, akit megillet, tétova gyávaságból: az elismerés nyájas szava a küzdőnek csodás balzsam, amelynek egy szemernyije a keserűség egész tengerét megédesíti. Ne vond meg a bátorító szót a küzdőtől: minden sors és minden állás, rendelkező és alárendelt egyaránt, várja a bátorító szót az igazak ajakáról.

A szilárd akarattal kapcsolódjék **נָד** a gyengéd fellépés. Az erő ne nyilatkozzék zord ridegségben. Ha hozzád menekül, akit megsebzett a fájdalom tövise, szelíden érintve őt hegesszed be sebé; ha hozzád fordul az elesett, ha a nélkülöző és elhagyott jajgatva, tördeli kezét: ne légy zorp zord és kemény. Légy gyöngéd, könnyörülő, mert hitednek rendeltetése, hogy benned egyesítse az ellentéteket, elsimítsa az ellentmondásokat. Nincs emberibb, mintha erőd tudatában gyengéd megindulásodat nem rejted el.

II. A szembeállók második ikerpárja **הַבְּמָה--אֵילָת** bölcsesség és balgaság. **אֵל יִשְׂרָאֵל הַכֶּסֶם בְּכַנְפָּיו** ¹ ne dicsekedjék a bölcs az ő bölcseségével. Kevés okunk van véle dicsekednünk. Ha bizalmad oda fordult, ahol meg nem hálálják; ha kezdeményezésed meg nem értik s a félreértés keserű érzete marja becsvágyadat s meginog biztonságod, amellyel eszélyedre támaszkodál; ha a lét rejtélyeit fejtetted és csak rejtettet, oldhatatlant találsz: akkor nem dicsekszel bölcseségeddel. Cserben hagy. A végekgig el nem vezérei.

Ahol a bölcsesség lemond, ahol látja, győz a bűn. a rossz: ott lép elő a balgának ítélt szív. Balgának ítélik, mert a nemes, a hívő szívnek sejtelmeit nem sejdítik, nemes balgaságát nem ismerik. Nemes balgaság, amely nem okul tapasztaláson, csalódáson, élesedő eszélyen, életbölcseségen. Nemes balgaság, amely ha ezerszer tévedett, ha ezerszer csalódott, ha ezerszer félreismerték is. megmarad a fenkölt lélek erős hitében és ápol tisztább eszményt, magasztabb gondolkozást, nemesebb érzületet, mint a pusztá okosság, mint az olcsó bölcsesség.

A gyümölcsfa virágát megütheti a dermesztő dér, zsenge hajtását lefonnyaszthatja késő fagy: újhodó tavasszal új bimbót fakaszt. A lélek is, ha megvette a világ önzésének dermesztő dere, lefonnyasztá részvétlen hidegség, kiábrándító csalódás zordon fagya, megújhodik és új rügyet fakasztja eszmék virágzatának, a nemes szív nemes balgaságának, ennek a legmegnyugtatóbb bölcseségnek. **אֵילָת קִישִׁוּרָה כֶּלֶב נָעוּ** ⁵ Örökifjú a szív, amelyhez e balgaság fűződik!

III. A harmadik ellentétes ikerpár עִשְׂרֵי-עֵינַי dúslakozás és nélkülözés, a durva valónak e mindenütt szereplő ellentétei. A kettős szélsőségről szól az óvilág” bölcsének imája ⁶ אֵשׁ עֵשֶׂר אֶל תְּנוּ לִי ^ szigorú és dúslakodást ne mérj reám, add nekem osztályom kenyerét. Maradjak távol az egyiknek nyomorától, kísértésétől, a másiknak fenhéjazásától. אֵל יִתְדַלֵּל עֵשֶׂר בְּעֵשֶׂר ⁷ Ne dicsekedjék a nagyvagonú vagyonával. Egy rázkódás, és összeomlik! És gyarapodása ki nem számítható véletlenek játéka. Szomorú jelenség, ha a játék válik a kereset rendszerévé és futó versenyben keresi a pálya bérét.

Amivel az L r megáldott, könnyelműen kockára ne tedd: megfontolva sáfarkodjál osztályrészeddel. És sorsod mennyei Ura előtt ne légy eltelve göggel, olbizakodással. Ha pedig küzdesz a mindennapiért, ne ejtsen kétségbe az ellentét hangulata: מִשְׁפֵּיל אֶף סוּדוֹם: lesújt és fölemel⁸ a sors Ura. יִתְחַנְּנוּ דַבְּרֵי יֵשׁ ⁹ Könyörögve szólamul meg a regény és Ő előtte. Isten előtt, ki nem szegény? Találd meg: ellentétes sorsirányok közölt, ami egyesíti őket: a szerény, hálás, meg nem ingó bizodalmat.

IV. A negyedik ikerpár מְשֻׁלָּה--עֲבָדוּת uralkodás és rabság. Önnön madnak érzed magad, Csodálkozol, hogy az írás az önnön-magán uralkodót följe helyezi a hódító harci hősnek¹⁰. Nem is uralkodás járja köztünk, hanem raboskodás, Uralkodik rút, napfénykerülő szenvedelme a sülyedő, az eltévelyedett embernek. Hízonbizony, ha melled vered a bűnbánat szavára, nem vered hiába!

Hány család békéjét zavarja meg. hány ház boldogságának fáját tépi ki rút szenvedelmek terjedése, átcsapása a világvárosok métyéneke, a haladás fattyúhajtásainak. a művelődés korcszülötteinek hozzánk. Ne keresd a szenvedély rabságát, küzdj önuralmad győzelméért: טוֹב אֵיךְ אֵשֶׁר סוּדוֹם Jobb a hosszantűró, mint a harci hős, aki önnönmagán uralkodik több, mint aki várost foglal el.

V. Az ötödik iker יֵשׁ יָפֵיךְ a szép és a rút. Szemben állanak ellentétekként, de nem változatlan tételek. Változó, egymástól elütő válasszal válaszol arra a kérdésre: mi szép, mi nem, a művészet minden iskolája, minden kor. minden vidék. A legbadarabb választ némely divatos festőirány adja. hetykén szólván: a rút a szép! Mag-a a szent nyelv is véletlennek bélyegzi azt. mi tetszik, ha úgy szól: מִצָּא יֵשׁ talált, véletlenül talált tetszést.

Nem is a művészi szépről és ellenlábásáról akar a régi tanítás szólni, hanem az élet, a viselkedés művészetében nyilatkozó szépről.

Az enyhe, a szerető modor megnyerő szépsége szemben áll a kelletlen, mogorva, zádor viselkedés rút voltával. A művészi szép iránt a szenvedő Izraelben csekélyebb érzék fejlett, de a viselkedés pallérozottsága nem veszett el. Tudta kezelni a tudatlan a tudóst, a benszülött a vándor idegent, az ifjú a, korosabbat, a gyermek szülejét, Szívélyes előzékenységet követelt a régi tanítás **כָּבֵד פְּנֵי יְפֵית** ¹¹, követelte az írás igéjének teljesítését: **רַבִּי שִׁיחָהּ הֵן** ¹², a bölcs ajakának minden szava kedvesség.

VI. A hatodik ikerpár **שָׁלוֹם-רָע** a béke és a rossz. Nem a béke ős a háború, mert nem az álladalmak békéjéről van szó, hanem az: öntudat békéjéről, arról a benső békéről, amelynek ellensége a bűn,, amelyről az írás mai igéje szól **אֵין שָׁלוֹם אֲחֵר אֱלֹהִים לְרִשְׁעִים** ¹³ nincs béke a bűnösökkel. A társadalom bűnrészessé válik, ha észre nem veszi.. közönyösen nézi, palástolja a bűnt.

Nem vakbuzgó üldözését követeljük a másképp vélekedőknek. de szigorú megítélését várjuk bűnnek, erkölcstelenségnek. A művészet minden formája játszik a bűn tetszetős rajzával, de az élet valóságában erkölcsi ítéletünket nem szabad elernyeszteni.

VII. Valamíg szilárd lelki erővel s következetes bátorsággal emberszerető, lány szívét egyesítünk **קִישָׁה-רַד**: valamíg családokozások ellenére is fenntartjuk eszményeinket s a szívnek ki nem józanak) nemes balgaságát **חֲכָמָה-אוֹלָת**:

valamíg jó és balsorsban szerény alázattal bízunk Isten vezérlő irgalmában **עֵשֶׂר-עֵינֵי**;

valamíg uralkodásra törekszünk önmagunkon és lerázzuk a szenvedelmek rabbinlincseit **עֲבָרֹת-מַסְעִילָה**;

valamíg minden embert szelíd enyhességgel fogadunk és a viselkedés művészetében az eleven szépet megteremtjük; **כִּיעֵר הֵן**;

valamíg érzékünk el nem tompul a bűn felismerésében és a bűnt elítélő határozottságban **שָׁלוֹם-רָע**;

mindaddig nyugodtan nézhetjük az ellentétek utolsó ikerpárját- **חַיִּים-מוֹת** az életet és halált. Nem ellentét e kettő, mert összeolvad az öröklét gondolatában.

Ha a földi bujdosás, töprenkedés, búsulás fájdalmanak tövisét mélyen döfi vérző kebeledbe: a töprengés és fájdalom fölött az öröklét hervadatlan koszorúja tűnik föl és várja a szenvedőt.

És mikép az ég felvont sátorának csillagtábora sejtelmes fény-nyel hinti be a látóhatárt, azonképp nyújt vigaszt, biztató választ,

sejtelmes fenyűt, az öröklét ege a földnek faggató kérdéseire s a mennyek enyhe fogadja, a megfáradott vándort, midőn elmerül s halál az öröklétben s az ellentétek utolsó ikre az örökkévalóságban egybeolvad. Amen.

פֶּתַח לִנְיָ שַׁעַר Nyisd meg a könyörület mennyei kapuit! Esteledik s délest időtája együtt lát bennünket, mint a reggeli nap sugara. Töredelmes bánattal könyörgünk a szent nap alkonyán: a bűnbánás utolsó imái szent áhítattal töltenek el.

Haloványan reszket az alkony jegenyéink csúcsán, halovány lankadság bágyadása vesz rajtunk is erőt. 8 ha reánk kerül az éj árnyas sötété és eloszlato a telő hol szelid fényével: világítsd meg lelkünk sötétét is! I új Imi kilépünk az élet küzdő porondjára, hol a kemény tusában bűnrevivő alkalmak eltérítenek e szent nap fogadalmaitól, hol a bűnös szenvedély kavargó szele magávalragad és elfeledjük, ami szent érzés keblünkben megfogant. Fölsóhajt aggódó keblünk **עַל יְדֵי אֲנִיחָי שִׁמְחָתִי כִּי־עָשָׂה לִי־יְהוָה חֲדָשָׁה** és ebben a sóhajban megújul Téged kereső lelkünk. Amen.

¹ Sz. Jerem IV, Barukotfi 220. — ² Jóel 4, 10. — ³ Ámós 2, 14. — ⁴ Jer. 9, 22. — ⁵ Péld. 22, 15. — ⁶ 30, 8. — ⁷ Jer. 9, 22. — ⁸ S. I, 2, 7. — ⁹ Péld. 18, 23. — ¹⁰ 16, 32. — ¹¹ Ábót 1, 15. — ¹² Koh. 10, 12. — ¹³ Éz. 37, 21. — ¹⁴ Hambátót Jesurót, Tesubá 32.

ÉPÍTS ÉS PLÁNTÁLJ.

Íme kiküldöttelek. így szól az Úr prófétájához, hogy építs és plántálj¹. A mai ünnepre vonatkozóan a próféta népének szól a felhívás: építsd a szukkóban, a sátorban a hit épületének jelképét, az ünnepi csokor négy növényemében plántáld a hitbeli nevelés symbolumát.

I. לִבְנֵי עֲבָדָי. Építsd a hitnek épületét a zsidóság ős-talaján, átszálló hagyományain, szellemében és emlékezései szerint. Alig épül már mifelénk ünnepi sátor: már szinte egészen jelképpé vált. Csak szabályai maradtak meg. Talán ezért jobban megértjük: a valóság lomhán válik jelképpé. Építsd a sátor falait: גִּבְרֵי הַתּוֹרָה: a zsidóság lelkének, gondolatkörének, életfelfogásának anyagából. Három fala kötelező a szukkónak, a negyedik tetszésre van bízva. Ez a három fal: a tóra, az istentisztelet s a jócselekvések gyakorlása. Legyen élted épületének támfala, pillére a tórának, az Úr igéjének ismerete, megértése, megszívelése, עֲבָדָה az istentisztelet, úgy amint a próféták nevelte Izrael közkincse lett és maradt: imádás lélekben, áhítatban, szárnyaló buzgóságban, az ige hirdetésében, עֲבָדָה שֵׁנִיָּה a szív istentiszteletének, amely csodásan átformálja az Istenét áhító lelket, nem olyan szolgálatnak, amely állandó csodát mivel földi anyagnak égivé változásával, גִּבְרֵי הַתּוֹרָה: És a harmadik alkotó fala a zsidó lélek otthonának a jó cselekvések gyakorlása, a hitből születő גִּבְרֵי הַתּוֹרָה: nem pusztá filléreskedő alamizsnálkodás, hanem nagyszabású, társuló működése a jótékony zsidóságnak nyomor megelőzésére, elesettek fölemelésére, botladók támaszára, szenvedés enyhítésére, bánat vigaszára.

És a zsidóság ősi kincséből ha három falat emeltünk, a negyedikkel teljessé tesszük, védetté és lakályossá a sátrat: a haladó világ tudását, törekvéseit, változó munkaformáit, váltakozó művelődési árnyalatait a tanulékony, vándor zsidóság mindig megértette, a maga örökéhez fűzte. Soha lomha, maradi nem lehetett, mert a többséggel való nehéz verseny ébren tartotta figyelő képességét,

gyors eltökélését, finomult szimatját, új lehetőségeket megértő, mozgékony eszélyességét, Mindig megértette korát és öröklött három falát a negyedikkel kiegészítve föntartotta önmagát, hitét, nemes erkölcsét, egyéniségét.

És ami talajon és oldalfalakon túl kellett a **דבר**, a tető sem került el figyelmét. A régiek szabálya szerint a tető anyaga, **דבר יסאני טכבל טמאה** csak az lehetett, amihez szenny nem fér: nem sötét, fojtó odút teremtő boltolás. hanem ritkás fenyőgaly, lenge nád könnyű rétege, amelyen átszűrődik az ég hírnöke, a napsugár. Nem megmerevedett uralma lélekölő, közvetítő kasztnak tetőzi be, hanem közvetlen megérezése az égi napsugárnak.

II. **לנטיע** Plántálj. Neveld az ősi talajban, a zsidóság kertjében a jövőnek palántáit. Ne legyen idegen előttük Izraelnek sem ősi nyelve, betűje, hangja, sem gondolatköre, múltja, jelene, jövője, hitélete, gyakorlata.

1. Az ünnepi csokorban a sudár pálma, a forróbb ég aljú keletnek képviselője: viruló zöld ága ideszármazik békés esztendőkből hozzánk. Ma csak elvéve kerül távol északra. A szentföld nagy jordánmelléki völgymélyedése a földnek legészakibb pontja, amely mézes datolyáját szabadban megérleli. Ezért a szentföld jelképe lett kezünkben. Múltunk emléke, jövőnk jelképe a zh h! Ezt az emléket értessük meg és ezt a jelképet az utánunk kelő nemzedékekkel. És ápoljuk bennük, a mi a növénypalántában természeti alkotánál fogva megvan, ápoljuk bennük a meggyökerezést az ősi talajban, a ragaszkodást az ősi forráshoz.

2. Mint az ünnepi csokor nálunk termő alkotó része a parii fűz, **עריה** ragaszkodik víz mentéhez, forrás partjához, folyó medréhez, állandó kísérelül szegődik szegélyéhez: úgy legyen a zsidóság ősi medrének ősi talajában, tápláló vizeiben gyökere a jövő nemzedékek palántáinak. Ne keressen idegen forrást. Ha tükröződni akar, tükröződjék ez ősi folyó tükörében: ha gyökere talajt keres, ennek talajába mélyüljön és meg fog küzdeni tépázó viharral, perzselő nap hevével, csábítással, kísértéssel. Van hasonlatosság közöttünk és a fűzfa sokágazatú családja közt. Kiiirthatatlan a fűz, ahol egyszer gyökeret vert. Gyökerestől kiássák és íme kora tavaszszal sarjúja újból kihajt, És micsoda átalakuló képességgel teremti válfajait! Akár a szerteszört zsidóság a maga árnyalatait. 180 válfajban simul a megélhetés lehetőségéhez a fűz az enyhe égöv dél-

től a rideg észak sarkköréig s a bércek hó határáig. Itt magasbalmbozódó fa, emitt, szerény csoportos cserje, amott az örökjég tájain fűszálapróságú törpeség, hasadékok mohái közt meghúzódó füvecske. Tenyészik part tenyérén, elcsenevész mészhegy tetején, buján hajt nyirkos réten, tőzeg talaján, sárrét zsombékjában, ingovány lápjában, akár csak az égaljhoz nem kötött vándor zsidó nép. Az ünnepi csokor idegenéi közé ennek jelképzésére keveredik a bennszülött fűznek hajtása: amint hívjuk **דִּישְׁעָא**, a fűzfaág, mint a .zsidóságot fentartó gondviselésnek symboluma: hozsanna, Iram. segíts!

3. **אֶתְּנֶה** A zsidóság szigorát se vonjuk meg a palántáktól: az eszrog tanítása. Hibátlanná kellett az eszrog gyümölcsét, nevelni, még mesterséges formába **דֶּשֶׁת** is fogták, hogy el ne torzuljon, meg ne sértődjék. **אֵל תִּמְנַע מִנַּעַר מִסָּר** Ne vond meg a gyermektől a fegyelmézést², t-supa becézés, csupa enyheség, csupa elnézés nem, nevel nemes gyümölcsöt. Támasz kell a gyenge hajtásnak, mint karózás a szőlőnek, nem szabadjára engedése korcs hajlamok korcs hajtásainak.

4. **הָיִים** A myrtus örökzöld híveikéit fűzzük a palmaággal s a lúz hajtásával egybe az ünnepi csokorban.

A myrtus a középtenger szegélyezője: három világrészben fogja körül, szegi be az óvilág történetének medencéjét, a középtengert, a myrtusbokrok sűrű szőnyege. E medence az óvilág művelődésének szigetek, félszigetek-tarkította, hatalmas tagolású partvonalak megszakította színtere. És szegélye, az összefoglaló myrtus--keret, az emberiségnek és az emberiség művelődésének egységét jelképezi, **כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תִּירָה**, Sionból eredt a hitnek tanítása, Athénből a szépnek művészete, Rómából a jognak rendszere: mind a három maradandó tényezője az ember lelki fejlődésének, haladásának. Örökhatalású mind a három és az örökzöld myrtus ez örök hatás symboluma, az egységes emberi nemnek jelképe a zsidóság, jelképeihez, kapcsolva. Az emberi nem gondolatát mi értettük meg legelőször az ember történetében és távol ókor hagyta reánk annak megértését, hogy a jeruzsálemi szentély sátorosünnepi 70 áldozata az egységes emberi nem, az emberiség hetvenre becsült népcsaládjáért mutatott be. Eme jelképek megértését hirdeti az ünnep, ezeknek megértése feladatunk minden időre **יְהִי שְׁמֵיךָ יְיָ יְהוָה**: építs és plántálj. Amen.

*

**

¹ Jer. 1, 10. — ² Példab. 23, 13.

VIDÁMSÁG.

וְשִׂמְחָת בְּיָדְךָ¹ Örülj ünnepeden! Az esztendő legkomolyabb napja MI tán halljuk ma ezt a hívó szót. A lélek öröme, derűje a jámbor érzületnek megnyilatkozása. Vallásos érzés a homálytalan derű. Világ-nézetek ellentétei rejlenek az alaphangjában derús és alaphangulatában borús kedély között: a levertnek minden napja komor, de a derült kedély nem szűnő lakoma². A derús kedély halkneszű, alig fodrosodó, hullámot nem verő patak: szerényen csörgedez a völgy-aljon. Nenj zaklatják föl, nem zavarják napi áramlatok változó fuvatagai, de átjárja a fenék csiszolt kavicsáig, apró murvájáig: a delelő napsugár. A lelki egyensúly boldogító derűjét keresi az ünnep parancsa bennünk, a meg nem libbenő egyensúlyt, amely minden bajban megnyugvással tud szólni: נָסַח וְיָשׁוּבָה: ez is javunkra fordul! Borral szenteljük minden szombatunkat, ünnepünket, vele köszöntjük a mátkapár boldog fogadalmát. A bor fölvidámítja az ember szívét, hogy kenetnél jobban ragyogjon orcája³: derűfakasztó, öröm keltő, vidámságszülő borral köszöntjük az ünnepet.

I. Isteni adomány á meg nem zavarható derús bölesesség. Bús-komorság, bűmélázás nem örökölt vonása fajunknak: derült kedélyünk a teremtő adománya. Lelkünk rugalmasságának e derű a titka. Fojtó rétegekben szállt reánk a kitörő gyűlölet tüzhányóinak életölő hamuja, de a derús kedély makacsul bizsergő parazsát el nem oltotta soha. Mindig újból kikelt a hamu alól a szikra, a derús kedély gyújtó szikrája.

Sűrűn terelődünk az idők fenéktelen mélye mellé, de nem fogott el bennünket szédítő mélységiszony: felszínen maradtunk, derús magasságszeretetünk meg nem rendült, el nem komorodott. Sehol nem esik annyi szó az egészségről, mint a kórtermekben: soha nem beszélnek annyit ennivalóról, mint éhínség idején; senkiséme emlegeti annyit a vagyont, mint akinek nem jutott; soha esőre annyit nem emlékszünk, mint derús napok tikkasztó sorában és

semmi nép faj nem tűnt úgy ki örömhajló derűs lelkével, mint a legtöbbet zaklatott – az Izrael vérsége.

Rajtunk teljesült: Minden ember pedig, aki étel-itallal beelégült és minden vesződése ellenére meg tudta látni vergődésében a jót⁴, a kedvezőt, a derűt Isten adománya jutott annak részéül. Isten elé járulhat a zsoltár "szent ígéje szerint **יְהוָה נָשִׂים יָדָי לַחֵן**⁵ a tiszta kezű és derűs kedélyű, **יִשְׁמַח בְּיַד הַיְשׁוּבָה**, áldásul nyeri a szív derűjét az alkotótól. Ünnepel ez ünnepen "N tr~ " r ""Ctr, élő vizet merít az öröm égi forrásából.

II. Mert a derült kedély, amely örülni tud gyermeteg elfogulatlansággal, a tiszta lélekösmeret kitevője, tükröződése, visszfénye. **יְהוָה נָשִׂים יָדָי לַחֵן**⁶ ez az a szívbéli bölcsesség, amelyről meg vagyon. írva, hogy megvilágosítja az ember orcáját,

Ez a derűs tudat nem hagyta el Izraelt soha, Nem hagyhatta el, mert hitének alkotó eleme volt.

Ha vád árnyalt reá, ha gúny lövellt fölötte, ha lába félénken, tétován tapogott: mindig újból visszazállott lelke derűjéhez, derűjének ősforrásához, Istenéhez. A Mindenható volt gyönyörűsége⁷, nem enyészett el soha egészen derűs kedélyének néha rejtvarmaradó kincse..

Szétépte a végzetes idők szörnyű szöttesét és a védekezésben a derű gúnyná tömörült éles élccé csiszolódott-fenődött. Ahol éle csillan, ott közel jár valamelyikünk, mert az éle a mi fegyverünk bánat és bajság, bántás és balság ellen. Nem véletlen eset, hogy az éle elméletét legújabbán hitfelünk fejtegette tudós készültséggel, előadását túlnyomóan a mi élceink csattanó példáival fűszerezve.

Már a távol ókorban sem tartottuk a vallás méltóságával összenőni elérhetőnek az éle, a tréfa, a derűtség csattanóját, Iygy régi tudósunkról jegyzi föl a talmud: Mikor megkezdette tanító magyarázatát, tréfás, szellemes fordulattal, szikrázó ötlettel vidította föl hallgatóit, majd tárgyába mélyedt és áhítatos csendben figyelték tanítását⁸. És fönmaradt ez a derűkeltő ötletesség derősónkban mindeütt, ahol vízszintező idegen befolyás le nem fokozta a hagyományt azon előítélet alapján, hogy az áhítat és az unalom rokonjelentésűek.

III. Nehéz megőrizni a kedély derűjét, de megőrzése a, nemes önuralom jutalma, jelszóra tökéled el magadat és állandó leszen és útaidon derű fénylik⁹ bárhova visz sorsod. Nem vesz rajta erőt a neszrehallgató erőtlenség, nem a káröröm, az irigység e mérges, magzata, nem a ráspolynyelvű rágalom. Lényének magvassága meg-

óvja derűjét, ötletes, könnyed, eleven gondolat járását. Nagy tanúsága nékie az írás igéje: mint a résetört falú város, olyan akinek nincs birodalma önnön lelkén¹⁰.

I.V. A derült kedély hatása- másokra jótévőbb a fanyarkodó szigornál. Ne akarj köröd fölött félelemgerjesztő zsarnoki hatalmat¹¹ gyakorolni. Minden emberi teremtett lényvel legyen bánásmódod derűs kedély nyilatkozása¹².

A vidám elme gyógyulást terjeszt maga körül, de a megtört lélek kiszárasztja a csontokat¹³ וְשִׂמְחַת בְּהָרָה örülj ünnepeden, örüljön, veled házad népe. A szokott otthonból ba áttelepülsz az ideig-óráigvaló sátorba, töltsse el körükben ünnepi öröm szívedet, hogy akik elszármaztak mellőled, a távolból hazafájó családvágy vezesse őket újból körödbe.

A derűnek napsugarát a, sátorból nem szabad a tető sűrű lombjának kizárnia. És e derűnek sugara aranyozza be az ünnep csokrát is. Évezrek derűs hagyományának zománca játszik rajta.

Nem aszú bogáncsot, nem parlagú bojtortjánt, nem útszéli laput, de nem is hamar hervadó színes virágot kötünk csokorba, az ősznek ünnepén: az állandó derűnek jelképeit fogjuk bokorra, déliverős délszak üdvözlétül a komor északnak ősznek évadján.

1. Örökzöld, nem hervadó myrtus, a menyasszonyi koszorú dísze, a derült kedély isteni adományának jelképe.

2. Szerény hazai testvére a csokor három idegenének a fűz gyenge hajtása. A tiszta lélekösmeret forrásából táplálkozik a lélek boldogító derűje, mint éltető talajából a parti fűz. Irtatlan szederindabozótból tör fölfelé a napot kereső fűz lombja, mint ahogy apró övező bajok bozótjából kiemelkedik a lélek egetkereső, napratörő derűje.

Ha zúg a szél és csörren, tördelődik a cserfa ágazata: tördeletlen símiü a fűz hajlatos hajtása a vihar mentéhez.

Ha hév nyár és forró ősz felhőtlen ege gyökérig szikkaszt minden élő növénynt, a fűznek talajvízbe ágyazott gyökere él a maga nyirkos rétegében és nem hervad el karcsú, ezüstös levélajka. A bánat tikkasztó heve nem szárasztja ki a derűnek forrását, amely a tiszta lélekösmeret mély talajából buzog föl gazdagon.

3. Győzelmi jelvény a pálma ága. Az önuralom győzelme a borútlanul derűs kedély. Teher alatt nem enged, nem homorúi, nem bonyolódik a pálma beépített törzse: teher ellenében domborodva, dagadva

görbül, fölfelé feszíti terhét. A csúcsban összeépített két megterhelt pálmapalló ívelődővé válik és így szüli a csúcsívet, a teherbíró szerkezetek elsejét: az önuralom pálmája, a derű teszi teherbíróvá a lelket megpróbáltatás terhes óráiban.

4. A derült lelkület jőtevőbben hat másokra a szigornál. Az eszróg szerteszálló illata üdíti környékét: halk harmóniát hangol a megértő szívekbe a derűs hangulat jóleső jelentkezése és valóra válik ez ünnep neve: **זמן ישמחתו** egybelobog ünnepi öröm lobogásában szívünk. Az oltárt körülzarándokolva szólunk **למען בראתו הישענה**: Hozsanna Néked, a derű atyjának, az életkedv teremőjének! Amen.

¹ M. V. 16, 14. — ² Példab. 15, 15. — ³ Zsolt. 104, 15. — ⁴ Koh. 3, 14. — ⁵ Zsolt. 24, 4, 5. — ⁶ Koh. 8, 1. — ⁷ Jób 22, 29. — ⁸ Sabb. 30b. — ⁹ Jób 22, 28. — ¹⁰ Példab. 25, 28. — ¹¹ Gál. 7a. — ¹² Kl. 17a. — ¹³ Példab. 17, 9a.

HOZSANNA.

הנהיגו להקפיד בליל כל זכור למקריש Szokásossá tették a li ilovval körmenetet tartani az ünnep minden napján a szentély emlékére. A körmenetek ünnepe lett a sátoros ünnep. Körmenetben járjuk körül az oltárt: a szivárvány színeiben hirdeti ablakaink díszes festése az ünnep e szertartását, amelyet odakünn más körben másol a keleti pompakedvelés látványossága. Csattanó bekezdéssel indul a körmenet nap-nap után, csak szombat napján énekeljük egy helyben vesztelve a betűsoros imát. **ה'ישע נ** Uram segíts a visszatérő fölkiáltás minden-egy fordulat után és e segélyesdő kiáltás is megtalálta útját külső körökbe s hangzik világszerte mint hozsanna ég felé.

I. Az első körmenet: **למען אמתך** Hitedért, amely bennünk él, segíts meg bennünket! Védj meg bennünket és bennünk élő hitedet! Lelki életünk középpillére Te vagy; Te vagy világlátásunk jeles pontja, amelyre minden igazodásunk vonatkozik. Az isteneszme életünk körének középpontja. Ezt a pillért akarja megrendíteni, ezt a jeles pontot eltolni a gyűlölség okozta rázódás. Nincs tiszta és egyenletes, változatlan sodrú folyamatossága életünknek. Zarándoklunk, kerengünk végtelen úton, gyökértelenül, riasztva, üldve. A tudomány oltárai körül, ha sikerült közelükbe jutnunk, nem engednek bolygatlan fészken pihenni. Gyártott kósza hírből merénylet indul íjaink ellen. Megáll a tanítás munkája, Dühöng a középkor. Feljajdulunk: **ה'ישע נ** segíts!

II. A második körmenet: **אבן שתייה** Az ősi szentély őskőségbeli alapján állott az oltár. Változatlan áll ez az őskő ma is a szentély helyén a föléje emelt mecsetben. A régiek költői látásában ez a kő az, amelyre a teremtő a földet alapítá. Nékünk az erkölcsi világ alapköve ez az alapkö, a szentély ősi istenimádásának fennmaradt hírmondója. Szemvesztő, káprázatos volt Jeruzsálem szentélye és a benne gyakorlódé áldozás. Alig maradt a fényes, mozgalmas, megkapó pompából a gólusz évezredeire egyéb a visszaemlékezésnél.

Előválnak az engesztelés nagy napján az emlékezés homályából a megalázkodó térdrehullás. Felébred a múltból. Hiszen múlt nélkül a nemzet minden emberöltővel kihalna, mint az egynapos pillangó. Az egyéni öntudat alapja az emlékezet: a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezés. A jelent csak a múltból lehet megérteni: a jövőt csak a múlt alapjára fölépíteni. És a vallás lelke is, megjelenése is a múltnak, hagyománynak alapkövén sarkallik: אֱלֹהֵינוּ ez alapkö rendületlenségéért könyörgünk: אֱלֹהֵינוּ Uram, segíts!

III. A harmadik körmenet, idén a mai szombattal első helyre kerülve: אֱלֹהֵינוּ Szemfényként őrizett faj, múltjától el nem szakadt nép, amely nem hagyta elaludni a hagyomány fáklyáját. Múltjából merített visszaszerző, kiegészülő, regeneráló erőt. Őrizte hagyományát, benne önnön létjogát mint szeme fényét, szemének feketéjét. Csodatékony hűség lakik Izrael szívében, Izrael istenkereső szemében. Olyan az Izrael szeme, mint a fészkelő madaré. Nincs az igazi és teljes odaadásnak hívebb képe, mint a fészken ülő madár és ezt az odaadást semmi sem tükrözteti oly híven vissza, mint e madárnak szeme, amelyben ekkor a szeretet és az aggodalom egyesül. Szeretet és aggodalom egyesül Izrael istenkereső szemében s e szemfényeként máig megőrzi itt faj könyörög: אֱלֹהֵינוּ Uram segíts!

IV. אֱלֹהֵינוּ A negyedik körmenet: Sorba kél könyörgésem följajdulásomnak házában. Elillant az áldozat füstje, elszállott a tömjén illata - nem maradt az oltár életéből csak a kísérő fohász. A fohásznak háza lett a szentély utódja. Nem maradt, csak עֲבֹדָתְךָ a szív imája, a szív szolgálata. Odáig nem ért Titus hatalma, azt fel nem perzselt Arbnes máglyája, azt el nem fojtja a fajvédők összefogása. Szorongó szívünkéből száll föl az ősök fohása: אֱלֹהֵינוּ Uram, segíts!

V. אֱלֹהֵינוּ Segítség Istene, négy héten keressük ősz idején színedet: a vezeklő napok elsején kora hajnali kelővel, a tíz bűnbánó nap lélekrázó komolyságán, a szüreti sátoros ünnep jelképes napjain át a tóra vígságának körmeneteig. Minden változatos hangsora a hívő érzésnek játszik e négy héten át keblünk húrján: a bús és a derűs, a lágy és a rideg. A nyár ellankadására ősznek felbuzdulása kelt. Győzött újból bennünk a hit s a győzelmes pálmaággal kezünkben szólunk: אֱלֹהֵינוּ Uram, segíts tovább!

VI. Mert a hatodik körmenet szól: אֱלֹהֵינוּ Segítő Urunk, rajtad kívül nincs, aki segítsen!

A fegyvertelen Izraelnek egy a reménye, hogy el nem merül az örvénylő forgóvízben: egy a reménye, אֱלֹהֵינוּ הַיְיָ segítő Istene! Ez a remény a mi révpártunk, ez a biztos kikötőnek védő öble a gyűlölködésnek tengerbe rúg ó martszirtje mögött. Hitét menti az Úr. ha hívőit menti.

VII. אֱלֹהֵינוּ הַיְיָ Nép faj vagyok, szól Izrael, védőbástyája az Úr Hitének. Ezért szól a körmenetek befejezője: הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ Segíts, E ram, amint megsegíted e népet és Istenét. Merész fordulata a régiék gondolatmenetének a körmenet szavában nyilatkozó אֱלֹהֵינוּ הַיְיָ én és Ő egyek vagyunk: ments meg engem és Őt, az Istenezmét! Mentsd meg, mert vélem szenved, az Istenezme szenvedésem részese⁴. Mi vagyunk az Isten szórva-vetése, bennünk takarni be hitének termése. Az Istenezme, az Egyisten eszméje homályosul el, ha a mi engünk homályba borul.

Homály üli meg látóhatárunkat most is. Szervezkedik újból a gyűlölködés ellenünk. Fokozódik ádáz dühe. A meggyarapodott gyűlölet sokakat legyilkolt; a győzelmes gyávaság sokakat legyűrt: a gyámoltalan gyengeség tömegeket gyalázott el, hogy megtört rég veszteglő akaratum és gyökértelen szökevényekké váltak, gyommá, tarackká, gyüvöténnyé idegen mezőn. Meghasonlásban vonaglik lelkük, visszasír hozzánk és most – – velünk együtt konskribálják őket.

A megmaradottak pedig belé lelkesedtek a zsidó tudatosságba, a tudatos zsidóság átérzésébe, vallomásába.

A felelősség és lakolás alól kibúvók állandósítani akarják a társadalmi szakadozottságot. De hiába állítanak vízelzáró csegét a történeti fejlődés árja. elé: ezt az árat zsilippel végleg felfogni, eltorlaszolni nem lehet!

Akik a középkort ébresztik, holttetemet villanyoznak. Megmegrándul, de föl nem ébred.

Az ő korhadásuknak reves fája az éjbe bevilágolgat, de csak villó hideg fényvel, amely hajnalban elalszik, mint reggel fényében a lámpaláng ereje. Mi a várakozások, remények hite vagyunk. Várjuk a reggelt s ha végre földetül, fölhangzik énekünk: Hozsanna Néked, magasságbeli I r u n k ! Amen.

⁴ Machzör Vitry 444. – ⁵ Rabits, Irod. Probl. 233. – ⁶ Hermann Ottó, Madárhegyek 8.
— ⁷ Machzör Vitry 447.

AZ AGGKOR.

És emlékezzél meg teremtődről ifjúságodnak napjaiban, amíg a bajnak napjai el nem érkeznek és el nem érkeznek azok az esztendőök, amelyekről azt mondod: nem telik bennük kedvem¹.

Az élet nem-tetszenek napjai az aggkor napjai: **ימי הזקנה ימי רעה בטט** az öregség napjai rossz napok, Az aggkor **בלילא דהלא** csalánkoszorú, míg az ifjúkor **בלילא דהידא** rózsakoszorú: tüskés mindkettő, de amannak rózsája nincs, csak égető tühegye.

Kohélet könyvének befejező elmélkedése az aggkor taglalatja, híressé vált részletező festése az öregség fogyatkozásainak, a vénség-fokozódó gyarlóságainak, az agguló emberi szervezet elváltozásainak.

I. Amíg a nap megsetétedik s a világoóság s a hold s a csillagok és visszatérnek a sűrű felhők az eső után.

Múlni indul az életkedv. Nem dúslakodik az öregedő kebel életkedvben, önértetben, nem érzi már igaznak, hogy édes a világoóság és öröm a szemnek a nap fényét látnia³. Szürkül neki már a fény, homályosul a látás, borongó már az ő ege. ősz. nyirkos, sűrű, nem-szakaatag, nem-oszló köd üli meg környékét; **ושבו הענבים** ha kiderül is, ő már csak azt érzi, hogy újból be fog borulni, hogy csak visszatér a felhő az eső után. Az alkony magasban repülő báránfelhőin is nem a pír sugarát látja már, csak a, felhőt, a visszatérő, feketévé sűrűsödhető fenyegető föllegek kezdődő torlódását.

II. Folytatódik a gyarlóságok festése: Aznap, mikor meginognak a ház támaszai, reszketővé, bicsaklóvá válik a térd, fogytán van a jártányi erő és nem bírják magukat az erőnek karjai. Lelankad a munkás kar, fáradtan hull ölbe. **בטלי** Megállanak az őrlők, mert megfogyatkoznak, nem őrlik már a kenyérnek ízctlenedő falatját. **היטבי** És meghomályosodnak a kereteken kitekintők – a külső világ eltávolodik a késő vénségtől, kívül marad az aggastyán a körforgó világból, tétlen nézi a taposó kerékben faradokat, kikap-, esolódik az érdekek játékából.

III. Bezárulnak az utcaajtók, mikor eltompul a malom zúgása: távolról hallik a közel utca zaja, az élet kelepelő malmának zúgása csak messziről, tompán észlelődik. Érdektelen már minden, ami oda-künn esik. . . Távol malomnak megszokott, egykedvű zúgása.

Fölserken a madár szavára, de elhalkul néki minden éneknek hangja. Álmatlansága a kakasszót meghallja, de a fülemile éneke csak kelletlen, távol csicsergő zaj neki. A zajt még meghallja, az éneket már nem érti meg. Zúgolódóvá lesz, megrendül hite az emberekben, gyanakszik, bizalmatlan, elfordul a jelentől s keresi a múltnak eltűnt nemzedékét. Az ő nemzedéke elmúlt, eltávozott tőle, min a nyáját más, messze tájra terelt pásztor⁴. Téveteget kalandozása a múltba száll, ifjúkora felé fordul, a múltat dicséri és akik máskor voltak.

IV. Minden halomtól fél és a botlástól az úton. Félelem fogja el, aggalom vesz rajta erőt. Fél a jövő gondjától: ha tékozló volt is, zsugori lesz, ha bőkezű volt is, fukarrá válik. Fél, hogy elfogy falatja és mások irgalmára szorul.

Kivirágzik a mandolafa: az öröklét dér belepí halántékát. megnehezülnek a bokák. Csoszogó léssen lépte, nehézkessé, fáradttá fűrgesége. És megtörik a kívánósság: ízetlen maradékká aszalódik. ami sava-borsa, fűszere volt az életnek. Eláll a vérmes reménykedés, fojtó csüggedés hatalmasodik el a lelken, az öröm utolsó halovány csillámai már-már elalvófélben. Nem fakad már a lélek virága, a gondolat, s ha, fakadna is, késő őszi virágzása a vadgesztenyének, amely nem érlelődik gyümölcsé a lehulló hó alatt.

Mert elmégyen az ember az ő örök házába és jár-kel az utcán a gyászkiéret. Az öröklét kapuit látja megnyitni s az emberekben már csak a gyászkiéret részvevőit látja járn-kellni.

V. Utolsó vonásai az elmúlásra érlelődő késő vénségnek: Amíg elpattan az ezüst zsinór – az éles ítéletnek egymásba kapcsolódó szemei elpattannak, összefüggésvesztetté, félszeggé válik az ítélet; שֵׁטַן szétzúzatik az arany lámpa: váratlan ötletek fényjátéka, felcsilianása eláll, nem kel már mosolygó ajakról szellemes fordulat, szokatlan, kötekedő megjegyzés, שֵׁטַן eltörik a veder a forrásnál, nem merít többé új gondolatot a lélek forrásából és שֵׁטַן szétzúzatik a kerék a kút mélyébe: összeomlik a halálban az élet gépelye és csendbe némul a hazatértnek világa.

VI. És visszatér a por a földhöz, ami volt. s a lélek visszatér Istenhez, aki adta.

Az aggkor vigasza a fogyatkozások korában: az élet estéjén njból gyermeteg, egyrétű lesz a lélek. Mögötte a múlt mezejének sik lapálya. a múlt mélaságának harmóniája. Vajjon nem szép-e az est, amely az egész elmúlt napnak mezején tarlóz? Emlékezés a késő kor jutalma. A meddő kőzet vén rétegei között csillannak meg az ifjúkor szép emlékei. Benne van a nemes érccel bővelkedő telér. emlékezet bányászatára érdemes. Vigaszos gondolat a visszaemlékezés tarlózása, de vigaszos gondolat az öröklét közelsége is, amelybe a késő kor átszakadni készül. A hitnek vigaszos gondolata, szilárdul az elaggó szívben, mert ahol a hitnek gyökere van a lélekben, oda fogyatkozásai a vénségnek nem érnek cl.

Odalenn a föld mélyén, tavasz levében, nyár hevében, ősz hűsében , tél havában változatlan, állandó hőmérsék vagyon: ilyen a kebel mélyein a hit: ifjúság hevében, őszült kor havában változatlan hővel óvja a mélységből fakadó forrást, hogy gyógyító erejéhez menekülhessen a szenvedő lélek, mikor reánehezül a tudat, hogy közég a vég, és visszatér a por a földhöz, ami vala. A szenvedő lélekben felébred az ige vigasztaló folytatása: de a lélek visszatér az Úrhoz, aki adta. A visszatérteket, hazatérteket keressük az öröklét ölen buzgó imádsággal: **יְהוָה!**

ERŐS MINT A HALÁL ...

Eros mint a halál a szerelem¹.

Tavaszi virulását, szerelem varázsát ölti ünnepeünk és ez ünnepeünknek bibliája az Énekek Éneke. A régieknek pedig kutató figyelme, amely az írás gyöngyeit válogatva számlálgatá, füzérré ionja, gyöngysorba fűzi az ige hatos fordulását nrnx az égi szerelemről.

I. **וְהִתְלַח עָלַי אֲהָבָה**² – Zászlójául fölöttem leng az égi szerelem. Izrael szól, hiszen a hagyomány sejtése szerint az ő szerelmét Istenéhez énekli az Énekek Éneke, Izrael szól: az én hitemnek Istene nem a büntető harag, nem a rideg mérleget érzéketlen tekintő igazság, hanem a szeretet. A próféta szól: ősidők távolában jelent meg az Örökkévaló nekem: örök szeretettel szeretlek téged³! Mikor njból a szeretetet hirdették tőlünk vett kölcsöngondolattal, nem ismeretlen világ nyilatkozott meg előttünk ebben a hirdetésben, amely szerte a pogány világban ámulatot keltett. Amikor kérkedő büszkeséggel, hánytorgató hivalkodással hányták föl az új tanítás fölényét, akkor rég nem volt már új minékünk a szeretetnek üdvhozó eszméje. Nem volt az új jelszó csak a régi napnak köleseinkért világa, annak a régi napnak, amelynek sugarában már akkor két ezredéven át ragyogott felénk: szeresd felebarátodat mint tenmagadat, annak a régi napnak, amelynek meleg sugára nem az írásban ragyogtatta csak **וְהָאֲהָבָה אֶת־רֵי אֱלֹהִים** szeresd az Istent egész szívvel, egész lélekkel, egész erővel: hanem mindennapi imádsággá tette ajakunkon: **וְהָאֲהָבָה** Ébredő lélekkel, álomra csukódó szemmel szeresd az Istent!

II. Zászlójául fölöttünk lengett Istenünk szerelme. Emberáldozattal nem kívántuk megszerezni újból soha. De ahonnan az új szeretet tanát hallottuk hirdetni, oda fájdalmas visszhangul kelt szívünkéből az Énekek Énekének második igéje: **כִּי הָיִיתָ אֲהָבָה אֵנִי**⁴ Ennek a szeretetnek betege lettem én! Nem keressük, egymás között

békülékeny szeretet volt-e jelszavuk, vezérlő csillaguk, de hogy mi mit tapasztalatik, hogy mi milyennek tapasztalok ezt a mindenre kiterjedő egyetemes szeretést, arra csak az igének tudunk fölajduló keservével felelni: betegei lettünk e szeretetnek, betegei maradtunk-betegei vagyunk!

Példátlan gyűlölséget tapasztaltunk, amely az élőket nem kímélte és a holtakat gyalázta, mint a kígyó, amelyről a kabbala szól: halálra marja áldozatát s azután be nem telő irgalmatlansággal mardossa tovább a holttetemet⁵. Hinnék a dicső szeretetnek vagyunk betegei! Mint a beteg- gyógyulását várja, úgy várja Izrael gyógyulását⁶ e rémes szeretetből, várja túrésének fenségével, hitének csodás erejével és rémülésből föl nem ocsúdó megbámulásával a gyűlölségben tobzódó jelszós emberszeretetnek.

III. Ennek a szeretetnek hordottuk sebhelyeit a múltban, ennek sebző támadásai keltek rohamra ellenünk a jelenben, ezért ismétli az írás a harmadik igében: **למה נעדרו לי : שחולת ארבה אני**⁷ ha keresitek Istent ünnep imájában, hő áhítatában, panaszoljátok el előtte, beteg-vagyok, ha látom: az ember liai közt fogytán a szeretet. Fáj látunk az ember visszasülyedtét a múltnak vakbuzgóságába, látunk ezt az egy ideig mélyen rejtett, most ébredő, újból jelentkező. izzó gyűlöletet, amely harsány hangon hirdeti a béke tanításának nevében a háborút, az üldözést.

Fájdalmas csalatkozással, a megszégyenítés pirító érzetévei látjuk a kísértetek járását, egyre zordonodóbb voltát az erkölcsi durvulásnak, látjuk a kirekesztés, az egyeduraság, a versenykizárás féktelen garázdaságait. A szeretetnek éltető lehellete helyett az önzés hideg nemeréjét érezzük, amelytől megdermed a velő a csontokban s az érzés a szívben. A karhatalom kíméletlensége, az ébredő faj-gyűlölet agyarkodása, az üldözés gyalázata újra fajzik.

És bár betegei vagyunk ez elfajzott szeretetnek, hitünk az Isten irgalmában és a nevelte emberiség fejlődésében meg nem inog. A sötét foltokat a nap foltjainak tekintjük, amelyek elmúlnak, tűnékeny buborékoknak, amelyek szétpattannak és hisszük, hogy ellen-ézés és gyűlölet sziklatorlaszán keresztül utat tör a szeretetnek örök hatalma, annak a szeretetnek, amelyet Izraelnek szent könyve hirdet ércszavával s Izraelnek szíve őriz válhatatlanul.

VI. A negyedik ige: **למה נעדרו לי רציה ארבה**⁸ Benseje szeretettel vagyon borítva. Házaink bensejét szeretet aranyozza be. Ha a külső világ

visszautasít, ha mit megtagad tőlünk, azért házaink bensője, családiaságunk megható gyöngédsége kárpótol bennünket, kárpótol az a bensőséges szeretet, amelyet Izrael családi létében fölkincselt-halmazott. Benseje házainknak szeretettel van telítve, annyi szeretettel, amennyi elegendő, hogy a világ gyűlölségének tikkasztó sivatagjában szomjunkat eloltsa!

V. Az ötödik ige⁹: **הוּ יֵשׁוּעַ יֵשׁוּעַ נִשְׁמַת אֶרֶצָה בְּדַעְוֵי** Mennél szebb vagy és mennél kedvesebb oh emberszeretet minden éldeletnél! A legmagasztosabb érzés, amely emberi szívben fakad, az emberszerető érzelem, nyomorenyhítő elhatározás, embersegítő készség. És vajjon hol nyilatkozik oly sűrűn, hol oly készséggel, hol oly áldozatos bőkezűséggel, mint a mi köreinkben ¹⁰ Kinek ajtaján nem kopogtat hiába a nyomorgónak reszkető keze V Nem zúgolódtok, ha nap-nap után esengő kéréssel zaklatunk, Gondszántotta redőknek elsimitjátok barázdáit: árváknak nyújtjátok gyá mólós kezeteket; idegen nyomorért a részvét könyűjének gyöngye csordul ki szemetekből és verejtékes fillérrel adóztok ez idegen nyomornak. Esményies emelkedettség hordozója a zsidó könyörület; a mennyeknek enyhülete, boldogság öröme száll reád s belőle sarjad a zsidó jótevés keltő, sarkalló indítása, tartós sarkalatja. Nem érti meg a sivár szívű világ: mennél szebb vagy és mennél kedvesebb te, oh emberszerető irgalom, a zsidó lélek legfinomabb rezgése, legösztönösebb vágyakozása minden éldeletnél!

VI. **יָדִי עִוָה בְּמִית אֶרֶצָה**¹⁰ Erős mint a halál a szerelem a hatodik, az utolsó, hat példa, támogatja ige.

1. **יָבֵט הַקֶּבֶד לְיִשְׂרָאֵל** az Isten fentartó szerelme Izrael iránt, amely megtartott bennünket minden megpróbáltatáson át, győzött minden bajon, amely eilenszeg-zé magát. Győzött önnön érdemetlenségünkön is: balga ifjú volt, bár Izrael, de szerettem¹¹, vezettem, fõntartottam õt.

2. **יָדִי עִוָה בְּמִית אֶרֶצָה** Erős mint a, halál a szerelem: a vértanuk szeretetében Istenünk iránt. Győz a hűtlenség nemzedékének kísértésein, ha renyhülnek a lelkek a nagy városnak nemes érzést, ernyesztő, az önzés küzdelmét felfokozó légkörében, győz a petyhüdt lelkek petyhedésén, ernyedésén.

8. **יָבֵט הַקֶּבֶד לְיִשְׂרָאֵל** Erős mint a. halál a baráti szeretet, Jonatán szeretete Dávid iránt. Bár annak a trónnak várományosa volt amaz, amely emerre volt szabandó: győzött kaján féltékenységen a baráti szív föllángolása.

4. **עַקֵּב לִישָׁה** Az ősapának szerelme Rachel iránt: akiért megszolgált sokesztendő szolgálattal és akinek sírja iránt átörökítette messze jövőendő késő nemzedékeire a kegyelet ragaszkodását.

5. **בַּיָּמִים הַהֵלֶּנֶם** A nagy tanító féltést nem ismerő szerelme utódja, tanítványa, a mester küldetésének hivatott folytatója iránt. Tekintsd gyermekedül, testvéredül, aki véled egy cél felé tör, eszméidért aki lelkesül.

h. **עַקֵּב לִישָׁה** Jákob szeretete eltűnt fia iránt, még a holtak vélt iránt is, erős mint a halál. Sírhanton ápolja a szeretet a halálhói kelő lét virágát, lebegve jár a rög felett, legyőzi a halált: a víz temérdek, nem oltható) a szeretetnek, el nem borítja folyóknak árja¹²! Amen.

¹ Sín. 1, 8, 6. Tóteho, Va eseb. 19. Baber. — ² Én. Én. 2, 4. — ³ Jer. 31, 2. — ⁴ Én. Én. 2, 5. — ⁵ Zóhar elhálás 72a. — ⁶ Salfóó II, 1, 30. — ⁷ Én. Én. 5, 8. — ⁸ 3, 10. — ⁹ 7, 7. — ¹⁰ 8, 6. — ¹¹ Hózeás 11, 1. — ¹² Én. Én. 8, 7.

A FŐVÁROS.

עשר סודות לאבותינו בירושלים .. Tíz csoda ismétlődött állandóan őseinknél a szent fővárosban¹. Az első csoda:

I. צד לך המקום ישאלין בך? Nem panasolta soha senki, szűkében vagyok a helynek, nem hálhatok a fővárosiján. Fölzarándokolt az egész nép, de hajlékok ínsége nem rontotta a pészach örömét. Hány vidék. hány vélemény, hányféle szokás került össze, de megfértek vártok, vidékek, szokások az ünnep idejére. Összefértek, együtt áldoztak. ünnepeltek, együtt örültek hegylakók és völgybeliek, szigorúak és szelíden elnézők, összefértek városiakok és pusztai pásztorok. vb עיר שמתכבדת ישאל ד'ה? A fölépült Jeruzsálem a zoltár igéje szerint összekötő város²: az a város, amely összebékelteti a fölgylemlő népek minden rétegét. Énekük árjától a levegő rengett, ünneplő örömük fölverte a várost, de ünneprontó viszály került a szentély környékét. Nem rémhírek keltek a szent fővárosból, az ország szívéből, hanem honfiúi lelkesedés áradott szét az egész országban belőle. A hazatérők eleven vérkeringés lüktetését hozták az ország eleven szívéből. Folyt a pészach nemzeti ünnepén a bárányok vére: embervér szent volt mindenha Izraelben. Volt polgárháborúja, véres polgárháborúja az ős hajdának is, de a tömeggyilkoló merénylet a mi dicső haladásunk vívmánya, szegyesen vívmánya.

II. לא נכשל אדם בדרך מעולם Nem erőtlenedeit el a messziről fölvándoroltak közül senki a fárasztó zarándokút törődésétől, erőt merített az ünneplők tömeges fölvonulásából a nép minden egyes tagja. Erős, pezsgő, nemzeti érzület hevítette, lánggal égő, fölfokozott hitbuzgóság lelkesítette az egybezarándokolt népsokadalmat. Nemzeti érzésben, hitbéli buzgalomban megújhódva tért vissza kiki csendes vidékére az ünnep lezajlása után.

III. לא מצאתי תגיד לצללות פסחיי בירו? Nem panasolta soha senki, hogy nem talált a fővárosban tűzlángot, amelyen a pészach-áldozatát méríthette volna. A templom hegyének lejtőjén sült nyárson a nagy-

tömegű bárányáldozat, a pészach. Ősi közéletünk a közszükségletekről eleve gondoskodott: צִדְקָתוֹ צִדְקָתוֹ a köznek kívánalmait kielégítette a hatóság gondoskodása. Mindig új nehézségek merültek föl a vallásos élet fönntartása körül, de a zsidóság csudatékony áldozatossága minden nehézséget lebírt. Megadóztatta magát közéletének, intézményeinek fenntartására, megadóztatott életet és halált, eledelt és italt, templomot és iskolát, a kegyes élet minden csolekvését, micvóját. Egész gyülekezeti életünk fenntartását csak ez a csudás áldozatosság teszi lehetővé, ez a csudás áldozatosság, amelyet a kívülállók irigyelnek, de meg nem értenek.

IV. אִין לֵי פֶסַח Nem panaszkolt soha senki: nincs áldozati bárányszag! Nem zártuk ki a, szegényt a vallás gyakorlatából. Ma áldozati bárány kelhitt, jutott neki: ha széder-bora kellett, juttattunk neki, ha pászka kellett, nyújtottunk neki. Aki önmagáról gondoskodott, gondoskodott a nincsetlenekről is: קָטַח דְּמַמַּת a pészach lisztjéből adónemnek neve vált. Nem küldöttük szegényeinket a templom kapujához koldulni, behívtuk a pészach lakomájához: כֵּן הֵבִינָן יְדֵי יְהוָה Nem szegényül vendéglített meg אֲשֶׁר לֵנוּ טִבְעִיתִיאל לֹא יִחַל עַד שִׁיבֵנו leheverve, kerevetre könyökölve, a régi görög úri szokás szerint vett részt a lakomán. Kijárt, neki az ünnepi bor, ha másunnan nem, כֵּן הֵבִינָן a mai népkonyhák elődjétől, az ősi közkonyháról. És a sorsüdült testvérnek homlokáról mintha elsimult volna egy estére a gondvágta-sűrű redő, baj véste mély barázda.

V. אִם הָיָה יָקָר עַם בְּיָמֵינוּ נִבְנֶה הַהֵל אֵל אֵל Ha drágaság volt, mihelyt a zarándokok megérkeztek, olcsóság lejtett helyébe. A meredéives árcsúesok lejtőnek indultak, völgy felé szállottak. Lapályra, kerültek az árak. Hihetetlen és csudaszerű. Irigyletes. de soha meg nem. ismétült jelenséget tapasztaltak az ünneplők: a fogyasztók tömeges fölszaporodása az árak rohamos sülyedésével járt!

De nem ezért, hanem mélységes képes jelentéseért hagyták reánk eleink e csodának hírét. A vallás tudományától nem volt senki elzárva. Kimúltak azok az idők, amikor דָּרָג drága, ritka volt az Kr igéje. Közkeletűvé tette a zarándokok buzgósága az igét. A nép köréből eredeti. írástudók közkinccsé tették a- tórát, a kiváltságos származású papság fölé emelkedtek: a szellem joga, elavította a vérnek jogát. Amíg a papság őrizte a tórát, megeshetett, hogy a szentélyben őrzött utolsó példányon kívül mind elveszett. S most folyó ünnepen olvassuk, hogy ez utolsó példányt, hogyan lelték meg a

szentélyben s hogyan olvasták föl az ünnepre sereglett tömegnek, hogy közkinccsé legyen az egész nép őrizetére bízott tóra.

Nem is vezett el többé utolsó példányig, mint akkor, mikor a kiváltságosoknak őrizetére volt bízva. Nem volt már drága, nem volt már ritka az Úr igéje: az egész egybezarándokolt nemzet részese lett a tanításnak, a tóra őrizetének, terjesztésének, teljesítésének.

VI. **לֹא נִיחַם אִדָּם בְּיָדוֹ** Emberi érzésében nem sértődőd meg senki Jeruzsálemben. A főváros nem volt erőszakosság, el vadulás, sülyedés főhelye. Szellemi mozgalmi nem festették az életet zordnak, a családot fertőnek, a vagyont pokolnak, a lelki szegénységet a mennyország kapujának. Nem volt benne a mai nagyvárosok nyeglesége, de nem kiéltsége sem. Nem hirdette káromló szóval: kopár a lét s avult, istenesek az élet munkájánál remeteség tompultsága, sivár családtalanság ridegsége. A főváros lelkülete, vallásos élete, szentélye a föld s az ég között egygészövdést teremtett.

VII. **לֹא נִפְעַם אִדָּם בְּיָדוֹ** Nem őrijített meg senkit Jeruzsálem tana, a próféták tanítása. Nem hirdetett oldhatatlan titkot, a letűnő hellén világ méhének keleten fogant szülöttét. Az Urnak hirdette megnyilatkozását ifjú, fölzsabadult népéhez. Az igáját levetett, ifjú erejében fogékony népnek hite élt Jeruzsálemben, nem a megvénhedett Rómának raliigába vágyó, Caesarokat istenítő lelkülete. A szabadság diadalénekével kezdődik Izrael hitélete, nem omladványokon sarkallik hitének csarnoka.

VIII. **לֹא נִפְעַתִּי מִסָּחָה טַחֲטֵן עֲלֵיהֶם בְּיָדוֹ** Nem panaszóla senki, hogy nyugovó nyoszolyát nem lelt Jeruzsálemben. Megnyugovó pihenést kínált a léleknek a szent főváros szent hite. Nem zaklatta lemondással a hívő akaratát, nem kísértett benne kétségbeesett korok mindent föladó kishitűsége, önérzettelen, bárgyú megadása. Az egybezarándokolt népnek buzgósága lett a csüggedének hajnala, a szenvedőnek balzsamirja, a küzdőnek biztatója, reményének magas orma. A nemzet lelke a hitben újraépült: a szentély ünnepi föl buzdulásában pehelynek érzé az élet terhét és elmélyülő hite megadta választát a fölszínen tovaillanónak s az elmélyedő kutatónak egyaránt.

IX. **לֹא הָיָה מִסָּחָה טַחֲטֵן בְּיָדוֹ מִטַּחֲטֵן** Nem volt összeomlás, jogrend összeomlása az ősi fővárosban soha. A szanhedrin kormánykodott és szent volt a jogrend. Összeomlás, gyilkoló összeomlás riasztó híre szállá szét fővárosunkból a gyűlölség felrobbanásának nyomán. Megrendült szivünkől könyörögve száll föl a zsoltár igéje: gyönyörű

fővárosunkért כִּי שָׁמַר יְיָ בְּמִצְרַיִם לְחַסְדּוֹ⁵ oda helyeztetek a törvény trónja: legyen újból béke bástyájuál, megnyugvás palotasorai⁵!

Iszonyú összeomlás e tömeg-gyilkolás, a jogrendnek összeomlása. De az áldozatok” temetésén felhangzott a nemzet venerábilis veteránjának bővülő szava, fölbúgott harsos tetemrehívása, fölbúgott megrázón. riasztón, ítéletesen, mint a ködbefúlt hajónak rémült, túlkölése.

Követelte harsányan, hogy a nemzetgyilkoló gyűlölet helyébe csíráztató ci ői e keljen a szeretet letaposott vetése, tűnjön le végre a megtorlatlan bűnök szégyenes, orv kora. törjön meg az erőszak fokozódó irtózata. Eddig csak azt látók, hogy egyre magasabbra ívelődött az erőszaknak lendülése.

Az eltiportak természetes gyűlölete helyett bennünk szerető aggalom ébred, aggalom ez ország jövőjeért, becsületéért, virágzásáért, visszaszerző erejéért. Mi vagyunk a magyar bánatnak legvertebb siratói és még sem szakadunk el lélekben szülőhazánk szerelmétől: várjuk a nemzeti zászló harmadik színét, vájjuk a vörös és fehér nyomában a, reménynek kizöldülését, amikor újból sarjadnak a mi igazaink is, mikor új nyár érleli régi vetésünket.

X. Az utolsó csoda: לֹא נִשְׂמַח הָאֱלֹהִים בְּחַיֵּי טַעַם ab Nem gyúlt soha tűz, nem gyúlt soha máglya a hitnek védelmére, eretnekégetésre Jeruzsálemben. Nem meg nem foghatókra épült az Egy isten hite, hogy ledobja magáról a fellázadt elme, e vergődő rabmadár, amely a hittel szemben áll a gondolat szegett szárnyával. Mások gyújtották a máglyát, amelyen Izrael híven tékozolta életét, híven kitartva mindhalálíg a megpróbáltatás tűzkohójában.

יְרוּשָׁלַם אֲדָרָא שְׁלֵמִים שֵׁנִי וְהִלְכִי כִּיִּם לְאַחַד⁶ Jeruzsálem tanítása a világvilágossága: nem tűz, hanem fény, nem égés, hanem tündöklés, nem gyújtó csóva, hanem világító szövetnek, a csipkebokornak lángzó, de nem emésztő tüze! Amen.

¹ Abót Nátan 35, — ² J. BK, 7b, — ³ Pesz. 10, 1, — ⁴ Sám. 1, 3, 1, — ⁵ Zsolt. 122, 5, — ⁶ B. r. 59, 5.

FÖNNMARADÁSUNK

אֱלֹהֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ Regélik a tengeren járók: midón a hullám elborítani készül a gályát – feje fölött fehér tűz lobogása látszik: megilletik egy vesszővel, amelyre reá van vésve אֱלֹהֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ AZ úr neve, Amen, Amen és lecsendesül¹.

A történelem bűvárai előtt keresetlen is fölmerül a kérdés: mi okozza, hogy Izraelt az évszázak váltakozó hosszú sora életben találja, míg nagy és hatalmas, fellépésükkel világot rendítő népek nyoma vész az élő népek közül és csak a tudós nyomozásnak hangyaszorgalma alkotja újra létük képét, böngészve-keresve alkotásaik maradványait penészes hárttyákból, föltárt sírok odvából, büszke emlékeik omLAdékainak vésett írásából, avult régiségek néma beszédéből, a nyelvek történetének föltáruló titkaiból, költők, írók fönnmaradt műveiből. Izrael a legtávolabb ősidőre, a leghosszabb múltra tekint vissza, de még nem a múlté és fönnmaradásának csodája bámulatra késztet.

Ne gondold, így szól duda halévi-, a bölcselkedő költő, hogy valamely másik né], ha ily hosszú időre ily góluszba kerülne, nem változna át végkép. Hány más nép tűnt el úgy, hogy emléke is alig maradt; hol van Edóm, Moáb. Amnion, hova lettek az áramok, philiszteusok, hova a káld, hova a méd nép?

A jelennek pillanatnyi hullámozásán ringunk, világrendítő események tanúi voltunk – de ne mosódjék azért el önnönförténetünk nagy tanúsága.

I. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította a közös hazának védő, erőkölcsonzó talaja, וְהַיְדֵךְ דָּן בְּכָל הַעַמִּים מִקֵּדָה הָאֵרֶץ יַעַר הָאֵרֶץ מִקֵּדָה הָאֵרֶץ, szétszórta az Úr minden népek közé a föld egyik peremétől másik pereméig”. Elszéledt nyáj az Izrael, oroszlanok zavarták széjjel. A világ négy tájára szórtalak szét titeket, szól az Úr.⁵

A szétszórt Izraelben a haza szent szerelme bús epedéssé vált. Nem maradt belőle, csak a honfibú keserve. Két évezereg az üldö-

zött idegen nem hallá a honszerelem szózatot dalát és mikor végre nálunk újból hallá, sivító zsvaj nyomta el a hangot.

II. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította népességének szokatlan tömeges volta, kifogyhatatlansága, sűrűsége. **לֹא סִיבְבִים מִלִּל הַעַמִּים הַזֵּהִם דִּי בִּבְנֵי** Nem sokvöltotokért a népek közt kívánt az Úr titeket és választott, mert ti vagytok minden népek legkisebje⁶ **יִשְׂרָאֵלִים מִלִּל סִסְפֵּר מֵעַם** és kicsiny számmal maradtok meg a népek között⁷!

III. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította még uralkodó sem. vagy uralkodóház. Még a hit birodalmában sem maradt meg papi fejedelme. Még uralkodók az utolsó árnyék-királyok egyike, mikor Jeremiás izenete elhangzott az idegenbe hurcolt nép-réteg után: keressétek annak a városnak békéjét, amelybe számkivetettek benneteket és imádkozzatok érte az Úrhoz, mert az ő békességében leszen néktek is békességetek⁸. Uralkodóházától elszakadt a nép. Költői eszme lett Dávid házából, nem közéleti tényező.

IV. Izrael fennmaradását nem támogatta, biztosította a közös nyelv, az anyanyelv egybeforrasztó, megóvó ereje, amely nélkül meddő a nemzeti törekvés. Az anyanyelv a honszerelem melegágya. De már nagyon korán hatoltak be idegen nyelvek a nép egyes rétegeibe. Már a nagy helyreállítás idején, mikor a babyloni fogságból hazakerült a nép egy része, panaszoják, hogy gyermekeik egy része nem tud héberül beszélni⁹ **אֵינֶם מְדַבְּרִים לְרֵבֵי יְהוּדִית וּבְלִשָּׁן עִבְרִית** hanem ért minden más nép nyelvén. Egy pár századdal később a hellének nyelve hódított keleten és a szentély gyűjtő pénztárait görög betűkkel jelezték a közönség számára¹⁰. Az ősök nyelve csak most kezd ujrakelni.

V. Izrael fennmaradását nem támogatta a békés fejlődés lehetősége sem. Háborút, igaz, a gólusz Izraelé nem viselt. de háborítás nélkül, háborúság nélkül soha sem folyt élete. Már Hadrian császár mondotta egy régi tanítónknak: csodálatos ez a bárány, hogy hetven éhes farkas föl nem falja! És r. Jehósúa felelt: csodálatosabb a pásztor, aki közöttük meg tudja őrizni a bárányt¹¹!

Történetünk színtere vérszes, léghőre fullasztó, tartalma gyötrellem. Ellenünk zendül a törvető gyűlölet: csupa megsebzés történelmünk, ismétlődő, sűrű érvágás: – csoda, hogy nyomukban nem járt elvzés, halál. Ezt énekeljük meg a haliéi zsoldtárában, ezt az életbenmaradást **מֵאַתָּה דִּי הֵיְהִיָּה זֶהֱמָה הָיָה לָנוּ** s az Úrtól lett ez így – csodálatos a mi szemünkben¹²!

VI. Izrael fennmaradását csak az Úr ígéje támogatta, Fennmaradásunk záloga volt az ősapa áldozatának madara, **ואת הצפור לא כתר**, amelyet ketté nem vágott: **כי לא ישיבאל ישיחו קייסום לעולם**, jelképül Izraelnek, hogy őreikre – fönmarad¹³ .

לפניו כצפור נמחה Lelkünk mint a madár menekült a foglár töré-itől: a tör eltört és mi megmenekvénk¹⁴.

VII. És nem csupán vérében, ivadékaiban, maradváiban nem vesz ki Izrael, fennmarad lelkületben is. Nem csak ki nem vesz Izrael, nem hal ki lelke, hite sem. Nem futólagos eszmék után kapkod: hitében él, mert hitéért tartá meg az Úr, életadó hitéért. Mint az olajfa nem hullajtja el levelét sem télen, sem nyáron, úgy az írás ígéjében hozzá fogott Izrael számára **אין להם בטלה** nincs hite életének megszűnése¹⁵. **בטל** Megsemmisülő, semmibe veendő, a többségben fölolvadó, felszívódó, eloszló nem lesz az Egyisten hívője, Izrael soha.

Az Egvisten tanának hirdetése – ez életeleünk, ez létünk lényege, szereplésünk létjoga, Találó képben írja körül a régi tanító Izrael fönmaradásának titkát:

Kincstartó ládikájához apró finom kulcsot készítettett a király. Ha az apró kulcs, így szólt, magában marad, el talál kallódni! Láncot fűzők hozzá, amelyről rátalálok. így szólt a szent dicsértes-sék neve: ha foszforán hagyom Izraelt, elnyeli a, népek árja: hozzája fűzőm nagy nevemet, hogy megtartsam őt örökre¹⁶.

VIII. Apák és utódok vándorútjáról egyképen áll: **לא ישיב עמוד** **העין יושם ועמוד האש לילה לפני העם** nem távozott el a felhőnek oszlopa nap-pal, nem a tűznek oszlopa éjjel a nép elől¹⁷: **עמוד העין** az áldáshozó felhő, amelynek méhéből termékenyítő eső szakad, a testi fenntartás jelező képe, **עמוד האש** a tűznek oszlopa **להאיר להם** amely világosságot terjeszt, a szellem fenntartásáé. E tűznek fénye ragyog Izrael fölött **בית יעקב לנו ונלכה באור די** Jákob háza, menjünk, járjunk az Úrnak világosságában¹⁸!

Az égre fölpirosuló eme tűzoszlop vezetett: soha meg nem hasonlottunk önmagunkkal: habozás, kétség, csüggetegség nélkül jártunk **באור די** Úrnak világosságában. Ezért teljesült rajtunk az Úr ígérete: még ha ellenségeik földjén lesznek is, akkor **לא אכאתם ולא עזבתם** sem vetem meg, akkor sem utálom meg őket, **להרץ כירתי אתם** hogy megszegném szövetségemet velük: lelki életük hozzám van forrva. Nem esett le az apró kulcs az arany láncról!

És keletnek képes beszédében ezt kívánja megértetni velünk a régi tanítás, amelyből kiindulánk: אֲנִי אֵלֹהִים לֵךְ נִחַיִּים יְהוָה A történelem tengerén járatos utasok beszélek nékem: ha meg nem foghatod, hogy Izrael gályája el nem sülyedett a morajló hullámok rombolásának közepette, amelyek hatalmas hajókat roppantának össze, akkor fontold meg צִבְיָאָה הַיָּמָּה הַזֶּה feje fölött fehér izzófényben a tiszta, istenismeret ragyogása, csillog, יִשְׂרָאֵל לֵךְ בְּחַיִּים kezükben pedig isten gondviselő hatalmának varázsvesszeje nyugszik, amellyel megérintik a haragvó hullámverést és lecsillapul, mert ez a varázsvessző örök betűkkel hirdeti אֵלֹהִים אֲנִי אֵלֹהִים örökre az vagyok, aki elhív-talak, bennem élsz tanom, lényem hirdetőjéül, kit elnémulni-veszni nem engedek. יְהוָה יְהוָה צְבָאוֹת. Én a seregek Ura, aki vészen, veszélyen, léten s enyészeten, időn s örökléten uralkodom és téged átvezérellek gyűlöletnek hullámverésén, közönynek örvénytitkoló elsimulásán, támadások tajtékzó dühén, árralúszó silányság kishitűségén, útatad szegő áramok eltántorító, iránybontó hatalmán. Amen.

¹ B. b. 73a. — ² Kuzari 2. 33. — ³ M. V. 28. 64. — ⁴ Jer. 50. 17. — ⁵ Zak. 2. 10. — ⁶ M. V. 7. 7. — ⁷ 4. 27. — ⁸ Jer. 29. 7. — ⁹ Neh. 13. 24. — ¹⁰ Sekal. 3. 2. — ¹¹ Eszter r. — ¹² Zsolt. 118. 23. — ¹³ M. I. 15. 10. Ha-si. — ¹⁴ Zsolt. 124. 7. — ¹⁵ Jalk. Jer. 280. — ¹⁶ j. Taan II. 65d. Ziegler Königsleichenhöhe 284. — ¹⁷ M. II. 13. 22. — ¹⁸ Ézaj. 2. 5.

A VÍZ.

וַיִּלְלֵנוּ מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ כִּי אֵלֵינוּ יָרַדְתָּ מִן הַשָּׁמַיִם וְיָרַדְתָּ עִלָּינוּ מִן הַיָּם וְיָרַדְתָּ עִלָּינוּ מִן הַיָּם וְיָרַדְתָּ עִלָּינוּ מִן הַיָּם

Reálehellél fuvallatoddal, elborítá őket a tenger, fenékre szálltak mint az ólom a töméntelen vizekben. Hétszer fordul elő a, szent írásban מים és על מים vízben s víz mellett.

I. A víz a tisztaságnak eszköze is, jelképe is. Öblítse le testét élő vízben beniájim chájim és tiszta léssen². A víz a tisztaság jelképe. Maga, az álló víz is, amely zákányos, zavaros, önmagától lehiggad, ha nem zavarják, nem kavarják föl. Lehggadna, megtisztulna már „a közhangulat is, ha mindig újból föl nem kavarnák,

A peszach ünneplésében a tisztátalan nem vehete részt, így olvasók ma reggel. A vallás szárnyai alá helyeződött a külső fertőtlenység, mosakodás, vízbemerülés. Számtalan város volt, amely a középkorban nem ismert egyéb fürdőt, mint a zsidó gyülekezetét. Csak lassan ért bennünket utóí, lassan vált a művelődés haladásával közkinccsé a mi ősi öblögető szertartásunk, fürdető szabályunk.

Még az ősi keleti otthonnak kevésvízű éghajlatáról hoztuk magunkkal a gyűjtőmedencék holtvizével szemben az élővíz kedvelését. Hiszen már az ősi otthonban is ál májim chájim élővizet kelle keresnie a szennytól való menekvés áldozatát bemutató papuak!, A hitnek élővize oltotta lelkünk szomját, a hitnek élővizében ifjodott meg lelkünk.

II. Hőség, siker, áldás jelképe a víz. Vödreiből ömlik a víz bemájim rabbim és bőséges vize van vetésének: וַיִּשְׂקֵן הַיָּם⁶ Hőség, siker, áldás jelképe a víz. A víz hiányából szomjú elepedés, szomorú sóvárgás fakad. Mint a szarvas eped a vízforrás után, úgy eped utánad lelkem, én Istenem⁵. Mint az üde friss víz az epedő léleknek, olyan a jó hír messze földről”. A bőséges boldogság képe ál májim⁷ a víz mellékére plántált la, amely az ér felé eregeti gyökerét. וַיִּשְׂקֵן עַל הַיָּם⁶ Víz mellé van plántálva, gyümölcstermő és elágazó.

III. És mozgató erő, hajtóerő a víz s a távolba mozgásnak legősibb, leghatalmasabb szerve. A szétválasztó tenger mindenha

összekötő kapocsnak bizonyult a szárazföld távoleső szélei között. Bemájim rabbim, mély vizekre vittek téged, szól a próféta⁹ az óvilág: tengerjáró népéhez, a punhoz, mély vizekre vittek téged a te evezőid, aki lakol a tenger révhelyein, népek kalmára sok tengerpart felé¹⁰. Népeket összekötő hatalom a tenger. A tömeges távolbaszállás legfőbb lehetősége a vizenjáró út, E távolbaszállás, e közlekedés árnyékában gyarapul az ember jóléte, fejlődése, hatalma: ál májim rabbim¹¹ vizek mellé települtél, tárházaid telvék. Látói szemmel ismerte fel a próféta a kereskedés értékteremtő, értékgyarapító hatalmát. A tenger a népek összekapcsoló hatalma, a kereskedelem az érdekek összekapcsoló szerve, az üzleti élet az eleven életnek eleven rugója. Lehet lenézni, szorongatni, sanyargatni, mint egy lenézett réteglenezett hivatását, lehet megakasztani is – de megakasztatik véle az ország gyarapodása, helyreállása is.

IV. A vízcseppnek körforgása a teremtés csodás rendjének felülről példája. Hány formában jelentkezik körforgó útjában a vízcsepp! Tenger és tó, folyam s folyó, csermely s patak, forrás és ér, harmat s könyű, pára és gőz! A teremtő akaratának hordozója, a vízcsepp alakulásainak e körforgó sora,

Az O akaratát keressük a vándorló csöppben, ha a nagy minden-ség rejtelve égeti lelkünket, és szólunk a zsoltárral: bemájim rabbim¹² a tengeren vagyon utad és ösvényed a töméntelen vizeken és nyomod nem ismerszik. Az Úr szelleme lebeg a teremtés vizei fölött, az ő akaratát látjuk, Jób költőjének szavával: ha vonja víznek csöppjeit, esővé tisztulokat föl ködébe, amik csorognak fellegekből, szítálnak emberek temérdekére¹³. A pára és a gőz harmatul csapódik le, köddé, felhővé tömörül, a nyirkos ködből hó pihéje. jég virága jegecesül, havasok ormain hósuvataggá, jégmezővé dermed. A teremtés csodás rendjének felülről érzékeltetője a víz.

V. És hirdeti a tenger az Úr megnyilvánulását a teremtésben. Akik tengerre szállanak hajókon, szól a zsoltár, bemájim rabbim¹⁴, foglalatosak a nagy vizeken, Ők látták az Úr cselekvéseit és csodáit A mélységben. Látják vizek csodáit, a vízarányos csendességet, a csobogva ringó játszi hullámverést, látják a kelő dagályt, apály sekélyét, vízpartú tengeráramok hömpölygését az óceánon át, látják forgatag felszökkenő vízoszlopát forgó szélben tovasodródni zúgó morajjal, יָקִים סֵפֶדָה לְרִמְתָּהּ¹⁵ Látják amint a vihar némává apad és elcsendesül, csitul a moraj. És a vizenjárónak vallásos érzülete meglátja

e zúrben a rendnek alkotóját, meglátja a, lázadó, majd lohadó elem fölött a törvény hozóját, pusztulásban, menekvésben, elmúlásban, megmaradásban a teremtő hatalmát: **אֱלֹהֵי יְהוָה**¹⁶ a töméntelen vizek fölött ő a szabados Úr. Sötét, sorsingató viharban, szilaj, lekezetlen áradatban látjuk, keressük, reméljük a sors Urának mindenható kezét.

iLenyúl a magasból, fölvesz, kiment temérdek vizekből¹⁷. Minden távasz vízáradása fenyegeti a völgylakót: minden megújuló áradása a történet folyamának fenyeget bennünket, akik **עַל טַיִם יָבִישׁ** erős áramú vizek mellé kerültünk. És még a jobbindulati i szemlélő is azt hiszi, hogy ennek oka bennünk rejlik, csökönységünkben, elszigetelődésünkben. Pedig máshol rejlik oka: ott rejlik, hogy a hivalkodva hirdetett szeretet még mindig nem az igazi, a, való, az alkalmazott, a végrehajtott szeretet.

Jelszó, de nem a tettek indítója: parádés köntös, nem mindennapió gúnya: szavalat szóvirága., nem testöltő érzemény. Minden új mozgalmas korszakban tapasztaljuk, hogy izgalmas napokon a szeretet tanításai: bemájim ádirim fenékre mennek mint az álom a gyűlölködés töméntelen, hatalmas vizeiben . . .

Kérdi szívünk, mikor fogják teljesíteni a, másik ígét: **בְּטַיִם יָבִישׁ** Megújhodik, fölgógyul a világ a szeretetnek élővizében és leöblíti magáról a gyűlölködés évszázazs szennyét.

Mikor válik valová újból e mai nap csodája **אֱלֹהֵי אֱמֶן בְּטַיִם יָבִישׁ**¹⁹ a kőként mély vízen elmerülő gyűlölségről, a szétváló tengerről, a diadalo átkelésről? Mikor válik valóságá, hogy átkelünk a gyűlöletnek véres tengerén és újból rázendít a fölszabadult Izrael a hála énekére, e mai napnak dallo ígéjére: **אֱמֶן יֵשׁׁי יֵשׁׁי**? Amen.

¹ M. II, 15, 10. — ² M. III, 15, 13. — ³ 14, 5 50. — ⁴ Rusi M. IV, 24, 7. — ⁵ Zsolt 42, 2. — ⁶ Póld, 25, 25. — ⁷ Jer, 17, 8. — ⁸ Ezek, 19, 10. — ⁹ 27, 20. — ¹⁰ — 3. — ¹¹ Jer, 51, 13. — ¹² Zsolt, 77, 26. — ¹³ Jóh 36, 27, 28. — ¹⁴ Zsolt 107, 23. — ¹⁵ — — 20. — ¹⁶ 20, 3. — ¹⁷ 18, 17. — ¹⁸ Ezek, 17, 5. — ¹⁹ Neh, 9, 11.

A TŰZ

עליהם הנטיעה שמי שנטיעה מעיד עליה שהוא יעד Le nem törölhető szégyen, Im maga a szerző hajtja szégyenbe m Γı vét. Mi jót várhatunk, ha maga a mester ítéli el önnönművét? Az alkotó művészen nem ritkán esik meg, hogy a befejeződő mű messze elmarad a tervező lélek szárnyaló képzeletétől, de nem mindig látja át, nem mindig vallja, be saját csalódását, kiábrándulását maga a művész is, mikor a szemlélő közönség mosolyogva nézi vergődését, fejcsoválva ítéli el a félszeg alkotást.

Három képben mutatják be a lesújtó önitéletet a régi tanítók: a sütő ócsárolja gyűrmáját, a gyártó a gyártotta élesztőt, a kertész a saját nevelésű csemetét, האש¹ És a tűz- háromszor ismétlődik az írásban: a tűznek három hatására céloz e háromszoros előkerülés.

I. האש על הטובה תקד ב² Tűz lobogjon az oltáron. Némely dolognak rendeltetését a tűz érleli meg, a tűz fejezi be. A tűz lángjába dobott oltári áldozat rendeltetése megérlelődik, befejeződik a máglya, lángjában. Befejeződik az áldozás folyamata, mint ahogy a geren-csérkéz alkotta agyagedény készítése befejeződik a kemence tűzében.

Az élet harcainak hevében, nehéz megpróbáltatások tűzében éri az ember is el tökéletességének teljét. A tűzpróba hevében válik rettenthetlenné, ellenállóvá, hőssé.

II. האש ידה מן השמים³ A gyújtó szikra felünnen hull alá: kelt, elevenít, gyújt a buzgóság, az ünneplő ájtat égi szikrája. Nem a földi szenvedély kohából kelő, nem a csiholt kovából pattanó, hanem a magasból eredő, magasba visszapattanó szikra: בני רשף תבחר עוף⁴ a levegőég fellegének szikrája, amelynek magasröptű a cikázása.

III. האש יצאו האש האכלם⁵ A tűzből menekültek, de tűz akarja emészteni őket. A rabság szenvedéseinek szárasztó, perzselő tűzéből szabadultak őseink: hosszú vándorútjukon a szenvedés tüze szárasztja, perzseli, égeti, megsemmisítő forrósággal fenyegeti, kínozza, sorvasztja őket. Kísérőik אש ומסית עשן⁶ véres erőszak, perzselő tűz és fojtó füstgomoly.

És az Úr letekint az emberre, a gyűlölet okozójára, a földi lenyeli koronájával teremtett művérc és elhangzik ítélete: **עליה**. szégyenes! Megszólalnak egymásután a régieknek képei:

I. **עליה היא העיפה שנתתה סעוד עליה שחיה רעה** R. Obijja rabba, tanítá: Mi szégyenes, mi hitvány a gyurma, amelytől megtagadja, megvonja, aki gyúrta és kiszakajtott a befejező tűz melegét! Félredobja, sutba löki! Gyurma, keverék az ember jelleme. Környezet, otthon, barátok, ellenek, a kor lelke, a művészet s az irodalom szelleme, a közlélek mindenható ereje – mindannyia gyúrja, dagasztja, keveri az embert. Jaj neki, ha kötelességtudó buzgóság tüzeben betetőző, szilárd formát adó végkifejlést nem ér, ha tapadó, nyers, befejezetlen, élvezhetetlen, nyers anyag marad, – mint a kenyér nyers anyaga, amelyet dagasztott, vájolt a munkás sütő keze, de kemencébe nem juttatta. Az élet föladásainak, munkáinak oltárán égő tűz fejezi be az emberré nevelés szorgos munkáját: **יהאש על המזבח תוקד בו** olthatatlan tűz lobogjon az oltáron, a hivatás befejező, megérlelő tüze.

II. **אנא ייזו חודתי אף עליהם הוא השאר עמי שפדא סעוד עלי שחיה רעה** Szégyenes a kovász, amelyet gyártója önnönmaga rossznak mond. A kovász, amely holnap este újból jogába visszatér, a kovász a szenvedély jelképe régi mestereinknek, kiknek egyike így szokta imáját befejezni: Világok Úra! Világos és tudott Előtted, hogy akaratom szerint kívánnék élni. De mi akadályoz? A tésztának kelesztő kovásza és az uralmonlévők szolgálata.

A szenvedély hatalma nem erjesztő maradt csupán, hanem bomlasztó, pusztító hatású lett a háború nyomán. Minden szenvedélyt fölfokozott a vérzivataros korszak. A szenvedély erjesztő élesztőjét gyártja minden, alantjáró írások, könnyűvérű művészetek, keresett szórakozások, enyelgő játékok. Mind erősebb lángra gerjed a szenvedély loha élvbe dőltek egész könnyűkeresetű rétegek. Amit azelőtt kicsinyben állított elő minden egyes ház, a kovász, annak élesztőjét nagyban termelik és terjesztik a gyárak és a mi világunk közel jár ahhoz, hogy teljesüljön rajta: **יהאש האכלם** megemésztí a hév szenvedély oltatlan tüze!

Nagy ideje lett volna pedig, hogy lecsapjon közénk a komolyító parancs: **אך ביום הראשון תטביחו שאור מפתים** ⁷ a tökéletlen, szörnyű, pokolszülte béke első napjával a szenvedély, a nemtelen, élvhajhász, szenvedély kovászában el kellett volna tűnnie: nem nyegleség, finyulóság, fényelgés körül forog a föld, hanem a pusztulás helyre-

hozásának tengelye körül. Lelkes munkásságnak kell vala a dözsölő szenvedelem helyébe lépnie, hogy verejtékes munka, nemes hevében megtisztuljon korunk.

III. רַבֵּן אֶמְרֵי: עֲלֵיכֶם הַשְׂמִיעָה לְפִי שִׁנְתִּימָה קִטְוִי עֲלֵיךְ שְׂמִיחָא יִימָא Szégyenes a csemete, amelyről önnönlétet beismeri, hogy elfajzott. Le nem törölhető a szégyen, amelybe a szerző maga hajtja művét. Szomorú hír, ha a kertész saját palántáját elítéli, ha a szülő gyermekéről, a tanító neveltjéről lemondó fájdalommal mond lesújtó ítéletet. Ha a korán kinyitott szőlőt megveszi a késő fagy: ha az őszi takarás kelletténél tovább kényezteti, pállatja a csemetét, a földbe hajtott rózsza meginduló rügyeit és elfojtja, elnyomja a fejlődést kellő idejében ---: baljóslatú vonások torzítják el az ifjú arcot, vézna és zsibár, mint a halvány, soppadt virág, vagy töppedve, fonnyadva sarjad, mint a fénytől elzárt csirának nyúladozó, fakó, csenevész hajtása.

Három képet fest a régi mesterek találó ecsetje a lesújtó ítéletről. Oh bár vónának bennünket e képek megszívelendő tanúságai!

Az első kép: לֵיִשָׁה a kiszakajtott kenyér az élet delelő jóhoz közeljárókhöz fordul, hogy jellemük képzése befejeződjék a kötelesség érlelő tüzeiben.

יִשְׂאִיר A kovász képe a szenvedélyek ifjú rabjainak szól: a/ indulatok erjesztő, bomlasztó vészei el ne ragadják őket.

נִשְׂעִיבָה A csemete képe a serdülni induló emberpalántának szói. iiogy fejlődjék a, gondozó kertész keze alatt, teljesíts! a szülőknek hozzá fonódó boldog reményeit.

Mindnyájunkhoz szól a három kép az írás harmadik igéjével: יְהִי אֵשׁ יְהוָה בֵּן הַשָּׁמַיִם égi szikra, hulljon szívünkbe, a közért való lelkesülés égi szikrája, amelytől lángra gyúlunk, erkölcsi fenség lobogó lángjára. Amen.

¹ B. v. 34, 40. — ² M. III, 6, 5. — ³ Ksav. II, 7, 1. — ⁴ Jób 5, 7. — ⁵ Ezek. 15, 7. — Joel 3, 3. — ⁶ M. II, 12, 15.

AMIBEN ELÜTÜNK

אֵיךְ לֹא כֹחַ טַעֲשִׂיהֶם יִשְׂרָאֵל טַעֲשִׂיָה שְׂמֵחָה   Minden ténykedése Izraelnek elüt a másokétól: szántása ÉS nyomtatása, vetése, aratása és képezése, szérúje és sutúja, számlálása és számvetése¹.

I. הַיִּשָּׁה-הַרִּישָׁה Szántás és nyomtatás, a kezdet és a vég: e kettő folyt állati erővel. Ezekhez fűződik az írás törvénye az állatvédelemről: Ne szánts egy járomba fogott ökörrel és számmal-, ne kösej be a nyomtató ökörnek száját¹. Az élő állat kímélését követeli az írás és nfüg leölésélten is feles fájdalom elkerülését aprólékos gonddal írja körül a hagyomány. Erkölcsi fogalom volt nálunk צַעַר בְּעֵלֵי הַיָּם az élőnek fájdalma évezrekkkel mielőtt az utolsó évtizedek állatvédő mozgalmai megindultak.

II. וַיִּעַר Elütő vetésünk szabálya is. No vesd be szőlődet külön-különféle maggal⁴. Tiszteld a teremtés rendjét, növényfajaiban állandósuló különbségeit, rendszerének kereteit. Nem a nemesítés munkája tilos, hanem kerettörő elegyítés. A sejtparányokban rejlik egyedek és fajok különbözőése, nem-elegyedő önállósága. Benne rejlenek az öröklődés, eltérés, változás, mendelezés törvényei, amelyeknek rejtélyei csak félszázada kezdenek oldódni a kísérletező kítartó kutatás előtt.

III. עֲשִׂיהָ קַצִּירָה Aratása elüt Izraelnek és képezése is a másokétól. Aratásáról szól az ige: és aratásod lehulló gabonafejeit fel ne szedjed” . Ha pedig képezel, ha kévét kötsz, ha asztagba hordod az életet és elfelejtesz valami kévét a szántón, meg ne térj annak felvételére: az idegennek, az árvának és az özvegynek engedjed”.

Ne kalászolj, ne böngéssz, az elfeledett kévét hagyd a szegénynek. A tizedet, amelyről ma szól a szent lecke, az írásból merítő külső körben nem feledték el: a, dézsmát szedték, de לָקַח יִשְׂרָאֵל שֵׂמֶחָה de feledésbe ment a nincsetlenek segítsége, a szántók nekik hagyandó sarkai, az elfeledett kévék, az elszóródó kalászok. Izrael elmaradt a földműveléstől, kiszorították az eke mellől a kivé-

teles golusz-törvények, de a nincsetlenek adaját tovább fizette ezer formában. Nem hiába hallotta az ígét: föltárva tárd föl kezed⁷ a nyomornak! Utolsó ünnepre gyűltünk a hús esőkkel jelentkező hideg-évszak előtt: **סַתְּתָה יְדֵי** a kéznek áldozatára hí föl az olvastuk szent ige – **וַיֵּשׁ בְּסַתְּתָה יְדֵי** – és a kegyeletes megemlékezés följajánló fogadalma. Új gondteherül jelentkezik a tanuló ifjúság ellátása s bár ez ifjúság zöme elfeledi a templomot s ünnepét, a templom s az ünnep fogadalma nem feledi el ez ifjúságot.

IV. **בֵּינָן** Elüt Izrael szérújében is másoktól. Szól az írás: Tetézd őt jutalommal juhodból, szérűdből, sutádból⁸: aki munkádnak osztályosa volt, lelje meg munkájának jutalmát. Nagyot fordult a világ a tóra kora óta: a munkásság összefogott és munkájának bérét maga szabja meg. Csali a szellemi munkának bérét méri ma is a jóindulat serpenyője. És akik a szellemi munkás feladataira felsőbb iskolákon készülnek, a hosszantartó előkészítő szellemi munkának nem látják bérét. Reá vannak utalva, a hittelek összefogó támogatására.

V. **זֵיתָה** A sutú a szüret szerszáma, a vígság jelezője, jókév a jókedv symboluma. Róla rendeli az írás: Hátoros ünnepet tarts néti napig, ha betakarítsz szérűdről és sutúdról és vígadj ünnepeden te is, fiad, leányod, szolgád, cseléded, a levita, a jövény s az árva és az özvegy, aki kapuid közöli él⁹. Az ünnep napjai eljönnek a hónapok során, előttünk holnap az egész ünnepsornak berekesztő örömnépe, a tóra vígságának napja. Fel is gyúlik ma estére a gyermekek ünneplő hada, de a tóra befejezése és kezdése körül megcsappant a vőlegényi versengés. Egy jelentős szakasza a szétlázuló, fogyatkozó zsidó élet fölpezsdülésének hull a feledés ölébe, ha a **זֵיתָה** házában a ehvra szívmengető ünneplései mostoha idők levegőtleniségében feledésbe mennek.

VI. **שְׂאִיחַ סִינַי** És időszámításunkban elütünk a többiektől. **לְחֹמֶת יִשְׂרָאֵל לְלִבְנָה** A nap, a hatalmas, az uralkodó égitest az övék, a hatalmasoké, uralkodóké: mienk a változó, a kicsiny hold. A hold után igazodik naptárunk. Miben rejlik rokonságunk a holddal? Mint a keringő hold a földdel együtt folytatja pályáját a nap körül, úgy igyekeztünk mi is a magunk pályáján túl lépést tartani az emberiség fejlődő tudásával. De jelképünk, ünneplésünk kitűzője a hold maradt. Valamikép a hold a maga pályaközpontja, a föld felé holdújságtól holdújságig mindig ugyanazt a félgömbjét fordítja – hiszen soha

nem látjuk túlsó féltekéjét azonkép Izrael is minden körforgó vándorlásában központi vonzóeszméje, az Istenezsme felé fordul változatlanul, válthatatlanul.

VII. **הַיְיִטִּי** Számvetése is elüt a másokétól Izraelnek. A kalmárok népe volnánk, de nem kalmárlelkű nép, nem önző, pulya haszneléses vezette nép. Az Isten – így tanítja ma Kohélet könyve – egyesnek teremtette az embert, de ők ármányos számvetéseket keresnek¹⁰, ármányos számvetéssel állítják fel a fondorlat s a kirekesztés arányszámait. Mi azonban megszívleltük a prófétai ígét: **יֵשׁ יְהוָה בְּנֵפֵי עַד בְּבֵית דִּי צַדִּיק**¹¹ ne lakják az Isten házában kalmár lélek, kufár szellem. Nem vagyunk a magunkkal való folytonos számvetés népe, nem vagyunk számító nép: rajongó nép vagyunk, hagyományok költői zománca játszik rajtunk, játszik történetünk szerves folytonosságán. Nálunk a hit nem számítás, nem pártnak fémjelzője, nem bujtogató jelszó: nálunk a hit nem hatalmi törtetés, nem eretnekirtás örve, nem földi uralomvágyban horgonyzó törekvés.

Nálunk a hit áldozat, a számvetésnek feledése, megvetése. Nem az észnek számvetése, hanem a szívnek melegsége.

A világúr számtalan világító napja szétszórja fényét és hevét a világúr-betöltő aethorbe, de a mindenség: éjszakás marad és rémségesen hideg. De ha a szerető ember boldogságát és szívének gyengédségét embertársainak sokaságára pazarolja, akkor e pazarlásban példátlanul meggazdagszik, melegsik, fénybe merül az ember világa. Akik reánk pazarolták szívük gyengédségét, hogy életünket meleggé, boldoggá, fénybemerülővé varázsolják, róluk emlékezünk hálás buzgósággal, forró szeretettel. Ma iktattuk be először a holtak életrekelésének áldásába: **שֵׁשֶׁת הַיְיִטִּי** Aki a szellemet kiküldi, majd elszálltja. hazaszólitja, **יְשׁוּעָה הַנֶּפֶשׁ**. Ó adja vigasztaló könyűnek hulló permetét is a gyászoló szemébe. Leszáll öröklét vigasztalása. Rekedt jaj helyébe méla sóhaj fakad. Csudásan halk dallam zsongja be a mindenséget. Aléltsáig lanyhuló, múltton merengő érzés tölti el keblünket. Emlékeink rónáiban keressük kedveseink nyomát, keressük az öröklétben, amelynek ködbe vesző titkát földi szem nem látja, csak lebke árnyait köszönti halk sóhajjal: **וַיִּבֵּי**!

*

¹⁰ Peseiktá 46a. — ¹¹ M. V. 22, 10. — ¹² 25, 4. — ¹³ 22, 9. — ¹⁴ M. III. 19, 9. — ¹⁵ M. V. 24, 19. — ¹⁶ 15, 8. — ¹⁷ 15, 14. — ¹⁸ 16, 13, 14. — ¹⁹ Koh. 7, 29. — ²⁰ Zak. 14, 71.

HERDER

1744. VIII. 25 1803. XII. 18.

És lón, ahogy megfejtette nekünk, úgy történt is¹.

Álom a múlt. A multak fejtői a történelem búvárai. József, az idegen ifjú, lejti meg az egyiptomiak álmait. Úgy látjuk a multak homályán át Isten újját a történelemben, amint az álmofejtők, a történetírók festik. Herder történetünk szövevényébe jobban beelátott, mint önmagunk. Jobban beelátott nálunk a zsidó történelemben, de hazai történelmünk megértésében a szlávoknak gyűlölet-mérgezte forrásai félrevezették. A szellemes, széles szemkörű műkedvelő megbotlott a céhbeliek kapunyílásának botlójában. Törlénetbölcselete a magyar nemzettel is foglalkozott és nyilatkozatának váratlan messzevágó hatását mutatta ki a történeti kutatás. Az emberiség történetbölcseletének eszméit fejtegette és e közben a magyar nemzetről így nyilatkozott:

A finn törzs egyetlen népe, amely a hódító népek közé befészkelte magát, a magyar. Szlávok, németek, oláhok és egyél) nepfajok között él, mint a lakosság kisebbsége és századok múlva talán nyelve sem lesz feltalálható².

Nagy feltűnést keltettek e szavak nálunk, ahol már Kazinczy és hívei nagy lelkesedéssel szóllak Herderről³.

Dugonics ugyan azt mondotta, rá: „Hazudik a német”!- – de azért c megsemmisítő jóslat a magyarság vesztéről nemcsak erős visszhangot keltett nálunk Horváth Istvántól Pulszky Ferencig, de ez a jóslat adta meg a lökést arra, hogy költőink a jelen sivárságán kétségbeesve, e borzalmas jóslatban a végítéletet látták. Bajzának verse:

A hanyatló szép haza hullámtól vert sziget.
Kit mint elsülyedendőt ezer jós emleget –

a végpusztulás rémlátását költői hagyománnyá tette.

Már láttuk k a hús, nemzetelő veszély!
Setét özönként jönni fejünk fölé.
Hallók ijesztő harsogással
Zúgni: Magyar, te ki vagy törölve⁵!

A magyar jövő e rémképe ellen Széchenyi vette fel a küzdelmet. Ugyanaz a Széchenyi, aki különben szeretett Herder történet-bölcselei gondolatának nyomában járni. A közelmúlt tétlenségeinek veszélyeire utalva mondja:

A nemzet mély álomba merült, nagyobb része nem sejdíté, hogy majd ki lesznek törölve a nemzetek sorából, idegen bölcselek elhunyanását jövendőlék⁶.

Széchenyinek szálló igévé lett mondása:

Sokan azt gondolják: Magyarország volt. Én azt szeretem hinni: lesz, – első részében Herder hírhedt jóslata ellen fordult⁷.

I. E mai hármás ünnepen az első a zsidó nemzeti megújulás chanukkája. Az emberiség történetének bölcselete ráeszmélt mindig újból a nemzetiségre, a faji összetartozásra. A nagy német klasszikusok szinte hazátlanságra valló, nemzeti előítéletektől meut pártatlan-sága a zsidó történetet is pártatlanul szemlélte, pártatlanabban mint napjaink közvélekedése.

– Finom, éleseszű nép, – mondja rólunk Herder az időknek csodája. Egyik bölcsek ragyogó megjegyzése szerint Ézsau és Jákob sírva ölelkeznek: mindkettőnek fáj a csók, de nem tudnak elválni⁸.

Nincs korholó szava a régebbi századok zsidó tudósai ellen, akik éleseszű támadásokkal fegyvert szolgáltatnak leányvallásaink ostromlására.⁹

Herder az önvédelem jogát kétségbe nem vonja. Józanul ítéli meg egyoldalú kereskedői foglalkozásunkat is.

A kereskedelemről Európa népeit a zsidóság soká visszattartá, mert a zsidó foglalkozást magukhoz méltónak nem tartották és a szent római birodalom kincstárának rabszolgáitól az ipar ez észszerű és finomabb fáját ép oly kevéssé akarták elsajátítani, mint a spártaiak a földművelést rabszolgáiktól, a helótáktól. Ha össze-gyűjtenek a zsidóság történetét minden országból, az emberiségnek oly látványossága domborulna ki, amely egyenlően nevezetes volna, mint természeti és mint politikai tünemény. Nincs a földnek népe, amely így elterjedt, nincs, amely minden égalj alatt ily friss erőben megmaradt. A legvégső nyomás alatt is mindig lenn tudta magát tartani, mint az arab sivatagban 40 évig¹⁰.

– Nincs nép, amely dicsekedhetnék azzal, amivel ők: a jelleg állandóságával. Minden nemzet és égalj alatt megőrzi jellegét, mindenütt felismerhető és mindenütt ható erő a népek között¹¹.

II. A mai nap második jelentősége a holdújság. Gyönyörű talmudi parabolát olvasunk Herdernél.

– Szépség leánya! Őrizkedjél irigységtől! Az irigység az éjnek bájos alakját, a holdat elsötétítő. Az Úr tanácsából született az alkotó ige: két fény ragyogjon az égen, ők a föld királyai, a forgó idő döntői, szólt az Úr és lőn. Felkelt a nap, az első világosság. Mint a völegény a suporlából kilép, mint a hős, aki örülve száll győzelmes útra, úgy állott a nap az Γ -fényébe öltve. Irigyen állott a második világosság, látva, hogy a dicsőnek fénye túl nem szárnyalható. Zúgolódva szólott magában: két fejedelem minek egy trónon? Miért legyek én második, nem első V És íme, a bánkódásban elhalványult fénye, eloszlott és a csillagok rajára szállá. Halásápadtan álla, megszegyenülve a hold az égiek körében. Irgalom, lények atyja, irgalom!

– Irigyelted – így szólt az Úr – a nap világát. Tőle ered ezentúl fényed, de bánatod könnyeiért királynője lesz az éjszakának, csendes úton csillagrajt vezetve. Hunét bánva keresi a bánat könnyét, keresi szende fényének csillapító vigaszával^{1 2}.

Az agáda ily gyöngyeinek ő volt fölfedezője, dobban értékelt, méltányolta költői alkotásait önmagunknál. Neki szólaltak meg először érthetően a népek hangjai. A népköltés kincseinek is ő volt feltárója. Ezen a nyomon járva megtalálta nyitját a biblia költészetének, így született meg lelkében az Énekek Énekének költői elemzése. Egy század változásait nem bírta ki saját költői műveinek értéke, de a népköltés értékelésében irányadó maradt, mert nagyobb volt műértő költői érzéke, mint költői alkotó ereje.

– A héber költészet korán elhervadott gyermek, egy szét-szórt nép ifjúságának leánya¹³.

Megcsendül a nyomorú romokon a szelíd lant, ha elnémult a harci zaj és az örömmek éneke. Melyik népnek volnának szebb ily költői alkotásai a zsidókénál? Nekik a haza mindenük vala. Szentélyükkel és a szentfölddel mindent elveszítettek: nemzeti dicsőséget, isteni tiszteletet, boldogságot, csak egyet nem veszítettek el: a jövő vigaszát. És az elégia e kettőből: szenvedésből és jövő örömből a költői bánat legédesebb kelyhét keverte. Mint a gerlice, úgy bűg elégiájuk a templomnak és a hazának sírján, mint a nemes rabláncra fűzött rabnő sóvárog vissza a méltóság és a szabadság, vidékeire.

És a héber költészet jellemzetes vonását, az eszmerimet költői megértéssel magyarázta. Ismétlődések és párhuzamos gondolatok sűrűn akadnak benne. A panasz s a fájdalom szeret velük élni, mert szavai sóhajok és könnyek és a sóhaj és a könny sűrűn kerül vissza. A panaszkodó önmagának eleget soha nem panaszkozhat¹⁴. Pártatlan, tágas látóköre másképp méltányolta a szentírást, mint a német császár udvari tudósa, Friedrich Delitzsch, aki a jelen Németország izzó gyűlöletét a múltra, a zsidóság ősi szellemi termékeire átvitte és akit a császár csak akkor rázott le ijedten magáról, amikor észrevette, hogy a fajgyűlölet vezette kutatás nem áll meg ama zsidó alkotás előtt sem, amelyből a császár és népe ma is hitét meríti.

A klasszikus költők fennkölt szellemével és tisztult ízlésével rajongott a zsidó költészetért, a legrégebbit és a későbbiért, a midrasért, amelynek költői értékét a középkornak még zsidó költői seín érezték. Neki a biblia a legrégebbit, legegyszerűbb és legfőnségesebb költészet¹⁵.

A ghetto megérezte, hogy Herderben új, emberies, fölszabadító szellem nyilatkozik és a jesivákban Schiller mellett az ő műveit is olvasták. A szentírás költészetének herderi értékelése pedig mély hatást gyakorolt Levisohnra, a mi moóri születésű lieber költőnkre (1789–1821)¹⁰.

A midras poézisében nem rabbinikus bogarakat, hanem színes, himporos lepkéket látott, A midras költészetét is elsőknek ő ismerte fel. Költemények prózában a midras mondái Noé galambjairól, Rachel sírjáról és hasonlóról. Megérti a midras keletkezésének törvényszerűségét is.

– A szentírásból kelle minden tanításnak, minden bölcseségnek származnia, Ezért az írás képeibe, példazataiba burkolódzott a költészet szabad alkotása is. A költői lélek alkotása akkor volt legszebb, legmeglepőbb, ha az írás régi szavával mást, meglepőbbet, újat, szépet fejezett ki. És mi volt ennek a biblia nyelvéhez fűzött költészetnek a sorsa idegen kézben, ahol az ige tulajdonképeni magyarázatának nézték? Ami a legszellemesebb párhuzam volt, a legízletlenebbnek hangzott. A legfinomabb szellemes fordulat őrző révedezésnek látszott. Kinevették, amit meg sem értettek és hogy a lepke szárnyainak fényes himporát durva kézzel akarták megragadni, sőt szétfűrészelni és felaprózni, a lepke is elveszett, a szárnya is, csak a kezek szennyeződtek be¹⁷.

Ha e költészet az írás igéin szólal meg, de új árnyalatban, új értelemben alkalmazza őket, úgy ez részben célja. részben saját közönsége szemében kiváló szépsége¹⁸.

A középkori zsidó költészetről is a mi körünkön kívül elsőnek ő adott hírt. Júda Halévi Siónját a költő divinációjával ülteti át németre Mendelssohn nyomán. Egy szegény zsidó hogy sóvárog 12 százados számkivetés után soha nem látott hazájának pusztá hegyei, sírjai és emlékei után. A XII. században élt, amely népének legnagyobb szorongásait látta. Meg fogjuk neki bocsátani a heves kifakadásokat, amelyekben fájdalma nyilatkozik az akkori népek ellen.

Gyönyörű disztichonokban adja vissza Herder a sóvárgás e legmeghatóbb költeményét. Csodálatos, hogy ily hosszú számkivetés után ily óhajok és sóvár keservek élnek ezekben szóban, képekben, szertartásokban. Századokig élnek majd még Jeruzsálem romjai milliók emlékezetében és belőlük vigasz képzetei, szeretet és gyűlölet keltői, remény, révedezés és rajongás fakadnak¹⁹.

III. A mai- nap harmadik jelentősége a szombat. A szombat költészetete tiltakozás a fakó felvilágosodás ellaposodása ellen, amely mindent ellaposít és nem érti meg a szombat varázsát. Ha volt intézmény, amely az írás törvényeinek és költésének megőrzésére szolgált, úgy ez az intézmény a szombat volt. A szombatnak köszönjük a költészet ez egész kincsesházának eleven fennmaradását. A teremtőnek eszméjét, az emberiség e leggyümölcsözőbb ideáját, imákban és énekekben fenntartotta. Nyugodalmasabb időkben a törvényt tanl-mányoztatta és magyaráztatta. Időszámítás, olvasás, történelempolitikai intézmények, régi eszmék és új remények hozzá voltak fűzve és a nép szellemét és kultúráját legalább maradványaiban fenntartotta ez az egyszerű intézmény. Szombathoz és ünnephez volt fűzve az idők rendje és a próféták a jövő üdvének aranyalmáit örök szabadságról, örök vígasságról merő szombati képekben látják.

– Ki az az ember, aki remény nélkül csak mozogna is és nem-e a legnagyobb, a legszebb és legállhatatosabb lélek, aki a süllyedés korában régi üdvének romjaiból újat, nagyobbat költ²⁰?

– Ha volna még költői lelkületünk, lia ifjak volnánk a világ ifjúságának idejében, ha nem nyomna bennünket a néma holt betűből szedett tudomány, nem szórakoztatna bennünket könyvből való gondolat, társadalmi igények, közéleti nyomorúság, ha szabad, nyílt lélekben még eleven akcentusaink volnának és ez akcentusokban

hallani tudnók a szellemet, a képekkel teljes költői szellemet, ha figyelők kórusa volnánk, akiknek kíváncsiságát még más tanítás nem elégíté, mint hogy próféta, költő vagy szent bölcs, zengő hárfá és isteni ének mellett új igazságokhoz emelje fel: óh, úgy nem vesztegetném a szót! így szólanék: Halljátok a teremtés és a szombat énekét s mindenki megértené e dalt, telve régi, képekkel teljes magasztos költészettel: kelet énekét, az angyalok szellemében és nyelvén hangzót, a zene magasztos megcsendülését hét hatalmas kórusban”²¹.

A szombat a hívő lélek legboldogítóbb eszméje. A hitet is, a hívő lelket is a maga mélyében értette meg.

– Religio az, ami a lelkiismeretet köti: a lelkiismeret legbel-sőbb meggyőződésünk.²²

– A religio a humanitás csúcspontja, az emberi lélek legmagasztosabb virága²³.

A humanitás nemünk művészete, folyton dolgozunk rajta: emelkedjünk, mert különben süllyedünk, süllyedünk a brutalitásba., Emberség vagy állatiság²⁴!

– Amit az ember nemes hivatásáról, értelemre és szabadságra, finomabb érzésre és ösztönre, a leggyengédebb és mégis legellent-állóbb szervezetre, a föld benépesítésére és uralmára eddig előadtam, mindazt a humanitás szavába kívánom foglalni. Mert nincs az embernek nemesebb szava, hogy saját rendeltetését kifejezze, mint ő maga, akiben az alkotónak képe, amint a földi anyagban megjelenhetett, megtestesülve él.²⁵

És boldog ember volt, mert meggyőződése azt tartotta, hogy az igaz humanitás nem irtható ki a földről²⁶.

Ez a humanitás készlet bennünket Herder emlékezetét megülni. Saját hitfelei halálának százados évfordulóját nem igen ülik meg. talán mert azt írta, hogy a religio minden szívben ugyanaz²⁷, talán mert .megsiratott barátjának, Lessingnek tanítását hirdette egyházának szószékéről. Az emberiséget felölelte humanitása és a humanitás eszméjét az emberiség eszményévé tette. Az egész emberiséget úgy tekintette, mint a világ örök mesterének kezében felajzott hárfát. Egy-egy külön hangban csendülő húr mindegyik történeti szereppel felruházott nép és az egész történelem óriási hárfájának összecsendülő harmóniáját a humanitásban megtisztult herderi szellem gyönyörködve értette meg. A legnemesebb, amink van, nem önmagunk-

tói ered. Az észet és erőit, a gondolkozás, cselekvés és lét formáit örököltük: nyelv, találmányok, elvek, szokások. Az utókorra hatunk, mert ez a láthatatlan rejtett közeg, amely összeköt szellemeket gondolatok, szívetek, hajlamok és ösztönök, érzékeket benyomások és formák, társadalmakat törvények és intézmények, nemzedékeket életmód és nevelés által. Ez összekötő közeg útján hatunk mieinkre, másokra, utókorra: a földi halhatatlanság ebben rejlik²⁸.

Így hatottak az emberiség jötevői, a próféták, ezek a hazafias-és isteni demagógok²⁹. Így hatottak szülők, tanítók, törvényhozók és akik gondolataink menetét és éltünk tervét a legtisztább és legnemesebb humanitás felé terelik. És ha az elnyomott, a gyámoltalan, az árva nevüket nem is ismeri, amíg működésük után védelmet, segílyt, biztatást, menedéket talál, addig intézményeikben örökké élnek³⁰. Így hatott Herdernok, a nemzetiség fölé emelkedő eme szellemnek, mérhetetlenül termékeny életműve³¹.

Nem képünkét akarjuk az utókorra hagyni, hanem szellemünket, szívünket, létünk legjobb törekvéseit, a legnemesebb formát, amelyet másoktól átvettünk és másokra átruháztunk³².

A világosság a teremtés legcsendesebb, de leghatásosabb eleme. Gyors sugarával, szünetlen folytatódó zajtalan hatásával élesíti a teremtést, a szunnyadó virágot felkölti és színezi, míg más színek megfakulnak hatása alatt. A világosság a folyton ható teremtő erőnek csendes hordozója. Ilyen legyen az utókorral szemben tevékenységünk, amelynek egész jutalma, hogy általuk, mint a messzeható sugártól, új szép teremtés viruljon³³! Amen.

*

¹ M. I. 41, 13. — ² Egyetemes philológiai Közlöny 47, 35. — ³ U. o. — ⁴ U. o. 38. — ⁵ Vörösmarty. — ⁶ Világ. — ⁷ Tóth Béla, Szájról szájra 2. kiad. 85. — ⁸ Philosophie u. Gesch. X. 322. — ⁹ U. o. XVI. 160. — ¹⁰ U. o. V. 91. — ¹¹ Christliche Schriften II. 327. — ¹² Literatur u. Kunst X. 16. — ¹³ U. o. X. 171. — ¹⁴ Salomo's Lied der Lieder 139. — ¹⁵ Vom Geist d. ebr. Poesie I. p. I. — ¹⁶ Patai József, Héber Költők I. 196. — ¹⁷ Lit. u. Kunst, előszó VI–VII. — ¹⁸ Vom Geist d. ebr. P. II. 281. — ¹⁹ Phil. u. Kunst I. 19. — ²⁰ Vom Geist d. ebr. P. II. 142. — ²¹ Älteste Ürk. előszó p. IX. — ²² Christliche Reden II. 129. — ²³ Phil. u. Gesch. III. 208. — ²⁴ U. o. XI. 230. — ²⁵ U. o. III. 197. — ²⁶ Lit. u. Kunst VII. 72. — ²⁷ Christl. Schriften II. 219. — ²⁸ Phil. u. Gesch. VII. 87, 88. — ²⁹ Geist d. ebr. P. I. p. III. — ³⁰ Phil. u. Gesch. VII. 91. — ³¹ R. Panwitz. Neue Rundschau 1922. 490. — ³² U. o. 95. — ³³ U. o. 104.

MÁRCIUS 12.

1.

Elhatalmasodott a síkság folyója távol onnan, ahol mint ér eredt: átlábolni nem lehet¹ לֹא יֵאָבֵד מֵעַד לְהַרְבֵּי הַיָּם² Rombadúlnak a házak, minden emberi romlásnál pusztulóbban, וְיִבְנוּ földönfutókká lesznek a lakók.

וְיִבְנוּ Rombadúlnak, a szent nyelv betűi szerint 40: negyvenévé ma, hogy elhatalmasodott a síkság folyója, a Tisza, messze Mármaros hegyeitől, ahol ered, és széttépve gátjait elnyelte az Alföld síkjának tetemes részét és benne városunkat. Földönfutóvá lett a város lakossága, menekült szerteszét. Azután hazaszállingott, szétnézni, lehet-e a romok közé települni. De öt hónapig

A Tiszának megsárgult ezüstje
Még duzzadozva köztük háborog,
Tükrén rabolt zsákmánya fut suhogva:
nád, deszka, házfödél, zsúp, szénaboglya¹¹.

Sok idő negyven esztendő. Közületek soknak még szülei sem éltek még akkor. De akik éltek és átérték az árvíz éjszakáját, ma is rettegve gondolnak a házak recsegő pusztulására, a vésszel küzdők jajveszékelésére, nem tudják ma sem megrendülés nélkül hallgatni március 12-ének éjféli harangzúgását.

Elpusztult városunk. Hozzáláttunk fölépítéséhez. יִבְנוּ הָאֵרֶץ אֲרֵבֵּי שָׁנָה. Azóta negyven évig pihent⁴ e talajnak földje az árvíz veszélyétől. Békés fejlődés évtizedei következtek, fölvirágzott Szegedvárosa. Több iskola épült ebben a korszakban, mint azelőtt a város egész ezeréves múltjában, Új nemzedék serdült föl, amely a jelennek boldog fejlődését a múlt szenvedéseinek emléke nélkül élvezte. Már-már azt mondhattuk volna הֲאֵרֵבֵּי שָׁנָה לֹא חִסְתָּ דָבָר íme negyven éve az L r, a te Istened veled volt, nem szenvedtél semmi-ben sem hiányt³, – amikor ez utolsó évek háborús vészei és az elvesztett háború után a jelennek benső forrongásai megzavarták a fejlődés menetét és megtanultunk mindenben hiányt szenvedni, szo-

rongani és nélkülözni. Elgondolni is szörnyű oly forrongást, amelyben vérellé válik a Tiszának habja, – oly forrongást, amelyben ízelítőül tegnap volt részünk, oly forrongást, amely március 12-e dikére rögtönítelő bíraskodást idézti elő, rögtönítelő bíraskodást, aminőt csak negyven év előtt, az árvíz betörése előtt hirdettünk Szegyeden a töltéseken sürgő tömegek közt, hogy ne féltsék fosztogatóktól otthonukat, amíg odakünn a gátakat védelmezik.

Ezekben a mozgalmas és fenyegető napokban a mennyei irgalomhoz száll imádságunk újraépült városunk békéjéért: újból az írás negyvenes szava hangzik ajkainkról **דלו עני לים** magasba sóvárognak szemeim: reményt, biztatást, jobb jövő ígérését keresve fönn, az isteni gondviselésnél, aki az árvíz vészeiből fölsegített bennünket, hogy e forrongó világ árjaiban mentőnk, oltalmunk legyen. Amen.

II.

יזכר Emlékezzél! Négy ízben hangzik felénk a tórából e parancsoló fölhívás.

I. **זאת יום השבת**⁷ Emlékezzél meg a szombat napjáról! Az üzleti élet örvényléséből, szédítő forgatagából, nyomasztó ezergondjából .szombat békés nyugalma szólít az ige. Szólít a köznap zöngéséből, zajából, zenebonájából a szentély csendes áhítatába. Szólít izgalmas, lüktető elevevénységből méléző pihenés enyhadó ölébe.

Az életívó mohóság éhen hagyja a szív legnemesebb sóvárgásait: az istenhívó ünnep forró buzgósággal elégíti az elepedt kedélyt. Odakünn sürgés, robaj, tömegek gyors árja. idebenn összhangos ének és halk, suttagó ima, mintha neszfogó lágyszőnyegen lépdelne a járókelő, mintha hangfogós hegedű tompult szava hallanék a buzgalom mélyhúrú, mélyszavú zsongásában.

Életünk folyása partjaihoz ütődik csobogva mint a folyam, nem azért, hogy e partok közé szorultnak érezze magát, hanem hogy minden pillanatban újból felismerje: csak a végtelen tenger felé van szabad folyása, szabad útja. Épen mint a vers, amely léptenyomon érzi a méret korlátait, de nem azért, hogy merevsége elnémita, hanem hogy az ütem hullámvázában mozgásának belső szabadsága kifejezésre jusson⁸.

A lét belső súlypontja az isteneszme: feléje van szabad folyása az élet folyamának, az isteni lét végtelen tengere felé: feléje viszi ,az ütem hullámvázának belső szabadsága a végtelent sóvárgó lelket.

II. **זכור את היום הזה** ⁹ Emlékezzél meg e napról. Jusson eszedbe, ha esztendeje fordul: ne szakadj el a múlt emlékeitől, mert a múltnak termése a jelen. Orvul, hátba támadva a várost, száguldva tört be a korlátot nem tűrő vizár és a végeláthatatlan rónaság, az Alföld lapálya, sík tengerré lőn. Végeláthatatlan pusztulás lett úrrá rajtunk. 48 éve, hogy a Siralmak panaszával szoltunk: **יְהוָה כִּי־שָׁפַךְ** ¹⁰ nagy a te pusztulásod mint a tenger **כִּי־לַיָּם** betűi e 48 év emlékeztetői: **יָדוּ וַיִּשְׁפְּרוּ** nagy vihar keletkezett ¹¹ és az iszappá puhult, megrokant, átszakadt gátokról hazafelé menekültünk és hazaérve nem találtuk otthonunkat. Rombadúlt szülővárosunk.

Viharverés közt, örvénylő habok felett, didergő izgalommal, el fásult kétségbeeséssel néztük a pusztulást. Iszapgödrök térképének, kacsaúszató tócsáknak láttuk a díszes tereket, hajléktalannak a várost. A waggonlakás csapása akkor kísértett először.

Pirongva nyújtók ki kezünket a könyör filléreiért! A király könnyében, a nemzet dajkáló támogatásában, a világ részvétében és saját feleink rögszerető ragaszkodásában fölbredett a .sebb jövőnek vésznemfőlé reménye. A palotás városnak, e mainak, nem pusztulás, hanem fölkéiéinek kezdete volt március 12-edike. Ma lassúdad haladással emelkedik Szeged, az egyetemi város, sajnos, immár határ- város. Megemlékezik ama szörnyű éj áldozatairól. Öregeink emlékezése visszaszáll a múltba, a megújulás elején¹, mikor az éj sötété szürkéségre bágyadt s remélni kezdénk: megvirrad még valaha! Időjártára beteljesült a remény és ha a mai serdülő nemzedékkel, ha véletek hálaadó imára gyűlünk e napon, a ti hálaadástokba már nem vegyül a fájdalom s a rettenet emléke. Ti látjátok szülőföldr- tekéi] teljesedni az írás ígéretét: És kezdeted csekély leendett, de végzeted öregbedik nagyon¹². Ti már csak öregszülőktől halljátok az ígét, amely nekünk akkor biztatónk vala: **תִּבְנֶה עִיר עַל תְּלָה** ¹³ fölépül a város romhalmazainak helyén.

III. **זכור את אשר עשה לך עמלק** A harmadik emlékeztető fölhívás: emlékezzél, mit tett veled Amálek¹⁴, a Hámánok ősfaja. Púrim elő- hírnöke e mai szombat, neve **זכור**: emlékezzél, jusson eszedbe!

És ez emlékezésben púrim öröme köszönt bennünket. Köszönt a régi, a számtalanszor megújult menekülés emléke, köszönt a számtalanszor várva-várt menekvés biztató Ígérete.

Megjelenik Eszter királyné bájos alakja, Megragadta Eszter alakja a művészek képzeletét. Rubens és Tintoretto, Paolo Veronese

és Claude Lorrain és sok másnak ecsetje vetekedett érette. Megénekelték itt is, amott is a világ népeinek költői, színpadra vitték, – de nem érték el soha – sem Racine, sem Orillparzer – annak az egyszerűségnek varázsát, amely a megülő keresetlen gyermetegségű elbeszélésén előmlik. Jó úton jár az ifjúság, amikor az ő emlékét, társas örömben ünnepli meg.

IV. **זָכוֹר אֶת אֱלֹהֵי יְשׁוּעָה**¹⁵ Emlékezzél meg arról, amit cselekvék az Úr Mirjammal. Példaadóknak kell lenniük a nagyoknak minden szavukban: ezt várta az Úr Mirjámtól, a prófétanótól. Hitért buzogjon a női szívnek heve és szenvedelme. Nyilvánuljon a kegyes érzés kegyes cselekvésben, szorgoskodásban a szentély szerelvényei körül. Már az első szentély, a pusztai frigsátor fölszereléséről is olvassuk: minden nő, aki műértő lelkű vala, tulajdon kezével font, és hozták a fonatot, kék és piros bíbort, karmazsint és byssust¹⁶.

A kéz finom, szorgos, aprózó munkája nem pusztán ellenszere az ernyesztő imalomnak, hanem kifejezője is a női lélek jóindulatának. Lelki, légies szövődések szövődnek bele a kéz tüzdelő, töredelmes hímzőmunkájába: nem pusztán anyagi munka az ujjak e csodaszerzése, hanem minden öltés a szívnek egy-egy dobbanását örökíti meg. Kegyes, jámbor, istenes indulat rögződik meg az arany-szálak tűzésében, a tóra emez új hímes bársonyborítójában, amelyet ifjú szívetek dicséretes buzgósága ma följánl az Úr igéjének, a tórának díszéül. Átadjuk kegyes rendeltetésének ezt az új borítót és kivarrott pólyáló szalgját: **כִּלְי קֹדֶשׁ** szent szerelvényeink közé sorozzuk és felavatjuk őket kegyes szolgálatukra. Isten mennyei áldását kérjük a följánló buzgó szívekre és a buzgón ügyeskedő művészi kezekre. Az ifjú sarjnak lelkes részvevése "a templom fényének emelésében, a buzgó szeretet, amellyel a tóra díszének fokozása körül fárad, biztató ígérete a jövőnek, amelyben Mózes most olvassuk könyörgése teljesül: **זָכוֹר לַעֲבֹדָה**¹⁷ Emlékezzél meg az ősöknek tett ígéretéről, **זָכוֹר לַעֲבֹדָה** hogy utódaik e földön örök fönnmaradás részesei lesznek s az örökifjú Izrael fönnmarad **זָכוֹר לַעֲבֹדָה** fönnmarad örökre. Amen.

¹ Jób 28, 4. Tavzán. — ² Ihu Ezra. — ³ Arany László I. 112. — ⁴ Bírak 3, 11. — ⁵ M. V. 2, 7. — ⁶ M. I. 20, 8. — ⁷ Rabínrahall Tagore, Sádhaná 129. — ⁸ M. II. 13, 3. — ⁹ Éché 2, 13. — ¹⁰ Jóna 1, 4. — ¹¹ Jób 8, 7. — ¹² Jer. 30, 18. — ¹³ M. V. 25, 17. — ¹⁴ 24, 9. — ¹⁵ M. II. 35, 25. — ¹⁶ 32, 13.

MÁRCIUS 15.

I.

דברי שלום ואמת Békének és igazságnak szavát küldötte birodalmának Eszter királyné¹, így hirdeti a púrim könyvecskéjének vég-szava, שלום Békét vár a világ, de lesz-e benne אמת igazság is, őszinte óhaja maradandó nyugalomnak, megnyúgató békének? A győzelem mámore úgy látszik, nem ismer fontoló józanságot, emberies irgalmat, bölcs mérsékletet. Önnön katonáinak forrongása kéivysze-üríti, hogy kenyeret adjon a levertnek. Kockarázás napjait éljük és ha a jelent a múlttal összemérjük, minő szerény kezdet volt, amiért ma ünnepeljük március 15-ödikének fordulóját!

Lehet-e az ellentétes irányú, egymást túlharsogó szélsőségek lejtőjén megállítani a közéletet? Megmarad-e társító törekvésnek útján s nem fajul-e züllesztő chaosszá a világ? A szélsők szélsői ráeszmélnék-e, hogy nem lehet a velést fogóval kihúzni a lóidból, hogy gyorsabban férjen, hogy fokozatos, átmenetes a teremtésben minden tökélyesbülő alakulás? A munkarontó izgatottság fülledt gőzköréből, az eszmék tolakodó és szabályozhatatlan bőségéből, homályos utak és irányok ívetégeiből, amelyek a közmívelődés lételét gyökerében támadják meg, lesz-e kivezető, egyesítő, békeszerző útirány? Visszatér-e a munka kora, ahol csáklya, gyalu, pöröly forog munkás kézben; lesz-e újra szántás, vetés, kapavágás idejében? Megindul-e újból gyár, huta, gép, hámor? A gondolat munkásainak fáradt teste ma félve zökken csukló inakra, léptük ingatag: visszatér-e még az elröpült hit, a zsibbadt erő, visszatér-e nagy, bátor önhiszemmel, amelytől vágy és akarás edzi az izmok feszülő ércét?

A közhatalom letéteményesei karöltő védelemmel szállottak síkra: az induló kehet nem tartották tol, de már-már megállítják rohanásában, bár ereje a rohanó sebességgel öregbedett. Fenyegető alakulások megszilárdulásának útját állják, a földalatti tűzháborút elfojtják és visszaidézik a békés munka korát kitartó komolysággal,

visszaidőzik szívós kitartással, mert lassú a kitört bajnak csillapodó gyógyulása.

Szerény kezdet volt e mai emléknep kezdése. Lassan érlelődtek eszméi, eszméinek életrekelése, hatása, megvalósulása. Ma már avas nézeteknek tininek, amik akkor szélső újításként villanyozták föl a közleket. Hetvenegy esztendő tarka történetére tekintünk ma vissza, amit a meseszövő képzelet tarkábbnak nem szöhetett volna. Benne a nemzeti hangulat hol égig csapong, hol halálosan levert; a nemzet sorsa hol szánalmat ébresztő, hol ígéretes jövővel biztató. Látjuk, a kénytelen megnyugvást, a fásult, tétlen vergődést az önkényuralom, a hallgató nóták korában, majd a kiegyenlítés dicsőségtől vakító nemzeti ünnepeit. Látunk pangást és haladást, szenvedélyes részkérést a köznek ügyeiből és nyomában vigasztalan közönyösséget, aluszékony nemzedéket, önző visszahúzódat. Látjuk a törtetés és juttatás tisztátalan korát, mikor közkoncon akar mindenki osztozni, közleppennyel akar mindenki jóllakni. És mindezek nyomában ez utolsó évek vigasztalan vívódásai, a végenyészet rémei. majd újjászületés jelszavai, átalakulás ígéretes ábrándjai és kiábrándulás fojtó lidércei.

Szerény kezdetből indult ki március vívmányaival a fölpezsdülő áldozatkészség” a közért, amely 48 és 49 harcait megívta. A hitvallók szent buzgalomával telt hőseit paizsra emelték, majd porba dobták, babérral koszorúzták, majd sárral dobálták. Csodálattal nézte a világ, hogy rideg tél közepén fölébredt a régi hősi szellem, seregeink keresztül törtek az ellenség vaskörén, amely mindennap szűkebbre szorítá a nemzeti szabadság utolsó menhelyét győzelem követte fegyvereinket a Dunától az erdélyi havasokig és a májusi szellőkben felszabadult ország fölött lengett Budavár füstölgő romjairól a nemzet diadalmas zászlaja.

És azután minden újból elveszett! Kiveszett, igaz, de a történelem higgadt bírálata kikerülhetetlennek ítélte a forradalmat a középkor szelleme ellen. Nem a hírovogató író gyorskeletű véleménye, nem a sajtó hírnyeső ollójának röpülő munkája, hanem a tudós lassú járatú tolla, a történelem érett fontolású döntése ítélte jogosnak, dicsőnek a szabadságharcot, amelynek emlékeit e mai emlékezőnap újítja bennünk, új izgalmak idejéből nézünk vissza régi izgalmak idejére. A régi izgalmakból a kiegyenlítés műve született és ez új izgalmak is békés kiegyenlítésbe szakadnak át. A

szélsők jelszavai és az életfönn tartó szellemi munkának, az alkotó iparnak, éltető kereskedésnek, életadó földművelésnek igényei összebékülnek. Újból föllélegzünk és az izgalmak elfojtotta púrimi hangulat helyett a megmenekültek, megmentettek hangulata ünnepi hálaadásra kész sorsunk Urának, a mennyei Gondviselésnek. Amen,

II.

Elfeledkeztenek rólam, **ששחתי בנת סלם** mint a halottról, aki az élőknek szívéből kiveszett; olyaténné lettem, mint az elveszett szerszám.

Két emléknep jutott március havának: szülővárosunké az egyik, az egész országé a másik.

Péntekre esett szülővárosunk pusztulásának emléknepja idén. A legmagyarabb folyónak tanultátok a Tiszát: ahol a legmagyarabb vidék határát érte, ott tépte szét gátjait, ott döntötte romba a legmagyarabb várost.

A város újraéledt. De újraéled-e valaha a legmagyarabb folyó neve, "mikor most, ahol határunkat, Szeged határát elhagyja, idegen ország partjait mossa. Eredő helye, torkoló befejezése idegen hatalom területévé lett: nemzetközivé lett, mint a Duna folyam, amelybe Tiszánk hullámai Titelnél temetkeznek.

A másik emléknep országos jelentőségű volna, ha a zoltár igéje nem teljesül val a rajta: elfeledkeztenek rólam, mint a halottról, aki az élőknek szívéből kiveszett; olyaténné lettem, mint az elveszett szerszám. Elveszett szerszámot alkotó munkára használni nem lehet. Ilyen ma március 15-ödikének 72 éves vívmánya: a sajtószabadság. Elfeledkeztenek róla, mint a halottról, aki az élőknek szívéből **זכתי=72!** kiveszett. Nem a neve vesz ki a szívből a halottnak, az megmarad soká szívben, síriratban: de a lényege, mit tett, mi volt, mit szenvedett, mit alkotott, mit ért – az elszáll a szívből és a puszta, jelentés nélkül való név marad meg csupán.

A sajtószabadságnak, e régi halottnak is neve maradt meg csupán. Ezt a nevet nem átalják ünnepelni, akik elkobozták a sajtószabadságot. A jelszó él még, de tárgya meghalt, a hasábokon fehér folt lett halotti leple, **ח** hetük a sírirta. A hatalom sohasem szerette a gondolat szabad nyilvánulását. Átmeneti, veszélytelített állapotainkban elnyomta a sajtót. Ünnepli a Talpra magyar 72 éve történt kinyomatását, de nagyon kétséges, nem-e kobozná el, ha ma osztogatná a Múzeum-terén.

Ünnepeljük ezt a napot, mert a puszta szónak képzetté, eszmévé válását, az eszmének feltámadását hisszük. Az eszme njból átvillan a tömegek idegein, reményt vagy aggodalmat, rokonérzést vagy ellenzést él »reszt, megragadja a képzelő erőt, sarkalja az ábrándot, fölhevíti a kedélyt és ujjáébreszti a sírba tett sajtószabadságot, e mai napnak elsikkadt, eltemetett szent vívmányát. Amen.

¹ Észter 9, 31. — ² Zsolt. 31, 13.

ARANYMENNYESZŐ

אִתְּכֶם עַם זְקֵנִים öregek és ifjak – így állótok gyermekeitek, S most egybekelt ifjú pár mellett ez ünnepi órában e chuppó alatt, hálás lélekkel, megindult kebelrel, hívő buzgalommal. Szól az ünneplő család: בְּנֵינֵינוּ יִבְרָכֶנּוּ בְּךָ² Fiatalainkkal és élemedetteinkkel együtt zarándokoltunk az isten házába, תַּפְאֵרַת כְּבוֹדֵינוּ כִּסֵּף Az ifjúság díszje a merész erő, יְהִי וְזִקְנֵינוּ שִׂיבָה és az öregek dicsősége az akkor tisztos volta. Tisztos akkor jutalmas tudata vezérelt hálaadásra benneteket ma, egy félszázadnak e bezáró napján. Együtt töltöttetek egy félszázadot egyező Ivékességben. Tolt az idő, de nem időtöltés volla, hanem gond, verejték és munka.

Valamiképp mi töltésről szólunk, úgy mondja a szent nyelv is תִּשְׁבַּח סִלְהָה gátat tölt, kitölti a talyigából a magasító rögöt, a kubikgödör agyagos termékét.

ily gátépítő munka gondjait hordottad válladon négy évtizednél tovább. Fontos közügyet szolgáltál, mert fontos közügy országút felülete, domborodása. vizgát koronája, rézsűje egyaránt. Mikor tegnap a tóra elé szólítottunk יִדְדָה הַמֶּלֶךְ ép a király útjáról, az országútról olvastunk föl. Idegen király területén kértek átvonulást őseink a szent földre s ígérték, hogy az országútról nem térnek le. A művelődés legősibb fejlődésének tartozéka az országút. A közügyet szolgálja az összekötő utak építője, a három folyón uralkodó gátrendszer emelője s a gátnak védője, aki nyúlzáttal koronázza, védelmezi a háborgó elem ellen sikerült művét. Erőszakú, vállas, munkabíró ember kell a vállalkozó munkához. Ilyen volt ez aranymenyegző vőlegénye négy évtizednél tovább, amíg a megérdemelt pihenés ideje el nem érkezett.

Az aranynász menyasszonya pedig addig anyai gonddal hét gyermeket nevelt, akik ma meghatottan, kegyeletes érzéssel állanak mellettetek, gyermekek és unokák szeretetével véve körül a jubiláló szülőket.

וְקִיָּים עִם יְקִיָּים   Öregek és ifjak imája egyesül ez ünnepi órának hálaadásában: שְׂהֵיִתִי   amikor dicsérjük Istent, hogy életben tartott, fönntartott benneteket és megéreté vehetek ez óra megható ünneplését

Gyermeki szív hálájával ismételjük meg azt az ósi foganatos áldást, amelyet tudós rabbikban gazdáé; családoknak azóta elköltözött jeles tagja adott reátok félszázad előtt: אָמֵן Amen.

¹ Zsolt. 148, 12. — ² M. II. 10. 9. — ³ Pszl. 90, 20. — ⁴ M. IV. (20, 17) 21, 22.

HOLTAK

KÉT NYELVTUDÓS.

משה הזיק בלשון בני אדם Hetven nyelven hirdette Mózes a tórá¹ – így költi a múltakat dicsőítő hagyomány. A honfoglalás idején emelt oltár meszelt köveire 70 nyelven írták fel bevándorló őseink az isteni ígét²: az egész emberiségnek szólt a mindennyelvű felírás. Mindig sokajkú volt a sokat vándorló Izrael, amely a maga mindenkori jelenét az ős hajdanba vetíté vissza. Így látta soknyelvűnek Mózes³, ilyennek képzelte Mordecháj⁴, akinek Bilsan nevében a nyelvész, Petachja nevében az ajkat minden nyelvre megnyitót, a sokajkút kereste⁵. Soknyelvűnek hitték Hillel⁶, a türelempróbás tudóst, aki minden élőnek hangját, még a falevének susogását is, megértette⁷. Kóma keleti terjeszkedésének idején már találkoztak, akik a szanahedrin, a jeruzsálemi legfőbb hatóság bírásaival szemben azt a követelést támasztották, hogy a létező 70 nyelvet tolmács nélkül megértsék⁸. A Fáraó elé idézett Józsefet az angyal egy éj folyamán mind e nyelvre megtanította⁹. Leány vallásunk képzetvilágába is beleszűrődött e soknyelvűség képzete a tüzes nyelvek pünkösdi képében.

Hosszú vándorútján a zsidóság sok nyelvet tanult és majdcsak sohasem volt egynyelvű. Nagyobbára többnyelvű volt az egy ajkú környékezők között. Egyik magyarzója ez annak, hogy a nyelvismerők és a nyelvtudósok közt oly feltűnő számmal s oly tudós kiválóságokkal szereplünk mindenütt. Történetünk során annyi volt körünkben a nyelvváltozás, hogy elsajátító készségünk fokozódott: sanyarú sorsunk a nyelvismeret bőségére nevelt. Az elméleti, különösen az összehasonlító nyelvtudomány művelésére alkalmassá tett gyorsan egybevető észjárásunk és világrészünk nyelveitől szerkezetijén teljesen elütő héber született nyelvünknek kisebb-nagyobb mértékben való ismerete.

A hazai nyelvtudomány kiépítésében is tetemes részünk van. A szépassági Hunfalvynak és a hesszeni Budenznek tanítványai közt kiválnak hitfeleink és elszakadt véreink is.

A nagy közönségnek, sajnos, Budenz neve csaknem idegen, pedig a magyar nyelvtudományt új irányba terelte, új módszert teremtett, új célokat tűzött ki számára. Ép félszázada, hogy Budenz részére a fővárosi egyetemen az összehasonlító nyelvtudomány katedróját fölláltították. Rengeteg nagy tudománya, korszakalkotó működése valóságos glóriával övezte a nagy mestert tanítványai szemében. E tanítványok közül kettőről emlékezünk meg e mai ünnepi alkalommal.

Halász Ignác az egyik. Mikor diákéveit befejezte, az összes európai nyelveken tudott beszélni. *הכל לשונות העולם*⁸ Minden nép nyelvét ismerte világrézsünkben, csudálkozva hallgatták Fiúméban olasz beszédjét. Stockholmban svéd, Pétervárott orosz, Helsingforsban finn társalgását⁹. A magyar összehasonlító nyelvtudományra, rendkívül nevezetesen ismételt lapp utazásai, vogul és cseremisiz gyűjtései és egyéb tanulmányai, épúgy mint Szilasi művei s különösen a rokon cseremisiz nyelvnek szóbányája.

Középiskolánál működött Halász, de az akkori, előítéletektől mentebb, a tudós munkát elfogulatlanabbik méltányoló kor kinevezte a kolozsvári egyetemhez a magyar nyelvészet képviselőjéül. Nehéz volt feladata. A középiskolai tanár egész új helyzet előtt állott. De föladata nehézségeivel arányosan nőtt lelkiismeretessége. Tudományos részletkutatásait háttérbe szorítva, minden erejét hivatásának betöltésére fordította¹⁰.

Mikor 46 éves korában elhunyt, a fakultás maga hívta, meg 1902-ben utódjául barátját és hitfelét Szilasi Móricot. Egymásután e két hitfelünk képviselte a ma ünneplő díszes főiskolán az összehasonlító magyar nyelvtudományt. Mindakettő veszprérmegyei szegény zsidó fiú, barátok és pályatársak, mindkettő a Tudós Társaság tagja.

Halász Ignácról az Akadémia elhunyt tagját megillető emlékbeszédet az 1903 XI 30-adiki összes ülésen Szilasi meg is tartotta¹¹. Szilasiról elfelejtett megemlékezni a tagjai tudós működésének méltatására hivatott Akadémia, amely a rákoskeresztúri zsidó temető sírhalmával egyelőre restell büszkélkedni.

Nem hiába sóhajt föl a régi mondás: *הכל תלוי במלך אצולות בית שמעון* minden a szerencse kedvezésétől függ még a frigsze krényben őrzött tóratekeres is¹-, még a sírjában nyugvó tudós híre is.

Szilasit a középiskolához még Trefort nevezte ki. Felsőbb nyomással és kísértéssel szemben megállott hitében és ép azok, akik

árulásra akarták rávenni, becsülték utóbb legjobban állhatatosságát¹³. Vallásos kedély és költői lélek volt. Szóálló hősege itt nálunk váratlan összeomlás romjain megalapította családi szentélyét, amelyben rokonlelkű hitvesével és nagytehetségű gyermekeivel Budapesten is, Kolozsvárott is nehéz gondú, de eszményi boldogságé családi életet élt.

Rejtelmes lélekkel búcsúztatta Halász Ignácot az Akadémia ülésén. Együtt küzdöttek, együtt tanultak. Annyira rokonlelkűek voltak, hogy önvallomás számba mehet, amit Halászsról Szilasi, a magyar tudós a magyar tudós életéről emlékbeszédében elmond¹⁴:

Az önzetlen munka kiemeli az embert a köznapi élet porából: megedzi megerősíti a földi élet apró. sőt súlyos bajai ellen; megváltoztatja a földi javak értékelését. Versenyre késztet, de nem a hiúság vásárján. Önfeláldozásra szoktat a végtelenségig és önismeretre a lélek titkos mélységéig. Megváltoztatja világnézetünket, megneemesíti erkölcsi fölfogásunkat. Ilyen igazi, vérbeli tudós volt Halász Ignác! Megindultan tesszük hozzá: ilyen igazi, vérbeli tudós volt Szilasi is!

Az anyagi érdekek világától távol álló nyelvkuató munkának bűvár papjairól ép ׁ׃׃ áll, mint a mi (Isi áldozó papságunkról az írás e heti ígéje: ajándékszolgáltatnak teszem a ti papságotokat . . . Mert szóla az Úr Áronhoz: országukban ne örökölj és részed ne jusson köztük: én vagyok részéri és örökséged¹⁵! Az eszmét szolgáljad, ingyen szolgáljad.

Nehéz a mai uralkodó áramlatok között hasonló pályák keletkezésében hinnünk, pedig” szeretünk hasonló értékű tudós munkát várni amaz egyetlen kincs körül, amelyet nem raboltak el a nemzetől.

Földarabolták az országot, rémesen megcsonkult a nyelv területe, de a nyelv kincsét, a jövőnek ezt az egyetlen zálogát, csonkítatlan akarjuk megőrizni. A nyelvkincs őreit, egyetlen kincsünk e letéteményeseit, kísérje értékelő elismerésünk. Nemzetmentő munka a nyelvtudós munkája ne vér és származás szerint értékeljétek munkáját. Nehéz ez intelem megszívlelését ma remélnünk: אִם יִשְׂרָאֵל יִחְיֶה אִם יִשְׂרָאֵל יִחְיֶה ha a kígyó mar ígézettől menten; ha nincs, aki megígézze, hogy méregfogának gyilkos nyirkát a sebbe ne lövelje: אִם יִשְׂרָאֵל יִחְיֶה אִם יִשְׂרָאֵל יִחְיֶה akkor nincs a nyelv tudós mesterének sem mentesítő fölnye¹⁶!

Hiszen a nyelvek civódása יִשְׂרָאֵל יִחְיֶה¹⁷, a nyelvészek egyenetlenkedése ez utolsó évtizedekben nem épen csak a nyelvrokonság

kérdései körül forgott, hanem a szereplők rokonsága, faji hovatarozása körül is. Fényes múltú, ma is működő nyelvőrző folyóirat kiesett a hivatalos pártfogásból – nem épen csak tudós háterű összekülönbözés miatt.

Ezen aggodalmakért és e tapasztalatokért köszöntjük ünneplő érzéssel jubiláló főiskolánkat, amely elfogulatlanul méltányolta a tudós fők nemzetépítő munkáját, örömmel látta a szellemi torna terén a szabad verseny mérkőzését és távolállott a mostani előítéletes szét-húzás fölidézésétől, a hibás közérzülettől, félszeg közvélekedéstől. Mindenkor azt hirdette, hogy a tudós munkának első kelléke nem a kiváltságok mecse, hanem a közszabadság napja.

Szűkkeblű törvény kényszere alatt is mentsvára volt az enyhébb, az emberibb fölfogásnak, a régi magyar türelmes szellemnek.

Soha nem vált körében uralkodóvá a tanulók szorgalmának méltatása a tudás mérlegelésén kívül eső nézőpontból. A tanári kar díszes soraiban e félszázad folyamán hitfeleik 17 tanítóval, elszakadt véreink 14-gyel szerepeltek. Szíves örömmel osztozunk egyetemünk ünneplésében. Hálát adunk a Gondviselésnek, hogy az összeomlás borzalmaiból megengedte föltámadni a nemzeti művelődés e nagy-jelentőségű tényezőjét. Kérjük Isten áldását a félszázados iskola régi magyar türelmes szellemére, nevelő munkájára, tudós kutatására, együttműködő oktatóira és hallgatóira. Amen.

* *

¹ B. r. 49 p. 498 Theodor. — ² Szóta 32a. Löw L., Graph. Requ. I, 16. — ³ Meg. 13b Men. 65a. j. Sek. V. 48. d. 14. — ⁴ Szóferim 16, 9. — ⁵ Szuh. 17a. — ⁶ Szóta 36b. — ⁷ Szilasi, Emlékbeszéd Halász Ignác fölött 6. — ⁸ Zakar. 8, 23. — ⁹ Szilasi n. o. 4. — ¹⁰ U. o. 17. — ¹¹ Akadémiai emlékbeszédek XI. K 11. szám. — ¹² Zóhar III. 134a. Dukas, Blumenlese 32. Zanz III. 265. L. Löw, Ges. Schr. 2, 129. Brill, Jahrb. VII, 19. Friedmann Elija r. p. III. Monatschr. 41, 551. Haaszif III. 128. Krauss, Synag. Alt. 368. — ¹³ Sebestyén Károly E-g 1905. V. 21. — ¹⁴ Szilasi n. o. p. 2. — ¹⁵ M. IV. 18, 7, 29. — ¹⁶ Koh. 10, 11. — ¹⁷ Zsolt. 31, 21.

GOLDZIHER MANÓ.

טוֹסֵף לְדָרֵךְ Dicsőnek, nichbod, nevezi Ibn Ezra a huszonharmadik zsoltárt. Meghagyta, hogy ez a zsoltár csendüljön föl sírodnál. Tudunk hagyományt, amely evvel a zsoltárral kívánta kifejezni a fölszabaldult Izrael háláját¹. Ebbe a zsoltárba kívánta hívő lelked összefoglalni áldott életednek hálaadását. És most a zsoltár tíz fordulatának midrasbeli magyarázatában újul meg előttünk életed folyása, vélepereg¹, le előttünk pályád képe, benne jelenül meg előttünk egyéniséged varázsa. Benső, szer és szokásban ki nem merülő hívő érzület volt tépődő lelkednek soha nem másult alapvonása. Ennek a hívő érzületnek bájos megnyilatkozása kedvenc zsoltárod, az Érvezetésébe vetett föltétlen bizalom ékes zsolozsmája, a lélek mélyeiből fakadó örökszép dal a pásztorról, aki nyáját, aki övéit el nem hagyja.

I. Az első fordulat: Az Úr az én pásztorom, semmiben meg nem fogyatkozom. Lelkem életében nincs kettészelő szakadás, nincs folytonosságnak széttépése. A gyermek örökölt hitéhez tér vissza lelkem, az Egyisten felé irányul a sokfelé ágazó kutatás eredője. Az élet keserőségei közt fölcsumás után áhítózó lélek – az öröklött hívő érzületben magasztosul föl. Ismeri az isteneszme változásait révedező népekben és elmélyülő gondolkodókban, hívő szívekben és hirdető prófétákban, ragyogó elmékben és rajongó álmodókban: benne változatlan él a hagyomány hite, amelyet vallott a fehérvári barmicvó áldásában. Végig kíséri hosszú, munkával terhes életén. Meggyőződése azt sugallja e hitéről, hogy nem balsamozott múmia, hanem élő és életre hivatott, mert folyton fejlődő szervezet⁵. A zsidó bensőséges hitélet megújítása, elevenné tétele volt ifjúkori ábrándja. Több mint három évtizede (1887), tartotta erről a lelkéhez forrott tárgyról előadásait, újjászülő hatást várt, bár akkor már nem ok nélkül kételkedett törekvéseinek sikerében. Nekem szóló levelét idézem abból az időből: A hiú küzdelem, amelyben teljesen egyedül

állók, olyannyira eltompít, azon remények irányában, amelyeket ifjú koromban magyar zsinagógánk fellendüléséhez fűztem, hogy már csakugyan okosabban cselekedném, ha végleg odaajándékoznám szellememet mohammedánjaimnak. akiktől eddigelé csupa örömeim és elégtélelem tellett⁴ ...

Az újjászüelő hatás elmaradt.

A prófétai ihletű szózatnak tompító hangfogójává lett a kor-nak kínos közönye.

II. A második fordulat: Fűves réteken hevertet. Az eleven élet felé terelődött kutató figyelme: eleven fűvészkert volt gondozásának tárgya, nem szárított kórok sajtolt gyűjteménye. Filológiája nem a hangokat boneolta, hanem az egykori eleven életet, fejlődő intézményeit, vándorló gondolatait. Szédítően tágasterjű olvasottsága nem a nyelvet s a külsőségeket taglalta, hanem a dolgok mélyére szállott. Kutatta nézetek történetét, vizsgálta eszmék vándorlását, nyomozta, hitágazatok módosulását. Földerítette intézmények keletkezését, nyomon követte jogrendszerek kölcsönhatását, világot vetett az iszlám egész soknyelvű világára. Feladatának szemköre szokatlan merész sugarú volt. Egyik jeles tanítványa találóan írta róla: Két ízben tárgyalta az iszlám egészét, előbb magyarul, utóbb németül, de a két földolgozás közé cső három évtizedben az ő búvárkodása emelte az iszlámról való tudást kiforrott, történeti ítéset színvonalára⁵, ami a hitelnövelő, tekintélygyártó. kútfőköholó kelettel szemben nehéz feladat volt.

III. A harmadik fordulat: Nyugalmas víz mellé terel. Nem a moz-dulatlan tespedő tónak hínáros. lomha tükre ez a nyugalmas víz, hanem a történeti fejlődés méltóságos, lassú folyamának fenséges nyu-galma. E folyam felé terelte a gondviselés az ő kivételes tehetséget és versenykizáró munkabírását. E folyam partjára vonatkoztatja az agáda a próféta ígét: partjain gyümölcsfa terem, amelynek gyü-mölcse eledel és lombja orvosság . Kétféle az agáda mestereinek nézete afelől, miről való hatékony orvosság ez a lomb. Egyik szerint megnyitja az elnémult ajkat, mások szerint feloldja a meddő ajkakat. Meddő némaságbói, holt betűből keltette föl a múltak földerítő meg-ismerését. Tudós föladatát Renant méltató beszédében így foglalta össze. Az orientalisták tudományos feladatának legmagasabb célja, hogy nyelvi alapon induló tanulmányaik segítségével tisztán megismerjük azt a befolyást, amelyet a keleti világ az emberiség szellemi fejlődésére gyakorolt, szóval, hogy a keleti irodalomnak földerítésével a törté-

nelem hézagait pótoljuk, homályát fölvilágosítsuk, egyoldalú fölfogásokat kiigazítsunk és a keleti emberiség bon előtűnt nagy művelődési jelenségeknak és mozgalmaknak belső történetét és hatását világtörténeti, szempontokból megvilágosítsuk⁷. Majd más alkalommal (1910): Az iszlám-kutatás újabbon kivált az arab tanulmányok sorából. Tágulván szemköre, a vallásbeli dolgokon túl előtérbe tolnak a világi szempontok, a gazdasági viszonyok és szerepük a társadalom s állam fejlődésében. És ez a tudomány a kelet gazdasági áthatásának fontos segítő eszköze⁸. Ez képezte tanulmányainak gerincét. Már három évtized előtt (1892) vallotta: Néhány év óta teljességgel az iszlám irodalmára, történetére és intézményeire kell szorítkoznom, – valamint azon hatás tanulmányozására, amelyet uralkodó eszméinek más eszmeörükkel való békés érintkezése vagy háborús összekoccanása keltett⁹.

IV. A negyedik fordulat: Lelkemet felvidítja – tórájával, magyarázza a midras. Lelki életének kiinduló pontja a tóra volt, amelybe korán avatta be apai gondosság. Ez adta meg lelkének rugalmasságai, távolba szálló lendülését, ez indította meg nyelvbűvár hajlamát. Szerette az írott ígét és változatlan ragaszkodással ápolta, forgatta, tanulmányozta a hagyomány könyveit. Szerette az írás ősi nyelvét és láthatólag jól esett idéznie a nagy francia írónak magasztaló szavait a szent nyelvről: Acélnyilas tegez, hatalmas fonású alattság, érckürt, harsány szóval a levegőt hasító: ilyen a héber nyelv. Nem fejez ki bölcseletet, tudományt, kételyt, sejtelmes végtelent. Keveset szól, do szava üllőverő pörölycsapás. Harag árja ömlik belőle a világ visszaéléseivel szemben, ostromra kavarja föl a vihart a gazság erődei ellen. Köznap szolgálatába nem szegődik a szentek szentjének harsónája: harsogja, a szent háborút a jogtiprás ellen, felemeli panegyrikus ömlengés kiáltó szavát. Hol ünnepi szózat kél belőle, hol arémület hangja. ünnepek kürtje, ítéletnapok púzon¹⁰. Ősi nyelvünk későbbi fejlődésében s irodalmában és a szentföldi kutatásokban meglepő jártassága volt: mintha kizárólagos szakmája lett volna, úgy kezelte. Az újhéber költészet anyját, az arabot, teljes otthonossággal ismerte. Júda Halévi költése neki átlátszóbb volt, mint nekünk. Tudta, mely ütemek mozgatták százhúrú hárfájának pengető ujjait, mígféle arab eredeti csengett-bongott a kölesönvevő költő fülében. A héber nyelvnek és a hagyomány kútfőinek tanulmányozását szorgalmazta Stockholmi zsinagógai beszédében

(1913)¹¹, mert csak a „tanulásban” látta a zsidó vallás fennmaradásának biztosítékát. Ezt szorgalmazta már negyven év előtt, (1884) azon hanyatlás közepette, amely vallásos életünket hazánkban jellemzi¹². A mi magyarországi zsidóságunk szellemi nyomorúsága, úgy látszik, véglegessé van kinevezve. Most jobban értem mint valaha, hogy még e viszonyok elleni küzdelem gondolata is ehm-doríja a jobbakat.¹³ A hitközség föladata – úgymond – gyermekeinek megadni annak lehetőségét, hogy belőlük a zsidó vallásnak tudatos hívei és vallásos igényeinek lelkes előmozdítói válhassanak¹⁴. Ezért oly érdekes ítélete az akkori talmud-tóra iskoláról, amely tervszerűtlen céljaiban és eszközeiben felemás, lendülettelen és azért fogantlan áldozat pénzben és időben.¹⁵ Valamikép az a nemzedék, amelyhez apáink tartoztak, vallásos törekvését főképp az istentisztelet szépítő nemesítésében érvényesítette, ép úgy kell a legközelebbi jövő vallásos törekvésének súlypontját főképp a vallásos képzés, a tóra újjáélesztésében keresnünk¹⁶. Meggyőződése volt, hogy vallásunk minden idők uralkodó igazságaival, az emberi gondolkodás haladó fejlődésével lupést tart¹⁷. Elni akar mint nemesítője minden ismeretünknek, eszményítője akaratumknak, élő kútforrása vigasztalódásunknak. A zsidóságot ne nézzük som régiségnek, sem ereklyének, hanem élő szervezetnek, amely lien egyéni részünk va, amely nem pusztá tudományunk, hanem életünk, nem a múltak leltára, hanem légkör, amelyben lélekezünk és élünk¹⁸.

A tóra, az írásnak és a hagyománynak tórája, táplálta gyermekkorát. Könnyen igazodott el ezen a nyomon az iszlám világában: hiszen ugyanúgy épült föl ez is. Ami nálunk a tóra legtágabb értelemben, az amott a tikh, a vallás törvénye, amely hitelvre és szertartásra ép úgy kiterjed, mint a jogi élet egész körére, bár ez utóbbinak külön, önálló fejlődése is beállott¹⁹. Ennek a tudománynak volt ő az ulemája, prudense, ehóhomja. ennek egész nagyterjű köre volt az ő uradalma. Az ő tágas látóköre kellett hozzá észrevenni, hogy ennek a mohammedán törvénytudománynak rendszeres összefoglalásai után igazodik egyetlen teljes törvénykönyvünknek, a Mainiúni mesterművének egész szerkezete²⁰. Hasonlóképp kellett évtizedekkel korábban Rapoport újszerű olvasottsága ahhoz, hogy egyik hosszúnapi költeményünk niaréh kajhén eredetijét a holes Sírak könyvében felismerje.

Az ötödik fordulat: Helyes ösvényre igazít engem az Ő

nevéért. A helyes ösvényt Lipszében találta meg, Fleischertől tanulva a tudományos módszert. Módszeres alaposság volt vezérlő elve. Az lakozott benne, amit ő Abulvalidon dicsért: Hiába keresünk nála csillogó ottléteket, amelyek már szerzőjük elméjében sem tartanak számot a komoly vélemény jogára, hiába cifra élccel tarkított elmefuttatást, amely inkább szellemi torna, semmint a fennforgó kérdéseken lendítő törekvés. Mesteréről szóló emlékezésében itt is önkénytelenül önmagát jellemzi: Nem felületesség, hanem alapos avatottság, amely tudományos fetvákat termel, nem a nagy általánosságok tündöklő előadása²¹, hanem tárgyilagos, a lényegét feltáró tanítás kell: nem a közönséget elkápráztató ragyogó előadás, hanem a hallgatót nevelő szakszerű komoly taglalás volt tudós igyekvése²². Mindnyájunk tanítója, Nöldeke mondotta róla: mestere annak, hogyan kell bőbeszédű, terjengő és zavaros művek velejét összehőtörítve. vonzó modorban megértetni²².

Komoly «tárgyilagosság, hangos szólamokat kerülő nemes egyszerűség jellemzik előadását. Kimondhatjuk róla nagyobb joggal, amit Anatole France Renanról mondott: il se déliait de l'éloquence et avait la rhétorique en aversion²¹.

Helyes ösvényre igazít engemet. A midras magyarázó szava ezen ige köré a pusztai vándorút menetéhez kapcsolódó négy jelenséget csoportosít: a mannát és Mirjam kútját, a fürmadárt és a dicsőség föllegeit.

1. Helyes ösvényre igazít, mert mikép a tápszerré gyúrt pusztai mannán nem látszott a sepergető, szedegető munka, úgy az ő gondosan átgyúrt eredményeinek rendszeres előadásán nem látszott a fárasztó gyűjtés verejteke, bár kútfoivel mindig pontosan beszámolt.

2. A másik jelenség מַי חַיִּים élővíz forrása. Mirjam vándorkútja kísérte őseinket pusztai vándorlásukon. A forrásból, élő vízből, a dolgok mélyéről merítette tudását, úgy hogy minden munkája mindjárt kútfoyszámba ment a tudósvilág körében.

3. Harmadik jelenség: sz'lov. A fürmadárnak vándor ösztönével délkelet tájaira szállott, járt-kelt, tapasztalt, tanult. Ifjan szállott reá a tudósnak címe. Az ötletes fürmadár már útra kész. ha korán beáll az ősz, az útrakelés évadja. שָׁנָא אֵצֶה בְּנֵי קָרָם²⁵ Ifjan indult, vándorolt kelet fiainak országába. Visszatért hónába és első katedráját nem cserélte el soha előbbkelővel. A hála érzete idekötötte e földhöz, amely az ifjú tehetségében megbízva, fölkarolta a külföldi útra kül-

dötte, hogy tetőzze be készültség és a kelet forrásainál. Tudás kincsét hozta haza a távol küllőidről és a távol külföld hozzá zarándokoltatta később liait tudós kincséért. Egy helyt folyt le egész tudós pályája mint mesteréé, Fleischeré, bár hosszan kellett évelnie jutalmatlan tanító munkában. Egy negyedszázadig az egyetem csak türte, hogy tanítson. Nem okolunk egyeseket ezért. Talán igaza van a történetírónak, aki azt állítja, hogy a korviszonyok kedvezőtlen áramlata volt az, ami nem engedte oly soká katedrához jutnia-¹. Ő maga a mostoha eljárásra fátyolt borított és Eötvös József emlékének áldozott, amikor hazai szerény körét nem cserélte föl külső ország fény körévei . . .

Nappal tisztviselő robotját róttá lelkiismeretes pontossággal pesti gyülekezetünk székházában. Este tért haza – nem pihenni, hanem dolgozni, éj) mintahogy a fürmadár naplemente körül válik elevenné a tarlón. Csakhogy nála az esti munka a késő éjjelbe nyúlt. Ébren érte az éjfél. Jól bírta a szakadatlan, éjfél után is mécselő munkát és jól bírta a könyvesház zárt levegőjét, épen min! a kalitba, könnyen beletörődő fürmadár, amely túri-bírja a huzamos fogságot.

4. Az utolsó jelenség a glória föllegei. A gondviselés tetézte útját a dicsőség fellegeivel. Böven kijutott neki az elismerés. Tudtuk, minő meg nem becsülhető értéket képvisel az orientalizmus tágas birodalmában. Nöldeke ajkáról hallottam évekkal ezelőtt Herrenalb erdei sétaútján: mik vagyunk mi mindnyájan Goldziherrel szemben? Mikor-a gyászírt Bezold útján eljuttattuk hozzá, november 21-én kesergő levelet írt nekem. „Ön volt talán Goldziher barátai közül az, aki legközelebb állott hozzá. De a gyászír engem is mélyen lesújtott. Még ha nem is lett volna szabad magamat barátai közé számítanom, akkor is végtelen szomorú eseménynek tűnt volna fei nekem e nemes és nagy tudós elhunyt. Határtalan tisztelettel voltam iránta eltelve és évek óta szakmánk legelső mesterének tekintettem. A veszteségünk pótolhatatlan, bármennyire tiltakozott is szerénysége tudásának és munkásságának ily nagy értékelése ellen, Vajon ki ismerte az iszlámot theologiai és bölcsészeti vonatkozásaiban oly alaposan mint ő? És hány irányban mutatott új utakat a tudományak! Csak arra akarok utalni, hogy a normatív hadit önálló-kutatása és előadása vetett számunkra világot az iszlám első századainak szellemi mozgalmaira. Legalább magamról ezt kell beismernem.

Mindnyájan tudjuk, hogy tudós kiválósága mellett mint ember is a legmélyebb tiszteletre volt méltó.” Nöldekének, a mi nagy seichünknek elismerése végtelenül jól esett neki. Láttad-e, kérdezte tőlem²⁷, Nöldeke legújabb könyvét²⁸? A legmeghatóbb alakban van nékem ajánlva. Ezt tartom a legnagyobb dicsőségek, amely a tudományos élet terén érhetett, még annál is nagyobbak, ha az O . . . I . . . tetszélét bírnám. Pedig volt sok becsületem az utóbbi időben Angliában, ahol fényes két hetet töltöttem. Különben szerényen elhárította magáról a jóleső elismerést is. Nem tudom, így szól levelében²⁹, honnan jön, hogy életem útja az elismerés annyi meg nem érdemelt nyilatkozásával van környezve. Ebből azt a tanulságot vonom le, hogy époly türelemmel nézzük a meg nem érdemelt méltatlanságot, ami bennünket ér, mint amily készséggel fogadjuk a meg nem érdemelt diadalt. A keddi akadémiai dolog – az osztályelnöki választás mindenkit, aki a viszonyokat, a saját magamtartását és elszigetelt életmódomat ismeri, az elégtétel érzésével töltött el. A legjobbak jelöltek egészen önként és az összülés a leghízelgőbb módon hagyta jóvá a választást. Másfél évtizeddel később egy tagtárs otromba fölszólalása által zsidó önértetében vérig sértve otthagya az osztályelnöki széket . . .

A hatodik fordulat: Még ha a halál árnyának völgyében járok is, nem félek a bajtól, mert Te vélem vagy: pálcád és istápod – ők vígasztalnak engem. A halál árnyának völgye a régieknek קִדְדוּ שְׁלֵטָבִיר a pusztaság orma. Sivatag pusztává lett véres háború és vérengző, béke rombolásai közt Magyarország. Elértük e pusztaság ormát. Elkiserítette életének alkonyán közállapotaink vígasztalan volta. Vígaszért hő lolke a gondviseléshez fordult és vallja: שִׁבְטֶךָ pálcád, élű hajisszürin, a kísértő szenvedések rajai, יִשְׁעֵיךָ istápod: „ez a tóra”, a tudomány fokozott odaadása művelése ----- ők vígasztalnak. Akkortájt, tavaly (II. 19) írta nekem: úgy látom, hogy szerencsétlen körülményeink közt te is a tudományos alkotásban keressz és találsz fölocsúdást.

A nagy világesemények, amelyek művelt emberhez méltó érdekel foglalkoztatták szellemét, nem találtak benne cselekvő munkatársat. Ez volt szerinte Eleischernek egyik jellemvonása³⁰. Benne is meg volt ez a vonás. A közélet durva tülekedésétől, „borgőzős korteseitől”, irtózott, a kormányzat ügyei nem izgatták. Még jobban elriasztották a politikától az utolsó évek. Undorodva vonult vissza

elszigeteltségébe a hazugság fojtó mocsárvilágától, a durva állatóság zendülésétől, a közélet szennyözönétől. Undorodva vonult vissza a gyűlölet véres toborzója, a dühöngő tömegrészség és a csábészmék gözkerében megkerült egyének vállalkozásai elől.

Visszavonult a nyilvánosságtól. Elhidegült katedrájától, amelyen a mindent letaposó monomán tévirány féktelen dühe őt sem látta szívesen. Visszavonult a Tudós Társaság vezetete osztályának éléről, amelynek tagtársi nyerségeit nem kívánta nevének dicsőségével fedezni. Csak a vallásbölcseletet és ennek vezéralkotásait tanította tovább ott, ahol a tudományos ébresztést tekinté föladatának. Félreállott onnan, ahol más ébresztés járta,

A hetedik fordulat: Asztalt szerzesz élém ellenségeimmel szemben: ez a malchuth. Királyi dicsőség vette körül a tudás birodalmában, שֵׁחָתֵךְ הוּא שְׁלֹמֹה magasabb volt asztala³¹ a többiekénél. Bús ravatala ott emelkedett, ahol a haza bölcsének ravatalára megdicsőült nagyasszonyunk letette koszorúját. Világhír vette körül, amely ép csak a tudós ügyek hazai országos öréhez és az egyetem méltóságos fejéhez nem hatott el. Világhír vette körül. Mikor tizenkét éve ünnepelni kívántuk, a felhívást két hazai híven kívül a világ legismertebb nyelvészei írták alá, Az ünneplő könyv a legnevesebb szaktársak dolgozatait foglalta magában és ünneplő tabulája a világ tudósainak és tudós társaságainak neveitől hemzseg. E tabula találó végszava: litteris decus et ornamentum, nobis moderator, patriae familiaeque exoptatissimao gloria.

Ellenségeimmel szemben. Szinte hihetetlen, hogy neki is lehettek haragosai, neki, aki óvatosan kerülte az összetűzésnek még lehetőségét is.

Mikor Renan meghalt és a Tudós Társaság őt bírta meg az emlékező beszéddel, a szakférfitő jogával élt és csak mint keleti nyelvész méltatta a sokoldalú tudós író. Gondosan kitért legnépszerűbb műveinek taglalása elől, nehogy az uralkodó felekezet érzékenységét felkeltse a méltató megemlékezés.

Tengelyt nem akasztott senkivel. Volt, igaz, az ő éhek után igazodott egyéniségének némi könyökössége, de lelkületónok jósága nem engedte, hogy sértő célzattal érvényesüljön másokkal szemben. Csak nagy ritkán engedte szabadon lecsapni szatirikus ítéletének marógunyú, találó élcét, Bírálataiban is elnéző volt. En csak kutató bírálója – bódék – vagyok a megítélendő műnek, monda, nem bitója – sóchét a szerzőnek.

A nyolcadik fordulat: Fömet olajjal kented föl, serlegem telidesteli. Nem apadt tudásának bőség-e, sokoldalúsága, mélysége az élet haladó terhével, hanem mélyült a serleg, **כִּי הַיְהוָה** vigasztalódásnak ki nem merülő serlege: ez a **אֵל** hisz benne is az ősi pusztai vándorlás ki nem merülő kútforrását látja a ni id ras. Á tudomány szomja nem apadt el lelkében. Itt is akaratlan önmagát ecseteli, amidőn Kimn Géza gróf képét festi³²: Tudós természet volt minden ízében. A tudomány adta meg erkölcsi világát, teljesen azonos volt erkölcsi egyéniségével. Nem díszes függelke egyéniségének, hanem valóságos jelleme, központi erénye, amely teljes életfelfogását meghatározta és irányította, az élet minden vonatkozásában kísérte, amelyről azt hitte, hogy benne merül lei életének gondviselészerű hivatása.

Ez volt az ő hite is!

A kilencedik fordulat: Merő boldogító szeretet követett életnek minden napján: **כִּי הַיְהוָה** Elvéje ez a zsoltár volt imádsága és a zsoltár eme verssorával imádságba foglalta hév háláját hűséges hitvese iránt, aki békés otthonának megteremtője, munkabírásának fokozója,, örömeinek és fájdalmának, gondjának és bánatának hűséges osztályosa volt.

Boldog otthon volt ez a Holló-utcai szerény hajlék. Teljes negyven esztendeig³² éltetek itt elszigetelten, csak egy-egy kedvelt tanítvánnyal, egy-egy meghittebb baráttal, Kármánnal, Kaulmannal, Kohn Sámuellel érintkezve, de fölkeresve minden messziről jött neves idegentől, akit útja felénk vezetett. A nyüzgő-zsongó nngy város közepette ennek az elrejtett zúgnak visszavonultságában kereste ő módját annak, hogy rengeteg munkáját lebonyolíthassa. Egy-egy nyári kiszállás távoli vidékre nem pihenés volt, hanem valamely új mű egyhuzamú megírásának régen várt alkalmá, utóbb már csak a zugligeti beata solitudo szakította félbe a csendes otthon egyhangúságát. Azután az is elmaradt. Itt nyaralt-teleit elszigetelten. És a hívek távolból is ide gondoltak, sűrűn fordultak ide írásaikkal. Úgy volt, ahogy mesterének mesteréről, de Saey-ról mondotta: óriási kör volt. amelynek sugarai az ő dolgozó szobájában központosultak.³⁵

A keleti tudományt a tizenkilencedik századon át napjainkig négy emberöltő során egy-egy föltétlen tekintélyű kitünőség képviselte: Silvestre du Sacy Parisban, utána tanítványa Fleischer Lip-

ősében és ez utóbbit felváltva tanítványai: korábban Nöldeke Tivadai-Strassburgban s később Goldziher Ignác Budapesten. A tudomány-írdalmi klasszikusait a kelet ummuhátnak (anyáknak) nevezi³⁶: ez ummuhát közé tartozott Goldziher is. Ebben rejlett az ő nagy jelentősége a magyar nemzeti művelődés külföldi értékelése körül, Cyükerezettségó itt marasztalta és ittmaradása dísze volt a régi Magyarországnak, mementója ennek a mostoha mostaninak.

Tisztelettel, baráti megbecsüléssel tekintettek föl hozzá a világ tudósai, mert állott róla, amit Fleischeren dicsért: egyike volt azoknak a mindinkább ritkuló férfiaknak, akiknek tudományos hatása elválaszthatatlan attól az erkölcsi szépségtől, amely az ember jellemét tünteti ki³⁷.

És lakozom az Urnák házában napoknak sokaságán. Az utolsó fordulat is beteljesedett: לַיִם שֵׁבִילִי אֵינִי az öröklétnék végehosszatlan napjára ébredett.

Nem ismerte a nyugalmat, szellemi ereje nem szorult kiméltre³⁸, mondotta mesteréről, akihez annyira hasonlított jellemben östudásban. Csak korra nem érte őt utól. Nem homályosult el kutatói szeme³⁸, nem tompult el éles ítélete mindvégig, bár fáradt voltát régen panaszolta. Négy éve, hogy adar hó hetedik gyűjtő megemlékezésemet elküldöttem neki. Többek során a, párisi Halévyről szólt és Agai Adolfról, akik közelebről érdekelték. A megemlékezést megköszönve hozzáfűzte: A zajin-adar beszédben csak azt sajnálom, hogy nem volt alkalmad egyben e sorok íróját is elparentálnod. Kiegészítés és életpróbált volna már ily célra, bár nem jóifestettem volna a, díszes társaságban⁴⁰. És most, hogy várákozása, fájdalom, betelt és kidőlt a fa, minekelőtte minden gyümölcse beért volna, most sem a közveszteség nagysága, sem a félszázados meghitt barátság sajogó keserve nem engedte, hogy e csoportos-megemlékezés tömegalkalmára halasszuk emlékének felújítását, egyéniségének vázolását, gyászunk mélyének kimérését, fájdalomunk elsírását.

Az elmúlás megalázatosító gondolata tölt el elhagyott hajlékban. אֵלֵךְ הַבְּטָחָה לֵבִי הַבְּטָחָה לֵבִי הַבְּטָחָה Boldogulunk téged, aki már megpihenték.

Emlékittas lelkünkbe zárunk. Alakod eltűnése lesújtó terhe, neved fönmaradása fölemelő kincse lelkünknek. Bírásod büszkesége boldog- gyötrelemmé nemesedik keblünkben.

Búcsúzniuk tőled, ahogy te barátod sírján zártad gyászoló

sóhajod: **יְיָ שֵׁשׁ אַיִן** kertesünk az öröklét végezetlen tartamában és keblünkbe zárjuk emlékedet, amíg elmúltunkkal vélünk együtt átszakad az öröklét végtelenségébe. Amen.

*

¹ Pesz. 118a. Az egészhez lásd Midras Tillim 23. — ² M. Zs. Szende 1, 32. — ³ U. o. 90. — ⁴ 1887 XI, 17. — ⁵ Oszlern, Történeti Szende 1914, 1 füzet. — ⁶ Ezek. 47, 12. — ⁷ Renan mint orientalista 22. — ⁸ Z. A. 24, 359. — ⁹ Akad. székfoglaló 1892, 4. — ¹⁰ Renan, Hist. du peuple d'Israel 1, 102, Renan mint or. 12. — ¹¹ Allg. Ztg. d. Jud. 1914, 1-3. szám, különnyomat 12. — ¹² M. Zs. Sz. 2, 538. — ¹³ 1910 IV, 29-adiki nekem szóló leveléből. — ¹⁴ M. Zs. Sz. 2, 540. — ¹⁵ U. o. 543. — ¹⁶ U. o. 3, 389. — ¹⁷ U. o. 5. — ¹⁸ U. o. 3. — ¹⁹ Das muslimische Recht und seine Geltung in der Gegenwart 1916. — ²⁰ M. Zs. Sz. 3, 3. — ²¹ U. o. 8. — ²² Renan mint or. 23, 3. — ²³ Goldziher—Festschrift VI. — ²⁴ Discours prononcé à l'inauguration de la statue d'Ernest Renan 1 03 p. 28. — ²⁵ M. I. 29, 1. — ²⁶ Ballagi Aladár, Vasárnapi Ujság 1921, 23. sz. — ²⁷ 1904 VII, 7. — ²⁸ Neue Beitr. z. sem. Sprachw. 1904. — ²⁹ 1905 V, 12. — ³⁰ Fleischer-beszéd 35. — ³¹ Ábót 6, 5. — ³² Emlékbeszéd (1907) 3. — ³³ 1881 XI, 1. — ³⁴ 1909 IX, 3-4-iki leveléből. — ³⁵ Fleischer-beszéd 16. — ³⁶ U. o. 27. — ³⁷ U. o. 5. — ³⁸ U. o. 41. — ³⁹ M. V. 34, 7. — ⁴⁰ 1917 IV, 2.

KÁRMAN MÓR

Kilenc adatott ajándécul, mennyei ajándokul a földszülötte halandónak: a, hit, a szülőföld szerelme, a világítók, az ellentétek összebékítése, az ellenséges támadás kivédése, a termékenyítő eső, az átkelés a világtengeren, az irgalmas szeretet és a mennybéli segítség kétségbeesés óráján¹.

Tarka sorozat, annak az emlékezetes, sokváltozatú fényes sorozatnak, amelybe idei veszteségeink foglalódnak, tarkán árnyalódó, változatos háttere.

I. Az első mennyei ajándék a hit mennyei forrása: a tóra. Akik ősi, hagyományos szellemben művelik a tóra tanulását, azok ritkuló sorából kidült a szeghalmi rabbinus, r. Jehudo Léb Landesberg, a hírneves nagyváradi rabbinak fia. Nem pusztán előszóval, sajtó útján is szolgálta a szóbeli tóra buzgóságos, kitartó tanulmányát.

II. A második menisci adomány: a szülőföld szerelme, az ősi szülőföld, erc jiszról, szeretete és a késő korok messze elszármazott vándorainak hazaszerető ragaszkodása. E szeretet képviselője a közelmúltban elhunyt kremsieri rabbinus, Frankl-Grün Adolf, aki gyülekezetének történetét megírta avatott tollal.

III. A harmadik ajándék: a világítók! 85 éve mutatta he a villamos világító körtét Paris tárlatán Edison. Fiatal mérnök, Rathenau, látta és megszületett terve: a villamművésséget széles üzleti alapon értékesíteni. E gondolattal hazája ipari nagyságának egyik megalkotója lett. Az ipar találékonysága és a kereskedelem értékesítő hatalma egyesült benne: nem véletlen, hogy zsidó főben fogamzott meg a gondolat és hogy zsidó bankárok voltak szülésmesterei. Az 1888-ban alakult német Edison-társaság Berlin világítását vállalta. Már első központi telepét mintának tekintette a világ. A német ipar rohamos fejlődésének kora volt s 1887-ben AFG-vé alakult át a társaság, amely minden új eszmét felkarolt és értékesítő tőkét soha nem látott mértékben teremtett elő. 1888-ban alumíniumgyártás

következett, ugyanakkor a Rajna erejének igába hajtása Rheinfelden telepein és a villám vegyi hatásainak nagyszabású felhasználása. 1890-ben a villamos vasutak következnek, majd a forgóáram értékesítése. A forgóáram erőátvitelének módszerei korunk legkiválóbb tudományos, műtani és gazdasági vívmányai. A sziklacsúcsról lezuhanó vízesés, a tengerpartot ostromló dagály, a dagadó és völgyelő hullám, a szél szárnyán repülő levegőáram – a teremtésnek minden erőnyilvánulása ajándék, ajándék, mint maga a világosság. Ez ajándék értékesítését mutatta be (1891 NL/12.) Frankfurtban az AE(I. Felgyúltak az izzólámpák és megindult a forgóáram alkotta mesterséges vízesés. 175 kilométerről 309 lóerőt vezetett 30,000 volt-feszültségű árammal $4^m/m$ sodrony és az erő 77%-a érvényesült. A legnagyobb német fizikus, Helmholtz hirdette a helyszínen a fényes kísérlet messzevágóságát. 1894-ben Berlinben már 50,000 lóerős központ létesül s a föld kerekéségén feltartóztatlan gyorsasággal terjednek e központ másai.

1890)-ben már 18,000 embert foglalkoztatott a társaság és érdekeit hosszú sorozata a Rathenau alapította bankoknak szolgálta. Példátlan sikereivel a világ vezető társasága lett, amely fokozott gazdasági és műszaki igényű szerkesztéseit a műízlés kényes követeléseivel össze tudta egyeztetni.

És ez az egész rengeteg szervezet Rathenau Emil műve. Szövetkezett Siemenssel és 1903-ban megszerkesztetett a 210 kilométer órasebességű villamos vasút. Mérheterlen munkát végző gőzturbinákat alkotott, a Naueni, legnagyobb győzőségű sodronytalan táviró-állomást szerkesztette: ezernyi teherautót épített, amely a háborúban most döntő szerepet játszik.

1903-ban Rathenau szövetkezett a legnagyobb amerikai versenytárossal – General Electric Company, – és ma az AEG az egész föld kerekéségét átfogja: milliárdos tőkével a világ legnagyobb közkereseti vállalata. Amit a fiatal zsidó mérnök alapított, az ma, fiának vezetése alatt vezető hatalma a műszaki és üzleti világnak. Műve a zsidó ész, szívósság, merész kezdeményezés és munkabírási csodája.

Meghatóan s gyönyörűen festi le Rathenaut az ő zsenijét örökölt fia, Walther Rathenau, hivatali utódja, akire a háború kitörése után a német hadsereg anyagbeszerzésének vezetése volt bízva. **באור** Világító, a jövő alakulásaiba beelátó lélek volt adománya.

Az első izzó körtében meglátta a földet átölelő rézhálózatot, a határokon átrepülő áramot. Világosság és erő forrását látta, amely a tömegszállítás új formáit teremti, a földbirtoka elemeket választ ki. Művei szakadatlan működnek: zakatolnak a gépek, zuhog az emberiség szolgálatára szorított vízár. És e mérhetetlen anyagi erőteremtés mögött az ő szerető szíve lakott, nem gyöngéd, hanem hatalmas, teremtő szeretete. Ez fog ott össze három hatalmas erőt: csodás művességű ipart, kifogástalan tisztesség!!, nagyszabású, messzelátó kereskedelmet és a közgazdaság művészetét, amely az aranynek folyamát oda tudja terelni, ahol nagy feladatok várják. A műtan, a pénzerő és a kereskedő lángész összeforrasztása: ez az ő műve. Ez az emberiségre hagyott öröksége. Csak ő teremthette meg, akiben gondolkodás és érzés, számvetés és lelkesedés, tudomány és műtan egyesült.

Így kovácsolta hazája számára a hadsereg, a hajóhad, a lógjáró fegyver mellett az új fegyvert: a gazdaság lebírhatalatlan fegyverét.

Atyám, így végzi a fiú, Isten veled! Földbe rejtjük tiszta homlokod, amely mögött ragyogó gondolatok csíráztak; mélységes szemeidet, amiket szerettünk, amik nekünk világítóink voltak; tiszta kezeidet, amelyeknek érintése áldáshozó volt. Földbe rejtünk, amely idén könnynek, vérnek, tetemnek annyi áldozatát fogadja be, magvetését a szellem és a hatalom, a hit és lélek kikelendő országának. Elföldeljük tetemedet, de nem szellemedet. Az fölszáll napból eredő erején a magasságba, amelyből eredett s amelybe vissza, hazatér. Előbb vagy nálunk, akik elevenek vagyunk, de hozzád fogva csak árnyak. És ez élteden gyújtjuk meg újra éltünk fáklyáját, hitedből merítjük hitünket: hogy szolgáljuk hazánkat, szolgáljuk az örök szollem szolgálatát.

És most, atyám, mélységes alázattal köszöntelek őseid, az én őseim áldó szavával, Mózes áldásával, amely áldása lett minden népnek s nemzedéknek:

Az Úr áldjon meg s őrizzen meg.

Az Úr világíttassa feléd arcát s legyen irgalmas irániád.

Az Úr emelje orcáját feléd és adjon neked békét.

IV. A negyedik adomány: a béke. Az ipari mozgalmak és iparos erők beillesztése a társadalmi köz béke áldott keretébe volt Gelléri Mór életföladása. Tőlünk származott el a fővárosba s ott az iparosodó Magyarország egyik teremtő erejévé fejlődött. Kiapaszt-

hatalatlan lelkesedéssel szolgálta ügyét, társadalmi tevékenységet, tárgyak rendezését – valamikor régen nálunk is, Szegeden – s a társulásszülő s munkásvédő törvény sugalmazását.

Ha öregapja céhbe kívánt volna fölvetetni, nem egy kiváltságos céh nem vette volna föl a zsidó tanoncot. Az unoka a modern célszervezet megalkotója lett.

V. Ötödik ajándék: a megtorlás Edom ellen. A túlerő támadásainak elhárítása az éles ész és a maró gúny fegyverével. Harcos, megtorló tollal állott helyt a zsidóságért Szabolcsi Miksa. Bócher volt és autodidakta. Az iskola nem törte meg bátorságát, nem nivelálta, nem fegyelmezte agyon őszerejét. Tiszaeszlár tanította meg parittyájának éles kovait az ellenség halántékának irányítani, szókimondó tollal küzdeni jogért, egyenlőségért. Ezt vallotta föladatának mindvégig. Amivel a nemzet adósunk maradt, vallásunk becikkezése sikerült az ő kezdésére – sikerült akkor, nem sikerülne ma! A gyermeteg tapasztalatlanság rohama legyőzte akkor a fontolgtató tapasztalást.

Közéletünk ébresztő, kezdeményes tényezője volt haláláig. Befelé hódított a közömbösök körében. Ifjú írókat tömörített lapja körül, hogy el ne szakadjanak az ősi talajtól. A zsidóság erkölcsi értékének, büszke öntudatának serkentő munkáját serényen folytatta.

VI. Hatodik mennyei adomány: a termékenyítő eső, az ige hirdetésének termékenyítő esője, az írás igéje szerint: Hulljon mint az eső tanításom. Három gyülekezetnek, utoljára Óbuda régi gyülekezetének hirdette beszédes ajakkal az ígét Wellesz Gyula. Hítszónoknak is kiváló jelenség volt a hazai ifjabb rabbinmzedék e legtudósabb tagja. Mélyen belemerült középkori törvénytudományos irodalmunkba. Rasi, r. Izsák Or Zarua, a rothenburgi r. Meir és Kimehi művelt s életét kutatta és a régi franciaországi írók héberköntösű ófrancia glossáit szerencsés, talányoldó szimatja azonosította, eredeti alakjukkal.

VII. Hetedik ajándék: átkelés a világtengeren. A világtengeren túl új korszaka nyílik a zsidóság fejlődésének s tudományos kutatásának. Odaát tudják, hogy a szivárvány változatos színeiből forr egybe a napfény fehér izzása és békésen megvannak egymás mellett a különböző színek és árnyalatok. Minden árnyalat előtt nagy becsben állott a nevyvorki rabbiképző vezetője, Schec nter Halamon, aki élte utolsó másfél tizedében a tengeren túl működött.

Mikor a világtengeren átkelt, már vezető, világneve« tudósaink egyike volt. Foksaniban, Romániában született, Bécsben, Boroszlóban tanult, Oambridgeben vált hírneves íróvá. Mintaszerű szövegkiadásokkal mutatkozott be a tudós világnak, de nagy hírét annak köszönte, hogy egy Keleten fölbukkant kéziratot lapon fölismerte bölcs Sirák könyvének ezer éve elveszettnek hitt eredetijét. Nyomon követte a lapot, amely a kairói zsinagóga limbusáig vezetett, a genizáig. Mintegy 40,000 kéziratot szerzett meg ott a cambridgei egyetem számára és szerencsés kézzel válogatta belőle meglepő kiadmányait. Széleskörű tudós működést fejtett ki és a keleti ehaszdim jámbor indulatában nevelődött lelke mindvégig rajongó érzéssel fűzte hitünehöz.

Mint hatásos szónok és essayista angol és amerikai körökben az ősi zsidóságot, amelyet a modern nyugati ember idegenszerűnek látott, megérthetővé tette s értékeltté: a zsidóság volt eszménye és ezt az eszményét tudta propagálni. Hitének erejével hirdette hitét: az egy, az élő, a magasságos, a szent, a törvényszabó Istent. Ez az isteni törvény a zsidó hit és ethika, a zsoltár szavaival: Gyűlölöm a, hiábavaló gondolatot, de törvényeidet szeretem»².

VIII. A nyolcadik mennyei adomány: az irgalmas szeretet. Kármán Mór vérünehből való vér volt. Itt született, itt serdült ifjúvá, itt, e szószekről, hirdette most 47 éve az ígét, itt magyarázta a tanuló ifjúságnak a zsoltár szárnyalását. Azután elment, elment Németországba, majd itthon a tanítók tanítója lett.

Csupa mestert, nem mesterembert, hanem tanító-művészt kívánt nevelni ez a magyar Sokrates. Nem kontárokát, az oklevél babérján pihenő napszámosokat. Nevelő szeretet volt jelígeje. Szerette idézni a nagy német iskolaszervező nyelvtudósnak (Wolf Fr. A.) tanácsát: Viseltessél okos szeretettel szaktársad íránt, de viseltessél igaz szeretettel tanítványod íránt, s ha a kettő közt összeütközés támad, legyen az elsőség tanítványodé.

Szeresd a tanítás tárgyát. Szeresd tanítványaidat! A kettőnek szeretete gyakran összeütközik: a tanítványok átlaga nem szereti a tanítás tárgyát!

A kettős feladat egybekapcsolásáért felelős a tanító: a gyermeket felelteti, felelőssé teszi, de ő maga, a tanító felelős a nemzet művelődésének, a jövőnek.

Az ő földata: a serdülő nemzedéket a jövődő feladataira

előkészíteni, s a történelmi folyamatba beállítani. És ezt csak a szeretet melegével érheti el. Csak az tanít és nevel sikerrel, aki szereti a nevelés munkáját úgy, mint ő. Mires újjáalkotója volt már a középiskolának, de szenvedélyes örömmel tanított még mindig az első osztályban.

Újjáalkotta a középiskolát Eötvös szellemében és ennek az igazán nemzeti közoktatási miniszternek szellemében működött mindvégig, akkor is, amikor a legnagyobb magyar gondolkodónak neve már csak szemrehányás volt utódainak: lelkiismeret furdalása, nem vezéreszme; kényelmetlen visszaemlékezés, nem jelszó! Ő maga mindig bátran nevezhette magát a magyar közoktatás tudományos lelkiismeretének³.

Neki a tanár nem vakbuzgó társaságok toborzója volt. hanem a nemzeti művelődés közösségének és folytonosságának őrzője⁴. Ezért szentelte ereje legjavát a tanárképzésnek⁵.

Minden módszernek igaz életet a tanár lelkes személyisége ad. Minden tanár át fogja látni annak multhatatlanságát, hogy a maga tanszakát folyton tudományos tanulmány tárgyává tegye. Mert csak aki hévből teheti, nyújthat valóban életrevaló, hasznos okulást s csak annak nem fog lankadni nemes érdekeltsége, aki folyton érzi szellemi gyarapodását”. Erre a lelki irányára célzott Beöthy Zsolt, (1897) amikor Kármánt ünneplő üdvözlését így végezte: Vajha erényeid magyar erényekké válnának!

Ő maga ennek az eszményi fölfogásnak hatása alatt folytatta széleskörű tudós tanulmányait. Amit másnak előírt, maga tartotta meg leghívebben. A próféták erkölcsi fensége volt vezérlő gondolata etnikában, hitben, etnikai istenhitében. Ezért tekintette magát atyám tanítványának, ezért volt oly megható Low Lipót beismerő méltatása a centennárium ünnepén, amikor utószó volt körünkben s hallók szárnyas szavú ihlett vallástételét.

Később ezt írta a régi Szegedről, a szegediek Szegedéről: A Löw Lipót vezetése alatt fölserdült zsidó ifjúság erős vallásos érzületét hozzá tudta fűzni a nemzeti törekvések nagy céljaihoz és a szegedi nép őszinte, igaz magyarsága ezt a nehéz, válságos korszakban és később a megújult állami élet idején kellőképen elismerte és méltatni tudta⁷.

Szép volt, békés, jámbor, hívő volt az a régi Szeged, amelyről ma az árvíz évfordulóján megemlékezünk. Nem zavarták békés,

együttélő lakóit az államhatalomnak idegenből ideszakadt, a türelmes magyarság békés józanságát meg nem értő, kongregációkat s hasonlókat szervező képviselői.

Ennek a magyarbékéjű Szegednek lia volt Kármán. Buzgó hívó és buzgó hazafi.

Hitét szerette, buzgón tanította. A vallástanításrólmondotta:

Valamint életének válságos percében az egyén nem fog azzal megelégedhetni, hogy elhatározásában csupán jelen körülményeit vesse latba, hanem lelkiismeretesen vissza fog pillantani egész múltjára, hogy igaz jelleméhez híven döntsön végzete fölött, és oly szigorú lelkiismeretességgel kötelességünk a történet éles világánál átkutatni hagyományaink fejlődését, kikeresnünk azon tényeket, fölismerni azokat az eszméket, melyek valóságos kifejezői múltunknak, melyek a fejlődés egész folyamatában irányt adtak, s nem gyökeresnek egyes korok hangulatában, nem oldalsó benyomások következményei. Ki kell szemelni vallásos érzületünknek klasszikus korszakait: a bennök nyilvánuló gondolatok és érzelmek, az őket lelkesítő hit a mi igaz hagyományunk⁸.

A vallástanítás kérdése, ha vele foglalkozom, némiképp az istentisztelethez hasonló érzületet támaszt bennem⁰.

Istentisztelet volt néki a tanítói hivatás: mindig etikát, erkölcs-teremtő hitet tanított.

Isten szolgája volt – hisz ebben a bibliai fogalomban látta a zsidóságnak igazoló útlevelét a jövő viszontagságainak hosszú útján. Megérdemelte, amit legkedvesebb alkotásának, a gyakorló-főgimnáziumnak gyászjelentése mondott:

Halála árságába döntötte iskolánkat, melynek ő volt az alapvetője és szellemi vezetője. De gyászunkban osztozik az egész magyar tanárság, amely egy emberöltőn át az ő lelki kincseiből merített és példaadó személyiségének hatása alatt állott, s osztozik az egész magyar közműveltség, mely benne egyik oszlopát veszítette el; halálával a magyar pedagógiai tudomány egyik lánglelkű művelője és az iskolának igazi nagy tanítómestere szállt sírba.

Az újabb kor magyar iskolájának tudományos alapvetése és gyakorlati kiépítése nagy halottunk nevéhez fűződik; mi pedig, mint ernyedetlen munkásságának szemtanúi és hűséges tanítványai, emlékét szívünkbe zárjuk, tanításait ápoljuk s megőrizve mint értékes hagyományt, átadjuk az utánunk következő nemzedékeknek.

IX. Utolsó mennyei ajándék a mennybéli segítség a kétségbeesés óráján. Romba döntötte az árvíz Szegedet. Szerteoszlott a lakosság. Kezdtet visszazállingózni a hajléktalan városba, ahol pihenőre nem lelt a fáradt, menedékre nem a bús hazatérő. Elhangzott a királyi szó, a nemzet felénk hajlott és a gondviselés megsegített bennünket. Kiapadt a könnypatak. A végveszélyből új élet fakadt.

És mennyei ajándékkal segít meg bennünket Isten a háború iszonyú kísértéséből is. Feketén sorakoznak a gondok, sokasodnak a sírok, a könnyek. Szedi áldozatát a halál: siratója a nemzeti gyász! De a szörnyű, a balkezű végzet örök éjbe nem űz, hanem teljesül a háborún a próféta vigasztos ígéje: teszem felsőbbsegédül a békét¹⁰. Hazánkon pedig teljesül: Nem hallik többé erőszak földeden, romlás és rombolás határidőn; a mennyei segítséget hívod várfaladnak, a dicsőséget, győzelmi dicsőséget diadalkapúdnak¹¹. Amen.

*

¹ Ber. r. 6, 5. Vaj. r. 35, 8. Soch. Tób 18, 28. — ² Zsolt. 119, 113. — ³ Tanárregyesületi Közöny 1911, 412. — ⁴ Kármán, Paedag. Dolg. II, 290. — ⁵ U. o. II, 331. — ⁶ U. o. II, 253. — ⁷ Mult és Jövő 1914, I. sz. — ⁸ Paed. Dolg. I, 142. — ⁹ U. o. 137. — ¹⁰ Éz. 60, 17. — ¹¹ U. o. 18.

KISS JÓZSEF

ח"י ט"ז ני"ג Nyolc ízben tekint vissza életére a zsoltár költője e szóval: ח"י „életem” és ugyanannyiszor kél visszhangja e szónak az írás többi könyvében. Emberi pályákon, sorsokon, életfolyásokon tekintünk ma végig. Izrael ezidei fájó veszteségei kínosan gazdagok értékben és számban. Gyorsabban fogynak jeleseink a pótlás növekedténél. Alig fér ez esti óra keretébe a zsidó világ veszteségeinek méltató taglalása, de színvegyes soruk meglepő világhosságot támaszt helyzetünk és szolgálataink, lelkiéletünk és értékünk körül.

Két közös központú kör foglalja össze veszteségeinket.

A belsőben, saját szűkebb zsidó körünkben, négy sugár jelöli életüknek irányát: akik az öröklött tant öröklött formában ápolják, akik a megújítást a régi alapon új módszerrel keresték, akik a zsidó tudományt a hagyomány körén túlterjedő kutatással szolgálták és akik a zsidó szív és érzés ki nem merülő forrásaiból merítettek.

A külső kör tágasabb, az ember egész világát befoglaló. Négy sugár irányában a nagy világ munkásává avat, érdekeit istápolja, a tudás egyetemes föladatainak, a közélet terhének hordozására, művészi és költői alkotás teremtő munkájára készítet, serkent, irányít.

Ebben a kétszer négy irányban fejlődtek azok a pályák, amelyekre a chevra Ma, Mózes halálának évfordulóján, kegyelettel, emlékjúitón visszatekint. Saját halottairól a chevra már megemlékezett ma záródó évének jelentésében, amely idei nagy keretű tevékenységét tárta föl előttetek.

I. a) A belső kör első sugara azoknak irányja, akik az öröklött tant öröklött módszerrel ápolják és követik vallásos áhítattal. Imádságuk a zsoltár igéje: שְׁבַח לַיהוָה כִּי בָרַךְ יְהוָה ח"י Egyet kérek Istentől, ezt könyörgöm: laktomat az Úr házában – tórája szent csarnokában –, életem minden napján¹. Jó öreg dájénünk r. Eleozor Wolf Seelenfreund imádsága. Nagynevű tóratudó család sarja volt. Onnan örökölte az öröklött tan örökölt módszerű tanulmányozását, onnan sanyarú

viszonyok közt is mindig megőrzött előkelő gondolkozását, tapintatos viselkedését, önzetlen szolgálatkészségét.

Ugyanez iránynak szentelték jámbor életüket Bonyhád jeles rabbija Rosenthal Tóbiás és Tunis tartományi rabbija Zeroim Izrael, akinek végtisztességén a francia tartományi kormány polgári és katonai fejei is megjelentek. Ugyanez irányt követték hazánk szülőttei Jung Mayer, akit a londoni hithú gyülekezet Ungrisch Brodból vitt el a világváros rabbiszékébe és egyik newyorki gyülekezetünk rabbija Sirovich Jakab. Hazai rabbicsalád sarja volt elhunyt nagyműveltségű barátom, a frankfurti régi templom rabbija, a lánglelkű Nobel. Minap ünnepelték tanítványai emlékkönyvvel 50-ik születésnapját. Fiatal volt és lázasan tevékenykedett a zsidó ügyek terén. Szólhatott *כמה ימי שני חי* mi az én éveim száma²? És íme élte delén megszakadt pályája! A római jognak époly alapos ismerője volt, mint a talmudbelinek s utóbbinak elveit meglepő világításba tudta helyezni ez ismerete alapján. Sajnos, ebbeli eruditiójának csak néhány próbájával lépett az olvasóközönség elé³. Goethén érlelődött szónoki művészetének is csak néhány meghajtó próbája maradt reánk. Hallottam szónoklását Frankfurt régi templomában. Beszédes előadásának eszme váltó heve meg kapóan igazolta, hogy nincsen hidegen alakítható, nincsen ridegen termő művészi alkotás.

1. b) A belső kör második sugara. Két híres rabbiiskolának rektorát vesztettük el idén: a boroszlói neves szeminárium és a berlini Hildesheimer-iskola vezetőit.

Mindkettő a hagyomány alapvető rétegének szentelte bűvárló munkáját: a tannak szövegeinek keletkezése, elemzése és részben kiadása körül alapvető munkát végeztek. A hagyományos törvény tanulmányozásának megújítását keresték és e tudásnak nagy mesterei voltak.

Egyikükben, Hoffmann Dávidban, aki verbói születésű volt⁴, a Hildesheimer-iskola fénykorának utolsó kéjtviselője szállott sírba. 1878 óta működött Berlinben ez iskolánál Hildesheimer, Berliner, Barth e túlélő kortársa, Sok év óta az iskola rektora volt. Számos tanítványt nevelt és széleskörű írói tevékenységet fejtett ki.

Mélyreható kutatásai a misna keletkezése körül fontos eredményeket derítettek ki, különösen, hogy r. Ismael és r. Akiba iskoláinak eltérései nem az irányok, hanem a módszerek különbözőséből erednek⁵.

Valóságos hitvédő volt. A német protestáns iskola egyedül uralkodó ítései eredményeivel szemben ő volt az egyetlen, aki teljes-tudományos készültséggel a mi öröklött felfogásunk mellett síkra szállott külön vitaközvetítő iratokban épűgy, mint a tóra két könyvéhez-írott nagyszabású kommentárjaiban. És épűgy védelmére kelt meg-rágalmazott középkori törvénykönyveinknek, amelyek ellen a más-hitűekre vonatkozó megállapítások elferdítése alapján, rágalmazó hadjárat indult.

Védekező irodalmunk gyöngye ez a több kiadást ért mű,, amelynek megírására a zsoltár igéje serkentette: **אַל תחסה עם החיים נפשי** **עם אנשי דמים הי** ne rekeszd egyűvé a bűnösökkel lelkemet, sem életemet a vérontás embereivel⁶. Erdemei elismerésűl hetvenedik születés-napjára emlékkönyvvel leptük meg. Mindenikűnk igyekezett, hogy tudásának javával járuljon hozzá a nagynevű tudós ünnepléséhez. Elárult iskolájának vezetését, sajnos, alig- van kire bízni: fenyegető-romként áll elöttűnk az a félelem, hogy a kidűlőknek helyét nem tudjuk többbe betölteni!

A boroszlói szeminárium elhunyt vezetője Horovitz Saul, ennek a régi intézetnek volt 40 év elött hallgatója s 25 évig tanított kebelében. Harminc év elött berlini zsidó tudós társaságunk vezetőit meggyőztem arról, hogy legmúltobb feladata e társaságnak a hagyományos törvény alapvető rétegét, a tannak szövegeit egy nagy gyűjteményben közre adni. Ennek a Corpus tannaiticumnak egy része Horovitz kritikai feldolgozásában megjelent, egy másik részét kéziratban hagyta hátra.

Csodálatos emlékező tehetsége és éles ítélete minden munkáján meglátszik. Egy 14. századbeli zsidó-perzsa szótárt adott ki évekkel ezelött Bacher Vilmos. 1000 héber-aram szót, amely perzsául volt magyarázva, nem tudott a zsidó irodalomból, amelyből a szótáríró szedte volt, kimutatni. Próbálkoztunk többen s e talányok egy-egy részének eredeti helyét kimutattuk. De utánunk Horovitz saszpólákt emlékező tehetsége játszva oldotta meg a talányok hosszú sorozatát⁷.

E mellett átmenetet képez a következő irányhoz, a művelődés-történet ápolóihoz.

A régi görög bölcselkedők írásaiban meglepő jártasságot szerzett. Szellemes elmélyedéssel taglalta nézeteiket. Platót magyaráz-tában az élesesű talmudtudós elmele érvényesűlt. A görögökkel-összefűggő zsidó bölcséletnek legalaposabb ismerője volt és e téren

maradandó becsű munkákat alkotott. Leszállott a gondolatok eredetének gyökeréig. Hálásan szólott: a hegyek tövéig leszállottam, a talaj zárjai körülöm örökre תַּעַל מִשֹּׁמַת הַיָּם de felhozta a veremből életemet, Istenem, Uram⁸: el nem tévedett a régmúlt gondolatok tömkelegében és fényt derített a vándorló eszmék útjára.

I. e) A belső kör harmadik sugara a zsidó nép szenvedéseinek hosszi i. sora felé mutat és hányattatásai közt elért művelődéstörténeti sikerei felé tereli figyelmünket. Alapigéink egyikét méltán írhatni történetünk homlokára: כִּי בָלַי בִּיקַן הָיִיתִי mert elfogyatkoztak életem bánátján, esztendeim nyögésben, elbotladott (írom hibámban és csontjaim meg senyvedtenek. Minden támadóimnak levek szidalma, ijedelme ismerőimnek¹⁰ És visszhangja kél a zsoltárártó panaszának a SiraImak könyvében: vadászván vadásztak engem mint a madarat ellenségeim méltatlanul: הָיִיתִי כְּצִיִּי בְּבֵית הָאֵלֹהִים tömlöcbe szoritották be életemet és követ dobáltak reám¹⁰. Művelődéstörténetünk kutatói közül való a Cincinnati-i Hebrew Union College tanára, Gotthard Deutsch, morva származású jeles tudós, korábban Brün rabbija. Nagy amerikai encyclopédiánkban az újkorra vonatkozó cikkeket ő szerkesztette.

A legnagyobb zsidó gyülekezetnek, a varsóinak rabbija volt irodalomtörténetünk jeles művelője Poznanski Sámuel, aki minap alig 57 éves korában¹¹ elhunyt. Sokterhű hivatala mellett a tágabb körű tudós kutatásnak oly mértékű ápolására tudott időt szorítani, hogy könyvek és kéziratok ezreiben hihetetlen olvasottságra tett szert és irodalmi tevékenységre mindnyájunkat túlszárnyalt. E mellett héber irodalomémbresztő társaságunk, a Mekicé Nirdómim intézésében tevékeny rész vett.

Mindenütt ott találjuk érdekes hozzájárulásait, ahol 25 év óta, valamelyik tudósunk ünneplésére összeállottunk. Ott találjuk Berliner, Goldziher, Ilarkavy, Kaufmann, K oh ut, Schwarz Adolf, Steinschneider emlékkönyveiben, ott összes héber, német, francia, angol, olasz folyóiratainkban. Önálló dolgozataival és tanulmányos könyvismertetéseivel, mindenütt találkozunk.

Mikor Geiger centennariumára az életrajz és tudományos méltatás munkáját szerkesztettem, két kérdés megoldására őt kértem fok A szövevényesebb a régi pártok kérdése volt. Geiger merész kutatásait a pártokról áttekintő szabatossággal foglalta össze és a lialadó tudomány mértékével értékelte. Geiger tanulmányait az 1070 és 1170 közt virágzott felső francia írásmagyarázókról, Hasiról és

társairól, tömören vázolta. Ezekről utóbb minden hozzáférhető kútfő fölhasználásával végleges rajzot adott egyik munkájának terjedelmes héber bevezetésében¹². A zsidó-arab irodalom mellett e két tárgy körül szeretett forogni nyomozásaiban. A pártok közül a karaim foglalkoztatták legtöbbet . . . Régebbi irodalmukat, jeruzsálemi településüket, egyiptomi szereplésüket nyomozta és legújabb meddő és kimerült irodalmi termékeik sem kerültek el ügyeimét.

A művelődés történetének mezején a talmud befejezésétől az európai zsidó művelődés megindulásáig terjedő gáóni kor vonzotta leginkább. Ennek történetét kutatta s föltárta a geníza kincsei alapján a régebben nyomukvesztett palesztinai gáónok sorát a 10. században, az egyiptomiakét a 11. században és a babyloniak újjáébresztő kísérletezését másfél századon át, a 12. és 13. században¹³.

Abba az emlékkönyvbe, amelyet kilenc éve a kartársak jóindulata nekem szánt s amelynek megjelenését a háborús időkre való tekintettel elhárítottam magamról, alapos értekezést írt, amely, az ajánlással együtt a lipcei Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaftban megjelent¹⁴. Egy 11. századbeli toledói tudós, Abu Zakarja Jahja b. Sámuel ibn Harám héber-arab összehasonlító nyelvészetét taglalja benne.

I. d) A belső kör utolsó iránya a zsidó szív melengető sugara Tökéletes vagyok, nem vádol lelkelem engem, mindazonáltal **לֵב יְהוָה כִּי יִשְׁפֹּט** szívem szerint útalom éltemet¹⁵. A kétségbeesett Job kifakadó panasza. Tudja, hogy nem bűnös, de a rátámadó látogatók annyira ostromolják vádló támadásaikkal, hogy végül önmagát megveti, utálja.

Egész mint a zajos felfordulás idején fővárosi hitfeleink kétségbeesésig megrettent része és vidéki mimelők némelyike. Tudták ártatlanságukat, de megutálva a nagyhangú káromlásra önnönéltüket, átszöktek az ellentáborba, amely kelletlenül fogadta, kelletlenül tűri őket. Az újsütetű, mibőllett bárófajzatok kifogástalan fajúkká igyekeztek vedleni, de megmaradt ősi fájának hűségében éhező ifjúságunk mentője, Dirsztay Béla báró, e téren a zsidó jótékonyság pazarkező vezetője.

A zsidó szív sugara melengette Stiller Bertalan professzor keblét is. Bárónál és Szilivel együtt néki köszönte országos híru és magas szintjét fővárosi gyülekezetünk kórháza.

Életpályája jellemzetes zsidó életpálya volt. Szegény sorból emeli ki tehetsége és a küzdésben ellenállhatatlanná edződő élet-

ereje. Az állani tanítóintézetei kelletlen ismerik el kitüntető címmel tudós nagyságát s a zsidóság odaállítja, ahol zsidó szívvel szolgálja betegeit és fényes tehetséggel a magyar orvosi tudomány hírét.

Biztos észlelés, mélyenjáró kutatás, merész összefoglaló képzelet .művésszé avatták a kórágy körül, irányítóvá a tudás mezején, lis zsiüló szíve nagy orvossá, tette, mert jeles hivatali utódjának találó szava szerint, nem pusztán a betegség megértése, hanem a betegnek átérzése teszi a nagy orvost.

De a zsidó szív nem az irgalmasság terén nyilvánul egyedük hanem nyilvánul a zsidó néplélek ajnározó szeretetében is. Nyilvánult Micha, A. József bin Gorión-ban, a zsidó nép mondáinak – sajnós mifelénk csaknem ismeretlen ujrakeltőjében.

Héber és jargon író volt. Ukrániából eredt. Német íróként idegen zamatú nyelvezete miatt nem tudott érvényesülni. Visszatért a héber nyelvhez és a zsidóság mondáit ezen a nyelven írta meg, de hitvese, Bamberg Rachel, ragyogó németiségre fordította a tartalmat könyveket. Német állampolgár lett. Gerhardt Hauptmann ajánlatára, honosította a német kormány és ukrán hazájából hozott Bordyczewski családnevét a héber bin Goriónnal cserélte fel.

A zsidó szív és lélek, a zsidó népiség megnyilvánulásait, a népies legendákat és a mesék hamvas költészetét, a mondákat és történeteket gyűjtötte össze írásukból és az élő népjákról.

Egy íróbarátja, az ő regekedvelő szellemében jellemezte. Ősi zsidó hitrege – valamivel kevesebb a hitnél, valamivel több a regénél azt tartja, hogy a világ fennmaradása ליו צדוקה harminchat jámbornak érdemén fordul meg¹⁶. Az emberi nemből szétszórva, a kortársak szemétől fel nem ismerve élnek mint az áldás forrásai, élnek az el nem múltól, ügyük elhunyt, bin Gorión meghalt – a titkos diadéma látatlan más före vándorolt¹⁷.

56 évet élt. Megtörte irodalmi hagyatékának rendezése közben az ukrán pogromok híre. E számtalan pogrom egyikének áldozata lett 80 éves atyja, aki ukrán rabbi volt és ennek egyik fia, bin Gurion fivére (1920). A hír megtörte, emésztő sorvadással megölte őt. aki a zsidó néplélekkel legmelegebben együttértett és a zsidó néplélek szenvedésével elvérzett. Utolsó sóhaja, volt וירמם לאין די földre teperték életemet¹⁸!

És ez a földretepert néplélek fölemelkedik, fölocúdik, fölébred. Ébred, nem fegyveres kézzel, hanem könyvvel kezében, mint hajdan,

mikor az írás népe megkezdte pályafutását. Nyelvét kelti új életre.

Mindig volt egy töredéke a zsidóságnak, amelyben elevenen vagy tanulástól felélesztve élt az ősi nyelv és mindig volt egy töredéke a gondolat nyilvánulásának, – ha máshol nem, ott ahol a lélek Istenével beszél amelyben élt az ősök nyelve, ez a szentté avatódott örökségünk: de teljes föltámadása az ősök szent földjén házban és iskolában, anyanyelvül az új nemzedék ajkán, mégis csaknem példátlan csoda^{1. a.}

És megnyilvánul a néplélek az öröklődő dallamban is. Elleste a néplélek e nyilvánulásait az imába merülő, gondját oszlató né}) ajakáról Rubin Dávid és visszhangjuk kelt, művészi visszhangjuk az ő művész lelkében. Régi, áhítatszülte, hol szívfájdító, hol melázó, gondúzó dallamainkat a nagykéességű zenetörlejtő tudásával művészi értékkel telítette és saját szerzeményeiben a vallásos érzést megható, mesteri kifejezésre juttatta. Imént hallók ősi gyászdalunkat az ő összhangos tagosításában.¹⁹ Hatvan éve, hogy a prágai zsinagóga énekmestere lett. Zeneiskolája a sokzenéjű cseh fővárosban a zenei élet középpontja, volt. Minap hunyt első éves korában. Énekei zenés istentiszteletünknek, közkincsévé váltak: tovább terjedtek nevével, amelynek hírbeverésére nem volt gondja, soha.

II. a) A tágabb kör első sugara, קִשְׁרֵי יִשְׂרָאֵל. Mint a takács felgombolyítottam éltemet²⁰: egy pontra tereltem lelki életemet az egyoldalúság merészségével. Enélkül, a saját szakmát túlbecsülő előítélet nélkül nincs eredmény. Liebig mondása: ha az alchimisták nem dolgoztak volna, én a műtrágyát nem találhattam volna fel. igazolja, hogy még a téves irányú, egyoldalú munka is járhat fontos következássel. És napjainkban egy-egy tudós szakma oly bő. hogy még” az egyoldalúak köztünk is sokoldalú ismerettel, tágas nézőkörrrel dicsekszenek.

A régi zsidó növelés egyoldalúan hangsúlyozta a héber tudást. Ez az egyoldalúság nyitott egész sereg tudósunknak utat az általános keleti nyelvészet és tudomány mezejére. Ily pályát futott meg Reiser Félix Ernő²¹. Beérte Königsbergben az egyetemi tiszteleti tanársággal, mert származása a rendes katedrától elzárt. Tudós folyóirata 1898 óta összegyűjtött bennünket zászlaja alá s önálló művei mellett e folyóirat – OLZ – kölcsönzött tekintélyt nevének. Korábbi éveiben a sok személyes csalódás és a képviselte új asszír tudomány megnehezített

érvényesülése érdes hangot váltott ki belőle. Tavaly szemevilágának fogyatkozása miatt másnak adta át folyóiratát, amelynek következő száma, már az ő elparentálásával indult.

Felekezeti ügyeinkkel nem foglalkozott, de mikor egy régi kartárs, kérdezte tőle, miért tenyészik a zsidógyűlölet mindig és mindenütt, felelé: Látja, titkos tanácsos uram, a mi kultúránk 4000 az önöké mindössze 400 éves. Az önök gyűlölete ellenünk a miből-lettnek (parvenünek) gyűlölete az ösnemesség ellen. Az asszír s az általános sémi nyelvtudományokhoz találta meg útját a zsidó nevelés és a boroszlói szeminárium (1881–4.) végzése útján Morris Jastrow, a philadelphiai egyetem tudós tanára és könyvtárosa, az ottani rabbinak, a szótáríró Marens Jastrownak fia. Az asszír vallás első nagy összefoglalását ő írta meg. Nagy amerikai enciklopédiánknak bibliai cikkeit ő szerkesztette.

עַד כּוּם יִדְרֹם יִדְרֹם בְּלִי יָדַי Jóság és szerejét környékeztek egész eltemen át.-; E szókkal tekintett vissza kedvenc zsoldára nyomán munkában s tudós eredményekben dús életére elhunyt kedves barátom, (»oldzihér Ignác. Megültük otthon, könyvesházában, gyászoló családjával gyászanak ünnepét. Sem a tudós világ közvesztéség ének szokatlan nagysága, sem a félszázados meg hitt barátság sajog ő keserve nem engedte, hogy e mai csoportos megemlékezés tömegalkalmára halasszuk emlékének felújítását, egyéniségének vázolását, gyászunk mélyeinek kimérését, fájdalmunk elsírását^{22a} . . .

II. b) A tágabb kör második sugara, רַבֵּת דִּי יִיבִי נַשְׁתִּי נֶאֱמַר הוּי

Lelkem pereit te vitted, oh Kram, megváltottad éltemet²³. India alkirálya, Hongkong gouverneurje, a Szentföld kormányzója, Bombay polgármester²⁴, Németország és Itália külügyének vezetője vérünkbeli való vér. A jogvédők testületének élén itthon is újból vérünk áll. A kétségbeeséstől Isten megváltotta lelkünket! Róma polgármestere évekig vérünk, Ernesto Nathan volt, aki tavaly hunyt el. Tanunk, hogy hazafias érzületben senki túl nem szárnyal bennünket. Hazafias érzületének mélységes gyászával rekedt a külföldre vált Nagyváradon kedves tanítványom, Kardos Mihály, a vegyi tudomány e korán letört reménye. Már fiatal diák korában a festék-teremtő német vegyiiparnak számottevő gyarapítója volt. Hült porát hazahozzuk, hogy szülei mellett nyugodj a síri álmát.

מִסְדֵּר אֵיבִי תִצְדֵּר הוּי Ellenségtől való megfélemléstől óvd meg éltemet²⁴! Vészes közéletünk közepette ez volt Pető Sándornak, a nemzet-

gyűlés tagjának, fohásza, mikor a kirekesztő számmal, a versenyt nem bíró írók elkorcsosult voltának eme szegénységi levelével²⁵ szembeszállott. Igaz, a hirtelen megindult jégzajlással hiába küzdött akkor, de el jó ideje, mikor a hazugság meghal önmagától és a tomboló örület kimerülten rogy össze. Petőéhez hasonló szerep jutott a lengyel nemzetgyűlésen a lengyel-zsidó hívek vezérének, rabbi Halpern Józsuének.

De igaz az is, hogy addig a kirekesztő szám szedi áldozatait. Az ő áldozata volt az ifjú Klauss Imre is, kinek közéleti szereplése a közért való halálában merült ki. Az iskolában nem adtak neki helyet, de a harctéren engedték, hogy helytálljon. Így lett, első véráldozatunk a fölbomlás óta, akinek föláldozása törvényes formák között esett meg. Ő az első magyar zsidó a lappangó háborúnak ebben a békének gúnyolt korában, aki nem azért halt meg, mert zsidó volt, hanem mert magyar volt. Koporsóján a kormány s a hadsereg koszorúí fonódtak össze: akaratlan jelképezték a nemzet tiltakozását a kirekesztő szám ellen!

II. e) A tágabb kör harmadik sugara, **כִּי אֲנִי וְיִשְׂרָאֵל** Ki vagyok én és mi az én életem, hogy királynak legyek veje, szól Dávid²⁶, a névtelen ifjú. S a névtelennek nevét a hír szárnyára, veszi, a név, új hír a művész híre is, hirtelen támad és messze szárnyal. Előtör az ismeretlenség homályából és művének hírével tovaszáll, világszerte csengővé válik és csengő aranyeső hull nyomában. Ilyen név Kaufmann Izidoré. Közvetlen halála után árverésen egy műve közel négy millióért – igaz, osztrákért – kelt el. Tárlatokon nem mutogatta képeit: azon frissen festőállványáról kapkodták szét. Hírkongató harangszó nélkül nemzetközi hír vette szárnyára.

Aradon született (1853 III/22). Bankfiú volt, tanító nélkül rajzolgatott. 27 éves volt, mikor egy kirakatba, helyezett Mózes-rajzán b. Aczél Péter szeme megakadt. Még akkor neve és faja nem volt elég-ek arra, hogy a főispán ne vegye védelmébe. Festőiskolára küldötték és néhány év múlva művészete meghódította a műértőket és a múzeumokat. Művészete közvetlen hat a nézőre. Megkapja a szemlélt az alakkezelés simasága s takaros volta, a kivitel hajszállassága, az aprózó, pepecselő, részletfejtő festés, amely vesződsment könnyedségével, jellemzetes elevenségével hat a vásznon. A modellről ellesett fej és kéz a művészi gondolat mesteri alakításában ellenállhatatlan hatást kelt. Előszertettel jellegzetes lengyel zsidókat

festett. Igazán ismerte őket, részvétellel tünődött el sorsukon, jól ábrázolta őket. Hókat időzött köztük s a lengyel földnek azóta háború felperzselte ácsmívű zsinagógáit szerette megörökíteni. Nem a miből lett bárók arcképeit, hanem a nép tanulmányfejeit írta le jóindulattal, lelki kifejező utoléréssel, eszményítéssel. Nem olcsó gúnnyal, hanem eszményítő varázssal.

Nem tagadta meg véreihez való ragaszkodását, pedig a Lueger-kort élte át Bécsben. Már modellválasztásában is a hovatarozás vallomása rejlett. Nem félt, hogy a tárgy megakasztja, a műremek érvényesülését. A zsoltár igéje nyugtatta, meg: **הוֹשִׁיעַ הוֹשִׁיעַ הוֹשִׁיעַ** ihletem erőssége az Úr kitől rettegjek²⁷?

II. d) A tágabb kör utolsó sugara: **אֵינֶם יָצִיחַ הוֹשִׁיעַ הוֹשִׁיעַ הוֹשִׁיעַ עִמָּךְ** Egy áradat a másikat szólítja vízeseid zúgása mellett: nappal kegyelmét rendeli mellém az Úr és éjjel éneke kél bennem: imádság Istenhez életem²⁸.

A szellem áradata, a költői lélek kiömlő alkotása az egyik néplelekben szólítja a másik néplelket, túlkívánkozik a szülte nyelv szűk határain, közkinccsé kívánkozik válni. Kicsiny zárt nyelvköréből kikívánkozik Petőfi és Arany költészete a világnyelvek áramlásába, közkinccsévé hogy válják az ember fiának.

Megértő lélekkel áldotta meg a teremtő nagy költőink átültetőjét a, német világnyelvre, Schnitzer Ignácot. Nappal kegyelmét rendelé mellé 82 éves pályája kísérőjéül és éj idején éneke kelt benne, nem önnönlelkének szülötte, hanem legnagyobbjaink dalának újjászületése. Amit a külföld a magyar szellem műveiből ismer, azt jobbára a soknyelvű szíriai faj közvetítő óvilágban, újvilágban egyaránt, ez a faj, amely pusztá létének csodájával is imádság Istenhez, fönttartójához: **הַתְּהִלָּה לַאֱלֹהִים** !

Az utolsó visszhang **זָכֹר כִּי דָוָה הוּא** Oh gondold meg: a szellem az én életem és az én szemem viszont ismét az ezvilági jót nem láthatja²¹! A szellem, a lélek túlvilági birodalmában él a költő. Szeme viszont nem láthatja az ezvilági jót. A szárnyaló madár csak egy-egy szemet szedeget földre térve a magasból, azután visszaszáll, szelni a léget, csicseregni, énekelni, álmodozni. Álmodozás volt egész életed Kiss József! **הַלֵּם הַלֵּם** álmot álmodó³⁰, ábrándos álomlátó voltál, **הַלֵּם** az álmodó 78-at jelent, életed egész folyásának esztendeit. Álmodtál. Keletet énekelted, hol szent a téboly: ég nyilatkozása és jós a költő, népe dalnok³¹.

Mélázó ábráind emberi
 Küllő volt s lant a hangszere.
 Álmodok honán korlátlan úr. –
 Most aluszik a trubadúr¹.

Az én világom egy alomvilág.
 Kialvó láncok pernyéje szitálva.
 Szürkén – szomorúan, csak esik. esik.
 Félek, hogy álmaim összezilálja
 S elhagynak, mire beesteledik.³³

Lobogni, szállni, mámorokban égvé. –
 Minden bölcsesség ebben kimerül.
 Az ember lessen szívárványt az égre
 És akkor nem lesz soha egyedül,
 Az ember rakjon várat vár hegyéin,
 Ah, olyan mindegy, ha sorra bedül:
 A romok tovább élnek mini a várak --
 Ezt hirdeti a sok lezajló! század-34

Mámorokban égvé termé törékeny testben lakó lelke költői alkotásait. Termő lélek volt. Termésén megkap a képzelet bája, a szív melegsége, az alak csínja, az ízlés dísze, a művészet gondja, a nyelv zamatja, az ütem lüktetése. Recsegő gallytól, pattogó szilánktól lestem el egykor a dal ütemét, mondja ő maga. Drámás balladait önmagából merítette, nem népies hagyományok heverő kincseiből: nem pusztán alakított, hanem teremtett. Megrázó tárgyai feltöretlenül és ugarból keltek és méltán várta értük ez elismerést.

Vágyta az elismerést, a hírt, testetlen illat e bódító kéjét. És nem került el a hír. Költőtársa méltán mondotta róla: Érett gerezd az ő költői termése végső bogójáig; nincs rajta kivető: egyik szeme oly ízes-illatos, zamatos mint a másik és termő talajának ráismertető jegye édeslik, mámorozik mindeniken⁵.

A szabadságharcban s a harcot követő fekete években, mikor vér és közös aggás forrasztott lélekhez lelket; azt hívők, egyik vagyunk a nemzettel és ti helyreállott alkotmányos élet törvénybe iktatta ezt a hiedelmet. Elindult ő is a magyar költő tudatával, avval a tudattal, hogy dala a fáradt, kimarjult, bolyongó hazátlanoknak hont és hangot ad⁶. Feledtük a múltak üldözéseit:

Szálló időnek suhogó fővénye,
 Minek bolygatni, minek bolygatni amit betemet?

Azt hittük, megszakadt bús hontalanságunk. A beolvadó simulas fénykorának gyermeke volt: zsidó érzés és magyar lélek, magyar érzés és zsidó lélek egybeforrása, simuló beolvadása. De akkor is szólt:

Rakhatsz te kunyhót eleget.
Halomra gyűjthetsz kincsekéi,
Otthonod mégsem lesz neked!

Kitek benne akkor is a gyermekkori emlékezések. Találónan ecseteli a péntek délutánt.

Mintha látnám, hogy sűrög-forog nyakra-főre,
Sokfonatú kalácsot tesza az asztalfőre.
Gyertyát is gyújt három szálat, mosdó vizet készít-
Így várja be péntek este az ő szeme fényit. . . .

És a súlklopferről szól:

Elébe szállt a vén harangozó,
Ki kalapáccsal zörget rórátéra
S jelentí. hogy van prédikáció.

Ezer éveknek közössége, ősi érzések öröklött melege, gyermekkori fakuló emlékek megújhodása kereste áhítat hangját, amikor – igaz, nem sugallatra, hanem ígéret kényszeréitől – az (ünne- napokat írta.

De ránszakadt a nagy per. Visszalökte őt is véreihez és fölajdult a költő. Érzéshevítő tűz volt neki Eszlár izzó gyűlölsége.

És a háború lezajlása után a támadó napkeleti fényre hunyó napnyugat esteledése borult, a simulas virágbontó tavaszára virág- rontó tél fordult. Rémes háború pusztította, el békés esztendők termését és rémes béke folytatta a háború pusztító munkáját.

Visszatántorodott a honfiúi érzelmében megtámadott költő, visszarokkant véreihez, kiknek nemzeti színe a fekete gyász. Hozzájuk hajlott hajló korában. Fölebredt ősi érzése, megtelt véreinek keservével és

Babylon hárfája szólaIt meg merevülő ujjai alatt.
Fáradt-aléltan vergődött lelke. Érezte a végei.

Kimúlni fáj, de
Beletörődtem. Konok közönnyel,
Lázongás nélkül nézem a romlást,
Merész szárnyaknak tolla-hullását.
Lobogó vérem lassú apadásul¹¹.

Röviddel hitvese után kiszenvedett. Temetése országos gyász volt.

Bölesöd néni ígéri ilyen szarkofágot,
Mely befessezje földi holyngásod.

Rég megálmottad:

Majd ha már csak pusztá hírnév lettem.
Levedlik rólam folt, kiépül csorba –
Glóriásokkal ülök majd egy sorba²⁷.

Álomlátó voltál. Rejtékeny álmaidról méltán zengette babérod
osztályosa sírodon az öröklét hívó szavát:

Jövel, oh lelek, jövel álom-lélek.
Álmuk királya, koszorús, jöve!l!
itt teljesülnek álmuk és remények,
Nincs itten éj -- örök sugár lövell!

Költői álmaidnak új ege nyílt az örök álomnak édes ölén, mert

A forrás, amelytől a szemek megnyílnak,
Nem itt van, de alsó halálán a sírnak.

Amen

¹ Zsolt. 27. 4. — ² S. II. 19. 35. — ³ Cohen-Festschrift 690. Guttmann-Festschrift 143.
— ⁴ 1843 XII. 24. — ⁵ Geiger, Leben 373. — ⁶ Zsolt. 26. 9. — ⁷ MS. 45. 75. — ⁸ Jóna 2. 7. —
⁹ Zsolt. 31. 11. — ¹⁰ Salmu. 3. 53. — ¹¹ 1890-1921. — ¹² Geiger, Leben 389. Eliezer Beaugency
1913. — ¹³ Schwarz-Festschrift 484. R. E. J. 66. 60. Z. D. M. G. 68. 118. — ¹⁴ 1916. 449. —
¹⁵ Jób 9. 21. — ¹⁶ Szukka 45b. 97b. — ¹⁷ Die neue Rundschau 1922 Jan. 68. — ¹⁸ Zsolt. 7. 6. —
¹⁹ III. egy neves újhéber írónak, a héber nyelv életrekelőjének elparentálása következett, a halálát
azonban téves volt. — ²⁰ Siré Héchal Prága 1858 p. 123. * — ²¹ Ézaiás 38. 12. — ²² Berlin 1862—
Königsberg 1921. — ²³ Zsolt. 23. 6. — ²⁴ Lásd 308. lap. — ²⁵ Salmu. 3. 58. — ²⁶ Zsolt. 64. 2.
— ²⁷ Baliházár Dezső 1922 II. 12. — ²⁸ S. I. 18. 18. — ²⁹ Zsolt. 27. 1. — ³⁰ Zsolt. 42. 8. 9. —
³¹ Jób 7. 7. — ³² M. V. 13. 2. — ³³ Össz. Költ. 57. — ³⁴ 285. — ³⁵ 288. — ³⁶ Legendák 19. —
³⁷ Szávay Gyula Ég 1922. I. 7. — ³⁸ Legendák 53. — ³⁹ 46. 47. — ⁴⁰ Patal József, Múlt és Jövő.
XII. (1922 febr.) 68.

ÁGAI ADOLF.

Hatod nevez az írás jcdidnek, kedveltnek, drága -kedvesnek, szeretettnek¹.

I. Első יְיָ maga az Úr, dicsértessék neve, mert meg vagyon írva: Énekelem szereltemnek, Istenemnek, szerelmem énekét”-. Válmhatatlanul vonzódik hozzá a jámborok lelke. Válmhatatlanul vonzódtak hpzzá, akik egész életüket az Ő szent szolgálatának áldozták, testvéreink a nit szolgálatában, köztük karunk nem egy dísze s a háború rémségeinek nem egy áldozata. Lmbergbol menekült s Bécsben hunyt el a lemergi rabbi. r. Móse Babád. Zhorónak orosz eldülttempmát szolgálta, r. Móse Woisz. aki templomát csak röviddel élte túl. A harctéren esett el közelmúltban a szolgálatra (inként jelentkezett fog arasi rabbi, a tábori rabbik közül első áldozata az ellenség fegyverének. Karcag ismertnevű, szorgalmas tollú rabbija,, r. Selónió Schuck is idén tért őseihez. Mélyen megrendülve a váratlan csapástól állott a szomszéd szabadkai gyülekezet buzgó lelkipásztorának Singer Bernátnak ravatala mellett és híveinek igazolt gyásza kíséerte pihenőre Berlin rabbiját Eschelbacher Józsefet, a hagyományszeret hűség jellemes képviselőjét. Hosszú pályáján a mozdulatlan maradiság és a halasztásgyűlölő haladiság között, jámbor lelkének sugallatát kii vetve, mindig megtalálta a hitbéli buzgóság arany középutját. Élének utolsó másfél tizedében felekezetközi méltatásunknak szentelte eredményes tudós kutatását. Finom társító érzéke és vallásos buzgósága az emberbaráti és vallásos intézmények fáradatlan istápolójává tették.

II. Második a szentély, mert meg vagyon írva: Mely igen kedvesek a te hajlékaid oh seregeknek Ua³ A tudománynak, a tóra istenkereső tudományának hajlékai szentek, kedvesek voltak mindenha Izraelben és ha megritkulnak is e tanulmány művelőinek sorai, nem enyészett el a tóra tanulásának szeretete. A tudás e

hajlékában munkálkodott, kutatott, radott 80 Zuekermandel Mózes Sámuel, a toszelta érdemes kiadóa. A hagyomány összefoglaló törvényének, a misnának ez az ikerestvére elhanyagolt állapotban került a fejbölcitáló tánnák ajakáról a késő utókorra. Kéziratokon nyugvó első külön kiadását, amely a szöveg ítézi méltatását megkönnyítette. Zucermandel nyújtotta a tóra tanulóinak ezelőtt negyedfél évtizeddel. A szöveggel való ernyedetlen foglalkozás e kedvenc szövegének egyoldalú méltatását váltotta ki benne és ennek az egyoldalú méltatásnak szálait füzte, szötte tovább haláláig harminc éves tudós kutatással.

III. A harmadik אברהם Ábrahám, mert meg fagyon írva: Mi keresete kedveltemnek házamban⁴ a tanítás házában. Ábrahám volt, akit a tanítók sorából kiragadott a halál, igaz, késő halál. Kilencven évet élt a tanítók tanítója. Lédere Ábrahám. Csehországban született, a, osztrák hódoltság idején került a tatai iskolához. Idegen volt s a, császári érzületű szakavatott embert a császári uralom vitte előre. Pestre került, ahol a tanítóképző alapítója és vezetője lett. Mikor az idők megfordultak és a Musterhaupsehuleből elemi népiskola, a, Landesprá parandieből tanítóképezde, majd tanítóképző lett, a cseh föld szülötte, aki közben vasszorgalmával elsajátította nyelvünket, érzésben is hozzásimult a megmásult közállapotokhoz. A zsidó tanítóságot országosan ő tömöríté egyesületbe és találkozik még köztünk, aki emlékszik szegedi szereplésére, mikor az új egyesület ötven év előtt ebben a zsinagógában ünnepelt s a régi színház épületében gyűlésezett. Fáradhatatlan volt dologhajtó írói tolla is: nem fáradt el neveléstani nézeteit a szaklapok hasábjain újra meg újra fejtegetni.

A berlini hitközség nyugalmazott tanítója, Hamter Nátán is minap hunyt el. Nem érdemes neveléstudományi, hanem érdekes felekezeti műve kelti igényét e mai megemlékezésünkre. A kitérést és a kitérők hitványságát ostorozza a próféta igéje szerint: Izrael reménye az Úr! Akik Téged elhagynak, szégyenüljenek meg, elpártoló hitehagyóim jegyeztessenek föl az országban, hogy elhagyták életük forrását, az Urat” A hitehagyó feledi a forrást, amelyből eedett, de az országban felrójják nevét és mikor az örökölt hitű buzgó hívő kitessekeli a neophytát, akkor ennek fajtája megéri, hogy külföldön nem újszerzésű, fitogtatott hovatarozandóságát képviselte, hanem még akkor is, ha a herceg-főpap fődözi újsütetű hívét, a hittagadó felekezeköziség tapintatlanságát.

Mint szerény tanító kezdette pályáját Hlévy József is szülőhelyén, Drinápolybn, hogy mint főiskola tanára és világhírű tudós fejezze he kilencvenedik esztendejében Parisban. A sémi nyelvtudomány sokoldalú, eredményes, hírneves núvelője volt. egyetlen szefárd testvérünk, aki az utolsó század folyamán a, zsidó tudományban az elsők közé küzdötte fel magát. Az Alliance felismerte a nagy-készültségi”) autodidaktában a tudóst és 1868-an a zsidó falasak tanulmányozására Abessziniába. küldötte. A sikeres megoldás a tudós világ figyelmét Halvyre terelte. A francia Tudós Társaság 1809-e Délarábiába küldötte, ahonnan gazdag felirat-zsákmánnyal tért haza. Ismeretlen arab nyelvjárások feliratait betűzte ki. Később az ékiratok megfejtésében jeleskedett s nagy tudományos vitát vívott végig a szumorek kérdéséről, arról a kérdésről, amelynek hullámsza hozzánk is elhatott és nem egy írónkat ejtett tévedésbe.

A szentírás és a későbbi héber irodalom kiváló kutatója volt. Nyelvtudományban, régiségtanban nemzetközi tekintély: a nagy francia Larousse a balkáni zsidó tanítóval mint honosított hírneves franciával dicsekszik. Hasonlókép nyert meg a francia nemzet három nagy német származású hitfelünket, akít a. német előítélet otthon érvényesülni nem engedett, a. francia keleti tudomány dicsőségére: Münk, Derenbourg és Oppert csak Parisban találhatták meg tudásuk jutalmát. Fialat korában a mi fővárosunkban is nevelösködött lalévy. Hatvan évig nem ítészéit magyarul s fültanu igazolja, hogy 00 év múlva meglepő folyékonyan és jó kiejtéssel beszélt magyarul vele⁴. A héber nyelvet meglepő készséggel kezelte. Egyik párisi nagynevű tudósunk halálára írt gyászkölteményének egyik panaszos versszakát méltán vonatkoztatjuk reá:

Szorultság diáján fiaid megfosztod,
Ezt a bús Jesúrúnt, kire világ rontott:
Ki tömi be száját küzdve a gazoknak.
Ki oldja tneg nyíljal ösi sok titoknak
Ki szegi be fényel szegényid reményét.
Elhárítva róluk vádak gaz merényét?

A tanítók sorában a negyedik: felekezeti sajtónk tulajdonképeni megalapítójának és legnagyobb sikerű munkásának, Philippon Lajosnak fia: Philippon Márton, neves történétíró, a történelem tanára a brüsseli egyetemen. Németországban nem adtak az újkori történelem előadására rendes tanári széket neki, mert zsidó volt. Elfogadta 1878-ban a brüsseli egyetem meghívásált. Mikor itt

dékánnak választotta meg a tanári testület, a németellenes deákság tüntetett a német tanár ellen, mire a nagyvagyonú Philippson otthagytta állását. Berlinbe költözött (1891), ahol tudományán túl a zsidó közügynek szentelte tevékenységét, elsősorban az alapította Zsidó Tudományos Társaságnak, amelynek mindvégig elnöke is volt. Berlinben írta zsidó tárgyú legnagyobb művét, amely a zsidó nép legújabb történetét tárgyalja három érdekes kötetben. 70-edik születésnapjára tisztelői jubiláris művel lepték meg, de mire a mű megjelent, Philippsont megölte régi szívbaja.

IV. A legifjabb testvér volt Benjámin; ⁷⁷⁷ kedvesnek nevezi az írás: az Úr kedveltje, bizton lakik körében⁸. Legifjabb testvér a mai népek közéletében a soká kirekesztett Izrael, de a megnyíló közéletben ez a legifjabb áldozatos készséggel vesz részt, ilyen közéleti szerepe volt a távol Indiában Sir Jakob Elia Sassoonnak, a legnagyobb indiai malmok dúsgazdag tulajdonosának. Valóságos nagyúri dynasztia a Bagdadból Bombayba vándorolt Dávid Sassoonól (1792-1864) leszármazott család. Fejedelmi bőkezűséggel áldozott most elhunyt sarja is közcélokra, alapítványokra, zsinagógákra, a Szentföldre. Az indiai zsidóság vezérférfia volt, mint dédapja Bagdadban „a számkivetés fejedelme”.

V. Ötödik: bölcs Salamon, Jodidja⁹, az Úr kedveltje. A példázat-termő, költői, salamoni lélek kedveltje az Úrnak. A költői ihlet a bölcsesség megnyilatkozása. Két hírneves orosz zsidó költőt vesztetünk, akikben megnyilatkozott ez az ihlett bölcsesség. Frug Simon Sámuel az egyik. Délorosz zsidó földműves telepen, viszonylagos szabadság illúziójában serdült ifjúvá. Akkor Semion Grigorcsevicsnek hívták, orosznak hitte magát, zsidó hitű orosznak, íúsz éves korában Petersburgban felkapott, ünnepelt orosz költő volt. De elkövetkezett a kormány szervezte pogromok iszonyú kora. Szétfoszlottak illúziói. A megújult zsidó néplájdalom költője lett orosz, héber és „yiddish” nyelven. Ajkán a kötött beszédre alig hajló ez a szójárás meg-nemesüit. Fajának fájalmát zengte ezen a nyelven is, anrely magán viseli fájdalmas századok torzító hatását, a dohos ghetto nyirokjának penészgombáját. A legnagyobb új orosz zsidó költő. Gordon énekelte meg a pályája kezdetén álló 24 éves ifjút:

Sápadt levél vagyok, bimbó, de kifeslő,
Elapadt forrás én, te most fakadt. pezsgő:
Napom lehungyóban, ihletet nem pótol.
Benned a meglátás ifjúságot csokol¹⁰.

Az orosz ghettó hivatott költője volt Rabbinowits is, írói néven Sólem Aléchem. (1859-191 V. 13.) Megrázó és mégis derűs képeket fest orosz, héber s yiddish nyelven az orosz ghettó életéből amelyből sok százezer földijével Amerika szabad földjére menekült. Tárcai – Rajzolatok és árnyak – az új életre ébredt héber nyelvű elbeszélő irodalom legragyóbb alkotásai. Napváró, fénylátó lelke a görnyedtében is mosolygó gólusznak költői tolmácsa,

VI. A hatodik ייִזראֵל Izrael, mert meg vagy on írva: Lelkem kedveltjét elleneinek kezébe adtam¹¹, az Izrael népét. De Izraelről szól a panaszon túl a vigasztaló ige is: Hogy fölszabaduljanak kedvelteid, segítsd meg a Néked szentelt írói jobbot és hallgass meg¹². Izraelt nevezi az írás kedveltnek és a magyar Izrael kedveltje, fölszabadulásának avatott tollal küzdő harcosa volt Agai már félszázad előtt, írói jelleme Izrael lelki fajképének jellegzetes megjelenése¹³. Szezárd nemzetiségű anyának, Lengyelországból bócher sorban ideszakadt apának fia volt. Kicsi korában horvát anyanyelvet tanult a fiú¹⁴, de Pécelre és Nagyabonyba kerülve megtanult magyarul. Talán, mert nem csecsemő korában hallotta először nyelvünk zenéjét, azért érezte élesebben a nyelv formáit, anyagát, talán ezért párosultak nála szavai oly könnyen a nyelv anyagának, a hasonló hangzású szóknak csillogó játékvá. Gazdagerű magyarság zamatját hozta el a Mecsek aljáról. Mikor kicsi korában Horvátországból Fécélre vitte édesanyja, kalandos kocsiutazásuk Szegedre is elhozta őket. Öreg korában így emlékezett meg erről a látogatásról: Ott ödöngtünk a nagy piactéren még akkor a Kárász-háztól a prófontházig egy tér terült el – kibontott paprikás zsákok pirosuló és tiisköltető sorai között. Ott szedte föl őket véletlenül anyjának arrajáró nyitrai földije, aki szombatra itt fogta őket. Emlékeimben följár még most is az a fűszeres tiszai ponty, az omlós rengeteg libamáj, meg a mákkal behintett, osecscmőnagyságú foszlós fonatos, a bakesz¹⁵.

Később is meg-megfordult Szegeden. Kozma Sándor búcsúztatójában mondja el: Láttam a szegedi Csillagbörtönt, amelyet úgy is nevezhettek volna, hogy „Fogadó az Arany Kozmához.” Emberséges módon bännak ott a rabbal. Börtön az, de nem tömlőc, nyirkos, homályos, dohos. Belesüt abba a nap: az istené, meg a nemes léleké¹⁵⁰.

Orvosnak készült, bele is kezdett az orvosi tevékenységbe, de író lett. A pályakereső, mozgékony zsidó tehetségen sokszor megesik

a sikerszerző pályaváltoztatás. Író lett, nálunk csak Jókaihoz mérhető tárcaíró, akiben meg volt a tehetség egyéni zamatja. Mohó érdeklődés várta szikrázó élű tárcáit, mikor egyenként megjelentek. Könyvbe gyűjtve nem villanyozzák úgy föl a könyvolvasót, mint annak idején a hírlap közönségét. Pezsgő, francia pezsgő az ő tárcája, de mire könyvbe gyűlik, nemgyöngyöző borrá vedlik vissza: elvesz az azonmelegség újság-ingere! Nap szülte napnak a siető, rohanós, ideges, kapkodó s mégis kerekded karcolatot, a múlt eseményekről való elmefuttató csevegést. Tudta: a hirtelen fogazott, sebtén kihajtott szónak van valami varázsa, melege, melyet nem pótol a kiérlelt, művésziebben tagolt alak¹⁶. Csupa színes szappanbuborék – de a szappanbuborékokat koszorúba nem lehet fűzni, mert egymást elpattantják. És mégis érdemes volt tárcáit a hírlapsírból könyv életére támasztani. Nem akart egészen az újságírás nyomtalan eltűnő áldozata lenni. Hiszen maga is panaszt tett ama megőrlő nagy fogyasztás ellen, amely az ő telhetetlen napi szükségletének részére mohón falja föl a többre hivatott, tehetségeket Sokan vagyunk a megmondhatóinak, mennyi írói erő veszett s vész oda a sajtó szolgálatában, ebben az éjjeli napszámában, amely – parasztos hasonlattal szólva csikót fog a hámba. Milyen Derby-nyertes válhatott, volna nem egy ifjúból, akit mostoha sorsa idejekorán görbített igába. A művésznek ünnepekre szánt életét megtöri a hétköznapi jármó¹⁷.

Ebből a járomból kívánczozott ki Agai. Nem sikerült Unlobihi magáról, de legalább javairásait meg akarta menteni a gyors feledéstől. Igaza volt. Fesztelen tréfájuk, festő ecsetvonásuk, játszi szellemességük, nyelvi művészetük, sokszor történeti háttérük megérdemelték a kiválogató, gondos összegyűjtést. Hiszen bennük rajzolta a mának a tegnapot. Nagyobb munkái is, legérettebb műve is, az Utazás Pestről Budapestre, a mindenben otthonos, csevegő fő elevenységének egyes megnyilvánulásaiból vannak összeszöve. Mindig az apró forgács pattan vígan a keze alatt¹⁸.

Legjobban ő maga érezte írásainak jellegét. Csak ami folyton változik és csapong: a hullámzó élet rajzása való ezekben a röpke lapokba, hogy képét adják a messze távolnak, ahol a nép mindig más és az ember mindig ugyanaz¹⁹ – Nem új csapáson járt: tudta, hogy a párisi s a bécsi tárca válfaja volt, ami heineszerűen csillámlék ki tolla alól²⁰. Az a sziporkás, ötletes, fesztelen, kötekedő, csipkedő

elmeftuttatás, amelyben tűzijátékát eregeti az elmésség²¹ és amelynek teremtő ereje az előadás közvetlenség-e s az elfogulatlan szem. amely sokat meglát, amit soha észre nem vesz a megszokás. Ez az egyetlen körülmény, amelyből jogot vált a tárcaíró beleköttyögni mindenbe, mindenütt, mindenkor²². A tárca formájában hódított csacska gyermekeinek eiméssége²³ helyet a napilapokban vonal alatt: mindig vonal alatt írt Porzó, de mindig színvonalon maradt írása. Az elmés csevegésnek ezermestere lett. Gördülékeny, gazdag volt nyelve, könnyen peregtek mondatai. Nem írt kuszfogyasztó körmondatokat²⁴, de utóíért vázolótolla mindenegy tárgyat. mert mindig az impetushoz híven írt²⁵. Finoman kezeli ecsetjét és meglepő hűségű képeket fest. íme egy példa a kincses tömegből. A budapesti sugárút: Zsibong a sugárút nyáron. Egy mélységes, ezerféle neszből összeszűrődött és megsűrűsödött bugás az az orgonapont, melyen a zajgó nagyvárosi élet minden hangnyilatkozata fölépítkezik; az a sötét háttér, amelybe az élénkebb hangszínek belemetsződnek. Rikkanat és zümmögés, kacaj és jajszó, dobbanat és nyikorgás, harsogás és szisszenet, dal és fütty, minden, ami kon li és bong, csendül és zendül, a folytonosan bűgő alapvető hang körül cikázik-³.

Még egy példa.. A tengeren utazik. Odább valóságos délibábon pihen a szem. Látok fehér tanyát, delelő csordát a zöld mezőn, amint fölkapja a verőfény. Csakhogy a tanya fehér fala egy megcsillanó vitorlás, a delelő csorda föltorlódó tajtéka a messze haboknak, a zöld mező a zöld víz s a pusztának tengerhez hasonló verőfénye itt a puszták verőfényéhez hasonló tenger²⁷. Találóan lest. művészi rövidséggel jellemez és megteremti a nyelvkinccs egy-egy új fordulatót a felmerülő új jelenségek jelzésére. A kabarét pódium neki mocskos hídlás: írthoni lány szerepel rajta, aki múltjára menyasszonyi-fátyolt borít²⁸. A kerékpáros az abroncsparipa, önlovasa²⁹ a magalova, úri talyigás. úrlavgló vasparipás³⁰, karikázó gyalovag, vasabronccsal játszó felnőtt gyerek³⁰. Északi útján a skit először látja: neki mindjárt hókorcsolya³³, míg itthon a jégen gyakorolják a korcsolyán való gyalogrepülés tudományát³⁴. A fotográfia napsugárral való rajzolás³⁵, az emlékezet a szív kérődzése³⁶. Önmagáról: A betegek bizalma könnyen elfordul az olyan kétlakitól. aki a jobb kezével tárcacikket s a balkezével receptet ír.³⁷

Fölpanaszolja, hogy nyelvünk alkalmas az imádságra, a legfönségesebb gondolatok és érzelmek kifejezésére, de esetlen és nehézkes a röpké huncutságok tolmácsolására³⁸. Ezt a röpkéséget ő adta meg nyelvünknek. Ki tudta előtte megírni ezeket a sorokat: A hadzsi otthon érezheti magát köztünk. Nemesak a Gülbaba sírja, de keleti származásunk, vendégszeretetünk, városi török virtsaftunk, közigazgatási basáskodásunk, stambuli szemetünk, a trafikok festett muzulmánja, fiatal zeneszerzőink janicsárzenéje és egyéb orientális dolgaink: a hadzsi nálunk keleten van³⁹. Ellentétek szellemes egybeállításából csap ki a csattanó éle szikrája: A társaságnak két osztályát tudom csak, amely folyton vidám arcot mutat. A főpásztor és a ballerina. Ez akkor is mosolyog, ha a szíve vérzik, amaz akkor is mosolyog, amikor haragszik. Ilyenkor talán legnyájasabban⁴⁰.

Csak még egy-két példát:

Rabokat látogat a börtönben. Ketten vannak: Az egyik Petőfi szülőházára gyűjtött, de elverte a pénzt, a másik bátyja szerűjét, tanyáját gyűjtötte föl. A börtönben egymás mellett a gyűjtögető és a gyűjtogató⁴¹.

Vagy az állatkertről ír. A teve x-be rakva lábait, kérődzik. Pákh Albert egy ilyen kérődző tevétől származtatja a magyar tevékenységet⁴². Vagy egy utazási kaland alkalmából: Azóta nem hurcolok málhát s távolról úgy hasonlítok egy Amerikába utazó pénztároshoz, mint egyik gründer a másik rablóhoz. Vagy: a lőkötő a más lovának gyakorlott elszármaztatója, akinek kijár 25, az erkölcspuhító és bőrkeményítő vármegyei nevelés⁴⁴.

Tehetségének alapvonása: az életből merít és élményeiből; nem a mesemondó csodakútból, mint a magyar képzelőerő megtestesülése, Jókai⁴⁵. Nem a csapongó, tarkálló képzelet szárnyain repül, hanem a széleskörű képzettség, a hív emlékezés, a józan ítélet, az egyénítő meglátás talaján arat. Nem alkot, hanem föltár. Egyesül benne francia esprit, zsidó elmésség és paprikás magyar tréfa⁴⁶. Humorja bearanyozza a látottakat; nem teremt látomásokat. Az éles megfigyelés nyersanyagából szobrász biztonságával, remeklő kézzel⁴⁷ gyúrja meg telivér fajkép-alakjait.

A magyar írás művésze lett. Zamatos, törülmetszett magyarságát csak elvélve tarkítja egy-egy felötlőbb tájias fordulat daróckodó jóízűsége⁴⁸. Csak nagyon néha jelentkezik napjának ragyogó korongján egy-egy napfolt, mint annak a hatása, amit ő fővárosi keletű

borzalmas magyarságnak⁴⁹ a gyors munkában meghibbantó toll csuszamának⁵⁰, vagy a nagyvárosi zsargonauták volapükjének nevezet⁵¹. A magyar szépírás mestere volt, a magyar gyermekírás megalapítója, az étlapszerkesztés utolérhetetlen sikerű művésze, aki joggal szólhatott némely versenytársának apróra tagolt lajrhárumor-járói⁵². Porzó, Csicsery Hors, Forgó bácsi beleírta nevét a hazai irodalom történetkönyvébe.

Avatott tollra rokona volt a Berlinben nemrég elhunyt Wipphen (Stettenheim). Egyívásúak is voltak. De a német éle-faragó és szócsilingolónck kiélezett mesterkedése csak gúny és elménckedés volt, nem humor. Zsidó ész volt Stettenheim, nem zsidó lélek. Agai lélekkel írt. Erős a gúnyja, vidám az elméssége, de a pajkos fodrokból felmerül drága gyöngye a mélyebb érzésnek⁵³. Nevető szemmel, mosolyos arccal, gúnyra görbedő ajakkal ügyelte a tegnapról való átalakuló társadalom zajos életvágját, kontár nagyzását; a tréfa és éles torzító tükrében fogva fel vonásait, megrajzolta dévaj incselkedéssel eleven szívderítő alakjait, amelyek ma már ötvenedik éve élnek az alapította élclap hasábjain és a hazai közönség tudatában⁵⁴.

Stettenheimé a kiélezett, zaklatón kirívó, modoros élcelődés: Agaié a kedves vidámsága humor. Röppentyús szójátéka, korszakidőzetpárosítása öncél a német írónak, okkal-móddal alkalmazott tarkító szín Againak. Ha amaz azt mondja: Hannibal ante mortem beatus, akkor két szállóigéből komikus hatású felemás torzalakot rótt össze. Agai a hazai rendjelségságot figurázza ki. ha a. költő szavát variálja: Szúk időket élünk, rendjelcsillagok járnak: Isten óvja a magyartól mi magyar hazánkat⁵⁵.

Arany János mai centennáriumán olvassuk el, amit Arany halálára írt Agai: Nem tolakodom bánatommal az ő koporsója mellé. De hadd csendítsen bele az én gyászom is a nagy siralom harangzúgásába.

Az én külön részem.

Abból a veszteségből, amely az egész nemzetet éri, kikérem a részemet. És azonkívül magamért akarom őt elsiratni. Egyedül magamért, fájlalva az ő halálában a szeretett, a kedves tanító halálát. Nagykőrösön „jártam elébe”, amint ott mondani szokták. Ez az én boldog büszkeségem régóta, bús büszkeségem tegnap óta, hogy elföldelték⁵⁶.

A nem-magyarok nem fogják megérteni, hogy Arany volt a jelenkor legnagyobb költője, mert aránylag kevés jutott az ő műveiből idegenbe. Aranyt fordítani az ő nyelve nélkül nem lehet. Megjön az ideje, hogy Aranyért magáért meg fognak tanulni magyarul a más nemzetek olvasói, amint megtanultak latinul, görögül, szanszkritul és perzsául. Meg fognak tanulni magyarul. Más ajtó nem nyílik bele abba a kincsházba, amelyben az ő művei ragyognak. A próféták a hegyhez fognak járulni⁵⁷.

Aranytól tanulta Agai Nagykőrösön a stylus kerekdedségét. A nagy költő korán elhunyt s gyorsan elfeledett jeles lia. Arany László már negyven év előtt méltatta Ágait. Széles szemkörű ismerője volt Arany László a hazai s a külföldi irodalomnak. Talpraesett bíráló méltatása így hangzik: Ágai megtalálta a tárcaírásban azt a hangot, amelyen a régóta művelt s igen kifejlett francia könnyebb fajta tárcaírás eleveenségével, könnyedségével írhat, de mégis magyarul és magyarosan. A stílus és modor e két kiváló tulajdonsága tekintetében a magyar tárcaírók közt nem versenyezhet vele senki. Nyelvfordulatai élcesek, meglepőek, a szójátékot valódi pazarlással szórja s a ealembournak egészen új eredeti lajtaival lép föl, aminőket azelőtt magyar nyelven nem is csináltak. Mindenben otthonos, megfigyeléseiben ott lappang mindig az élclap szerkesztője s amit megpillantott, azt a csevegő szó eleveenséggel dobja papírra.

A kialakuló Budapest V.-nek tárcaírója volt. A könnyű világforgalom, az ipar ezernyi leleménye, a tömegtermelésű festő és színjátszó művészet közélvezetét könnyítő intézmények, többoldalú esiszoltság, egy sereg új igény, fortélyos kényelem, finomított életmód. keresett élvezetek átlag-gentlemaneket és átlag-ladyket neveltek ott. Ezeknek megfigyelője s tárcaírója volt Porzó⁵⁹.

Elclapjának némely alakja kitűnő alapvonásokkal van megteremtve: nem jelentéktelen befolyással voltak arra, hogy a torzalakok eredeti képviselői az életben lejárják magukat.

Még közvetlenebb hatása lehetett némely Budapest városbeli félszegség kigúnyolásával, amivel a maró és elmés szatírai hangot legjobban megközelítette.

Sokat telt arra, hogy a zsidók leszokjanak korábbi visszahelyzetükből eredt fölfogásuk ferdeségeiről, s hogy viszont felőlük is oszoljanak az előítéletek s hogy így összecsiszolódjanak a társadalom többi rétegével. Egyfelé azzal hat, hogy ő maga is zsidó és

pedig néha erősen zsidó, másfelé azzal, hogy teljesen rendelkezésére állva a nyelv és jól ismerve a magyarság szokásait, hibáit, hajlamait, ha akar túltesz a legmagyarabb magyarságon is⁶⁰. Ágai írásai szoktatták Budapest zsidó közönségét magyar írások olvasására és erős nevelő hatásuk is volt a közönségre. Megalkotta a zsidónak céltáblás, lélekderítő alakjait Spitzig-Itzigtől Wowrewss-hegy-ig: a zsidó ész, elmésség és szív, a zsidó fonákság, esetlenség és sutaság tájképeit. Túlszigázott érzékenység tévesen rosszindulatot látott ezekben a torzalakokban, pedig a félszepségeket túlzó vonások gyógyító szerek voltak. Nyesegette a fattyúhajtásokat, de a gaz támadókkal szembeállt. Verhovait, a véresszájú izgatót Vérhasovay rövid cikkével földre terítette. Hajlott korában az IMIT szolgálatába állott. Két-három nemzedékre visszaszálló emlékeit olvasta föl a hálás közönségnek. írói pályája kezdetén a Magvai¹ Izraelitában szállott síkra a zsidóságért (1862.), pályája alkonyulatán a Múlt és Jövőt és az IMIT évkönyveit díszítették visszaemlékezései. Közben leírta a zsidó hegymögiek szadagorai udvarát⁶¹.

Szellemesen vázolta, a zsidóellenes mozgalom útját is. Románia rongyos országát írva le, elmondja: Tizenöt évvel ezelőtt itt magzott föl először az antiszemitizmus. Innen nagyot ugrott Németországba, ahol a szurtos oláh kölyköt tudományos alapossággal kinevelték. Ott kezdte tanítani nagytiszteletű Stöcker úr szájával a nemzetgazdaságot majd azt mondtam: a nemzetgarázdaságot – és a való igazságot majd azt mondtam: izgágaságot -; azután kiment Muszkaországba s tartott kigyarmatosító politikai előadást, míg végre theológusnak kerülve Magyarországra: Rohling tanár és rabbi Istóczy nyomán kifejtette a zsidóvallásnak sarkalatos törvényét, melyszerint a laskasütéshez ártatlan keresztény lánynak a vére szükséges. Amin a fölvilágosodott rumuny parasztok ugyancsak nevettek végig egész Oláhországon⁶².

Gúny epéjébe mártott tollal ír a hírhedt Ofenheimről. e modern raubritterről. Réa alkalmazza a bécsi Spitzer mondását a sikeres pályafutásról: vashomlok, vaskassza, vaskoronarend. Ofenheim csorog a trágárságtól és legkedvesebb tréfája a zsidók ligurázása, kiktől származik s ezt nyilván azért gyakorolja, hogy távol tartsa magától annak gyanúját is, hogy ő is egyike a választott nép fiainak, kik bizony szívesen látták e hitehagyónak elválását⁶³.

A rímkórságról így tömöríti csattanó megjegyzéseit:

A bécsi milliomosok . . . miután királyi vagyona, hercegi-palotára és grófi vendégekre tettek szert, legalább a báróságot akarják saját személyüknek megnyerni, hogy ne piruljanak el saját palotájuk, pénzük és vendégeik előtt⁶⁴ . . .

Zsidó visszaemlékezéseket kelt nála a köztárlat is. Kár – úgymond hogy a köztárlaton a zsidó konyha nem fejtette ki étvágyingerlő illatát, mert valóban a nemzetek konyhája, ha jobbat is, de bizonyára nem nyújt annyi sajátságát és érdekeset, mint épen a zsidókonyha. Míg minden más nemzet korlátlanul rendelkezik mindennel, ami élvezhető a földben, a told színén s a föld fölött, mezőn, erdőn, kertben, levegőben és vízben repül és úszik, fut és mászik – addig a zsidókonyha a nyers termények kiválasztásában ugyancsak meg van szorítva. Mindenféle ételtílmak vörös fonalkint vonulnak át a zsidókonyha történetén. A bibliában is csak úgy hemzseg a sok törvény, olyan tápszerek élvezetét tiltva el, melyeket a legtöbb nemzet valóságos nyaláncságnak ismer el. Azután jöttek a talmudisták az ő póthitel követelésükkel s még szorosabbra fűzték a már úgyis szűkes kört, melyben a zsidókonyha mozgott. De a szükség élelmessé tesz s ébreszti a találékonyt: az ételtílmak által a legváltozatosabb étlap keletkezett Izraelben. A sült tojás, a párolt bab, a borsos vagy almás gömb mind ékesszólás hirdetői a zsidó főzőmesterség remekeinek⁶⁵.

De nemcsak a testi táplálék, a lelki táplálék, a szentírás, emlékei is kísérik, szépen érvényesülve merengésében: Megy a hajó a Nordcap felé. – A hódító csodák folytonossága a Lyngenfjord az ő sziklavilágával. Nagyot pihenve Hammerfest előtt, meg is lohadva talán: e fjordon jubiláló szárnyalással lendül föl a kije-lentés magasáig. Oltár minden-egy köve. A teremtés első ünnepének hallom zsolozsmáit, midőn a sötétség titokzatos méhéből fakadt ki az ifjú világosság és víz és száraz külön váltak. Az alkotás szü-zsiességében látok ragyogni eget és földet, midőn még benn a barna réteg melegén csírázott az erdő s még nem zöldéit a lomb s kietlen felületén még nem pirult a rózsa. Érintetlen tisztaságban szikrázik évezredek hava ez ormokon, melyekben dörg, dobban és forr a föld ősi heve s pillanatról pillanatra várom, hogy fölvesse a tűz s perzselő áradatával a közelben pusztítva, áldásul küldje szét enyheszto lehet a ridegbe⁶⁶.

Nem kedvezett ifjúságának közáramlata a hitbéli buzgóságnak.

Panaszolja, hogy kegyetlenül kijózanították édes homályban úszó elménket; a tagadás szelleme röpíté résnyitó golyóit . . . de – így folytatja – mentől magasabb hullámokat vet a tudomány, annál magasabba emelkedik a hit erős sziklája⁶⁷.

A fővárosi hitfelek legilletékesebb méltatója így fejezi be fordulatos, mély érzésű, parentáló szavait Agairól: Eljárt a Rombach-utcai templomba, ott volt még a múlt év engesztelő napján is. Erről mondotta nekem, hogy nagyon meghatotta az ünszanne tajkef imája, különösen annak a kis fiúnak éneke, amellyel a mi jiehje ümi jómüsz. ki él, ki hal meg szavait elsírta. Sírtam és zokogtam, alig tudtam megcsillapodni . . . Még ugyanazon ünszanne tajkef határidejében, közvetlenül a mi évünk zárta előtt ért véget e hosszú, derűs élet, teljesedett be sorsa ennek az erős szellemű, nemes szívű, szellemre és szívre igaz zsidó embernek, aki becsületére vált és díszére fájának, hitének⁶⁸.

Megkapta, megindította a mi jiehje ümi jómüsz! A zsoldárt idézi: hogy könyörög felséges Dávid király! A holtaknak akarnál-e csodát mutatni? Feltámadnak-e hódolatodra a távozottak? Az örök sötétségben fölismerik-e csodáidat és igazságodat a feledés országában? Nem, oh nem meghalni, élni kívánok, hogy zenghessem nagy alkotásaidat⁶⁹! Élni akarok, nem akarok meghalni! Nem, nem! Oh, ne hagyjatok meghalnom! Oh élni, élni, élni! Megfürödni a mindenségnek sugaras világában soha-kinemfogyásig⁷⁰! Az öröklét sugaras világába merült immár soha-kinemfogyásig! Örökké derűs lelke az örök derű ölébe tért. Amen.

¹ Szifre II, 352. Midr. Tann. 215 Hoffm. Ábót Nátán 121 Schechter. — ² Éz. 5, 1. — ³ Zsolt. 84, 2. — ⁴ Jer. 11, 15. — ⁵ 17, 13. — ⁶ M. Zs. Szemle 1917, 79. — ⁷ Elégia Izidor Loeb halálára, REF 24 p. IV. — ⁸ M. V. 33, 12. — ⁹ Sám. II, 12, 25. — ¹⁰ Háászif 1884, 170. — ¹¹ Jer 12, 7. — ¹² Zsolt. 60, 7. 107, 7. — ¹³ Init 1907, 28. — ¹⁴ 1906, 8. — ¹⁵ U. o. 24. — ¹⁶ Uj hantok 190. — ¹⁷ Por és hamu, előszó. — ¹⁸ U. o. 71. — ¹⁹ Arany László összes művel 2, 367. — ²⁰ Vizen és szárazon 1, 41. — ²¹ U. o. 238. — ²² Por és hamu 105. — ²³ Vizen és sz. 1, 197. — ²⁴ Hantok 221. — ²⁵ Utazás Pestről Bpestre 149. — ²⁶ Por és hamu 104. — ²⁷ Utazás 424. — ²⁸ Vizen és sz. 2, 333. — ²⁹ Utazás 405. — ³⁰ U. o. 406. — ³¹ Vizen és sz. 1, 102. — ³² Utazás 122, 413. — ³³ U. o. 428. Vizen és sz. 1, 192. — ³⁴ U. o. 1, 105. — ³⁵ Utazás 120. — ³⁶ Tárcalevél 2, 310. — ³⁷ U. o. 2, 312. — ³⁸ Por és hamu 55. — ³⁹ Utazás 409. — ⁴⁰ Tárcalev. 2, 67. — ⁴¹ U. o. 1, 308. — ⁴² U. o. 1, 72. — ⁴³ Utazás 399. — ⁴⁴ Tárcalev. 1, 134. — ⁴⁵ U. o. 1, 79. — ⁴⁶ Gálos Rezső Irodalomtört. Folyóirat 6. (1917) 17–25. — ⁴⁷ Hantok 267. — ⁴⁸ U. o. 224. — ⁴⁹ Por és hamu 213. — ⁵⁰ Hantok 168. — ⁵¹ U. o. 251. — ⁵² Utazás 403. — ⁵³ Por és hamu 298. — ⁵⁴ U. o. 59. — ⁵⁵ Borsszem Jankó 9 (1916) 24. — ⁵⁶ Tárcalev. 2, 110. — ⁵⁷ Por és hamu 63. — ⁵⁸ U. o. 79. — ⁵⁹ Arany László 2, 357. — ⁶⁰ U. o. 365. — ⁶¹ U. o. 362. — ⁶² Vizen és sz. 1, 406. — ⁶³ U. o. 1, 336. — ⁶⁴ Tárcalev. 1, 314. — ⁶⁵ U. o. 1, 345. — ⁶⁶ U. o. 2, 406. — ⁶⁷ Vizen és sz. 1, 120. — ⁶⁸ Tárcalev. 2, 306. — ⁶⁹ Dr. Schächter Miksa, Múlt és Jövő 1916: 439, 444. — ⁷⁰ Zsolt. 88, 11–13, 118, 17. — ⁷¹ Por és hamu 3.

KOMPÉRT LIPÓT.

És szólott Bóaz Rút-hoz: hallod-e leányom, ne menj kalászt szedegetni más szántóra s el ne is távolodjál innen; itt pedig tarts leányzóimmal¹. A nő lelke költői lélek s a költő lelke női lélek. Oyengéd női lélek volt Kompért Lipót meseszövő lelke. Lelkének vágya vezette Jfida mezejére és az ősi génius szólott hozzá Bóaz szavával: ne menj kalászt szedegetni idegen szántóra! Ősi talajban gyökerezett és a cseh zsidóutca naplementének költője volt. Tíz éves korában vándorpoétaság rajongása a magyar pusztá felé vonzotta. Bejárta a mi Alföldünket s most 82 éve három hónapot töltött Szegeden. De jó szelleme elriasztá a vándorélettől. Keresztülment a hírlapírás iskoláján s ott sajátította el a tollforgatás könnyedségét és a termelés könnyűséget. De a szerkesztő asztalától mindig visszavért költői hivatásához.

Tapogatózva indult az ifjú a költészet mezején. A csehek történetében, a hussziták körül kereste verselése tárgyát, mint cseh-német kortársainak némelyike. Fialtal éveiben a költészet neki valami oly időn és téren túli volt. hogy a közel jelenből, a mindennaplóból eszményítő hatást meríteni nem tudott. Ő maga, beszéli el. hogyan fogant meg lelkében a ghetto költészete. A Csehföldről ideszakadt deák a, pozsonyi lyceumot látogatta,. Otthonától elszakadva, megszakadt eleven összefüggése övével. Hosszúréten voltam, úgymond, 1843.) Andrassy Dénes nevelője Mérföldekre nem volt arra hitfelein és og y évnél tovább nem is találkoztam közülök eggyel sem. Egyszerre csak ez a körüiméin váratlanul tudatossá vált bennem és különös, ellenállhatatlan, vágyakozó hangulatot váltott ki belőlem. A ghetto oly távolija merültnek. múltba, sülyedtnék. nyomtalan eltűntnek rémlett, hogy eszménnyé finomult, költői távlatú dicsfényben ragyogott. Meséi ébredtek gyermekkori emlékeimnek és közreadtam őket L. A. Franklnak, a költőnek lapjában. A szerkesztő folytatásra serkentett. Csodálkoztam, mert olvasóközönsége jórészt nem a mieink

közül toborzódott. Erre pozsonyi emlékezéseim közül írtam meg kettőt. Egyik a francia megszállás idején – 1809-ben – ott játszó „második Judit”, a hagyomány nyomán híren leírva, a másik az „Alt Bábele”, szabadabban alakítva. De megtartott jó ideig, míg szülőföldem zsidóutcájának emlékei ébredtek és formába kívánkoztak, így írtam meg első három ghettó-tárgyamat. Velük 1848 márciusának izgalmas napjaiban teljessé vált váratlan sikerű első kötetem.

Megtalálta evvel költői hivatásának terét. Igaznak bizonyult rajta is, hogy a tárgy igazi költői avatását amaz összhangban találja, amelyben a költő érzésvilágával áll². Ebből az összhangból kelt meseszövvé leleményessége, egymás ellen zúdított érzések, drámai hatások kiaknázása, megnyilvánuló megértő és megértető készsége.

Gyermetegen szűkkörű és korlátolt volt a zsidóutca élete. Közfelfogás és rosszindulatú törvény kirekesztette lakóit a pályák javából, apró üzérkedésre szorította őket. Még szellemi téren is nehéz volt nekik ősi irodalmuk körén túl előrehatolni, de azért Schiller költészetének sehol áhítatosabb megértése nem találkozott, mint az utcában. Ezt az utcát ecsetelte ő szerető őszinteséggel, enyhén, melengetőn, rikító színezés nélkül. Találónan írja le, hiszen benne nevelkedett, bensőségét, családias meghittségét, lelkületi gyengédségét, azt az egész érző zsidó szívet, amely benne is dobogott, a zsidó népleleknek azt a mélységét, amely az ő poéta, keblét is mélyíté. Mikor megismerkedtem vele kissé hajlott alakká vált már. Bécsi gyülekezetünk elüljárója volt. Szeméből jóindulat sugárzott. Finom, fajunkszabású arcába méla szenvedés nyoma vésődött. Megülte arcát a ghettó bánata.

Első kísérleteitől fogva az utca hangulata varázserővel vonzotta. Gyermekkori, kitörületlen benyomások nyomán szötte megkapó meséit. formálta élesvonalú alakjait, ecsetelte szereplőinek környékülését, bolyongott kedvtelve meséinek országában. Elbűvölte a ghettó költői varázsa, de azért úgy érezte az elmaradott zsidónegyedet mint egy visszahozhatatlan kor életképtelen roncsát. Fellebbezette az általános emberi mívelődés, a haladó világ, az állami és társadalmi egyenjogúság tág terére akarta, átsegíteni. A középkor tengő aszaltságából fejlődő elevenségbe kívánta terelni az utca bennszorultait. ivóra az át vedlés, a felszívódás, a ghettókapuk bedölténc kora volt.

Ennek a kornak átmeneteiből fakadnak fabuláinak ütköző ellentétei, tragikus összezsapásai, válságos fordulatai, szelíd humorú összedörrenései, megrázó összezúdulásai. Történeteit e kornak erősebb érzelmi és erkölcsi csattanói közt-haladnak, mert e korban játszódik le a ghettó falai közt kibékíthetetlen ellentétek tusája, egymás irányában élezett világnézletek baj vívása.

Kívül állva a szűk körön, a ghettó alkonyodásának költője lett. Alkony pírjának varázslatában látta a költő szeme a fejlődő jövővel viaskodó töpörödött múltat. A homály-megülte zsidónegyed sikátorainak festői zagyvaságából, penészvirágos falairól, naptalan zugainak limbusából sejtetlen csillogást, sugárzó, drágaköveket, fénytörő kristályokat szedegetett. A nyomor tanyáknak, gondredőzte arcoknak, a mozdulatlan merevség látszatának öntudatlan élő, rejlő poézisét tárta föl. A szorongás lélekfojtó legében, az ódon odúk levegőtlen otthonában, szűk kamráiban megtalálta a költészet csillámos erét. Így lett az osztrák ghettó költői korfestője, merengő megéneklője, esthajnali napjának búcsúztatója. Költészetén előmlik az ég alkonyulását és ez alkonyulás színpompája.

Német népségi faj körök vakhite kizárta a német költők sorából. Mi dicsekszünk, hogy e tiszta lélek zsidó költő volt, kinek alkotásai a néplélek gyöngyeit foglalják gyöngy soros ékbe. Izzó elmével, dobogó szívvel merített a néplélek mélyeiből. Bearanyozta az avultban megfeneklett zsidóutca táját és meghatón rajzolta meg a családias meghittség enyhe melegét, amelybe az avult rend békói közt sínlőszellem zaklatottsága menekült.

E forrásból merített művei korfestő értékükért, költői bájukért, előadó-művészetükért megérdemlik, hogy ne csak az írások köztemetőiben, a nagy könyvesházakban őrizzék, hanem forogjanak értékelő és épülő közönség kezén. Die verlorene, der Min, Jahrzeit és még néhány műve elbeszélő költésünk valódi gyöngyei, megérdemlik, hogy a feledés éjszakája rájuk ne boruljon.

A ghettó szegényes környezetében és alkonyos homályában, az örökölt formák és formulák e szűk világában meglátta népének csendes elégtelenségét. A zsidóutca nyelvjárását enyhén simítva, találó alkalmazottsággal, könnyedén csiszolva az irodalom nyelve mellett megcsendülteté.

Elbeszélő művészete folyton fejlődött. Tárgyai, irányzata mélyültek. A ghettó ecsetelőjéből Bécs közéletének előkelő szereplője és

a polgárosulás, fejlődés festője lett. Az olvasó világot annyira meglepte tárgyainak újdonsága, érdekessége és megindító volta és annyira lekötötte a megrendítő és mindennek háttérét képező főkérdés – a ghattó lakóinak tűrhetetlen helyzete – hogy alig vette észre, minő mesterileg regélt. Pedig mint elbeszélő művész sajátos mester volt. Tárgyának köre nagyobbára ugyanaz maradt: cseh hitfeleinek élete, sorsa, helyzete a 48 előtti korban és a visszakozás idejében. Csak valódi lelkesedés sugall oly kitartást, aminővel jogszerzésükért küzdött és azért, hogy a környezők rokonérzését feléjük fordítsa.

Írói pályájának kezdetén és derekán szélesend volt: halk szavát meghallották. De utóbb a gyűlölet viharzása megindult és nemcsak a képviselte zsidóügyet támadta, hanem a Bécs közéletében szereplő¹ költőt magát is kikezdte.

Megfogadta, mint Rút, ő is Boaz szavát: nem távolodott el az ősi szántótól. Amivel más tereken próbálkozott csekély és jelentéktelen, korán elavult ága írói munkájának. Lényegest és maradandót csak az ősi talaj termett neki. Ezen a réven lett a lélekfestés mestere, a felépítés remekelője, a nyelv művésze és mindenekfölött a kebel melengetője, a szív megindítója.

Itt pedig tarts leányzóimmal: megszívelte Bóaz intelmét. Az íjú leányszívek költője volt. Szennyes szó nem került ki tolla alól. A serdülő leányság szinte várta évről-évre kedvelt költőjének új novelláját az irodalmi naptárban.

Lágy, elnéző, gyengéd lelkülete a jórészt megkövesült ghattót is lágynak, gyengédnek érezte, szépnek, meghatónak festette. Lélekelemző, jellemnyomozó szív volt, a női lélek érzékenységének figyelője, elemzője, rajzolója. Jellemzetesen festett, de túlzó célzatosság, riktószín, torzító vonás nélkül.

A bükkföldi ghattó éles tollú rajzolója, Kari Emil Eranzos, Félázsia – Halbasien – felfedezője, aki egy emberöltővel később a keleteurópai ghattó életéből merítette feltűnést keltő, de ma már alig olvasott írásait, meghitt barátság szeretetével figyelte meg az úttörő pályatársat és Kompért elhunytá után – 86 éve már! meglehangú méltatással emlékezett meg róla¹. Egyesült ez életképességében a mély kedély, az élet aprólékosságait észreévő látás, a szív halk verését megneszelő hallás, a gazdagerű képzelet, amely a cselekvést kinagyolja, a részletező lélekelemzés, amely a mesét szövi. Egyesült benne az alakítás szabatosága és az előadás bája.

Az utánzók nem érték utól. Szerető szíve a szorongók és elnyomottak sorsába mélyedt. Művein végigömlik tiszta, gyermeteg, érzékeny, a zsidó néplélek dajkála kedélyének rózsássága, Lelkületünk gyökérszálaiból fakad költeménye. Anyja sírját keresi föl a járzeit napján s ott réglátott fivérével találkozik. Messze elszakadtak egymástól is, a szülőföldtől is, ahova e napon az anya sírlakához zárandokolnak. Az ünnep e kegyeletes órájában mélyen megindít bennünket a költő szava⁴:

Nem álltuk ágyadat körül,
Nem is tudók: ki hal?
Elhangzó élted elröpül
Mint hallgatatlan dal.

És évre év szakadt reánk!
Epedvehúnytodon
Sok év után találkozánk
Anyánk, síi hantodon.

Mi hajt ide, miért jövel?
Kérdezgetik híven.
Járzeitra itt, a béke ölén
Pihenni jött szívein.

Zarándokol szívbéli vágy
Sejtelmes érzete;
Kereste: hol vagy síri ágy
Szíved két gyermeke.

Sión szaván elolvasok
A jámbor, hév imái.
Az ismerős: a méla szók
Szívünk megindíták.

S a csendre lelkünk fölriad:
Anyánk! Isten veled!
Megérzi újra kél fiad
Szíved s el nem leled.

Nincs utunk, egyesapása nincs,
Bolygunk utak közén.
Egy csókol még e hantra hints:
Isten velünk. öcsém!

¹ Ráth 2, 8. — ² Beöthy, Színművészek és színművészek 274. — ³ N. Ft. Presse 1886, XII, 3.
— ⁴ Konpert Sándorlele Schriften X, 6.

SCHACHTER MIKSA.

A jeruzsálemi templom külső falán belül rácskerítés állott. **סיד**, a szentély közelbégének jelképezője és jelzője. A betörő hellén had 13 rést ütött e rács rostélyán. A győzelmes zsidóság tatarozó gonddal helyrehozta a rostélyzatot s valamikor a szentély áhítatos gyakorlója vagy a zarándokló hívek körmenete az újra elzárt rések egyike mellett elhaladt, áhítattal borult le, hálát adva a pogányság leveréséért¹. Mintha a hit ágazatainak körét képviselné a rések hosszú sora, a vallásos élet és gondolat tág körét, mintha jelképezné mindazt az eszmét, amelyet résálló elszántsággal védünk a régi és új pogány világ ostroma ellen. A résállók hosszú sorának kidöltén kesereg a chevra e mai emlékező napon.

I. Hitünk magasztos eszméi közül a chevra első sorban azt képviseli, amivel a tóra kezdődik és végződik: **שילית הרבים** a hatékony emberszeretet buzgó gyakorlását. Miben látta a korai középkor zsinagógái költője az Ezsau és Jákob közt való különbséget? Megfelel reá a néplélek hivatott kifejezője e heti költeményében: **זכור ביהוה על שילית הרבים** emlékezzél meg róla, Ezsau fajáról, aki megvetette az emberszeretet gyakorlását. A szeretet elvét hirdette fennen, de áldozatait mireánk hagyta. Ebből a szellemből született a chevra intézménye, a, zsidó lélek e diadala. Ennek szolgálatában áll a mi chevránk is. ezt szolgálta régi kipróbált vezetése, **והיו** sorakozott zászlaja körül a régiek mellé új vezetők lelkesedése.

II. Hitünk magasztos eszméje a jótváró bizodalom derűje: **מחייב** Ügyelünk reá, hogy a kétségbeesés rosszatváró, mindig a legrosszabbtótűrettező borúja közénk ne réselődjék. A humor derűs, mosolygó, az élet fanyarságát megízésítő világnézése a hitnek üdvösséges jutalma, csüggedetlen életbölcsesége. Baráti kéz rajzolta meg. mint lett mosolyos vergődés útján boldog szenvedővé a 78 éves korában elhunyt turdossini rabbi, Salamon .Mózes, pedig hosszú pályája, amelyet mint rabbi, mint héber író és poéta futott meg,

csak abból állott, hogy a koplaló huszti bócherből böjtölő turdossini rabbinus lett.

III. Hitünk fenntartó eszméje a tóra és a tóra tanulása. Méltón képviselték a hazai zsidóság körében a rabbikar idén elhunyt tagjai, a moóri Büchler Pinkász, a balmazújvárosi Fried Nátán, a tiszafüredi Szófer Mózes, az abonyi Blumgrund Naftáli és az ungvári és s.-a.-újhelyi Löw Lázár, nagynevű őseik méltó utódja.

IV. A tagadás pogány szellemének betörését a lészanyíláson a, komoly tudás fokozása állítja meg résálló hatalommal, ha az ítélő ész és a hitében elmélyedő kedély magasabb összhangban forr egybe. A hagyomány kutató, merész taglalója és útmutató őrizője volt "לוי יזראל" Lewy Izrael, akinek lelkében, mint a hagyomány szerint az égi lényekében két ellentétes elem, a tűz s a víz, a lángoló hit és a hideg ítélet békésen egyesült. A hagyomány tudományának korunkban ő volt legnagyobb, legmódszeresebb mestere. Csodálatos tudás gyűlt föl benne, aki minden napot és éjszakát áttanult, csak a hajnali órákban pihenne le. Akarat, acél, lelkesedése isteni láng, szava égő fáklya volt. Az ősz próféták zord nagysága élt benne, de a lánylelkű zsoltáros szelíd olvadékonysága is. Hitéből folyó szigorú lélekismerete s a kötelességtudás szokatlan ridegsége folytán mindvégig elégedetlen volt önmagával. Egész élete istentisztelet volt, a zsidóság eszményi megvalósulása. Egyéniségének hívő heve és erkölcsi fönsége reánk, tanítványaira el nem múló hatással volt. Véle szemben értettük meg a régiek intelmét "אברהם רב" a mester áhitatos becslése, mélységes tisztelete kísért bennünket életben és tudós fáradásban egyaránt.

V. A zsidó, hívő néplélek nem tömör "fal, hanem lécekből vert, hézagos rostélyzat mögött él a népek családjában. Hogy el ne idegenüljön önnöntartalmától a beözönlő idegenség hatása alatt, ébreszteni kell öntudatát, táplálni képzeletét, telíteni sajátos tartalommal, berostélyozni, ami beszakad, az ősi szellem szövedékével.

A megújult héber és jargonirodalom lett itt a réstakaró tényező, vezető tolla Abramovics Jákob Sólem volt, írói néven Mendele Majchér Szfórim. A faluzó könyvárus – a majchér szfórim – Litvániától Lengyel földön át Odessáig népszerű alak volt, aki helybe hozta városnak-falunak a zsidó irodalmat, hagyomány műveit, törvény könyveit, asszonyok imádságát, gyermekek mesevilágát, ifjak haladásrejtő irodalmát. Ennek álarca alatt írt Odessában

Abramovics. Héberül, majd az élő jargon nyelvén, utóbb az újjászületett újhéber nyelven nyújtja jellemalkotó készsége a zsidó élet leírásait költői erővel, fájának szeretetével, a mesterkéletlenség varázsával. Hogy 82 éves korában most elhunyt, nemcsak nesztora, de elsőrangú képviselője is volt népies irodalmunknak.

VI. Hitünk értékeihez és védőbástyáihoz tartozik a zsidó közélet. Aliik a nemzet közéletében szerepelnek, azoktól is elvárjuk, hogy a felekezet közéletét is szolgálják. A fővárost, a főváros ügyvédi kamaráját és a haza jogi irodalmát széles körben szolgálta Stiller Mór, de mindvégig változatlan buzgalommal maradt a fővárosi zsidóság külön közéletének vezető egyénisége, a pesti gyülekezet helyettes elnöke. A fővárosi hitfelek iskolaügyét és az országos érdekű zsidó ösztöndíj egyletet sikerrel vezette.

VII. Az egyetemes zsidóság érdekeit védi a hetedik betatarozott résznél az A. I. U. Mióta a háború pusztít, szünetel áldásos, műveltségterjesztő és jogvédő munkája. Az ő központi tanácsának volt 42 év óta tagja Köln rabbija Frank Ábrahám Salamon, az Alliance Jelentéseinek német fordítója s terjesztője. A német rabbinusok legelőjéhez tartozott és az egyetemes zsidóságot híven szolgálta. Nagy tekintélyével sikerült neki a német zsidóellenes mozgalmak idején bíboros egyházfejedelmeket a gyűlölet szítói ellen mozgósítani.

VIII. Hitünk eszméinek körében jelentős feladatul hárul reánk a קדוּשַׁת הַשֵּׁם, az Isten nevének megszentelése. Mit ért e fogalom alatt a zsidó néplélek? A zsidóságnak, amely az Egyisten hitével azonossá leit hosszú évezres történeti útján, becsületét érti, amelynek fényes volta Istenezsménznek ragyogó voltáról tesz egyen tanúbizonyságot. Minden cselekvésében akaratlanul ezt szolgálja mindenikünk minden áeren, de legkivált az üzleti élet, a kereskedelem sikamlós terén. Akit ezen a téren feddhetetlen, előkelő vezetőnek ismer el a maga egész köre, akinek üzleti szava súlyos és amellet a tisztesség szentségének bélyegét hordja magán, mint Arad kereskedelmi életének vezetőjéé, Ottenberg Tivadaré volt, az a zsidó erkölcsstermő hitnek díszét emeli, a kiddus hasémet gyarapítja.

IX. וַיֵּאָמֶר אֱלֹהִים אֶת־דָּוִד בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ עַם־יְשׁוּעָה אֱלֹהִים תִּתְּנֵם ¹ Föld az Istent fiam és a királyt – pártütők közé ne elegendjél ². Hazának s fejedelmnek hű szolgálata egyik alkotó eleme hitünknek. Ez az eszme vezérelte hitfelünket, Vogel Simont, aki mostoha viszonyok ellenére vezérornagyi méltóságra vitte haderőnk körében, ez az eszme vezé-

relte hitfeleinket, akik hazáért és trónért elvérzettek e háborús esztendőben.

N. És a hazaszeretet mellett az emberiség egységének eszméje is hitünk alkotó eleme. Külön-külön fajok, törzsek, nyelvek, népek. de mindnyájuk fölött: **ה'א אב אהר לל'ל** nem-e egy apánk van mindnyájunknak, nem-e egy Isten teremtett-e bennünket?³ Az emberiség egységének kifejezője a nemzeti, nyelvek mellé álló világnyelv. az esperanto, senkinek érzékenységét nem sértő, semleges jellegű alkotás, román és germán gyökökből fölépítve. Az esperanto-Bialystoki születésű hitfelünk, Zamenhof Lázár Lajos varsói orvosnak zsidó érzés szülte gondolata. A jargonnal élő milliányi keleti zsidóságnak akart művelt nyelvet adni, amely nem a rosszindulatú lengyel vagy orosz urak nyelve. E nyomon- indulva született meir a világnyelv eszméje s ép harminc éve, hogy első munkája megjelent e tárgyról. Az esperanto váratlan gyors terjedése világhírűvé tette a varsói zsidó szegények orvosát és az emberiség egységének új symbolumává lett a zsidó lélek e jellemző alkotása:

XI. Hitünk magasztos eszméje az ember értékelő elismerési: Nem kolduló alázat, hanem teremtő akarat az ő eszménye. Drágábbá teszem, szól az írás. az embert aranyból, a halandót Odin nemes ércénél⁴. Az emberi nagyság elismerése, a gáncstalan jellem s a történeti alak megértésének megalapozása hitünkben folyó erkölcsi föladás.

Ezt a nemes föladást oldotta, meg a zsidó lélek megértésével: hitfelünk Iványi Manó a haza bölcsével szemben, avval szemben. akiről áll az írás igéje: Az országnak bűne miatt sok a vezére. De a megértés és tudás embere által szilárd marad sokáig⁵. A kiégvénlítés megalkotójának nagysága most létszen, kézzelfoghatóvá, mik a közélet legújabb alakulása, Deák művén sarkallik. És nagyságú az utókor ha majd megérteni akarja, életének művét ha majd méltányolni kívánja, Kónyi Manó hatalmas hat kötetét fogja forgatni. amelyben ennek vasszorgalma, és mély tudása ércnél maradandóbb emléket alkotott e szokatlan nagyságú embernek. A kaposvári egyszerű zsidó gyermekből, a múltó mának gyorskezü munkásából országos nevű ember lett, egy emberöltőn át a magyar közélet alkotó egyéniségeinek bizalmasa. Az egyszerű gyorsíró koporsóját a törvényhozás mindkét házának koszorúja, ékesítette.

XII. **ה'צ'ר ת'ת'ב ע'ל'ל** A szirt, tökéletes az ő műve⁶! Az íráshoz igéjével kíséri a chevra az öröklétbe térő lelket. Maga a tökéletesség

az Isten lénye és tökéletes az ő műve. Tökéletességre törekszik a hívő lélek, az Úr hasonmására, de gyarló marad minden műve, tökéletlen minden törekvése. A hibátlan tökéletességhez legközelebb a művész alkotása, jut, ha parlagiságot, nyers hatás vadászatát kerülve, az alkotó lélek nemes egyszerűsége irányítja ecsetjét, meg-nemesült izlés választékossága keveri a színek változatosságát, művészi ihlet varázsa teszi megragadóvá a színeköltő művét. Korunk ily színeköltő művésze volt hírneves hitfelünk és hazánk fia, Horovitz Lipót.

XIII. A hosszú sorban utolsónak maradt, aki hitünket a maga egészében képviselte oly körben, amely részvétlenséget, néha ellen-érzést tanúsít a hit iránt. A régi híres zsidó orvosok egyúttal a vallás oszlopai voltak. Maimóni és a hasonívásúak a zsidóság dicső alakjai. Az ő utószülött társuk volt Schächter Miksa, a nagynevű műtőorvos, az orvosi kar szervezésének kezdeményezője, az orvosok és természetvizsgálók vándoruléseinek titkára, az igazságügyi orvosi, tanács jegyzője, előkelő orvosi szaklap kiadója. Szellemes szónok, fordultatos, szabatos író volt. Hívő lelke hálásan vette a hitszónoklatot, ha nem., olyan volt, aminőnek ő érdes kifakadása szerint gyakran találta, hogy sem nem szónoki, sem nem zsidó. Szókimondó ember volt. Alkut nem ismert. Helyt állott azért, amit írt és mondott, még fegyverrel is. Még így is, mert úgy monda, ez az egyedüli alkalom, amikor a zsidó egyetlen ellenféllel áll szemben: máskor mindig többen vannak.

Jámborsága hitében nem csak külsőleg nyilatkozott meg, – így mondotta emlékünnepeén más hitű kartársa – de benső meggyőződéssel minden cselekedetében követte; tanításait, amiből egyenes jelleme, igazságérzete fejlődött ki. Vallásossága, erkölcsi felfogása példaadó marad. Megszívlelte finom lelke az írás nemesítő tanát, nem törle le durva kézzel a hagyomány finom-porú hamvát. Leggondolatosabb írójok írt róla megkapó méltatást⁸, vázolja márványból faragott egyéniségének megnyugtató varázsát, a derékség mintaképet. az igazságosság, kötelességtudás és jóság összefoglalóját, világos és bátor írásainak értékét.

A védelem részálló elszántságát, a hit eszméinek megnyilvánuló hatalmát, a zsidósághoz való szítás réstakaró erejét képviselték elhunytaink. Bánatos áhitattal hajtja meg előttük zászlaját a chevra, a zsidó érzés emléképoló gondozója. Mint ahogy a szentély rostély-

zata mellett elhaladó zarándok meghajolt a helyreállott rések előtt, úgy hajolunk meg emléük előtt: megdicsőülés fénye sugározza körül örök nyugalmukat! Amen.

*

¹ Middeló, 2, 3. — ² Péld., 24, 21. — ³ Mal., 2, 10. — ⁴ Éz., 13, 12. — ⁵ Péld., 28, 2. — ⁶ Móz., V, 32, 4. — ⁷ Gyógyászat 1917, XII, 30. In memoriam doctoris Maximilian Schächter. — ⁸ Quintus, Az Ujság 1917, V, 9.

ÚJ VÉRTANÚINK

Szólott Hámán a királyhoz: vagyon egy nép szétszórva és elszéledve a népek között királyságod minden tartományában¹. Négyszer él az írás e kifejezéssel: "וְעַל כֵּן יִשְׁרָאֵל יִשְׁרָאֵל"

I. "וְעַל כֵּן יִשְׁרָאֵל יִשְׁרָאֵל" Ha mindjárt istenadta gyermekemben volna is, halállal halna meg².

Jonatán, Isten adománya, voltak Izraelnek mindenha az írástudók megújuló nemzedékei. A zsidóság tudományának ápolói, hitéletinek őrei, védelmezői és fenntartói. Soraikban dús aratása volt a halálnak, de a rendkívüli helyzet össze nem szerezhetővé tette .idén neveik teljes sorát. A szomszéd, de már ideg-e η földhöz szántott Szabadkának ősz lelkipásztora, Kuttna M. L. hunyt el bibliai aggkorban. 67 évig viselte hivatalát. Mikor 17 év előtt félszázados működését ünnepeltük, méltán szólhattam hozzá: Amit drága örökségül jámbor ősöktől örököltél, ami le van téve az írnak igéjében és évezres hagyományban, amellet megállotta! egy hosszú élet hányattatásaiban, amellet kitarottál hosszú zarándokutad minden léptében, fordulásában. A hitéletben nem tapskereső engedékenység, hanem istenfélő szigor vezetett. Kutattad azt a régi írást, amely szól hozzánk rég elmúlt napokról, de soha el nem múló tanokról. A hagyománynak észlező módszerével, az írásnak mélyreható. találó magyarázatával világítottál előttünk³.

A magyar zsidóságnak külföldön elismerést aratott tekintélyes képviselője volt Berlinben a miskolci születésű Maybaum Zsigmond. A kismartoni és pozsonyi jesivák nevelték. Alsókubin, később Saaz, 1881 óta Berlin rabbija volt. A német fővárosnak német díszszónoka volt és a német rabbi egyesület elnöke. Tanította berlini intézetünkön a hitszónoklatot, amelynek elméletéről hasznos munkát is írt.

Neves rabbija volt Németországnak Karlsruhe szeretetreméltó lelkipásztora Appel Májor is.

A tudós világ széles körei becsülték Boroszló elhunyt rabbiját Guttmann Jakabot, zsidó tudós társulatunk egyik alapítóját és elnökét, a zsidó vallásbölcselek tanainak napjainkban legalaposabb ismerőjét,

árván gyönyörű könyvtára, nyomtatott és kéziratos drágaságok e ritka gyűjteménye.

IV. Az utolsó ige Hámán ádáz szavait jegyezte föl: יִשְׁנוּ עַם אֱחָדִי כִּסְפֵי (סִפְדִּי בֵּן הַנְּעֻמִּים az szétszórva és elszéledve⁰!

Fölhanganak újból a hámáni jelszók és vértanúink száma újból gyarapodott, új vértanúkat takar a szatymazi homok, a kecskeméti kert-alja, a Dunántúl turjánja, a főváros fövénye, Csak a tanítók köréből hányan lettek a csöcselék vadállatias kegyetlenségének áldozatai! Az országos tanítóegyesület megállapította hivatalos hitelességgel, hogy vértanúhalált szenvedtek a kartársak sorából: Löbl Lipót, Marcali; Kemény Simon, Jánosháza; Szabó Lipót. Csurgó; Demény Rezső, Bácsalmás; Gartenzaun Uvula, Dízsei; Hegedűs Sándor, Kecskemét.

Gyermeteg hittelt szolgálták a magyar nemzeti iskolát és nem külföldről betört ellenség gyilkos dühének lettek áldozatai.

Mert a magyar nemzeti nevelés a zsidó tanítóságnak talán főbbet köszön, mint maga a zsidóság, amelynek szellemét nem mindenütt egyforma sikerrel szolgálja az iskola.

A magyar nemzeti olvasókönyvnek megteremtője a zsidó tanítóegyesület volt, mikor a mostanában elhunyt Radó Vilmost, egyik állami tanítóképző tanárát bízta meg olvasókönyveinek szerkesztésével. Kármánnak e követője helyet adott az olvasókönyvben a népköltésnek és helyet adott a szentírás elbeszélő részeinek. Így lettek e könyvek emlékei annak a törekvésnek, amely a zsidó érzületet a nemzeti neveléssel összekapcsolni kívánta. Az állam és a többi felekezet csak Radónak, az úttörőnek nyomán és őt követve fűzte bele a népies és nemzeti elemet a népiskola könyvcinek anyagába.

Szolgáltuk évtizedes munkával a nemzet ügyét, de azért terjed a gyűlölet, tobzódik, tritímfál, terjed, mint a mező tarlóégése. A gyűlölködés fekete tajtékja játszik a vérhullámokon, nőttön nő a vértanúk sora, akikről ha אִישׁ הָיוּ יָדוּם וְיָדוּם יָדוּם לְכַמּוֹת אֵת עַל תַּלְּבַל בְּיַשְׁעֵם הַיְדוּדִי אֵל כִּי

כִּי הָיוּ מֵמַטְוֵי מֵיָדוּם לְרַם עָלָי וְעַל מִבְּרַח טַוּוּמָם בְּעַל עֵדוּם עֵדוּ יָדוּ אֶתְלָם.

Egész világon rettegéssel értjük,
Gazok mi kép ontották drága vérük,
Rekesztve sír ölébe földi létük;
De menny felé nyilék meg visszatértük,
Az Úr egében en fényre váll sötétük.

Amen.

* *

*

¹ Eszter 3, 8. — ² Sím. I, 14, 39. — ³ Lásd fent 172 l. — ⁴ Monatschr. 63, 291. — ⁵ M. N. 29, 14. — ⁶ Sím. I, 23, 23.

אחאמא תניי אובני סיבדק Testvéreink, így folytatódik a jajszók sora, testvéreink, a sáfárok, a vámhatáron a halál mesgyéjén sáfárkodásnk fölül megvizsgáltatnak. Életed sáfárkodására visszapillantunk כי זו הייתה mert illó, futamló az élet s elszállunk⁷. Látjuk életednek folyását. látjuk a iital bóehert Nagyváradon és egyebütt, látom a komoly törekvésű deákat, tanulótársamat Berlinben. Egy él már csak mestereink közül, akit mélyen meg, fog rendíteni haláloednek híre. Tudományosképzésed befejeződédek s közel 50 éve. hogy szomorú napokban, az árvíz idejében e gyülekezet figyelmét távolban élő hazánkfiára irányíthattam, aki a német tudást és magyar lelkesedést egyesíté. Értékes erő lett lelkipásztorotok a város életében, a szószéken és iskolában. Megírta e gyülekezetnek történetét, megnyerte tanítványainak ragaszkodását. A tudomány terén az arab bölcsélet forrásmunkáit kutatta, irodalmi tevékenységében egyik próféta könyvnek mélyebb, meglepő értelmét tárta fel. majd az első szárad szellemi forrongásainak tanulmányozása felé fordult. A szószéken, fényes-szónoklattal lekötötte figyelmeteket s a távoliaknak is épülésül szolgált közreadott szónoklatainak sorozata, amidön Montefiorét ünnepelte, a hitehagyást ostorozta, a trónörököst gyászolta, a koronázás jubileumát méltatta s e gyülekezet el nem feledett vezérférfiát, Eisenstädter Ignácot parentálta: mindmegannyi beszéde emléke; előkelő gondolkozásának s alakba öntő szónoki tehetségének.

רחמי ונשל ואמנכרמא יושפתא זיק Az ötödik jajló panasza: Megfutotta pályáját, fáradtan omlott a kórnak ágyára, de az átkelő kerepnél, amely az öröklétbe vezet, kölcsönül jut neki a fenmaradó hír. mert a földi elismerés babérja az öröklét kölcsöne, a túlélő hír derengése, az örökkévalóság halovány visszfénye.

סותה כי סותה וסרעין חבליא S a sirató asszonyok jajló panasza hatodszor száll a légbe: Halála halál a földnek, de hosszú szenvedése az öröklét ujjászülő vajúdása. Az öröklét felé bocsátunk el s itt vagyunk, hogy elzokogjuk bánatos panaszunkat koporsód felett. Zokogd el gyászoló özvegy gyötrő keserved könnyeit, mert nagy a te bánatod, mint a tenger. Elzokogjuk mi is gyötrő keservünket, akik feltünk, hogy haladó baja lélekző halottiságra válik, hogy oly beteg leszen, aki a régiiek szerint כדולה זה שאינו לא מן החיים ולא מן המתים se nem az élőké, se nem a holtaké.

És felhangzik a sirató asszonyok utolsó szava a sírnál.

שירא אצטלאה דסולתא לכה דחיי דשולמי דחייא bőr selyem fogású gyapjából a felszabadult léleknek, amelynek

kimerült vándúrútján készsége, elfogyott éltényi ereje. A megdicsőülés e palástjában elbocsátlak immár az öröklét újjászületésébe, én édes ifjúkori barátom: **יְהוָה לֹא יָאֵל לְהַשְׁמִיט יְהוָה לְאֵלֵינוּ לְמֹת הַחַיִּים** az isten nekünk a segítségek Istene s Istenünkhöz vagyon a halálnak kelő útja **יְהוָה לְפָנֶיךָ יְיָ אָמֵן.**

Kiköltözött testvérünk, Löwy Mór, vedd tőlünk a földnek végső búcsúját: végső búcsúját kartársaidnak és kortársaidnak, városodnak és gyülekezetednek, családodnak és véreidnek, özvegyednek s ’’árváid-mik. testvéreidnek s tanítványaidnak. Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban: az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben; az Úr emelje íeléd arcát és adjon neked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

* *

¹ Jer. 9, 10. — ² M. K. 28. — ³ Koh. 12, 5. — ⁴ David Hirs Oppenheim 1859. VI. 22. —
⁵ Pasi. — ⁶ Elja rabba 62. Firdanum. — ⁷ Zsolt. 90, 10.

PERLS ÁRMIN

וְעַתָּה עִם אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְעִם אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
És nagysokan, evvel a szóval hat ízben él az írás, irányítva ez óra bánatos ünneplésének gondolatjárását, keretbe foglalva megdicsőült barátom pásztorkodását, éltének áldását és halálának gyászát.

Pásztorkodásod hű volt. Híven betöltöd hivatásodat. Mutatta a gyász, amely koporsód knrilé. mutatja a kegyelet, amely emiélvedet ünnepli, mutatja a pályatársaknak, az Izrael véneinek megdöbbenése: וְעַתָּה עִם אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְעִם אֵלֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
nagysokan pedig a papok és lévíták közül, a családfők, a vének nagyfenszóval sírtanak¹. Nagysokan gyászolnak téged papok és lévíták, nagyfenszóval siratnak, mert mindnyájuk büszkesége voltál.

Nem tudunk úgy parentálni, mint te tudtál, mintahogy te búcsúztattad Siklós, Veszprém rabbijait és testvérünket, akit Temesvárt együtt sirattunk, együtt kísértünk. Azóta nem találkoztunk: és most itt állok árván maradt gyülekezeted előtt szívem keserűségével, lelkem fájdalmával, a barát gyászával, a testvér könnyével, a pályatárs bújával, nagy veszteségeink tépő érzetével.

Elragadtatással olvastam – hisz csak minap volt – utolsó jogtörténeti tanulmányodat legelökelőbb külföldi folyóiratunkban. Még kifejezést is adhattam utolsó hozzád szállott levelemben elragadtatásomnak, de már azt nem írhattam meg, hogy ugyanannak a folyóiratnak tudós szerkesztője a háború kitörése kapcsán tőled kér történeti tanulmányt a háborúnak ősi zsidó jogáról.

Akkorára betegséged, majd haláloed hírének hozta a gyorsröptű szikra.

És most, hét héttel húnytod után, megilletődve lépek szószékedre, melyet ötödfél évtized előtti² édesatyám szentelt fel s amelyen egy negyedszázadig te hirdetted az ígét, aki vérünkből való vér voltál, Prága hírneves rabbinusa, a mondás alakká dicsőült hohe rabbi Löw messzermzott családjának sarja te is.

Négy évtizedes barátság fűzött össze bennünket, mióta Berlin városában tanítónk hibáinál ülve tudományunk módszerét ellesni igyekeztünk tőle, aki most boroszlói otthonából küldi szeretett tanítványának búcsúáldását.

Ma jóleső visszaemlékezés szívemnek, hogy döntő órákban, pályád két emelkedő pontján a hívek figyelmét feléd fordíthatám, úgy hogy Kecskemét és Pécs versenyen kívül, előlegező bizalommal hívott meg lelkipásztoraúl. Negyedszázada múlt idén³, hogy beköszöntöd elhangzott Isten e szent hajlékában.

Állottad szavadat, megtartottad akkori fogadalmadat, hogy léssz viszongásnak béke hirdetője, kérdezőnek tanácsadója, szomorkodónak vigasztalója, léssz támogatója a gyámoltalannak, útmutatója a tévelygőnek.

Papi tevékenységed felölelte az istentiszteletet, a tóra tanítást, az iskolát, a belső missiót, a szegényügyet. Gyülekezeted, chevrád. iskolád egyenlő joggal s a vesztes egyenlő érzetével írta alá a haláloed hírét szétvivő gászlevelet.

Őrszemül rendeltettem Izrael ezen magas vártájára, e szóval foglaltad, el szószekedet és az őrszem kötelességét becsülettel teljesítetted. Mint a táborig jelzés, mint a riadó kürt szava talpra állítja, fegyverbe szólítja az őrséget יְהוָה בְּתוֹכָהּ úgy ébresztettél a folytatódó ige szerint nagysokakat riadással⁴, lelkiismeretkeltő szóval lelkesedésre a hitért. S mikor idén megszólalt az újév ünnepén a kiirt riadó szava, áhítottatok az ő keltő szavát, amely elnémult, s mikor vezekelni jöttetek nagybőjt napján, vártátok biztató, engesztelő igéjét, amely elcsendesült örökre.

Az esztendőnek eme töredelemszülő, vezeklő napjain az ő tüzelő, gyújtó, korholó szavából fakadt áhítat, bűnbánó érzés, javuló eltökélés, a harmadik ige szerint: יְהוָה הִשִּׁיב מֵעֵן nagysokakat térített vissza a bűnből újra élesztette ilyenkor lelketekben az ő buzgó-ságos hitét, amelyben összeforrott a haladás lendülete és a hagyomány kegyelete⁶. Ilyenkor csúcsosodott ki az egész esztendő buzgó lelkipásztori tevékenysége forró, égbeszálló, foganatos fohászsban, a lélek mélyére szálló, megrázó üdvösséges tanításban.

יְהוָה מֵעֵן הָאֵרֶץ סְנֵהֶם Szavának gyújtó hatása nem állt meg a zsinagóga küszöbénél, mert a negyedik ige szerint az ország liai közül nagysokan jóindulatukba zárták és elismerő méltánylásukba fogadták a zsidóságot⁷, amely e nemes városban ily fényes képvi-

seletet nyert. És ő értékelte a kifelé való hatást, mert értékelte a társadalmat, azt a lelkes társadalmat, amely készlet pártolni az irodalmat, fejleszteni a jótékony intézményeket és ami legelső és legfőbb, áldozni, tenni a, hazáért.

És a társadalom értékelte őt. Társas együttlét és ünneplés alkalmával a közérzésnek ő lett hivatott tolmácsa, örömmel hallgatott kifejezője. Nemcsak egyházának volt beszédes ajka, hanem e vám-, közéletének is. Ha serleggel kezében felszólt, sokoldalú érdeklődésének találó megfigyelései, meglepő fordulatai, revelációként hatékony hasonlatai felvillanyozták a hallgatókat s nem egyszer országo-visszhangot keltettek.

וְהָיוּ כְּמֵתִים לְפָנָיו Az ötödik ige: Nagysokan hozzák áldozatul az Úrnak⁸ a te igédet. Nagysokan a te gyémántcsillogású fordulatokkal hirdetik majd az igét. Nem hiába tárgyalt utolsó tanulmányod a szellemi, értékelt eltulajdonításának, kölcsönvételének jogát. Forrás lesz a te beszédeid négyes gyűjteménye sok szomjúhozó léleknek. Vándorolnak majd fordulataid, vándorolnak majd névtelenül másolva. akaratlanul utánozva, tarkítják, élénkítik, termékenyítik majd a hit-szónoklat mezejét, Szárnyaló költői képzeleted, széleskörű olvasottságod, ragyogó képeid színpompája az olvasót is megkapja. Írás-magyarázatotodban maga az ősi agáda midrastermő lelke ébred újra.

A szentírásban és régi bölcseink mondásaiban csodás, finom tapintattal ismerted fel az egyszerű, szinte közhelynek látszó igében a csiszolt drágakövet. Kezedbe vetted a fakultnak, avultnak tetsző igét és amint forgattad elméd kohójában, megcsillant benne a köszörült gyémánt sugártörése, ragyogóvá lett. A régi érem forgalomkoptatta nemes érce új veretűvé vált.

Csak egy példát magyarázó példázataid kincses tárházából!

וְהָיוּ כְּמֵתִים לְפָנָיו Elsötétül a nap, ha két testvérnek egyszerre ontják véré⁹. Két testvér állott a születő Izrael bölcsőjénél. Egyik a teremtő eszmét adta, másik a terjesztő szót. Ritkán egyesül ez a kettő egy emberben. De akiben testvéresen összetalálkoznak az ihlet, az eszme, a tanács és a tett, a végrehajtás, az eszme megmintázása, akiben mélyszántású gondolat bősége a kifejezés művészetének felszínalakító erejével párosul, az tündöklő nap gyanánt ragyog a szónoklás mennyboltozatán. És elborul az ég, elsötétül a nap, ha egy emberben a két testvér egyszerre hal meg¹⁹

A szellemes kiaknázás nyomán a régi mondás új tartalommal

telik meg s a teljes szónoki készség¹ ritka voltának magyarázata benne rejlik éltben az új tartalomban, amely tükröződő hasonmása a te szónoki egyéniségednek, fényképszerű rögzítése utói nem ért szónoki sikereid titkáinak.

Csak egy fénycsíkot kell jobban kiéleznünk ezen a művészi fölvételen: azt a varázslatos erőt, amellyel a dallamos magvar szó ajkadról hatott, ajkadról, amely nyelvünk erejének és zenéjének oltára volt¹¹. Megzendült rajta harsányan, megittasítón, diadalmasan és megcsendült rajta édesdeden, mézesen, andalítón, néha pajzán merészséggel, amikor a népies szólam bátor beillesztésével, a népnyelv szókimondó fordulatával az eszme festése kifejezőbbé, találóbbá lett. Még idegen, még vendégszótól sem rettentél vissza, ha színezőbb, árnyalóbb, domborítóbb volt a bennszülöttnél és a formulázás élesebb vésetűvé, markánsabb veretűvé vált vele.

Igen, utol nem ért, páratlan volt szónoki művészeted közöttünk! Előkelő megjelenésed, szemednek fénye, előadásod páthosza, hangodnak érce, jogos önérzetednek, leplezetlen nyíltságodnak igézete lebilincselte a hallgatót, aki gyönyörködött, dús képekben, pazar-Ív incsú, eszmeformáló szóban. Csodálatos varázssal hatott ez a te gyönggyel ékes ékesszólásod, ha híveid elé álltál és megcsendült a, világ legbübajosabb, legpazarabb hangszere: a szó¹-.

Így hirdetted három gyülekezetben három évtizednél tovább az Isten igéjét tudással, lelkesen, meggyőző erővel. Hirdetted ünnepen és dologtevő napon, az élet verőfényes csúcsein és gyásztól sötét mélyein, beleszótted Isten nevét a csecsemő pólyáiba, a menyasszony latyolába, a halott gyászleplébe, a frigyláda függönyébe és a nemzet zászlajába¹².

וְרַבִּים מִיִּשְׂרָאֵל אֲדַתְּ עַד יְקִיָּא És nagysokan a föld porának álmódói közül felébrednek” -- az utolsó a hat ige során. Felébreszti a halálból a szellemi munka a maga munkását: túlél téged is tudós működésed irodalmi hagyatéka.

Széles ismereted, ritka jártasságod volt hittudományunk szerte-ágazó irodalmában, de csak elvétve kívánczoltál az olvasóközönség elé kutatásaid eredményével. A szentírás lelkébe mélyen behatoltál és találó tömörséggel magyarítottad némely költői könyvét. A hagyomány nyelvezete iránt finom érzéked volt és nem egy megvilágított, fejlődésében nyomon kísért szónak taglalása a hivatásos szótáríró irigylését költötte föl, A szent nyelvet mcsterileg kezelted és fényes

tollal irtad meg és meleg-érzéssel sokat túrt neves öregatyád életének rajzát. Haláchafejtő, népismeai és régiségteni kérdéseket boncoltál, beható szakismeret ötletességével feleletre szorítva a kérdéseidől idegen kútfőket és legmaradandóbb jogtörténeti tanulmányaidat, évtizedes elmélyedő kutatás érett gyümölcsseit, csak ép az utolsó évek során bocsátottad közre. A föld porának álmodói közül felébred, emléked: ébren tartják tudós írásaid akkor is, mikor az utolsó hallgató kihal, aki gyújtó szavadon fellelkesült.

Most pedig, hogy vezérigénk elfogyott, újból téged idézlek. A mi napunk már áthaladt a delelőn, az árnyékok megnyúlnak, az őszi est levegője hűvösre, csípősre fordult. Mit írt, be az élet Ura sorsunk könyvébe, mekkora még az út, amelyet számunkra kimért, mikor csendül meg a harmadik jeladás az indulásra¹⁴?

Három éve szóltál így kol-nidré estjén sejtelmes érzéssel, És megcsendült a harmadik jeladás. Hazafelé indult a fővárosból a bánatos menet. Visszahozott híveidhez! Hazajöttél nyájadhoz, de kiesett a pásztorbot kezedből.

Szeretem nyájamat, így vallád, szívem egész melegével. Neve-met, időmet, erőmet, lelkemet teszem rá, hogy el ne széledjen, tilosba ne tévedjen s ha messzeszakadt Istentől, szelídeden vissza-tereljem Ő hozzá .... Az esztendőök szárnyon járnak, elsuhanak és mi egyre gyarlódnak, gyérülünk. Nemcsak idősebbek-öregebbek. gyengébbek lettünk. Ki tudja, mit szül a holnap? Ki tudja esztendőre ki fogja itt hirdetni, ki fogja itt hallgatni az igét¹⁵?

Harcbaszálló Mainkhoz fordult búcsúintelméd. Elhangzott az utolsó Amen ajkadról. Gyászol Izrael és tórája,, gyászol gyülekezeted, és városod, gyászt öltöttek özvegyed, árváid, véreid.

Gyermekeid, véreid közel s távolban siratnak. Omló könnyeik égetőbbre marják lelkük sebhedését. Nem láttad biztos révben leg-íjabb gyermeked sajkáját s a nagy gyászba belesír a csonkán maradt remény fájdalma is.

Hitestársadhoz, immár özvegyedhez, a te szavaddal fordulok. Ha az emberiség sűrű erdejében egy fa kidől, nő helyette más, de az a repkény, amely a törzs derekán felkúszott, annak nincs pótlása,, az lent marad az avarban. Az a vihar, amely ezt a törzset időnek előtte letörte, lesújtott téged is. Viseld hittet, viseld meg-

adással csapásodat. Hited világitani fog néked, hogy könnyek árján, özvegység fátján keresztül meglátod képét, amely megdicsőül enyészeten s halálon diadalmaskodó szerető emlékezésben¹¹.

Megdicsőült tesvérem, Perls Armin! Bánatos gyászunk köszönti lehunyt napodat, áldást hintünk sírhatért hamvahodó porodra, de a gyász sötétségéből hívó megnyugvás enyhádó fényére¹ ébredünk és keresünk téged az öröklét világosságában buzgó imádsággal. Amen.

Lelkünk gyászával, mélységes bánatával keressük színedet, életnek és halálnak szabados Γπι, örök bírója minden teremtettné lénynek: fogadd irgalmad végtelenségébe hűséges pásztorunkat, akit hazaszóllítottál az öröklét glóriájába. Add meg néki azt a végnélkül való üdvösséget, amelyet hűséges sáfarkodásával oltalmad alatt és kegyelmed által kiérdemelt.

Engedd, hogy dicső szelleme közöttünk maradjon: az erény és a vallásosság, a szeretet és a türelmesség, az önfeláldozás és a hazaszeretet szelleme.

Az a honszerelem, amelyet hirdetett, a bánatos emlékezés e megszentelt perceiben imádsággá válik ajakunkon: nem tudunk elszéledni szent hajlékodból, anélkül hogy mindnyájunk féltő gondja, a hazáért való aggodása imádsággá ne magasztosuljon ajakunkon. Istenünk, fölséges nagy Isten, hallgasd meg könyörgésünket!

Adj fiaink karjába és keblébe lelkesedést és erőt, hogy lebirják, letiporják ellenségeink pusztítani, öldökölni indult hadait.

Színed elé járulunk, igazság nagy Istene, és gyermeki bizodalommal kérjük le királyunkra, népünkre, hazánkra mindenható segítségedet.

Vad ellenség rohant meg bennünket, amely vadságot terjeszteni, szabadságot kiirtani igyekszik. Isten, szabadság erős Istene, legyen áldásod nemzeti létünkért villogó fegyvereinken! Mentsd meg hazánkat vad ellenségeitől, áldd meg fegyverünket és szövetségeseink fegyverét győzelemmel, hogy vitézeink vérük hullatása ne essék hiába¹⁷.

Őrző pásztorunk! Mindenünkkel, amink vagy, oltalmad szárnyai alá vonulunk a fenyegető vész elől. Ha táborral körülvesszünk is, azzal vigasztalódunk, hogy Te hatalmas vagy a tiedet ezer veszély közt is megtartani. Óvd meg véreinket, akik királyunkért,

hazánkért, tűzhelyünkért” harcolnak tűzlelkű bátorsággal, csodás szívóssággal, társadalomtűrő, halál megvető elszántsággal, óvd meg őket ezer halál közt. Vezérelj őket vissza szereteteikhez, hogy a keserv és ajdítás szavait a diadalrivalgó öröme váltsa fel. Szakadjon vége az emberirtó öldöklésnek, szülők és hitvesek, testvérek és gyermekek kínos aggodásának, amellyel a táborba szállott kedves után epednek. Engedd, hogy a győzelmes békének napja ránk virradjon, mert Tied a nagyság és a hatalom, a győzelem és dicsőség. Amen.

¹ Ezra 3, 12. — ² 1869. VII. 22. — ³ 1889. III. 8. — ⁴ Ezra 3, 12. — ⁵ Mánk. 2, 6. —
⁶ Perls Ármán. Szónoklatok 4, 87, 88. — ⁷ Eszter 8, 17. — ⁸ Krónika II. 32, 23. — ⁹ Szukka 29a.
¹⁰ Perls 4, 135. — ¹¹ Perls 4, 82, 111. — ¹² 4, 121, 134. — ¹³ Dániel 12, 2. — ¹⁴ Perls 4, 37. —
¹⁵ 4, 41. — ¹⁶ 4, 163, 178, 154. — ¹⁷ Horváth Mihálynak a 87. lapson említett ímájából.

KOHN SÁMUEL.

Ma elém áll Mózes és Sámuel¹: a két ősi névnek új hordozói álljanak elénk a megemlékezés ez óráján, **שמעו שמועל שמועל**² hisz a hagyomány egybekapcsolja e két nevet.

I. Benedikt Mór, a hírneves bécsi hírlapíró, az első névnek volt viselője. Mintha a vérbeli hírlapíróra vonatkoznék a zsoltár igéje: Nap napnak fakasztja a szózat igéjét s az éjjel az éjnek regéli tudását: nem oly szóbeszéddel, hogy hangja ne hallják. Egész földre terjed, ha csendül a hangjuk, s szavuk van világunk perémin.³

A világtörténet szálainak látja szövődését a hírlapíró, a közélet éber, örökké éber előőrse. Izgalmas munka az ő munkája, az ólombetűk hadosztályainak sorakoztatása, Idegei feszülnek, kíséri az események rohamos fejlődését, kíséri gyors megértéssel, hirtelen ítélettel, sebtében alakító, röptiben rajzoló, mégis irány szabó tollak látói lélekkel. S a hírselő tömeg szomjának oltója, a közvélelem, teremtője, a közlélek sugalmazója. Fáradatlanul, pihenetlenül dolgozik a máról a mának. Valósággal nap napnak fakasztja a szózat igéjét s az éjjel az éjnek regéli tudását. Figyelőbb, szimatosabb, jelenvalóbb az újságíró a közélet hivatott tisztjeinél. Röptében felfogja s rögtön szárnyára bocsátja a hírt, nem oly szó s beszéddel, hogy hangja ne hallják, hanem távolbahatón, élesen, messzehallhatólag. Egész földre terjed, ha csendül a hangjuk s szavuk van világunk perémin. De nem az egyén hangja hallik. A szóló eltűnik a szó mögött: névtelen száll szertesztét a gondolat, a vélemény κ ítélezés. Gondolatindító, eszmeirányító hatalom a sajtó jóban, rosszban, a jog szolgálatában épügy, mint kútmérgező galádságban.

Benedikt a jognak és szabadságnak – milyen elavult hangzású manap nálunk ez a két szó: jog és szabadság! a polgári munka védelmének, a művelődésnek és tudásnak szolgálatában állott. A monarkia pusztulása után nem bagolyváratokat akart a romok közé emelni, hanem az eltakaruló romok helyébe új életet akart keltein. Ritkán válik hírlapíró oly közéleti értéké, mint ő, aki államférfiakat

túlszárnyaló súllyal szerepelt. Do pályája ezt a jutalmat meg is érdemelte. Egyenesvonalú pálya volt: **ה'יך נכד** fordulások, zezzugos iránymásulások nélkül. Tudás bősége, eszmék gazdagsága, eszmeformáló nyelvbeli készség, amelynek a német anyaország hírlapíró tollai közt sem volt versenytársa, ez volt fegyverzete. Fél századon át emelkedő pályáját a régi monarkia egyetlen világlapjának élén futotta meg: szószéke a, világ volt. Azokhoz tartozott, akiknek szózatoss hangja egész földre csendül, akiknek szavuk jár világunk perémin.

Tartós lelki ifjúságának egyik forrása a szentírás volt. Ennek szelleméből és a zsidó szívben testöltött eszméiből fakadt lapjának segélyszerző tevékenysége¹, a gyűjtések szakadatlan széles sora. amely nap-nap után példátlan eredményekkel számolt be. Mint a. Mózes pálcája úgy varázsolt az olvasók lomha tömegének sziklájából bőséges forrást az általános nyomor s a különleges zsidó nyomorúság enyhítésére. Tarka sorát a céloknak, ki nem merülő segítő kezdeit a zord időknek szolgálta sehol másutt el nem ért sikerrel.

Könyvet, adományi gyűjtött a táborozás szenvedőinek. Sebhedettek, rokkantak, világtalanokká váltak, megsiketültek, tüdővesztettek, károsultak, menekültek, hontalanok, – kétségbeesett anyák, özvegyek, árvák, elaggottak voltak gondoskodásának tárgyai. Elpusztult városok, felszeretlen kórházak, kimerült jötevő egyesületek. közkonyhák, hajléktalan otthonok, melegedők, nélkülöző művészek, éhező tanulók egyiktől sem tagadta meg lapjának terét, tollának melegét. És emellett a különleges zsidó jötevést is serkentette, mert nem tagadta meg soha vérét, fáját, hitét.

Az egész Lueger-korszakot és Minek még folyton burjánzó sarjadékait. surjánjait, nyúlványait végig küzdötte rengeteg munkával, rettenetlen szókimondással, igazaink tudatával. Hűséggel állotta helyét, dogért s igazságért küzdött, teljesítette a próféta, ma olvastuk igéjét: Igazság szerint ítéli az üldözöttet, egyenességgel dorgálja a föld lelki szegényeit, végig sújt az országon szavának vesszejével és ajkainak lehével megöli a galádot, mert a jog evezője derekának és az állhatatosság tüszője tomporának⁴.

II. »Sámuel a második a hallottuk igében. Az ő nevét viselte pesti testvérgyülekezetünk most elhunyt lelkipásztora, Kohn Sámuel. Nem kívánta, hogy otthon elparentálják, de minket a hála kötelez megemlékeznünk róla, aki ötödfél évtized előtt templomunk udvarán búcsúztatta nagy halottunkat a magyar zsinagóga, nevében.

Vér szerint való leszármazója volt a régi papi nemzetségnek. Teljesült is benne, amit az ókor főpapjaitól követel az ősi megállapítás: **וְיָדָעוּ אֲנִי וְאַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ** Ki kell magaslania a főpapnak testvérei közül tekintélyben, gazdag előkelőségben, munkabírásban, bölcsességben és szépségben.

1. **וְיָדָעוּ אֲנִי וְאַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ** Kimagaslott tekintélyben. Látásának korszakokat felölölő nagyterjű körzete: tudós szemhatárának messzevágó sugara, látókörének tágassága, kutatásainak sokoldalú és eredményes volta öregbítették s kimagaslóvá tették az állás és jellembeli méltóság megalapozta tekintélyt. Samaritánus véreink nyelvét s írásait, a középkori zsidóság irodalmát, utóbb a hazai zsidóság és az erdélyi szombatos testvérek történetét nyomozta. Gyűjtőszorgalommal összehordott, mégis szórványos adatokból tárgyilagos képét festette a szombatosok 300 éves. a hazai zsidók sokszázados szenvedéseinek.

2. **וְיָדָעוּ אֲנִי וְאַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ** Kimagaslott gazdag előkelőségben. Választékos előkelőség – e két szóval jellemezte t a l álóan legmeghittebb közös barátunk. Goldziher Ignác. Egyéniségét is a szószéken való működését is e két szóval kell jellemeznünk. Nem a hatás külső eszközei, nem a pompázó előadás, nem a merész képes beszéd csillogó fénye, nem a magasröptű szárnyalás, hanem értékes tartalmasság, tapintatos tárgyilagosság, keresetlen egyszerűség s otthoniasság voltak szónoklásának alkotó elemei. Nem gyűjtő hatást keresett, fölmelegítő benyomást akart gyakorolni.

3. **וְיָדָעוּ אֲנִי וְאַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ** Kimagasló volt munkabírásban. Nagy munkaerő volt, 50 éves hivataloskodás alig tudta megörölni. De ifjonta, amikor hivatali elődje elhunyt, az intézői rövidlátása nem állította őt vezérlő polcra, hanem mellérendeltek egy másikat, igen jeles, neves tudóst. Mindketten tudós munkát végeztek, tisztükben pontosan eljártak, de a mesés gyarapodásé gyülekezet hitéletét vezető állás hián nem irányíthaták. Kisiklott kezükből a vezetés és a nagy apparátuséi közigazgatás nem pótolta a lelkipásztori irányítást. Késő aggkor küszöbén, akkor is idegen felszólalásra, ruházták reá a vezető állás címét: késő volt már akkor új mesgyét törnie tevékenységének, helyrehozni egy félszázad akaratlan mulasztását.

Áldásos munkásságot fejtett ki a közizgalom tág terén és a felekezeti tanítás megvédése körül. Nagyszabású jelentős intézmények keletkeztek korában és mindegyiknek létesítése körül észlelhető volt befolyásának, munkásságának, buzgalmának hatása.

4.. אֲבִיחַיִם A főpap negyedik kiválósága a bölcsesség. Okos, elővigyázó, óvatos, mérsékelt, bölcs ember volt. A boroszlói iskolának volt neveltje és mesterének, Frankéinak nyomain járt a vallásos élet megóvásában rázkódtató átalakítástól. A történeti folytonosság híve maradt: ebben ép úgy a szív bölcsesége vezette, mint lelkipásztorkodásában, amely még a főváros rengetegében is felköltötte a hívek ragaszkodását.

5. אֲבִיחַיִם A formák szépségében is kivált. A formák szépsége iránt nyelvben, irányban, az élet mindennapiságában finomult érzéke volt.

A múlt zsidóságában a nyüglődő gond. a körülmények sanyarúsága, a rettegésnevelte megjuhászkodás lassankint csaknem teljesen előlte a szépek szabadságban, bőségben, bátorságban termő értékelését és átérzését. Kitűnt a szépség viselkedésből, költészetből, az Isten imadásának hajlékaiból, el még az anyanyelvől is. Mindenütt torzkép vigyorgott a szemlélő felé. A torzkép kuszált vonásaiból nyelvben, modorban, tudós kutatásban, az imádságnak szent, helyén az ős hajdanna szépségét újból összeróni ez volt újjáteremtő feladata annak a nemzedéknek, amelynek Kohn Sámuel képviselője volt. E téren nemcsak soha semmit el nem rontott-hibázott, hanem mindvégig kimagaslott: אֲבִיחַיִם a formák szépségéjén.

אֲבִיחַיִם testvérei közül az ige szolgálatában, hivatása teljesítésében kimagasló főpap szállót! sírba: אֲבִיחַיִם irány másulása nélkül egyenes vonalban futotta meg: félszázados pályáját.

אֲבִיחַיִם R. Méir mély magyarázatú mondása: Csak kiváló egyéniségekről mondhatjuk; a vég s a kezdet egy, pályájuk vége, célja, eredménye benne rejlik a kezdetben, amelyből eredve fordulatlan következetességgel, elvekben gyökerező irányítással szállottak céljuk felé. Kierték férfikor hó nyarán és aggkor hamvahodó tüzén ifjúkoruk eszményeit, kitzűzött céljait. De kezdet és vég nem ellentét, így tanítja r. Méir: a vég is kezdet, az élet bevégződése öröklét kezdete, a véges lét vége a végtelennek útnyitója, kezdete. Kezdet és vég egymást éri!

És hogy Izrael e kiváló mesterének véges léte az öröklétbe átszakadt, bánatos kézzel jegyezzük föl nevét az ő csonkán maradt könyvébe, a hazai zsidók történetébe, emlékezésül késő utódoknak:

אֲבִיחַיִם

2 Jer. 15, 1. — 3 Sem. 1, 16, 4. — 4 Zsolt. 19, 3. — 5 Ézajas 41, 4, 5. — 6 Koh. 1, 2, 14.

RÓSA IZSO.

וְהִתְלַחֵץ אֵלַי אִתְּךָ Oh, no hagyj el bennünket, te tudod, merre szállánk meg a pusztában és szemünk gyanánt valál nekünk¹. Így szólunk e bánatos órában hozzád, elköltöző vezérünk. Ne hagyj el bennünket, szemünk gyanánt valál nekünk hosszú évtizedeknek vándorútján.

Ide hoztunk utoljára, ahová úgy szeretett elhozni szíved, Istened házába, közelébe. Itt láttunk utoljára bűnbánás nagy napján. Láttuk a hívő, az erős lélek mint uralkodott a, roskadó testen. Itt állottál köztünk naphosszat böjtben, buzgóságban és a nemes lélek beelégülésében, amely boldogan tekintett ez emelte oltárra, ez ívelődő kupolára, amelyet, létrehívott, hogy egyedülvaló remeke dicsérje az ősök istenét, az Egyetlenegyet.

Búcsúzni jöttél gyönyörű alkotásodtól, amelyet örökül hagytál reánk. Nem hoz többet ide ünnep áhítata, hitnek buzgósága, nem jössz többet közénk másik nagy "művedhez, díszes gyülekező helyünkre, ahol gyásznak fátylát öltötte megszólalásig hű aromásod, javakért vonásaid megörökítője.

Királyi kegyelom nyitotta meg előtted a fórum terét. És a királyi kegyelem a fiatal zsidó jogász erejének fölszabadításával ritka szolgálatot tett a közéletnek, kivált városunk s gyülekezetünk közéletének. A benszülött polgároknak elismerésével és a hálás felekezetnek büszkeségével, tekintjük azt az 53 esztendőt, amióta mint kis követ 65-ben elkezdted közpályádat, amelyet most mint törvényhozó fejeztél be. Kifelé bennünket nevednek emelkedő fénye képviselt, befelé gyülekezetünket odaadó apai szereteted vezette: szemünk gyanánt valál nekünk!

A magyar zsidóság vezérlő, alakjai közé emelkedtél. Tagja voltál a 69-iki alkotmányozó zsinatnak és mindvégig oszlopa voltál. az alkotta szervezet inunkat, gondot és áldozatot igénylő képviselőtének a XXII. kerület élén.

Felekezeti irodalmunk készséges, támogatóját siratja benned. Figyelemmel kíséreted fejlődését, irodalmi társulatát, gondosan gyűjtötted össze vezető hírlapjának hosszú kötetSORÁT. Mikor éledni kezdett, ez a-zsenge irodalmi ág. inasad is lelkes munkásává szegődöttél.

Életednek legfőbb gondja a mi gyülekezetünk felvirágoztatása volt, Vagyonkezelésének rendezettsége akkor kezdődött, mikor 74-ben a pénzügyi elöljáró tisztét elvállaltad és azóta nem rendült meg soha, Mikor az árvíz idején mindenki kétségbeesett, a te első utad a főváros lédé vitt, ahonnan a fenmaradás eszközeit hoztad az iskolai közalapról. Felépítetted három részletben iskolánkat. Hordottad jobbára egyedül minden gondunkat és soha nem lankadt munkabírá sod. Nem sokaltad a terhet, nem mondottad: nem viselhetem egyedül mind ez egész tömeget, mert erőm fölött, vagyunk. Tudtuk, hogy le vezetsz, de nem éreztük soha az erős kéz nyomását, És kegyeletes tapintatod avval szemben, aki a. hitélet vezetésére volt hivatva, melletted, országSZERTE irigy (dl egyetértő működést teremtett negyven éven át közöttünk. E tapintatod abban a tanítványi hálában gyökerezett, amellyel nemes lelked Löw Lipót hatalmas egyéniségének áldozott.

Első éves egyetemi hallgató voltál Bécsben, mikor itthon maradt gimnáziumi tanuló barátodnak onnan írtad¹: A főrabbi úr irányában viseljék magukat úgy, mint érett ifjakhoz illik. Csak később fogják érezni, mennyire megbecsülhetetlen ember.

És szeretett szülővárosodat szolgáltad; mint e város közügyének legdolgósabb szolgálója, szolgáltad önfeledett munkával, önzetlen odaadással, jutalmat nem váró buzgalommal. Annyi ülésen senki som vett tevékeny részt, annyi ellentétet nem simított el senki, annyi békeszerző tapintatot nem fejtett ki senki. Közéletünk vezetőembere voltál, nem hivatal, hanem hivatottság jogán .

Négy évtizednél tovább szolgáltad közéletünket föl nem sorolható sok vonatkozásban: középítő tanács. közigazgató bizottság, iskolaszék, kijelölő, igazoló választmány – mindannyinak fáradatlan munkása voltál. Fs a város újjászületésének idején a királyi biztos tanácsa legszorgosabb munkájú Ragját becsülte benned. Hisz akkor élő nyilvánkönyve voltál a telkek fekvésének, értékének, tulajdonosának. Nem vett reá akkor senki annyi gazdát építkezésre, mint te.

A politikai életben Deák hagyományai nyomán haladva, vezérszerep jutott nálunk neked s a művelődési törekvések terén mindig

az elsők sorában láttunk. Az első zeneiskola, akkor még magánjellegű, a te szervezd erődnek és áldozatkészségednek köszöntő lótesülését. A közgazdaság terén leghatalmasabb intézetünk a te tanácsod után igazodott.

A közélet sokágú, terhes munkája mellett hivatásod kimagasló képviselője, kartársak nemzedékeinek nevelője lettél, mint a jogvédés nemes hivatásának vezércsapáson járó eszményi képviselője. Hivatásodnak minden hagyományos elnevezése élővé lett benned. Prókátor voltál, mások érdekeinek elcsesző gondozója. Fiskális voltál, de nem vezetett soha fiskális érdek: nem gyümölcsöztetted hírnevedet, rangodat kiaknázó törekvéssel. Nagyúri könnyedséggel kezelted munkád értékelését. És a latin advocatus görög eredetijének, a paraklétosnak értelme? szerint vigasztaló, enyhesztő, békítő, egyeztető kézzel jártál el: több békés egyességet, ötletes kiegyenlítést nem szerzett senki sem köztünk. Nem voltál bizonykodó, pörlekedő természet, hanem csupa, békeszerző hajlandóság. Ebben rejlett elnöklő művészetednek titka. Összeütközést kerülni, tengelyt nem akasztani: ez volt jellemed legjellegzetesebb vonása. Házaad is ebben az áldott szellemben volt-félszázadon át békességes otthon, amelyben ma gyászoló özvegyed s véreid lelkük büszkeségét, fejük leesett koronáját siratják.

Szemünk gyanánt valál nekünk: a közjót láttatád, keresteted velünk. A közjót csak a bölcsek, a nagyok és a jólelkők tartják sikernek⁰: te annak tartottad, sikernek, legnagyobb sikerednek. Ezért gyászolunk most, hogy tetemeidre sír földje terül, ezért ül tisztelőid arcán halovány epedés színe, ezért sereglett egybe közel s távolból ez az ezernyi gyászkiíséret.

Léted az öröklétbe átszakadt: bánatos lélekkel kísérvük föld nyugalmához, hívó lélekkel mennyek jutalmához. Amen.

⁰ M. IV. 40, 41. — ¹ Egyenlőség. — ² M. IV. 11, 4. — ³ 1808. XI. 6, Arany Károlyhoz intézett levél. — ⁴ A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár. — ⁵ Eötvös Károly I. 278.

KISEBB HALOTTI BESZÉLDEK

I.

Az én nyelvem a gyorskezü írónak tolla.¹ Így szól a zsoldáros költő és te benned Kulinyi Zsigmond, minden megvolt, ami a járatos, szakavatott és gyorskezü írónak, a hivatásos hírlapírónak kiválósága és jelessége. Az ítélet gyorsasága, a magát feltaláló eligazodás találó biztonsága, a sokrétű jártasság változatossága és mindenek fölött a szerény, de színvalló jellem határozottsága. Mert a te zászlód nem volt színváltó zászló sem a közéletben, sem életed magánviszonyaiban. Nem azok közül való voltál, akikre Mikszáth jellemzése illik: Keletkezett az írók mellett egy külön osztály, az írni tudó mesteremberek, akik írnak ihlet nélkül, komponálás nélkül, írnak a nap minden órájában, amikor kell, írnak mindenről. Írnak olyat, amit nem is éreznek és olyat, amit mások gondoltak ki. Nem írtál ihlet nélkül, nem írtál, amit más gondolt ki, nem írtál parancsszóra, rendelésre. Közöttünk, a mi szerény körünkben, gyülekezetünk írószobájában kezdted meg közpályádat és akkor is, ifjú vállakkal, már kettős terhet hordta! a hírlapíró gondjának és hivatalod fáradalmának kettős terhét. És az első hivatáshoz, felekezetünk közügyéhez, hű maradtál mindig, akkor is, amikor sorsod más munkakörbe szólított, amelyet te teremtettél magadnak. Mert nem egy ügyszámokat őrlő hivatalt, hanem fontos, kezdeményes, eszmetermő közgazdasági hivatást töltöttél be, amelynek ezt a palotát is a te gondosságod, a te munkásságod építette föl. És itt is tovább hordtad a közélet nehéz gondjai- mellett a kettős terhet, amely megőrölt. Mert amint a tollad, úgy a szavad is megkövetelte, hogy meghallgassák. És meghallgatta a város közléteimért ebben a városban vezérszerep jutott neked, a sajtó szerény munkásának. Reád bízta hatóságunk városunk legújabb történetének megírását. Összehordád, szervesen csoportosítád a bőséges anyagot és friss kópét alkotád meg az utolsó évtizedeknek.

De vezérszerep jutott neked magában a sajtó kórében is. Amikor elmentek, nagyobbára a fővárosba, azok, akiket a főváros tehetségvadászó hatalma magához édesgetett, akkor te itt maradtál, érezve, hogy a te szíved ide forrott, hogy a tanítónak itt kell maradnia, ha a tanítványok el is viszik az Ő mesteri tanítását a nemzet színe elé. Itt maradtál közöttünk, pedig hívtak téged is az ország szívébe: a te szíved megérezte, hogy meggyászolnának téged odafönt is. de megsiratni csak itt fognak, mert itt őszintén szeretnek téged.

Azt mondja az írás Józsiéről, akinek bibliai nevét viselted: **אִישׁ אֲשֶׁר יוֹדֵ בִי**³ ember volt, akiben lélek lakott, ilyen ember voltál te is. Lélek lakott benned, ragyogó lélek, amely túlél téged most, hogy szíved megtörött. Megtörtén öntözzük most mi is könnyeink harmatával a te koporsódat és osztozunk véreid mélységes bánatában. Eljöttünk közelből és távolból, hogy elkísérjünk végső úton anyaföld pihenéséhez. öröklét újjászületéséhez.

אֵל אֵלֵינוּ מֵעַתָּה
אֵל אֵלֵינוּ מֵעַתָּה

Gyorskezü író volt, keze lehanytlék:
Megnyílt az égbolt, lelkének hajnallék.

Az örök hajnal felé kísérünk bánatos szívvel, de a vallásban megtisztult reménnyel, az írás ígéje szerint való megnyugvással: az Úr adta, az Úr vette el tőlünk. Dicsértessék az Ő neve! Amen.

II.

אֵלֵינוּ מֵעַתָּה אֵלֵינוּ מֵעַתָּה אֵלֵינוּ מֵעַתָּה⁴ Egybesereglenek köréd), így halljuk e héten az ígét, mind azegész gyülekezet a frigysátor kapujába. Egybegyűltünk koporsód köré a szentély kapujánál. Véreid, hitfeleid, kartársaid, hogy megadjuk végső tisztességét az élemedett korban elhunyt testvérnek, akinek vele egyívású kortársai már annyira megritkultak közöttünk.

És most te is kidültél, akinek meg nem rokkant alakja, késő vénség lassan alkonyodó esztendeit ígerte. Jellegzetes alakodat fájdalommal látjuk eltűnni sorainkból!

A gazdaember szókimondó egyenessége és a közpálya emberének szótartó jellemessége egyesültek benned. Hosszú pályádon a tisztas gazdaember jóleső földibe mindig kiütközött fellépésedből, modorodból, egyszerűségedből.

a kereskedő előkelőség példáját kötve össze. Szegedhez te ragaszkodtál leghívebben, utolsónak te maradtál itt: idekötött ragaszkodó lelked baráti érzése, idefűztek régi otthonod emlékei és a szatymazi nyaraló enyhe, amelyet, most akartál fölkeresni . . .

Gyermeked nem volt, de a mások gyermekeinek oktatóit nemes lélekkel támogattad, hogy a munka taposó malmából kimenekülhessenek és szélesebb látókört szerezve távol utakon, újult erővel és újuló eszmeiekéi térjenek vissza a nevelés szent munkájához.

Így gondoskodtál az én tanítóimról, így annak a jeles szerzetnek áldott lelkű atyáiról is, akik a mi gyermekeinket egy század óta nevelik szerető türelemmel, nem tántorítva, meg hitében a reájuk bízott ifjúságot.

A jóknak társaságát szeretted, hivatásod munkáját jól végezted, nevedet a jötevők könyvébe bejegyezted. Sok részed volt méla egyedülletben, mióta, hitvesed bús magányba tért s a véreidhez való ragaszkodás ez években mindig fokozódott. Mióta az a fivéred, aki legtovább volt osztályosa életed munkájának, kidült mellőled, azóta csendes megadással vártad te is szenvedésed; megszüntét. Az ő hitvesének halálhíre volt lelked utolsó fájdalma. Véreidnek gyásza, barátaid bánata kísér végső útatón. föld pihenéséhez, öröklét újjáébredéséhez, amely felé buzgó imádsággal kísérjük hazatérő lelkedet. Amen.

Kiköltözött testvérünk; vedd immár végső búcsúját véreidnek, munkád osztályosainak, baráti körödnék és azoknak, akik hűséggel gondoztak senyvesztő betegségedben és megsiratnak haláloedben. Amen.

IV.

קִּישׁוֹר יָקוּם הַיָּמָי⁶ Késő .alkonyulás idején fölkerelkedik a gyilkos . . . A háborús vérontás elvadulása fegyvert ragad יָקוּם⁶ és életet olt ki a gyilkos golyó.

בְּעֵין שִׁבְיַת דָּמִים יִשְׁכַּח נַעֲלִית⁷ a háborús vérfürdőért elhagyja a Gondviselés a földet és telepassé válik benne a gyilkos erőszak.

Gyilkos erőszak golyója terítette le e testvérünket is. kinek ravatalánál együtt gyászol a testvéri szeretettel az alkotó művészet szelleme ...

Korán került közénk a kis, sápadt, félszeg fővárosi Ödi, mikor iskolámba hozta a testvéri szeretetnek anyai gondoskodása. Majd visszatért a fővárosba tovább képződni. Ifjúvá serdült. Gyakorlati

pályára terelték, de bátor elszántságai letette a számvető tollat és elindult a bizonytalan, magavágta, művészpályára kezében a vázoló szénnel pálcikájával. Biztos vonással vázoló, veleszületett tehetségét gyarapította az ecsetnek színvető kezelésével. Ismételten zárándokolt a francia műzslés központjába, és az alkotó művészet délnémet otthonába, hogy műértését gyarapítsa, festői érzékét mélyítse, a színárnyalás, színvegyítés titkát ellesse.

A dívatos szélsőségek alaktalan alakításaitól távolmaradt s a, Tisza-Maros szögének egyhangúságában és városunk egy-egy elfeledett festői zugában megtalálta ecsetjének színvegyes és fényhatásos tárgyait, személyeit, keretbe kívánczó csoportosulásait.

עצמך תבנה⁸ Ezekkel a szavakkal kezdődik temetői imádságunk. אין ביד האומות אין ביד האלהים⁹ Nincs alkotó művész, csak a teremtő. אין ביד האומות אין ביד האלהים Nagy alkotó művész a ti Istenetek, monda a pogány bölcs, Rabban Gamlielnek: az úrból, káoszából, sötétségből, vízből megalkotó a világrendet. אין ביד האומות: A szellem és a mélység megalkotta a fényben fürdő valóságot, a festőművész ecsetének méltó feladását.

A művészet tökélye maga a teremtés, a legfestőibb maga a teremtés valóságába elmosódó, összefolyó alkonyban, színehagyó, fényhomályos szürkületben, ragyogó, déliverős fényözönben egyaránt. A teremtés hangulatait leste, kereste, fényének utórezgéseit vászonra rögzítette elköltözött testvérünk, akít virágos életereje teljében, művészi alkotásának delelőjén terített le a gyilkos golyó . . .

A családi élet enyhe melegségét csak testvérenek otthonában lelta fel. E testvérén csüngött rajongó szere-tettel, ebben az otthonban keresett enyhülést állandó vendégként, lia letette fárdatlan ecsetjét, ha nemrég vállalt tanyai ősmunkájából estenden hazaszállott.

Ez enyhe otthonban sajognak érte szerető szívek, akik e rémes estéken hiába várták haza . . . Hiába várják már, a fényözön hivatott festője hazatér anyaföld enyhébe, kora sír méhébe, túlvilág fényözönébe. Síró sötétének méhéből születünk újra az öröklét fényözönére!

Sokszínű álmaidat feste ecseted: kiragadta
Gyáva merény, orvul lágy színező ecseted.
Révedező szemed oh! megtört. Sugaratlan a mélység!
Mennyei Ténynek ölén szódd színes álmaid!

Vedd immár végső; búcsúját · megrendült lélekkel gyászoló testvéreidnek, véreidnek, barátaidnak, pályatársaidnak, ez egész bánatos gyülekezetnek.

Vedd az én végső búcsúmat is, aki két képiró alkotásodnál ügyeltem a festőpole előtt lelkes, fáradatlan, verejtékes alkotó munkádat.

Az Úr áldjon meg s őrizzen meg haló porodban. Az Úr világítsa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben.

Az Úr emelje l cléd arcát s adjon néked békél, az örökkévalóság háhorítlan békéjét Amen.

V. .

Ez a férfi tisztes volt és egyenes, istenfélő és a rossznak még látszatát is kerülő¹⁰. Ellentéte annak, aminek elleneink festenek bennünket, élő cáfolata a kereskedelem meggyanúsításának. előkelő cég előkelő képviselője volt. A gyáros őt várta vásárlónak, a vevő őt kereste eladónak.

Félszázada, hogy rokonai hívásra, városunkba jött, ahol hosszú évtizedek munkájának jutalmául közméltánylás vette körül, közméltánylás, amelyet a végkifejlés idején csak a munkaadó atyafiság körében nem talált meg hallgatag viselte életének ezt a nagy csalódását ...

Hívó lélek volt, buzgón gyakorolta- az Isten házat és áhitattal leste az ige. hirdetését.

Tisztes, volt és egyenes, hűséges, érzésben nem változó barát. Baráti kezének emlékéül őrzöm, szívem ezer oldalú kéziratát, melynek egyöntetű, szabályos vonala az ő lelki egyensúlyának szemléltető kifejezője.

Gyengéd, szerető férj volt és gyengéd, szerető apa, akin valóságos kegyelettel csüggöttek felnőtt gyermekek és unokák.

Egy áldott élet jutalma volt, hogy a gondviselés megérető veled a ti örömtők boldog ünnepét: ez utolsó nagy öröm sugara aranyozta be alkonyodó életének lenyugovó napját.

Most, hogy ez áldott élet napja leáldozott, kísérjük a hazatérő lelket buzgó imádsággal. Amen.

Kiköltözött barátom, Eisner Ignác volt immár a túlélők végső búcsúját. Végső búcsúját gyülekezetemnek, amely régi képviselőjét, vesztette el benned, szegényeimnek, akiknek ruházásában évtizedes tanácsadónk voltál: végső búcsúját pályatársaidnak és barátaidnak, ez egész részvevő gyász kíséretnek, végső búcsúját minden véreidnek, hitvesednek, immár özvegyednek, gondjaid hú osztályosának, gyermekeidnek s családjaiknak, akik itt állanak mélységes gyermeki

gyászban s akik a közelünkbe nyomult határon túl sírnak haza a temetés e gyászos óráján.

Az Úr áldjon meg haló porodban s őrizzen meg. Az Úr világtíttassa meg arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben. Az Úr emelje feléd arcát s adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

VI.

Rabbi Méirnek. akinek nevét viselted, írásában találták megírva: és íme, jótét a halál¹¹! Kínos szenvedéstől váltott meggy kínos-szenvedéstől, amely rég- fenyegetett, amely ellen nem tudták nem mertél orvoslást keresni. Bánatos befejezésénél állunk sikerekkel megáldott pályádnak, amely elvonul lelki szemeink előtt a búcsú e fájdalmas órájában.

Ahonnán most hűlt tetemeidet ide hoztuk kies lakod és munkateleped annak közvetlen közelében ringott bölcsőd. Ott a régi budai országút mentén játszottad gyermekjátékaidat. Ifjan kerültél a fővárosba, ifjan alapítottál ott családot s azután hazaszállottál a város újjáalkotásának mozgalmas idejében jövődet itthon megalapozni.

Kezdő voltál az élet munkájában, de gyors tájékozódás, éles fölfogás, gyors elhatározás és az öröklött alkalmazkodó tehetség nem engedtek haboznod. A forgalom és vállalkozás előtted ismeretlen ágán kezdetied. Lankadatlan erélyed pályád folyamán többször teljesen új munkakört csatolt a régihez. Építőanyagot kezdetted, őstermelésen, nemes szőlőoltvány iskoláján folytattad, l zletben, iparban, őstermelésben egyaránt meglepő gyorsasággal váltál elismert tekintéllyé, aki előtt a közélet kapui is (eltároltak).

Alikor ez az istenháza épült, a terméskövet pótló műrészek oszlopokban, ablakok mérműveiben, kupolaboltozatok csipkéiben a te gondosságodtól kerültek ki és állják másfél évtized óta az idő viszontagságait, mert nem kereső vállalkozás, hanem szívbeli föladat volt néked megalkotásuk.

És mennyire szeretted ezt az örökzöld ültetvényest a templom körül! Ezüst fenyőit védted hernyójárás, pusztítás ellen. Éltetted belé szomorú eper fát, örökzöld borókat: bánatos búcsúul tesszük le ágaikat elinduló koporsódra.

Részt vettél gyülekezetünk, istentiszteletünk, iskolánk, chevranék vezetésében, árváink otthonának alapításában és fenntartásában.

Szeretted gyakorolni az Isten házát, szeretted, figyelni az ige hirdetését. Hívó Jelek és benső rokonézés, a vérnek sugalló ösztöne kapcsolt hitfeleidhez fertelemnek ítélte a hitehagyás mételyét, de az emberiség világszövetségének meggyőzött, tevékeny híve voltál. Vérig sértett a közelmúltban e szövetség megbántása: utolsó nagy lelki fájdalmaid ez volt.

Azután már csak testi fájdalom következett, napokig tartó küzdelmes vergődés, amelyből a halál váltott meg, rabbi Meir tanítása szerint: és íme jótét a halál!

Kibocsátónk immár a földnek pihenésébe, az örök keletnek ébredésébe. Amen.

A közélet emberétől az élő szó búcsúztatott: a baráttól, a g oudos. szerető családfőtől égő könnyünk búcsúzik. Könnyes, vég ső búcsúját vedd áldott lelkű hitvesednek, élted hú osztályosának gyermekeidnek, unokáidnak, minden véreidnek. Végső búcsúját ez egész gyászoló gyülekezetnek, barátaidnak, híveidnek, kortársaidnak.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló) porodban. Az Úr világtíttassa feléd orcáját és legyen irgalmas irántad az ítéletben. Az Úr emelje feléd orcáját és adjon néked bókét, az örökkévalóság hábnrítlan békéjét. Amen.”

VII.

És bételének napjai¹² יְהוָה יִשְׂרָאֵל földi pályafutásod éveinek száma: יְהוָה bő évig lakozott ez a hívó, ez a finom és halk jelek e fájdalomtörte porhüvelyben.

Az elhazugult közélettel szemben ez a sokat gyötrődött szív volt néktek menedéke az igaznak, szentnek,, hamisítatlannak, meg-hittnek. Szeretetlenben, gondban tékoz volt ez a sokat vergődött anyai szív. Az anyai szeretet meghittsége, boldogító közelsége varázsital: kisdéd ibrikben keverik kevesek számára. Nem közkonyha tömeg-itala., hanem az egyén csodás varázsa. Csodás valami az anyai szeretet: nem kiöltözhet el az elröppenő lélekkel, nem zárulhat be a megmerevült tetembe, hanem kitör, halálon túl körülcbegi szeretettét s a sírhói is enyhíti lelküket ékesszóló némaságával . . .

Elhamúhodik, ami földi volt az anyában, de nem hull reá emlegetetlenség fátyol s megdicsőül, ami égi volt benne és a sírnak mély rejtélyű határmeggyéjén fölmagasztosul a gyermeki szív imád-ságos halájában. Amen.

VIII.

מִדֵּי־נִסְיָן¹³ Miért dőlt ki, mi törte meg? Ezt kérjük e ravatal mellett a próféta e heti igéjével.

Három évtizede, hogy városunkba költözött mint nagyszabású államközi hivatal feje. Azután nyugalomba vonult, de mintha nyomtalanéul tűntek volna el fölötte az évek. Fölemelt fővel járhatott közöttünk: hosszú tisztviselői pálya, állott mögötte, amelyen fényesen bevált mint körültekintő vezető, mint rendtartó főnök, mint tisztársainak jóakarató védelmezője, pártfogója.

Miért dőlt ki, mi törte meg?

A háború izgalmaiból kelt végzetes áramlat, amely válogatatlanul sújtja, a büntelent is, apai büszkeségét, jogos önérzetét derékon kettétörte, mint a vihar a százados tölgyet.

Ami könny koporsódra hull. özvegyi, gyermeki könny, hull éretted, az elhunytért, hull az élőért, akinek ártatlanul való szenvedése téged sírba visz. Elbocsátunk immár, elköltözött testvérünk, elbocsátunk sír nyugalma, öröklét újjászületése felé. Amen.

IX.

Mint aki anyját gyászolja, úgy járok meggornyadva én¹⁴!

A legmélyebb gyász az anyáért való gyász. Mintha elszakadnánk az élet gyökerétől, mikor anyánkat temetik!

Visszaszáll lelketek e koporsó mellől a falusi portára, ahol «hordotta értetek anyaság terhét, sokszoros fájdalmát, szünetlen üondját. Elszakadtatok hazulról. Majd beteljesüli a régi vágy, az álom: meg újra egy földél alá kerültetek. De ő már özvegyi fátyolban lépte át ez új hajlék küszöbét, újra három nemzedék volt együtt egy földél alatt. Itt áldott meg gyermeket és unokát nemzedékek hosszú sorától öröklött imádságos lelke. Nincs jobb fegyver az élet nehéz gondjainak epesztő ereje ellen, mint a techinné, az imádság. Elszállott lelkedből az utolsó imádság, kihullott kezedből a fakult levelű könyv és elindultál a mennyek felé jámbor őseid után. Költő fiad szavával búcsúznak tőled: Hajnalba szakad át a leghosszabb éj is! Átszakad halálad éjszakája az öröklét hajnalába. Féltél e téltől s mint a vándor madár, amely a tél elől délszak tavaszhonába. másik hazájába száll, örök tavasz hónapja tértél. Öröklét örök tavasza felé kísérjük lelked buzgó imával. Amen.

X.

Ha szólok is, meg néni szünik keservem, ha szünök is, למה אני יחיד¹⁵ ez ifjú 45 éves élet, למה távolul tőlem. Így jajdul föl e gyászbaborult családi kör, amely lélekzetfojtva állotta körül ez ifjú testvérünk kórágját.

Hívó s irgalmas lélek volt, telve jóindulattal, gyermeki ragaszkodással, anyai gyöngédséggel, testvéri szeretettel. Így élt közöttünk, de éltényi erejét sokéves panasztalan szenvedés, keserű csalódás, méltatlan támadás lelki gyötrelme megtörte. Nem tudott megküzdeni az ádáz betegség szörnyű, rohamával. És innen bocsátjuk immár végső útjára, ahol még minál) oly szíves, jóságos készséggel szolgálta éhezőinket. Mélységes bánatunkban vigasszon bennünket, hogy békehijjas élete az örök eirénebe, az öröklét békességébe szakadt át, amely felé kísérik távozó testvérünket a zsoltár szent szavával ... Amen.

XI.

למה לא היה És léssen, mintha, nem is lett volna: למה¹⁶ ötven-egyet jelez, az ő éveinek számát. Ereje teljében dőlt ki e sudár fa. élte delén e tevékeny, derék testvérünk. Mintha 21 esztendő boldogságok csak álom lett volna, oly hirtelen foszlott szét...

Hol szállott a halál csírája az érző, gyengéd szívbe – ki tudná megmondani! Ki tudná megmondani, nem e akkor, mikor a megrendült jogrendbe beleilleszkedett emberrablás fiát s nyomban utána őt érte. Új szót, amelyet eddig semmiféle szótárunk nem jegyzett fel. Írt bele ez a mi gyászos korunk a magyar szótárba: a római jog plágiumának fogalmát tükröző emberrablást . . . Napokig volt fogva – למה, a börtön héber betűi is az 51-es számra utalnak amíg nyomra vezetődött a kétségbeesett család . . . Hazatérve az izgalmas útról lázasan folytatta tetterős magán-tevékenységét és közszolgálatát kereskedői alakulatok körében épúgy, mint gyülekezetünk és chevránk kezelésében. Lelkesedéssel karolta föl éhező fiatalságunk ügyét. Együtt gyászoljuk őt, a szerető férjet és apát övéivel, akik gyász éji sötétében szólnak: ha a halál árnyának völgyében járok is¹⁷ – למה is életkorának jelezője – az öröklétbe vetett hitem ton tart és vigasztal. Amen.

Elköltözött testvérünk, Stanber Miksa, vedd tőlünk a földnek végbúcsúját: végső búcsúját özvegyednek és árváidnak, fivérednek és

családjának, anyósodnak s atyád özvegyének, minden véreidnek barátaidnak s pályatársaidnak, ez egész részvevő gyülekezetnek. Az Úr áldjon meg s őrizzen meg haló porodban. Az Úr világítsa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben. Az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az örök békesség háborítlan békéjét. Amen.

XII.

És meg halt József és minden testvérei s az az egész nemzedék¹⁸, amely a magyarkanizsai öreg háznak körében nevelődött. A testvérek utolsóját temetjük benned, kedves jó bátyánk. Mindig visszatértél az írás olvasásához, szeretted magvas igéit idézni, amint hogy szeretted, mint számos anekdota letéteményese, egy-egy csattanós élcet alkalmazni. Most búcsúra reád vonatkoztatjuk a Józsefről szóló igét. Egybesereglett e nagy gyász kíséret, nincs köztük, aki ne ismerte volna Józsefet¹⁹, aki téged ne ismert, ne becsült, ne szeretett volna. Az igazi értéket még a mi hivalgó világunk is elismeri, hiába rejtezik igénytelensége a nyilvánosság elől. Rejtőzél a nyilvánosság elől s mióta mint ifjú orvos az Olvasó Egyletet vezetted, nem kerestél többet közszereplést. Betegeidnek éltél, családjaiknak, szűkebb családotnak, a szellem és a kéz ügyességét foglalkoztató munkának. Mindnyájunk hálája, kísérte munkádat.

Elköltözött kedves bátyáin Magyarokán született 1835. június 5. A középiskolát Pesten, Temesvárad és Szegeden látogatta és 61 éve itt nyert érettségi bizonyítványt. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, a bécsi orvosi iskola fénykorában. Ott szerezte alapos ismereteit, ott azt az éles látást, amely a betegség felismerésében divinatórius biztonságot adott neki. Kezének biztossága, amely épúgy apai örökség volt, mint szókimondó igazság-szeretete, a fűrőfaragó, lombfűrészelő mesterségben érvényesült és a szemészet terén nagy sikereket szerzett a fiatal orvosnak. Szülőföldjén települt le, majd bejött, immár 50 éve. Szegedre. Keresett orvos lett, akit házai mindenütt családtagként szerettek. Fél százados működésében a váltakozó nemzedékek során át kísérti orvosi tanácsa, baráti ragaszkodása közélteit.

Iskolánknak, betegápoló egyesületünknek, a közúti vasút személyzetének sok éven át orvosa volt.

Gyengéd férj volt és szerető apa, az atyafiságos érzés ősi melege hatotta, át. A Bácsmegeye déli részéről elszármazott családnak négy nemzedéken át tartotta nyilván családfáját. Egész családnak örzi kegyelettel emlékéit Józsefnek, Ráchel fiának most, hogy meghalt József és minden testvérei és az egész nemzedék . . . Amen.

XIII.

לִבִּי הִלָּא בְּיָדַי Szívem sebhedett kebelemben ²⁰, így jajdul fül a gyászoló özvegy e koporsó mellett. Ez az a 68 esztendő, amelyben a gondviselés kitűzte imádott férjének földi pályafutását.

Hónapok kínos félelme, reménykedő reménytelensége kísérte ezt a kínosan vergődő, hosszú haláltusát. Hosszúéletű, erősínú, jókedélyű ómoravicai család sarja volt Ungar Benő. Csaknem gyermek volt még, mikor hozzánk került rokonvér üzetébe. Az élet szerepcseréje az ő vezetésére bízta utóbb az üzemet, amelyben nevelkedett. Vezette; szívós kitartással, körültekintő rávalósággal, bizonyítékául annak, hogy az életre nem az iskola nevel, hanem maga az élet. Ernyedetlenül dolgozott, amíg a betegség ágyának nem döntötte. A kétségbeesés leleményességével ápolta hitvese s akik gyermekei nem voltak és mégis árvái lettek . . .

Hosszú haláltusára síri béke borul. A lomb búcsúzik ágától és csöndes suhanással borul az anyaföld kebelére, a lélek pedig hazatér az öröklét felé.

Bénító tépelődésből vigasztaló hitbe. Áradó megnyugvásba menekszik gyászunk és kísérjük távozó testvérünket buzgó imádsággal. Amen.

XIV.

מִיְהוָה הָיָה אֲרֹן מִיְהוָה Mivé lett Áron²¹, így olvassuk az írásból e héten Áronról, akinek bibliai nevét viselted. Mivé lettél a roskasztó kór hosszú éveinek végtelen szenvedésében! A szeretet gondossága és a tudomány odaadása nem tudta megállítani az elomlás folyamatát.

Elköltözött testvérünk 1852-ben született Sajószentpéteren mint jámbor szülők gyermeke. Ifjan került Szegedre atyjának fivéréhez, aki e hatalmas épülettömb emelésével megindította a falusi rengeteg-piac átalakulását városias, díszes térére.

Itt alapított Arnold üzletet, itt alapított családot, innen látta

szárnyrakelni gyermekeit, itt vett részt a kereskedelmi élet mozgalmában s mint nagybátyjának utódja a kereskedelmi testület vezetésében.

Utoljára akkor hagyta el házát, mikor hát az oltárhoz kíserte. Most végleg elhagyja szerette otthonát és elköltözik boldog emlékezetű hitvese után a családi sírhely enyhébe, az öröklét ébredésébe, Amen.

XV.

כִּי הָאָדָם יֵרָאֵה לְעֵינָיו הוֹי יֵרָאֵה לֵאלֹהִים Mert az ember látja a felszínt, de Isten látja a szívet לֵאלֹהִים²². Nem tudja az ember fia, mikor dobban utolsót a megfáradott szív.

Nehéz, aggasztó kórból az imént fellábadtál. Visszaadattál hitvesednek, hivatásodnak, meghitt körödnek. A nyári est hűsére kíváncszál és hajnali kelőre utolsót dobbant megfáradott szíved.

Váratlan elhunyt testvérünk Nyíregyházán született, Újhelyen nevelkedett s a fővárosban fejezve be jogi tanulmányait nálunk lépett hivatásos pályájára. Ott állott ifjú boldogsággal előttem véled, aki özvegyi gyásszal siratod most, annak a nagyszívű asszonynak hajlokában, akinek a ti boldogságotok utolsó öröme volt. Itt éltetek megértő egyetértésben, itt élt ő nemes hivatásának, részt kérve a város közéletéből és szolgálva gyülekezetünk közügyét.

Jóindulatú, ragaszkodó lélek volt. kedves, előzékeny társalgó, hűséges hitvestárs és megbízható barát.

Bánatos lélekkel kísérjük, hűlt porát a végpihenés lakához és buzgó imádsággal hazatérő lelkét az öröklét hónapjához. Amen.

XVI.

עָלָה עִנְיֵנוּ יְיָ Eloszlott a hosszú szenvedés borús felhője²² s a soká gyötrődött szenvedő elindul pihenésének síri ágyába: הָיָה az esztendő, száma, amelyben lepergett e testvérünk túsülésének tartania.

Csodálatos túrmitudással viselte e hosszú halódás kimondhatatlan kínjait, amíg az élet zenés lemeze lepergett és e romlandó testnek viselője az utolsó napok jötevő öntudatlanságában megváltatott gyötrő kínjaitól.

Csak szenvedésének elmúlása volt késedelmes: éltének egész folyása a pillanatos pontosság jegyében esett meg. Az írás ígéje

szerint עֲבֹדָהּ דָּן אֶת־הַמְּעַבְדִּים שֶׁל־יְהוָה²³ ez élet munkája szorgos, bajszálnyi pontossággal Folyt le: óramű volt, amelynek pontos, járását a kötelességtudás feszülő rugója indította s a jellem változatlan ingája szabályozta. Egész lelki szervezete nyilatkozott meg. Isten a zenei együttesnek kísérte szólamával szabatos együttmaradásban. az ütemezés szigorával együttthaladt ...

Mikor egyetlenének kora elhunytával életfája, elodvasult, művész hajlamai mentették meg az összeroskadástól. Otthonának keskeny belépőjében úti emlékeit az építőművészet remekei elevenítették föl. Otthona bensejét ecsetének biztos vonalú alkotásai, köztük önnön aromásának méla vonásai díszíték, Eleven, érzékkel mélyedt el a a főbb kultúrnyelvek költői alkotásaiba s a külföld költészetének nem egy jeles alkotását teremtette újra unom csiszolású formában hol németül, hol angolul, hol egy világlap hasábjai számára, hol pusztán saját megértő körének örömére.

Legmélyebben a zene szótlansága ragadta meg lelkét. Meglepően széleskörű, szabatos olvasottsága felölelte a régibb s újabb zenei termékeket s mindig kész volt, még a szenvedés ez utolsó éveiben is, rajongva szeretett remek műszerén életre kelteni a holt jegyekben rejlő zenei gondolatot. Szívesen közvetítette a zongorának és a zenének megértését a törekvő ifjúsággal és e révén nem úgy ragaszkodó szívet nyert meg.

Tartózkodó lelke nem könnyen tárult, föl idegen előtt: de ha megszólalt egyszer benne a rokonérzés, akkor változatlan maradt ragaszkodásában. Hűséges, ritkaszájú részvétének állandó nyilvánulásait nehéz kísértés napjain tapasztalok, amikor lelkének hűséges ragaszkodása tettekben nyilvánult.

Tettekben nyilvánult szinte szégyellős jótékonyága, is a nyomorral szemben, amely soha sikertelen nem fordult szívéhez, הַלֵּל יְהוָה Iránytartó, egyenes lélek volt, álkodást nem ismerő: és tiszta, gyermeteg lélek volt, a szennyet nem ismerő יְהוָה שָׁלוֹם יְהוָה לְעַלְמֵי־עוֹלָמוֹ Békés legyen pihenése az anyaföld ölén הַלֵּל יְהוָה ez iránytartó földi vándornak²⁵ הַלֵּל יְהוָה A vándor nevében is e most záruló életpálya tartamára utal a szent nyelv betűje.

Kísérjük immár az öröklétbe térő vándornak lelkét buzgó imádsággal! Amen.

Elköltözött sokszenvadású testvérünk, vedd tőlünk a földnek

végső búcsúját. Végső búcsúját férjednek és anyádnak, testvéreidnek s egész rokon körödnek, barátaidnak s híveidnek, akik ápoltak, gondoztak fogyajtó sínlésedben. Az I y áldjon meg s őrizzen meg haló porodban. Az Úrvilágíttassa feléd orcáját és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Amen.

XVII.

מִקְרֵי יָהּ Mérő arany²⁶, mint a szentély hétágú mécstartója, ilyen volt szíved, jellemed, elhunyt Miksa barátom!

Mindenfelé szívesen látott vendég voltál, de hírt házból házba nem terjesztettél. Bántó hírért másnak tőled nem hallottuk.

Aranyszív voltál, merő aranyjellem, megbízható barát és ragaszkodó rokon. Kívülállóért, távolálóért közbenjárásra, áldozatra kész. Fél század óta, atyád húnyta óta, vérséged atyját látta benned.

Kiegyenlítő, simulékony, békekereső, gondolkodás, a most elfogyó nemzedék e nemes hagyománya, élt benned. Ezt szolgáltad a társadalom mozgalmaiban, szórakozó sokadalmak rendezésében, a kereskedelem tömörülő szervezkedésének feladataiban, a helyi közélet kérdéseiben.

Volt idő, mikor a városi bérházban lakásod a közgyűlési terem előszobája volt s akaratlan odasorol a köztudat a Tisza Lajos korának, ennek a békés, felvirágzó, egyetértő kornak most elhunyt két venerabilis szereplője²⁷, benső barátaid, mellé.

Megtört a mindjobban súlyosbuló idők agysorvasztó, tikkadt légkörének nyomása. Bezártad az újszegedi kertet, amelynek körisfadómja évtizedes vendéglátás tanúja volt május tavasznyitó reggelétől őszi esték napszállatáig. Hűséges, hívő lélek voltál. Hű voltál hitedhez. Gyülekezetünk képviselőjét közel fél századig szolgáltad. Szokatlanul fiatalon lettél 48 év előtt előljáróságunk tagja. Hiányozni fogsz az öreg templomban atyád helyén, hiányozni fogsz évtizedes helyeden szederünk asztalánál, családi ünnepeinken, hiányozni fogsz kölnidre estéjén, ha be nem köszöntesz és elmarad kérdésed: mért hogy a hosszú nap már esthajnal táján kezdődik, ha csak csillagfényes est idején zárul be? . . . És nem szólítunk többet október nyolcadikán reggel a beszélőhuzal hallgatóka gyűléséhez . . .

Hűséges, ragaszkodó lélek voltál: hűséges, ragaszkodó lelketet kísérvük az örök szombat csendjébe a zsoltár szent szavával. Amen.

XVIII.

וַיֵּשֶׁב אִתָּם בְּכַף הַיָּדָיִם Tamaririszkust ültetett ősapánk ²⁹, így olvassuk a héten az ünnep szent leckéjében. De a régiek az írás אִתָּם szavának más jelentését tudták és בְּכַף הַיָּדָיִם vendéglővel magyarázzák. A szó gyökének betűiben a אִתָּם kér, kíván igének változatát látják²⁹ הֲ מִי תִשְׁאֵל mit kívánsz, húst-e, bort-e, tojást-e? Így kérdeztetik a vendéget a szolgálatra kész ősapával.

E nyomon járt évtizedekig látogatott vendéglőjében Pali bácsi, amíg csak nyugalomba nem vonult, hogy szakértelmét és tapasztalását az Isten vendéglőjének szentelje: az Isten vendéglője a népkonyha, ahol éhező gyermekeinket tápláljuk, a menház, ahol elaggottainkat gondozzuk. Minden gondja ez intézményeink és chevranék érdekei körül összpontosult. Már ilyentájt, róshasónó előtt, puhatolta, hogy a ehebra szimohathtóra-ünnepére ki volna hajlandó a אִתָּם tisztét vállalni s mindig siker koronázta gondos utánjárását.

Idehoztuk öreg templomunk kapujához. Szorgalmasan gyakorolta az Isten házáat, amelyben öregatyja az első előimádkozók egyike volt. Nem érte el öregatyjának sem, édes anyjának sem 90 éves korát. Hosszú vívódás után alig 75 éves korában elhunyt. Egyedül maradt bánatos hitvese, éltének hű osztályosa . . .

Hálás szívvel s bánatos lélekkel kísérjük hűségessé sáfárunkat íi föld pihenéséhez, buzgó imádsággal az öröklét újjászületéséhez. Anion.

XIX.

וַיֵּשֶׁב אִתָּם³⁰ Harmincegy éves békés kötelék tépetett széjjel e testvérünk halálával. E három évtizedes békés kornak két évtizedét itt élték át. Itt serdültek föl gyermekeitek és itt borult be boldogságotok derült eg e, mikor az ádáz idők áldozatul követelték Miklóstokát távol olasz határ kopár szikláin . . .

Elköltözött testvérünk Vágvecsén született. A régi Magyarország elrablott északnyugati vidékének szorgalmát és kevésségénységét örökölte. Onnan örökölte a kifogástalanságot üzleti tevékenységében, a bensőséget családi körében. Nem volt sokszavú ember: befelé gyászolt. Talán ezért volt megrendítőbb, gyógyulatlanabb minden bánata.

Nem halljuk már sajátos hangjának kaddisát jahrzeit napján
 – érte hangzik föl árváinak kaddisa, érte
 felé buzgó imádsággal. Amen.

XX.

נְמוּלְךָ עַל אֲדָמָתְךָ מִיָּמֵינוּ אֱלֹהֵינוּ מִיָּמֵינוּ נְמוּלְךָ עַל אֲדָמָתְךָ מִיָּמֵינוּ³¹ Némulj el az Úr előtt, mert közel
 vagyon az Úrnak napja. Az irgalom napjának éjjelén megváltott az
 Úr: elnémult kimondhatatlan szenvedésed. Elcsendesültek élted hatvan-
 ötödik évében – הָיָה betűi ezt jelezik – fájdalmaid kínzó rohamai és
 aü zenderedtél az irgalom napjának éjjelén az öröklét csendességébe.

Fájdalomban leroskadva állanak koporsód mellett teied, akik véled
 szenvedték át e kínos hónapok minden szenvedését, ki nem merülő
 szeretettel és áldozatos odaadással iparkodva enyhíteni sorvasztó
 betegséged vajló fájdalmait. Megtörve zokog: férjed, akinek négy
 évtizeden át hűséges osztályosa voltál munkában, gondban: gyászban
 leányod és gyermekei, az öreganyának e féltett kincsei és vőd, aki
 leányodnak csókját hozta a most is élőnek hitt anyja ajakára...

Elnémult fájdalma az Úr előtt az engesztelés nagy napjának
 irgalmazó éjjelén és elnémul véreidnek fájdalma most, hogy meg-
 váltott szenvedésedtől az Úr és kísérnek az öröklét elközeltett
 napjára buzgó imával. Amen.

* *

*

I. Kulinyi Zsigmond. 1905. VI. 7. — ¹ Zsolt. 45, 2. — ² Mikszáth 19, 47. — ³ M. IV, 27, 18. — II. Cukor Ignác. 1921. VI. 21. — ⁴ M. IV, 10, 2. — III. Eisenstädter Róbert. 1918. VI. 26. — ⁵ Koh. 1, 4. — IV. Heller Ödön. 1921. VII. 18. — ⁶ Jób 24, 14. Hru Ezra ad l. — ⁷ T Jóna 1, 181, 22. T Svátót 1, 446, 22. — ⁸ Sám. I, 2, 2. Ber. r. 10. — ⁹ Ber. r. 1, 9 p. 8. Theodor. — V. Eisner Ignác. 1921. XI. 8. — ¹⁰ Jób 1, 2. — VI. Landesberg Mór. 1919. IX. 30. — ¹¹ Ber. r. 9, 5 p. 70 Theodor. — VII. Landesberg Mórné. 1921. VIII. 3. — ¹² M. I, 25, 24. — VIII. Benedikt Ferenc. 1916. I. 4. — ¹³ Jerem. 46, 15. — IX. Kisteleki Éde anyja. 1915. XI. 30. — ¹⁴ Zsolt. 37, 14. — X. Biedl Irén. 1922. I. 29. — ¹⁵ Jób 16, 6. — XI. Stauber Miksa. 1922. II. 8. — ¹⁶ Obadja 1, 16. — ¹⁷ Zsolt. 23, 4. — XII. Redlich József. 1915. V. 30. — ¹⁸ M. II, 1, 6. — ¹⁹ U. o. 8. — XIII. Ungar Benő. 1922. VI. 28. — ²⁰ Zsolt. 109, 21. — XIV. Kiss Arnold. 1922. VI. 25. — ²¹ M. IV, 16, 11. — XV. Rejner Mór. 1922. VII. 9. — ²² Sám. I, 16, 7. — XVI. Scheinberger Emma. 1922. IX. 3. — ²³ Jób 7, 8. — ²⁴ Ezra 5, 8. — ²⁵ Éz. 57, 2. — XVII. Weiner Miksa. 1922. IX. 8. — ²⁶ M. IV, 8, 4. — ²⁷ Kálthy Albert és Fillich Kálmán. — XVIII. Goldstein Pál. 1922. IX. 19. — ²⁸ M. I, 21, 33. — ²⁹ Ber. r. 54. — XIX. Bäck József. 1922. IX. 28. — ³⁰ M. II, 28, 32. — XX. Kellner Irma. 1922. X. 3. — ³¹ Zef. 1, 7.

SÍRKŐAVATÓK

I.

1922. VII. 11.

צְדָקָה Családi sírt szerzett ősapánk évezrek előtt és ma is kegyelet keresi föl a szentföldön a Machpéla barlangját. Vigasztos, enyhe tudat, hogy hamvahodó porunk nem idegenek sorában nyugszik, hanem véreink között: **נִסְמְכָה אֶל כְּבִדּוֹתָיִם**² hogy begyűjtetünk a mieink sírjainak koréhe. Az elődök sírjához **קָבֵר אֲבוֹת** zarándokolunk, mintha egy sírban nyugodnának.

נִמְאָרִים וְהַנְעִיטִים בְּיָדֵיהֶם³ Akik szerették, kedvelték egymást a földi létben, a halálban se váljanak el. Az anyaföld rejtő öle egy szűkebb egység: zárt területén egyesíti őket. Közös emlékre vessük együvé tartozó neveiket, mintahogy ez új művészi emlék az éltes jámborlelkű öreganyának s két kisdéd unokának egyesíti nevét, örökíti emlékét. Az emlékmű nemes vonalaiból lelkünkben hangulat, hév, ihlet, áhítat ébred s az élő buzgóság szárnyain emelkedünk az öröklét magasságai felé, ahol a koporsó éjszakáját örök derűnek hajnala váltja föl. Nem nehezül a hazaszálló lélekre a sírkő, do nekünk, a túlélőknek, látogatóknak a maradandóság, az öröklétnek útmutatója.

Ide nem jön az ember, ide hozzák, hozzák lélekmardosó fájdalommal, szerető könnyekkel, gyászos borulattal s ha híveihez helyezük a csend ez országában végnyugalomra a megfáradt vándort, megnyúgoszunk a változhatatlanban. A csönd itt nem a néptelenség hallgatása, hanem hallgató emberek némasága, az örök némaság békés csendje.

Van egy megható imádságunk: **אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל**. Reggelente hálát adnk Istennek, hogy álom után visszatér a lélek, az öntudat. Az ember minden este, mikor lefekszik, meghal. A lélek elmegy az öntudattal együtt és jár-jár, bolyong, de reggelre visszatér. Egyszer azonban eltéved valahol és nem tud visszatérni. Ez a halál, az örök

némaság¹. De akik szeretteik egymást a földön, odalenn is megértik egymást a nagy némaságban. Áldott léssen pihenésük a kegyelet-alkotta emlék árnyában.

Maradandó márvány, örökzöld bokor mellett változó, móló évszaki virágok nyílnak: a fölvtáldódó nemzedékek sorrarakése és elmúlása rejlik bennük.

A múlton merengő méla emlékezés fűzódik nekünk e fehér oszlopokhoz, e feliratos kólaphoz: az egységnek, az összetartozásnak, a családi összetartó egységnek érzése zsongja át lelkünket.

Szeretteink emlékezetének fénysugara könnyeink felhóin török meg: örök szívárvánnyá válik, mert a könny nem apad el és a fény (örökre árad. Noénak szívárványa örök jele szeretetünknek és el nem enyészó reménységünknek.

Ennek jelképéül avatjuk föl ezt a családi emlékművet **לחיות כבוד** családi sírhelyül. Szent némasága nekünk oly beszédes: hirdeti ósök hitét, buzgóságát, istenkereső érzületét: **כבוד המות לנצח**⁵. Amen.

II.

1922. VI. 18.

החומר כבוד לקבר בטהר כבוד המות האמתית בטהר Aki a sírbarlangban fülkét váj elhunytja számára, az időre minden egyéb micvó alól mentes. Szent cselekvés volt az elhunytak eltakarítása mindenha nálunk. Legósbib módja ama fülkék felhasználása volt, amelyeket a szentföld mészsziákláinak üregeibe vájtak. A sziklaüregből kiinduló fülkébe, **דב**, helyezték a holttetemet.

Ezt az ósi temetkező rendet, amely ásatlan sírt, elrekesztett falüregét követelt sírlakul, újította új chevránk, amikor e templomszerű kupola földalatti falazatát sírlakokká képezte ki. Védő tető enyhe borul a lennszunnyadók álmára. Fonnyasztó nyár nem hervasztja, a hant virágait, nem borítja késő ősznek fonnyatag virághalma, nem gyülemlik rajta télnek hóharmatos avarja. Az emléktábla írása-nem fakul meg fénytől, fagytól, nem vakul meg szálló portól, hulló csepptől.

Itt vetették síri pihenő ágyadat szerető szüleid, Lacink, mikor hazahoztak. „Messze való tudományt keresénk” – hogy sírversed mondja a szülői szív hősi elhatározásával, hogy megmentsünk a viruló életnek. Nem is egy ízben keresők gyógyulásdot messze

idegenben hősi elszánással, tömérdek áldozattal. A Gondviselés mást végzett felőled. Távolból hoztunk haza vaskerékesapáson, hogy itt pihenj közeliinkben s fölkereshessük nyugovó helyedet.

Amikor érettnak nyilvánítottak pályád munkájára, megértél az öröklétre. Hívó lelked hazatért. Beteljesült rajtad a létei s elmúlás törvénye.

Nem örülsz velünk e hétnek negyedszázados ünnepén, de mi eljöttünk köszönteni téged az ünnep előtt.

Mint az árnyék hozzátartozik a testhez,
Úgy jussod az, hogy elfeledjenek –

énekli a költő⁷. De a, szülői szív nem feled. Emlékkittas pillanatoknak szívfájdító emlékezése édes fájdalommal magasztosul e szívben.

Életed nem volt egyéb, mint egy nagy készülődés. Elillantak ifjú éveid s a halál altatlan álma, szállott pilláidra. Megszüntette örökkön kínos senyvedésedet.

Visszafojtott vihar zúgott végig lelkünkön, mikor rideg idegenben haláltusádat vívtad: lélekrázó fájdalommal kísértünk hazafelé: szorongatón és gyászosan nehezedett reánk a bánat, hogy itt eltemettünk!

Emléktáblád kéklő betűje a fehér márványlapon az őszidóság színes jelképe, annak az őszidóságnak, amelynek öröke élt a te jámbor indulatú lelkületedben, színes jelképe annak az égívívó buzgóságnak, amelyben az öröklét legyőzi a halált: בְּלֵיל הַמָּוֶת לִמְנוּחַ⁷ Ebben az erős, rendítetlen hitünkben avatjuk föl e családi sírlak emléktábláját avval a hév imádsággal, hogy kéklő írása Isten kegyelméből soká ne gyarapodjék újabb vésettél! Amen.

III.

1922. VII. 2.

כֶּסֶף הַמָּוֶת A könnyhullatás völgye⁶! Huszonháromszor fordult, כֶּסֶף הַמָּוֶת a könnyhullatás betűértéke szerint atyánk gyásznapja. Eljöttünk, hogy könnyeinkkel áldozunk az apa emlékének és könnyeinkkel avassuk zarándokló helyünné e sírtáblát, amely kibővült áldott anyánk nevével.

Édes anyánk! Három megrendítő forduló tagolta életedet!

Második fiadat hordottad szíved alatt, mikor váratlan csapással kidőlt mellőled hitvestársad és özvegyül maradtál.

Azután atyánkkal újraépítetted otthonodat: boldog otthon volt e két békés indulatú, gyöngéd, rokonérzésű lénynek otthona, gyarapult a család és legboldogabb évei a, nagy eperfa árnyékában, az oroszlánutcai munkával teljes, barátságos hajlékban folytak le.

A második megrendítő forduló bezárta ezt a boldog korszakot: idekísértük a család tiszteletkörnyezetébe fejét és bánatos özvegység borúit reád. Istenfélő, jámbor lelked megadással viselte a süjtő vesztéséget. Még szorosabban kebledre öleltél minket, véreidet, akik sugárzó szereteted pazar fényében kegyelettel vettünk körül. Lényed egész vonzó nyájassága akkor nyilvánult teljes fejlődésben. Odavártál bennünket nap-nap után magadhoz vendéglátó előzékenység ellenállhatatlan varázsával . . . Lebilincselő vendéglő szívességgel fogadtál bennünket, gyermeket és unokát, menyedet s vődet, az unokák családját, komoly kimértséggű nász uradat s hitvesét. Vendégmarasztaló udvariasságod, nem változott sem a haladó kor terhétől, sem az új bánat súlyától.

Mert reád szakadt a harmadik megrendítő fordulónak huzamos tartamú, keserűséges kinszenvedése!

A háború tébolyító vérvihara előidézte izgalom megzavarta a jog fogalmait. Az erőszak törvényes formákat öltve szabadon dühöngött, buján sarjasztotta, torzhajtásait. A felszított gyűlölködő közérzés uralkodóvá lett, letaposott tisztességet, becsületet, hírnevet. A szenvedély vaksága az erőszak nyerseségével versenyre kelt.

Tengernyi könny, tömérdek jaj járt nyomukban. Hitvesi kebelre, gyermeki lélekre, anyai szívre reászakadtak hajszás napok, sirató éjszakák, bánatos hónapok. De a szörnyű kísértésnek is vége szakadt. Erős hited kibírta a gyöttrő aggodalmakat. Vigaszt fakasztott lelkedben az Isten házának békéje; fölemelt, ha megértő lélekkel hallgattad az ígét. viselted az öregedő bánat növekvő súlyát, a haladó évek gyarapuló terhét: viselted a hajló kor töredelmei nélkül. Jóságos szemeden mintha a lélek mélyére láttunk volna, lelkednek mélyére, ahonnan lényednek alapvonása, enyhe nyájasságod fakad ott.

De a hajló kor sejtelmes előérzete búcsúzni kívánczozott távoli véreidtől.

Elindultál.

Minek mondjuk tovább? . . .

Elmondja e könek beszédes vésete!

Nap-nap után keresé közeled a vendég. Magad is csak
 Vendég voltál benn : véghonod itt fogadott.
 Útrakelél öregem testvérkereső szeretettel
 Visszakísérte porod gyermeki hű szeretet.
 Hívó, hű lelked, merevült anyaszíved e sírból
 Menny felé szállá anyánk! Hév ima száll nyomain!

Beheged az anyaföld sebe, amelyei ásó üt, ekevas hasít:
 beheged a szív sebe is. De gyásznap forduló napjai, sírhant virágai,
 e kőlap írása a begubózott szívből kicsalják az emlékezés feltámadó
 lepkéjét. Kikel a virágyszőnyeg alól az anyának elfeledhetetlen,
 jóságos pillantása. Meg-megcsillanó könnypatak csöppjén keresztül
 pillantjuk meg méla búval együttes emléketeket és olvassuk rajta
 áldott élteteknek megszólamló tükröződését.

Föld nyugodalma, ég áldása veletek! Amen.

I. Varga Mihály, II. Böhm Sándor, III. Schwarz Emanuel családja.

¹ M. I. 23, 9.   ² Kir. II. 22, 29.   ³ Sám. II. 4, 23.   ⁴ Mikszáth 27, 228.   ⁵ Éz. 25,
 8.   ⁶ Ber. 14b.   ⁷ Kise József.   ⁸ Zsolt. 84, 7.

NÉVMUTATÓ

Abony	350	Barth Jakab tanár	319
Abramovics Jákob Sölem író	350	Batthyány	56
Abulwalid	303	Baumhorn Lipót	151
Aczél Péter báró	326	Bäek József	391
Ady Endre	117	Bäek Miklós	390
Ágai 122, 132, 308, 331, 335		Bécs 42—44, 85, 114, 176, 314	
Alexander Bernát tanár	136	331, 336, 341, 342, 345—347	
Alsókubin	355	368, 373, 395	
Andrássy Dénes gr.	344	Benedikt Ferenc	383, 391, 395
Andrássy Gyula gr. 62, 63, 64		Benedikt Mór szerkesztő	368
Appel Májor rabbi	355	Beöthy Ödön	55
Apponyi Albert gr. 91, 262		Beöthy Zsolt 108, 133, 164	
Arad 326, 351		315, 348	
Arany János 21, 26, 38, 100, 103		Beresényi 36, 42	
110, 117, 119, 126, 327, 339		Berdyczewski 323	
Arany Károly dr. 374		Berlin 176, 310, 311, 319, 331	
Arany László 16, 52, 111, 113		332, 334, 339, 355, 359, 362	
286, 340, 343		Berliner Abrahám 319, 321	
Arbűes Péter 250		Bezold Károly tanár 304	
Aristophanes 25		Bialystok 352	
Athén 25, 244		Biedl Irén 384, 391	
Babad Mózes rabbi 331		Biedl Samu dr. 142	
Babits Mihály 117		Bizanc 47	
Bacher Simon író 109		Blumgrund Naftáli rabbi 350	
Bacher Vilmos tanár 320		Böhm László 393	
Bajza József 276		Böhm Sándor 396	
Balassa Ármin dr. 143		Bonyhád 319	
Ballagi Aladár tanár 309		Bonyhád 18	
Balmazújváros 350		Boroszló 314, 319, 320, 355, 371	
Bamberg Rachel 323		Brüssel 333	
Balthazár Dezső püspök 330		Brux 321	
Bánóczy József tanár 136		Buda 18, 83, 288	
Baracs Marcel dr. 143		Budapest 176, 262, 296, 297	
Baron Jónás 322		307, 308, 312, 322, 332, 336	

Abony	350	Barth Jakab tanár	319
Abramovics Jákob Sölem író	350	Batthyány	56
Abulwalid	303	Baumhorn Lipót	151
Aczél Péter báró	326	Bäek József	391
Ady Endre	117	Bäek Miklós	390
Ágai 122, 132, 308, 331, 335		Bécs 42—44, 85, 114, 176, 314 331, 336, 341, 342, 345—347 368, 373, 395	
Alexander Bernát tanár	136	Benedikt Ferenc	383, 391, 395
Alsókubin	355	Benedikt Mór szerkesztő	368
Andrássy Dénes gr.	344	Beöthy Ödön	55
Andrássy Gyula gr. 62, 63, 64		Beöthy Zsolt 108, 133, 164 315, 348	
Appel Májer rabbi	355	Beresényi	36, 42
Apponyi Albert gr. 91, 262		Berdyczewski	323
Arad 326, 351		Berlin 176, 310, 311, 319, 331 332, 334, 339, 355, 359, 362	
Arany János 21, 26, 38, 100, 103 110, 117, 119, 126, 327, 339		Berliner Abraham	319, 321
Arany Károly dr.	374	Bezold Károly tanár	304
Arany László 16, 52, 111, 113 286, 340, 343		Białystok	352
Arbűes Péter	250	Biedl Irén	384, 391
Aristophanes	25	Biedl Samu dr.	142
Athén 25, 244		Bizanc	47
Babad Mózes rabbi	331	Blumgrund Naftáli rabbi	350
Babits Mihály	117	Böhm László	393
Bacher Simon író	109	Böhm Sándor	396
Bacher Vilmos tanár	320	Bonyhád	319
Bajza József	276	Bonyhád	18
Balassa Ármin dr.	143	Boroszló 314, 319, 320, 355, 371	
Ballagi Aladár tanár	309	Brüssel	333
Balmazújváros	350	Brüx	321
Bamberg Rachel	323	Buda 18, 83, 288	
Balthazár Dezső püspök	330	Budapest 176, 262, 296, 297 307, 308, 312, 322, 332, 336	
Bánóczy József tanár	136		
Baracs Marcel dr.	143		
Baron Jónás	322		

Hollán Ernő	52	Kemény Simon	357
Horovitz Saul rektor	320	Kimchi	313
Horvát Boldizsár	93	Kiss Arnold	386, 391
Horváth István	276	Kiss Dávid	386
Horváth Mihály 85, 124, 160,	367	Kiss József	122, 327, 396
Hosszúrét	344	Kisteleki Ede anyja	383, 391
Hunfalvy Pál	295	Klauzál Imre	326
Ibn Balám	322	Klauzál Gábor	96, 165
Ibn Ezra	286, 299	Kohn Sámuel rabbi	307, 368
Istóczy Győző	341	Kohut Adolf	321
István nádor	105	Kollopics	36, 42
Jánosháza	357	Kolozsvár	296
Jastrow Márkus rabbi	325	Köln	351
Jastrow Morris tanár	325	Kompert Lipót	344
Jellinek Adolf hitszónok	356	Königgrätz	58
Jeruzsálem	249	Königsberg	325
Jókai 75, 118, 124, 125, 126	336, 338	Könyi Manó	352
I. József	36, 42	Könyvesi Pál	291
II. József	11	Kossuth Lajos 54, 55, 78, 85, 163	132
József nádor	86	Kozma Sándor főügyész 123,	335
Júda Halévi 263, 280, 301		Krauss Sámuel tanár	258
Jung Majer rabbi	319	Kremsier	310
Kákay Aranyos	75	Kulinyi Zsigmond 81, 375,	391
Kállay Albert	391	Kurrein Adolf rabbi	356
Kálmán király	9	Kuttua M. L. rabbi	355
Kaposvár	352	Kuún Géza gróf	307
Karcag	331	Landesberg Jéhudo Léb rabbi	310
Kardos Albert tanár	136	Landesberg Mór 356, 381,	391
Kardos Mihály vegyész	325	Landesberg Mórné	382, 391
Karlsruhe	355	Lazarus Mór tanár	159, 169
Kármán József	134	Lechner Lajos	76
Kármán Mór 63, 161, 307,	314	Lederer Ábrahám tanár	332
	357	Lemberg	331
III. Károly	42—44	Lessing	281
IV. Károly	22—33, 219	Lévay József	113
V. Károly	63	Levisohn Salamon frő	279
Kassa	41	Lewy Izrael rektor 350, 359,	362
Kaufmann Dávid tanár 307,	321	Liebig	324
Kaufmann Izidor festő	326	Linz	356
Kayserling M. rabbi	370	Lipese	159, 303, 307
Kazinczy	276	Loeb Izidor	343
Keeskemét	357, 362	Löbl Lipót tanító	357
Kellner Irma	391	London	319

Lonovics püspök	56	Nölkede Tivadar	303, 304, 305
Lónyai Menyhért	18, 65		308
Lorrain Claude	286	Nordau Miksa író	121
Löw, der hohe Rabbi	361	Nyiregyháza	123
Löw Lázár rabbi	350	Odessa	350
Löw Lipót 6. 49, 60, 71, 85, 87		Óbuda	313
100, 136, 158, 182, 220, 315		Ofenheim	341
	369, 373	Oppenheim Dávid Hirs rabbi	360
Löw Teréz	159	Oppert Jules tanár	333
„ Tivadar	159	Orsova	46
„ Tóbiás	159	Osztern Salamon Pál dr.	309
„ N. Vilmos	159	Osztrovsky József	96
Löwy Mór rabbi	358	Ottenberg Tivadar	351
Lueger	327, 369	Pákh Albert	338
Madeira	32	Paleocapa	48
Malder Ede tanár	306	Panesova	152
Maimóni	302, 353	Pannwitz R.	282
Majláth gróf	56	Párizs 176, 307, 310, 333, 336	
Mareali	357	Putai József dr.	282, 330
Marczali Henrik tanár	81, 136	Pécel	335
Mátyás király	5, 12, 38, 40	Pécs	362
Maybaum Zsigmond rabbi	355	Peiser Félix Ernő tanár	324
Médele Majchér Szfórim író	350	Perezel (Bonyhády)	18
Mendelssohn	280	Perls Ármin rabbi	361
Metternich hg.	15	Pest	10, 85
Michelangelo	115	Pétervár	296, 334
Mikszáth 26, 75, 95, 117, 120		Petőfi 26, 103, 106, 114, 126, 327	
122, 123, 124, 130, 134, 375			338, 379
	391, 396	Pető Sándor orsz. képviselő	325
Mohács	45, 46	Philadelphia	325
Moór	350	Philippson Lajos rabbi	158, 333
Munk Salamon tanár	333	Philippson Márton tanár	333
Murai Vilmos	395	Pillich Kálmán	391
München	379	Plato	320
Nagyabony	335	Pöllák S. Manó	356
Nagybeeskerek	377	Poznánski Sámuel rabbi	321
Nagy Iván	39	Pozsony	11, 344
Nagykőrös	340	Prága	324, 361
Nagy Lajos király	27	Pulszky Ferenc	276
Nagyvárad 310, 325, 356, 359		Rabbinovits (Sólem Aléchem)	
Nathan Ernesto	325	író	335
Nauen	311	Rabindranath Tagore	286
Newyork	313, 319	Rácalmás	357
Nobel N. A. rabbi	319	Racine	286

Radó Antal író	136	Schwarz Henrik	383, 395
Radó Vilmos tanár	357	Sebestyén Károly író	298
Rafaél	115	Seelenfreund Lajos	318
II. Rákóczi Ferenc	34, 47	Segesvár	117
Rapoport S. L.	302	Siemens	311
Rasi	313, 321	Siklós	361
Rathenau Emil	310	Singer Bernát rabbi	331
Rathenau Walter	311	Sirovich Jakab rabbi	319
Rauscher érsek	14	Sólem Aléchem író	335
Redlich József dr.	385, 391	Spitzer Dániel író	341
Reichlinger Zsigmondné	383	Spicig-Ieig	341
Reiner Mór dr.	387, 391	Staubler Miksa	384, 391
Reiniger Jakab	325	Steinschneider Mór	321
Reizner János	21, 81, 100	Stettenheim	339
Reman	300, 303, 306	Stiller Bertalan tanár	322
Rheinfelden	311	Stiller Mór dr.	351
Rieszer Gábor dr.	158	Stöcker	341
Rodostó	43, 47	Stockholm	296, 301
Röhling	341	Strassburg	308
Róma	244, 295, 325	Szabadka	173, 331, 355
Rósa Izsó dr.	150, 372	Szabados János	99, 100
Rosenthal Tóbiás rabbi	319	Szabó Lipót tanító	357
Rothenburg r. Meir	313	Szabolesi Miksa szerkesztő	313
Rubens	285	Szarvas Gábor	108
Rubin Dávid zeneszerző	324	Szász Károly	59, 67, 100, 107
Saaz	355	Szatmár	36, 42
Sabác	5	Szatymaz	357, 378
de Saey, Silvestre	307	Szávay Gyula	39, 330
Salamon Mózes rabbi	349	Széchenyi István gr.	48, 55, 64
Samter Nátán tanító	332	79, 80, 81, 96, 98, 101, 104	
Santa Lucia	19	106, 165, 177	
Sátoraljaújhely	350	Szeged	12, 19, 36, 48, 66, 76
Sassoon Jakob Elia	334	78, 80, 85, 87, 96, 98, 105	
Schächter Miksa dr.	343, 349	123, 136, 144, 160, 283, 285	
Schechter Salamon tanár	313	289, 297, 298, 314, 317, 325	
Scheinberger Emma	387, 391	332, 335, 344, 369, 373, 374	
Schiller	279, 345	376, 378, 380	
Schnitzer Ignác író	327	Székács József	163
Schorr Bárucl kántor	177	Székosfehérvár	299
Schorr Mór kántor	174	Szilágyi Dezső	11, 89, 114, 115
Schück Salamon rabbi	331		117
Schwab Lőw rabbi	85	Szilasi Móric tanár	296
Schwarz Adolf rektor	321	Szili Adolf	322
Schwarz Emánuelné	394, 396	Szófer Mózes rabbi	350

Teleky László gr.	165	Varga Mihály	396
Temesvár	358, 361	Varsó	321, 352
Teplitz	356	Verbőczy	199
Thaly Kálmán	38	Verhovai	341
Than Mór	85	Veronese Paolo	285
Thököly	36	Veszprém	130, 131, 361
Tintoretto	285	Világos	37
Tiszafeüred	350	II. Vilmos	279
Tisza István gr.	134	Vogel Simon vezérőrnagy	351
Tisza Kálmán	66	Vörösmarty 11, 56, 101, 112	117, 126, 282
Tisza Lajos gr.	76, 373	Weiner Miksa	389, 391
Titus	250	Weisz Mózes rabbi	331
Toldy Ferenc	160	Wellesz Gyula rabbi	310
Toldy István	100	Wesselényi	96
Tolstoj	56	Wewrewsshegyy	341
Tóth Béla 39, 109, 117, 282		Windischgrätz hg.	56
Tóth Kálmán	59	Wolf Frigyes Ágost	314
Trefort Ágoston	163, 296	Zamenhof Lázár Lajos dr.	352
Tunis	319	Zay Károly gr.	165
Turdossin	349	Zboró	331
Ullmann Salamon rabbi	356	Zeroun Izrael rabbi	319
Ullmann Sándor	356	Ziegler Ignác	266
Ungár Benő	386, 391	Zrínyi Ilona	34
Ungrisch Brod	319	Zuckerman del Mózes Sámuel	332
Ungvár	350	tanár	298
Vachot Imre	100	Zunz	
Varga Ferenc plébános	86, 160		

TARTALOM

I. HAZA

I. Ferenc József:			
Születésnap	1914	VIII 18	3
" "	1916	VIII 18	6
Gyászbeszéd	1916	XI 30	9
" "	1916	XII 2	16
IV. Károly:			
Születésnap	1917	VIII 17	22
A korona	1916	XII 29	26
Gyászbeszéd	1922	IV 4	31
II. Rákóczy Ferenc			
" "	1906	X 27	34
" "	1906	X 29	40
Széchenyi István gr.			
Deák Ferenc	1903	X 17	53
Eötvös József b.	1913	XII 12	60
Tisza Kálmán	1902	III 21	66
Tisza Lajos gr.	1898	I 26	76
Kossuth Lajos	1902	IX 19	78
Görgey Arthur	1917	III 15	82
Horváth Mihály	1910	X 22	85
Szilágyi Dezső	1901	VIII 7	89
Klauzál Gábor	1904	XI 18	96
Vörösmarty Mihály	1900	XI 30	101
Arany János	1917	V 20	110
Petőfi Sándor	1922	III 15	114
Jókai Mór ²	1921	VI 13	118
Mikszáth Kálmán	1910	VI 3	123
Eötvös Károly ²	1916	IV 18	128
Beöthy Zsolt ²	1922	VI 1	133

II. HIT

A 84-ik zsoltár ¹	1921	VI	11	141
Fölszentelő Szeged	1903	V	19	144
" Pancsova	1910	V	16	152
Lőw Lipót. Centennariumi beszéd	1911	VI	4	158
Egyesülés	1911	XII	25	167
A lelkipásztor	1902	III	18	170
A kántor	1912	XII	8	174
A tanító	1914	VI	29	178
Rút ²	1921	VI	12	183
Én ²	1905	VI	9	187
A hitnek éledése ²	1922	VI	2	190
Az imádság ³	1917	IX	17	193
Megtérés ³	1917	IX	18	198
Az Úr szöleje ³	1919	IX	25	202
Jeladó kürt ³	1919	IX	26	206
Az élet könyve ³	1921	X	3	209
Mulandóság ³	"	"	4	213
Döntő szó ⁴	1917	IX	26	215
Amit az Úr gyűlöl ⁴	1919	X	4	220
Gyermekei vagytok az Úrnak ⁴	1921	X	11	223
Koránkelés ⁴	"	"	"	226
Lélekölő irány ³	1922	IX	23	229
És az Isten ³	"	"	24	232
Ellentétek ⁵	"	X	2	237
Építs és plántálj ⁵	1919	X	9	242
Vidámság ⁵	1921	X	16	245
Hozsauna ⁵	1922	X	7	249
Az aggkor ⁶	1919	X	16	252
Érős mint a halál ⁷	1920	IV	3	255
A főváros ⁷	1922	IV	12	259
Főnmaradásunk ⁷	"	"	13	263
A víz ⁷	"	"	18	267
A tűz ⁷	"	"	19	270
Amiben elütnék ⁶	"	X	14	273
Herder	1903	XII	18	276
Március 12. I.	1919	"	"	283
" " II.	1922	"	"	284
" 15. I.	1919	"	"	287
" " II.	1920	"	"	289
Aramenyegyző	1922	VII	9	291

III. HOLTAK

Két nyelvtudós	1922	VI	29	295
Goldziher Ignác	1921	XII	10	299
Kármán Mór ⁸	1916	III	12	310
Kiss József ⁸	1922	III	7	318
Ágai Adolf ⁸	1917	III	1	331
Kompert Lipót ²	1922	VI	3	344
Schächter Miksa ⁸	1918	II	19	349
Új vértanúk ⁸	1920	II	26	355
Lówy Mór	1908	IV	29	358
Perls Ármin	1914	X	27	361
Kohn Sámuel	1920	IV	10	368
Rósa Izsó	1918	V	27	372
Kisebb halottiak I—XX.				375
Sírköavató I.	1922	VI	11	392
II.			25	393
III.		VII	2	394

⁸Kiszabadulásom után. — ²טוביות, — ³היה, — ⁴היה, — ⁵היה, — ⁶היה, — ⁷היה, — ⁸היה.